

LA GRAMÀTICA INÈDITA DE PAU CARDELLACH I BUSQUETS

Olga Fullana Noell

Per citar o enllaçar aquest document:

Para citar o enlazar este documento:

Use this url to cite or link to this publication:

<http://hdl.handle.net/10803/398239>

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Universitat de Girona

TESI DOCTORAL

**LA GRAMÀTICA INÈDITA
DE PAU CARDELLACH I BUSQUETS**

Olga Fullana Noell

2014

**PROGRAMA DE DOCTORAT
EN CIÈNCIES HUMANES I DE LA CULTURA**

Dirigida pel Dr. Francesc Feliu Torrent

Memòria presentada per optar al títol de doctora per la Universitat de Girona

Agraïments

Aquesta tesi no hauria estat possible sense l'ajut, la disponibilitat, els consells, les suggerències i les rectificacions de diverses persones. Fóra impossible enumerar-les totes, i aquestes paraules són poca cosa per expressar-los el meu agraïment. Tot i això, em sento en l'obligació de fer explícit el paper destacat d'algunes d'elles, que han ajudat decisivament a fer que una meva tesi arribi a bon port.

En primer lloc, he d'agrair a August Rafanell que obtingués el manuscrit perdut de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets per a la UdG i que em donés, generosament, l'oportunitat de fer-ne l'estudi. Després he d'agrair a Francesc Feliu que, des del primer moment, cregués en la meva adequació com a investigadora per fer un tesi d'aquest tipus.

He d'agrair també a Lluïsa Gràcia que, fa anys, tingué la convicció que les meves inquietuds podien anar més enllà d'una llicenciatura i em confiés diferents tasques que m'han ajudat a tenir un fonament sòlid per a la recerca. Així mateix, dec gratitud al director de les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC, Joaquim Rafel, i als tècnics —Maria Bozzo, Gemma Pauné, Augustí Espallargas, Pere Montalat, Carolina Santamaria, Laia Castanyer, Joan Anton Rabella i molts d'altres— amb qui vaig aprendre a discutir i a aprofundir en la història de la llengua. Finalment, he d'agrair a Josep Maria Nadal i a

tot el Grup d'Història de la Llengua de Girona que en els darrers anys m'hagi acollit i m'hagi donat l'oportunitat de culminar aquest treball.

I en l'àmbit estrictament personal he d'agrair als meus pares i als meus germans el seu suport constant, afecte i comprensió. A la Penya de l'Espardenya, per voler-m'hi. I, finalment, he d'expressar el meu agraïment etern a en Francesc, en Miquel, la Clara i la Marina, i a l'Aniol, pel temps que els he robat.

Índex de la tesi

Resum en català, castellà i anglès	7
1. Introducció	9
1.1 Objectius de la tesi	13
1.2 Metodologia	15
2. Vida, obra i context de Pau Cardellach i Busquets	19
2.1. Biografia	19
2.1.1. L'entorn familiar	20
2.1.2. El temps de la guerra	25
2.1.3. El notari Cardellach	32
2.2. La producció de Pau Cardellach	
2.3. La fortuna del manuscrit de la <i>Gramàtica catalana</i>	48
2.4. La llengua i els notaris, els notaris i la llengua	57
2.4.1. Els usos lingüístics dels notaris catalans	58
2.4.2. La llengua dels documents notariais	66
3. Edició de la <i>Gramàtica catalana</i>	71
3.1. Descripció del manuscrit	71
3.2. Editar un esborrany	97
3.3. Criteris d'edició	103
3.4. El text	107

4. Estudi de l'obra	307
4.1. L'obra de Cardellach i les gramàtiques catalanes anteriors a la ciència lingüística	308
4.1.1. Els primers treballs gramaticals sobre el català	309
4.1.2. La predisposició davant la llengua	313
4.1.2.1. Ensenyar el català o ensenyar llengües als catalans	313
4.1.2.2. La llengua dels textos o la llengua que es parla	318
4.1.2.3. Descriure o “purificar” la llengua	321
4.1.2.4. Una llengua per a l'ús culte o un objecte d'erudició	323
4.1.2.5. La preocupació per l'ortografia	325
4.1.3. Naturalesa i sentit de la gramàtica de Cardellach	328
4.2. Les fonts de la darrera <i>Gramàtica catalana</i> inèdita	335
4.3. Estructura i continguts de la gramàtica de Cardellach	340
4.3.1. «Introducción. Sobre la lengua catalana»	341
4.3.2. «Del alfabeto»	346
4.3.3. «De la pronunciació»	349
4.3.4. «De las partes de la oración»	360
4.3.5. «Sintaxis»	372
4.3.6. Elements gramaticals que reflecteixen el “geni de la llengua”	373
5. Conclusions	377
6. Bibliografia	383
7. Annexos documentals	395
7.1. Dedicatòria de la traducció de <i>Las heroínas</i>	395
7.2. Article al <i>Diario de Barcelona</i> (1835)	398
7.3. Sol·licitud i informe de Felix M. Falguera (1858)	403
7.4. Nomenament notarial (1858)	406
7.5. Polèmica pel banquet al col·legi de notaris de Madrid (1862)	408
7.6. Cròniques de la conferència de Caius Cardellach al CEC (1892)	422
7.7. Documentació gràfica	425

Resum

Aquesta tesi se centra en l'edició i l'estudi de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets (1814-1879), una obra inèdita de la qual només existeix una còpia, manuscrita, avui dipositada a la Universitat de Girona. La gramàtica de Cardellach, només coneguda fins ara per referències indirectes, és una obra original que exemplifica una perspectiva davant la llengua catalana diferent de les que coneixíem fins ara en el segle XIX. El seu estudi contribueix a precisar millor el procés, tardà, de codificació gramatical de la llengua catalana i enriqueix la història de la filologia al nostre país.

El treball necessari de contextualització de l'obra ha exigit també un estudi exhaustiu del seu autor i de les circumstàncies en què va produir la gramàtica. És per això que la tesi s'estructura internament en tres grans blocs: *a)* l'estudi biobibliogràfic de Pau Cardellach i de les circumstàncies en què va produir la *Gramàtica catalana*; *b)* l'edició crítica de l'obra, amb l'advertiment de tots els aspectes materials, dels problemes textuais i de les intervencions que s'hi han fet per posar-la a l'abast dels estudiosos; i *c)* l'estudi detallat dels continguts i de les particularitats de la gramàtica, i de la seva rellevància respecte del context gramatical contemporani.

Resumen

Esta tesis se centra en la edición y el estudio de la *Gramàtica catalana* de Pablo Cardellach y Busquets (1818-1879), una obra inédita de la cual solamente existe una copia, manuscrita, hoy dipositada en la Universidad de Gerona. La gramática de Cardellach, solo conocida hasta hoy por referencias indirectas, es una obra original que ejemplifica una perspectiva ante la lengua catalana diferente de las que conocíamos hasta ahora en el siglo XIX. Su estudio contribuye a precisar mejor el proceso, tardío, de

codificación gramatical de la lengua catalana, y enriquece la historia de la filología de nuestro país.

El trabajo necesario de contextualización de la obra ha exigido también un estudio exhaustivo de su autor y de las circunstancias en que produjo su gramática. Por ello, la tesis se estructura internamente en tres grandes bloques: *a)* el estudio bio-bibliográfico de Pablo Cardellach y de las circunstancias en que éste produjo su *Gramática catalana*; *b)* la edición crítica de la obra, con atención a todos los aspectos materiales, a los problemas textuales que plantea y a las intervenciones realizadas para ponerla al alcance de los estudiosos; y *c)* el estudio detallado de los contenidos y de las particularidades de la gramática, y de su relevancia respecto al contexto gramatical contemporáneo.

Abstract

This thesis focuses on the edition and study of the *Catalan Grammar* of Pau Cardellach i Busquets (1818-1879), an unpublished work of which there is only one copy, handwritten, today at the University of Girona. Cardellach's grammar, only known by indirect references, is an original work that exemplifies a different outlook on the Catalan language than those we knew so far in the nineteenth century. Its study helps to better define the late process of grammatical encoding of Catalan, and enriches the history of philology in our country.

The necessary work to contextualize this book has also demanded a thorough study of its author and the circumstances that led to his grammar. Therefore, the thesis is divided internally into three sections: *a)* the bio-bibliographic study of Paul Cardellach and the circumstances in which he produced his *Catalan Grammar*; *b)* the critical edition of the work, with attention to all material respects, to the textual problems and to interventions to make it available to scholars; and *c)* the detailed contents and peculiarities of grammar, and their relevance to contemporary grammatical context study.

1. Introducció

La història de la llengua catalana al segle XIX és avui, encara, un terreny molt poc fressat. Llevat de la contribució feta per l'historiador Pere Anguera (1997), no hi ha cap estudi de caràcter monogràfic i exhaustiu sobre la situació de la llengua catalana en tots els seus aspectes —social, literari, d'estudis gramaticals— en un moment tan crucial de la història europea. Tenim la visió que ens n'ofereixen algunes obres de caràcter molt general¹ i, això sí, una multitud de treballs sobre aspectes concrets de la vida cultural i literària, sobre posicionaments polítics i lingüístics particulars, sobre la dinàmica editorial d'algunes poblacions, sobre els usos lingüístics d'institucions concretes, sobre les condicions de vida de determinats col·lectius, sobre el desenvolupament econòmic i industrial de certs territoris, etc. L'aproximació a la història del català del vuit-cents esdevé, per aquest motiu, una feina àrdua i complicada que, tanmateix, cal escometre per anar aplanant el camí i per arribar a fer possible, justament, una visió de conjunt de l'època i del moment.

I és que, d'una banda, la història espanyola del segle XIX és extraordinàriament complexa, bé que fonamental per entendre la realitat contemporània d'Espanya. Les convulsions d'una societat immersa en un profund procés de transformació de tants aspectes —de les formes de vida, de les formes polítiques, dels valors individuals i

---

¹ Per a estudis generals, vegeu Ferrando i Nicolás (2011), Marcet (1987), per exemple. Per una reflexió sobre els problemes que comporta fer una història de la llengua del segle XIX vegeu Ginebra (1999).

col·lectius— són a la base de l'Estat espanyol que coneixem, del nostre context de referència. Podríem dir que Espanya és una idea portada a la pràctica en el segle XIX, encara que la praxi mateixa requereixi una certa ocultació del seu origen real. Els ajuntaments, les províncies, les lleis comunes, l'escolarització, els pesos i mesures, la moneda, les guerres civils, els bancs, els cacics, els burgesos i els obrers, tot allò que configura la societat espanyola del nostre temps és un invent del vuit-cents. Afrontar la història del XIX comporta, d'alguna manera, reconsiderar tot un ordre de coses íntimament adherit, quasi constitutiu.

D'altra banda, l'extraordinària proximitat dels testimonis de l'època que tenim a l'abast, per la seva relativa proximitat temporal i per l'increment exponencial que va experimentar en aquell moment la producció documentable, si bé facilita la realització de prospeccions i de recerques molt particulars, fa extraordinàriament difícils els estudis històrics de caràcter global. L'acumulació de documents, de materials escrits, gràfics i de tota mena, encara que proporciona molta riquesa i fonament a la investigació, no ajuda precisament a la síntesi. I la història d'una llengua, que no deixa de ser la història d'una construcció col·lectiva i, en certa manera, superestructural —la llengua no és el que parla un, o un altre individu, sinó una abstracció del que suposadament parlen i senten tots— ha de partir, necessàriament, d'una certa síntesi.

Hi ha encara un tercer element que cal tenir en compte i que explica també les mancances que he esmentat, pel que fa a la història de la llengua catalana del XIX. Els diferents territoris de la llengua experimenten, en aquest moment de la història, dinàmiques absolutament diferenciades. Si, en els inicis de l'època moderna, la integració en la monarquia hispànica va suposar l'inici d'una desconnexió progressiva entre els diversos territoris lingüístics antigament federats, les institucions respectives i les dinàmiques dels diversos col·lectius socials, la modernització de la societat que es produeix a partir del darrer terç del XVIII, un cop assumida la irreversibilitat de la *nova planta* per una generació que ja vol deixar enrere el *règim antic*, portarà a l'emergència de fesomies diverses a Catalunya, a València, a Mallorca i a Menorca —i encara més al

Rosselló que no formarà part mai més de l'Estat espanyol. El capteniment lingüístic de l'església, dels aristòcrates, dels obrers, les conseqüències en l'ús de la llengua dels moviments poblacionals, de les lleis, etc. divergeixen sensiblement. L'anàlisi historicolingüística esdevé, per aquest motiu, una tasca extraordinàriament complexa.

En darrer lloc, hem d'admetre que falten encara estudis parcials que completin alguns buits existents en el panorama de la llengua catalana del XIX. Això també és necessari per poder acostar-se amb garanties a la confecció d'una història lingüística del període. Hi ha encara institucions, personatges i obres pendents de l'atenció dels estudiosos, peces importants per descobrir i per interpretar. La *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets que s'aborda en aquesta tesi n'és una, indubtablement.

La codificació gramatical ocupa un lloc fonamental en la història de qualsevol llengua, com sigui que és aquest el principal mecanisme que fa possible la representació de la llengua —una determinada representació, que ateny per la seva naturalesa una comunitat més o menys definida i més o menys limitada— i, doncs, la concreció d'una realitat objectiva i uniforme que permet, alhora, la convicció sincera que la llengua existeix i l'adhesió emocional, individual i col·lectiva, dels parlants a la llengua.² Per les particulars circumstàncies històriques, la codificació gramatical del català va produir-se força més tard que la d'altres llengües ben properes. Encara que, al final de l'edat mitjana, el català havia assolit un grau de fixació en els usos escrits molt elevat, i havia penetrat sense problemes en l'àmbit de la producció impresa, tan decisiu per a la consolidació de les llengües nacionals europees, l'absència d'un estat protector i dels mecanismes que fessin necessaris els instruments propis d'una llengua ben establerta —diccionaris i gramàtiques— van endarrerir i afeblir l'interès per la reflexió gramatical sobre la llengua. Si bé tenim diccionaris catalans des del segle XVI —molts dels quals,

---

² Aquest no és el lloc adequat per estendre'm més en els plantejaments teòrics que són a la base de les recerques que realitza el grup d'Història de la Llengua i Llengua Normativa de la Universitat de Girona, del qual formo part. Per aprofundir en el marc teòric del grup i d'aquesta tesi vegeu, sobretot, els treballs de Nadal (2012, 2013), de Nadal, Monreal i Perera (2013) i de Feliu i Nadal (2014).

deutors de diccionaris castellans, i la major part d'ells pensats per afavorir l'adquisició del llatí o del castellà—, els primers intents per elaborar una gramàtica catalana completa són de la segona meitat del segle XVIII, i encara amb una incidència ben escassa —la gramàtica de Josep Ullastre, iniciada pels volts de 1743 i reelaborada durant força anys, va restar inèdita. De fet, la primera gramàtica catalana que va tenir una certa projecció pública fou la *Gramàtica y apologia de la llengua cathalana* de Josep Pau Ballot, impresa entorn de 1815 a Barcelona.

Tanmateix, les discussions ortogràfiques i gramaticals que es reproduïen arreu del domini lingüístic des de finals del segle XVIII i durant el segle XIX —amb diferents formats, propòsits i graus d'intensitat— són el precedent de la codificació formal de la llengua que s'assolirà finalment a principis del XX, és a dir, són els precedents de la codificació de la llengua moderna que ha estat, al capdavant, la garantia de la pervivència del català com a llengua de cultura —i com a llengua, simplement. Per això és tan rellevant el coneixement dels episodis particulars i dels elements concrets que conformen aquesta, relativament curta, història de la reflexió gramatical sobre el català.

Com que moltes de les obres van restar inèdites, ha calgut esmerçar un treball suplementari per recuperar-les i estudiar-les, que no s'ha pas conclòs encara. Montserrat Anguera va editar, els anys vuitanta, la primerenca gramàtica d'Ullastre; Mila Segarra ha estudiat l'obra de Ballot i ha resseguit les polèmiques ortogràfiques des de la del *Diario de Barvelona*, de 1796; Jordi Ginebra ha estudiat la gramàtica de Joan Petit i Aguilar i altres obres gramaticals d'Antoni Febrer i Cardona o d'Antoni Bofarull, i Francesc Bernat Baltrons ha estudiat alguns dels treballs lingüístics de Manuel Milà i Fontanals,³ però resten encara força materials de referència que no han estat analitzats en profunditat.

---

³ Vegeu Anguera (1980) per a Ullastre, Segarra (1985*a*, 1985*b*, 1987) per a Ballot, Ginebra (1991, 1998) per a Petit i Aguilar, Ginebra (1996, 2004) per a Febrer i Cardona, Ginebra (1987, 1988, 1994, 1996*a*, 1996*b*) per a Bofarull i Bernat Baltrons (2007, 2010*a*, 2010*b*) per a Milà i Fontanals. En el capítol 4 estudiaré amb més detall les aportacions que cal tenir en compte en relació a les diverses obres gramaticals catalanes del XIX.

El cas de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets, datable a l'entorn del 1840, és encara un xic diferent. Si les obres de l'olotí Pau Estorch o del mallorquí Joan Josep Amengual, posem per cas, no han merescut encara l'atenció d'alguns estudiós que n'estableixi les característiques, les vinculacions, el context, el sentit i el valor de les seves propostes, com a mínim han restat més o menys a l'abast de la consulta ocasional dels investigadors, quan els calia obtenir-ne alguna dada, o fer-se'n una idea aproximada. L'obra gramatical de Cardellach, inèdita, ha estat a més, fins avui, una obra absolutament desconeguda de tothom, impossible de consultar, perduda literalment la seva pista gairebé des del moment en què un erudit, Antoni Elias i de Molins, a finals del XIX (1889) havia afirmat la seva existència. Ni tant sols l'esmenten la majoria d'obres de síntesi que, com la d'Albert Rico i Joan Solà (1995), fan inventari dels materials existents amb voluntat d'exhaustivitat, imposant-se el dubte de si aquesta gramàtica va existir realment.

Per les circumstàncies que explicarem en l'apartat 2.3, ara podem presentar públicament aquesta obra i fer-nos una idea ben precisa del seu interès. El treball del notari Pau Cardellach i Busquets, que es demostra original i independent de les altres obres anteriors, esdevé una referència inexcusable per a la història de la codificació gramatical del català; la present tesi doctoral, de retop, una contribució que esperem que sigui valuosa per a la història de la llengua catalana del segle XIX.

1.1. Objectius de la tesi

Els objectius concrets d'aquesta tesi, com es pot deduir del que ja he avançat, giren a l'entorn de la publicació i l'estudi de la *Gramàtica catalana* inèdita de Pau Cardellach i Busquets, notari terrassenc. Podem precisar-los en els termes següents:

- a) Obtenir dades fiables de la vida, de la trajectòria i de les activitats de Pau Cardellach, especialment en relació amb el seu interès per la llengua i la literatura catalanes. Per a això caldrà establir-ne la biografia, la producció intel·lectual —mes enllà de la *Gramàtica*—, i les derivacions familiars, sobretot en allò que pugui tenir a veure amb l'interès per la llengua catalana o amb les vicissituds del manuscrit de la *Gramàtica catalana*.
- b) Datar d'una manera argumentada la producció d'aquesta obra inèdita, i situar la gènesi d'aquesta obra en el context social i cultural de l'època i de l'autor. És especialment rellevant, en aquest sentit, la condició notarial de Cardellach —i de bona part de la seva família—, pel fet que l'ús formal de la llengua catalana per part dels professionals de l'àmbit jurídic, al segle XIX, és encara un terreny que necessita un estudi més aprofundit.
- c) Editar críticament el manuscrit de la *Gramàtica catalana*, amb tots els procediments que aquesta operació comporta: descripció física i detallada del manuscrit, definició dels criteris emprats per a la transcripció i la fixació del text de l'obra, anotació puntual dins el text dels aspectes considerats rellevants, tant pel que fa a la disposició del text com als continguts que requereixen d'informacions complementàries per a la seva òptima comprensió.
- d) Estudiar l'obra editada, la seva estructura i continguts, les propostes que hi són explícites o implícites i la idea de la llengua que transmet. Caldrà en aquest sentit establir-ne les fonts, sempre que sigui possible, i les influències possibles d'altres textos; caldrà també destacar-ne aquells aspectes més singulars o peculiars, i els que representin una novetat en el seu camp.
- e) Situar la *Gramàtica catalana* de Cardellach en el context de la producció gramatical sobre la llengua catalana anterior a l'obra de Pompeu Fabra, i atorgar-li el lloc que li correspon en la història de la lingüística catalana, per la seva adscripció a corrent o

tendència i pel seu grau d'originalitat. Emmarcar també aquesta obra gramatical en el context de la reflexió lingüística que es du a terme contemporàniament en l'àmbit europeu i posar-la-hi en contrast.

- f) Justificar les argumentacions que s'exposin amb el suport de la bibliografia especialitzada sempre que n'hi hagi, per tal de demostrar la capacitat investigadora i el domini de la matèria que s'exposa.

1.2. Metodologia

El treball que es proposa aquesta tesi doctoral no pot realitzar-se pròpiament a partir d'un únic marc metodològic, sinó que exigeix fer ús de procediments i de metodologies diverses, en funció dels diferents objectius o tasques a abordar. Això és normal, de fet, en una tesi d'aquestes característiques, que intenta tractar d'una manera integral i exhaustiva una obra inèdita i el seu autor. El model que segueix aquesta tesi és, en realitat, un model tradicional en les tesis de l'àmbit i, certament, comporta l'inconvenient d'haver de dominar diverses formes del treball intel·lectual.

D'una banda, una bona part de la feina es desenvolupa sota els plantejaments, diguem-ne, pròpiament filològics: cal localitzar indicis significatius a l'interior del text que s'estudia, o en altres textos relacionats que s'han pogut aplegar, i analitzar-los per extreure'n conclusions; cal posar en relació també, aquests indicis, amb les informacions que s'han pogut recaptar sobre l'autor, el lloc o l'època de la redacció, i elaborar un discurs coherent i argumentat que il·lumini la lectura del text i en faciliti la comprensió. Aquest és, en definitiva, el mètode de l'anomenat *comentari filològic*, en el qual —i això és important— resulten tan significatius els indicis informatius com els estrictament lingüístics; el que es diu i el com es diu.

Els mètodes tradicionals de la Filologia inclouen una sèrie de procediments molt ben delimitats des del punt de vista metodològic que constitueixen, en ells mateixos, una (sub)disciplina específica que anomenem *ecdòtica*, o *crítica textual*. Aquesta disciplina es va desenvolupar sobretot en l'època de l'humanisme renaixentista, per la necessitat d'establir la fiabilitat dels textos dels autors antics, i va viure una gran expansió al segle XIX, en què la tipologia i la taxonomia característiques del positivisme científic van trobar un correlat ideal en les arborescències de les variants textuals i, fent abstracció dels mateixos esquemes, en la genealogia lingüística (*disposito textus*).⁴ S'adopta, doncs, la metodologia ecdòtica per a l'edició crítica de l'obra que és l'objecte central d'aquesta tesi, encara que l'edició d'aquesta *Gramàtica catalana*, com s'explicarà en l'apartat 3.2, revesteix algunes particularitats pel fet que es tracta d'un esborrany, i no pas d'una obra enllestida: les variants no són degudes a la transmissió textual, sinó que donen compte, en tot cas, del procés redaccional.

Val la pena assenyalar que fet que el text editat sigui alhora un text de caràcter lingüístic —un text en què la llengua és el tema i el contingut— atorga certa singularitat al treball de l'edició crítica, en què una de les preocupacions és justament establir la llengua.⁵ No és habitual aplicar criteris filològics a un text gramatical. Essent aquest el cas, l'editor ha de ser ben conscient que no és el seu criteri lingüístic el que ha de prevaldre —ni tant sols el que suposa com a més convenient o adequat per a l'època i les característiques del text editat—, sinó el que és explícit en el contingut del text.

En tractar-se d'un text de caràcter gramatical, naturalment, cal recórrer també a una altra metodologia, la pròpia de l'especulació lingüística, per a la interpretació i l'anàlisi del contingut. La Lingüística, que en certa manera també va néixer de la Filologia —la ciència lingüística moderna parteix del positivisme comparatista del segle XIX, molt

---

⁴ Vegeu encara, sobre aquesta qüestió, l'excel·lent manual d'Alberto Vàrvaro (1968 [1988]).

⁵ En els manuals de crítica textual se sol fer la distinció entre les dues fases principals de la *constitutio textus*: l'*emendatio* (a partir de les variants seleccionades, o de conjectures) d'una banda, i la *dispositio textus*, de l'altra. És a dir, l'establiment del text i l'establiment de la llengua (Blecua 1983: 33-34).

lligat a la idea filològica de la *reconstrucció* dels textos—, és una disciplina que ha evolucionat molt des del segle XIX i que ha configurat una metodologia ben particular, conformada amb un marc teòric que també ha anat canviant —i canvia— amb notable rapidesa. M’ha calgut, per això, decidir quin paradigma teòric havia d’utilitzar per a l’anàlisi lingüística, i quina terminologia calia emprar en conseqüència. He decidit situar-me en un paradigma, diguem-ne, tradicional, més acordat amb la naturalesa de l’obra estudiada.

Finalment, és clar que he de recórrer, en determinats aspectes de la tesi, a la metodologia que podríem dir més genèrica de la investigació en l’àmbit de les ciències humanes: per a la redacció dels apartats contextuals em cal adduir fonts documentals que han requerit estendre la meua recerca a arxius i biblioteques, d’on he extret les dades per articular el discurs. En aquest sentit, les facilitats que ofereix avui internet, on es poden trobar ja digitalitzats molts fons i publicacions antigues són impagables, i canvien substancialment la dinàmica del treball investigador respecte del que succeïa no fa pas gaires anys. Incorporar la xarxa informàtica a l’activitat de la recerca no sé si es pot dir que configuri una metodologia nova —estrictament, no—, però és clar que condiciona els procediments i els *tempi* del treball intel·lectual. La citació de la bibliografia utilitzada i les altres convencions de caràcter acadèmic s’inscriuen també en la metodologia usual de la investigació en Humanitats.

En la transcripció del textos citats a l’interior de la tesi i en els annexos, aplico generalment els criteris de regularització ortogràfica que descriu i que aplico en l’edició de la gramàtica de Cardellach (v. apartat 3.3), llevat d’alguns casos excepcionals: quan he de transcriure fragments de les gramàtiques d’Ullastre, Febrer i Cardona o de Petit i Aguilar, que són textos que propugnen un sistema ortogràfic particular, el respecto, per no traïr la naturalesa singular d’aquestes obres gramaticals.

2. Vida, obra i context de Pau Cardellach i Busquets

Les circumstàncies vitals de Pau Cardellach i Busquets, i el context en què aquest va produir la *Gramàtica catalana* que és objecte del present treball, han restat fins ara desconeguts, pràcticament. La gramàtica de Cardellach ha estat per als especialistes, només, una notícia escadussera inclosa en la breu semblança que l'erudit Antoni Elias de Molins dedica a Cardellach en el seu *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX* (1889), una semblança que, naturalment, no resol tampoc els molts interrogants que suscita l'activitat professional i cultural del nostre autor. Es pot dir que pràcticament tota la resta de referències a Cardellach o a la seva gramàtica beuen de la informació publicada per Elias. És per això, que la meua tesi doctoral ha d'afrontar, en primer lloc, un estudi biogràfic exhaustiu del personatge i una caracterització del context en què va generar-se la *Gramàtica catalana*, i ha de mirar d'escatir la vinculació d'aquesta obra amb la resta de la producció del seu autor.

2.1. Biografia

Divideixo la narració que he pogut confegir sobre la vida de Pau Cardellach en tres blocs cronològics: els primers anys, en què resulta rellevant sobretot conèixer l'entorn familiar del personatge; els anys de joventut, que s'articulen al voltant de la Primera Guerra Carlina i que permeten situar el nostre autor en una adscripció política liberal

moderada; i els anys de la maduresa, que giren absolutament entorn de l'exercici de la professió notarial.

2.1.1. L'entorn familiar

Pau Cardellach Busquets va néixer a Terrassa el 20 de març de 1814, just al final de l'ocupació napoleònica a Catalunya.⁶ Era fill d'una família, segurament originària d'Occitània,⁷ que durant més d'un segle s'havia dedicat a la producció de teixits de llana, amb casa al carrer Raval —avui Raval de Montserrat—, cantonada amb el carrer Goleta. En el padró municipal de 1828 el seu pare consta com a paraire; tot i això, Pau Cardellach i Roca (1780-18--?) és consignat com a procurador en el padró municipal de la ciutat de Terrassa de 1824 i en el de 1843, i causídic, en el padró de 1825 i en una sentència arbitral de 1825 entre dos fabricants de draps.⁸ La dada no deixa de ser important, perquè implica que el seu pare, malgrat que no podem dir que hagués estat mai pròpiament notari, estava familiaritzat amb el dret i considerat un home de bona fama i una bona posició social i justifica que almenys dos dels seus fills, Pau i Nemesi, cursessin estudis de dret i notaria.⁹

---

⁶ Era el darrer període de la Guerra del Francès. El 2 de desembre de 1813 el general Manso havia expulsat els francesos de Sabadell. El 24 de març de 1814 Ferran VII entrava a Girona com a signe de represa del poder borbònic.

⁷ Vegeu Bosch i Cardellach (1882); el topònim Cardelhac (o Cardeilhac, o Cardeillac) és bastant freqüent al sud de França. Sobre les migracions occitanes del segle XVII-XVIII vegeu, Nadal i Giralt (1960), Peytaví (2003).

⁸ Cens de Terrassa dipositat a l'Arxiu Municipal de Terrassa. Document arbitral dipositat a l'Arxiu Comarcal del Vallès Occidental, FONS ACVOC90-36 / Ajuntament de Terrassa.

⁹ El notariat català té el seu origen en el segle XIII i assoleix el seu màxim esplendor el segle XV. Llavors hi havien notaris reials, municipals, senyoriais (laics) —derivats de les baronies i vescomtats— i senyoriais eclesiàstics —adscrius als arquebisbats. Les notaries tenien tant de prestigi que es transmetien de pares o fills. Per ser notari es requerien unes certes condicions i aptituds: tenir una edat mínima, ser home, ser cristià i tenir veïnatge on s'exercia; també tenir coneixements gramaticals, jurídics, escripturaris i de llengua llatina. La formació se solia realitzar fent de novici a casa d'un altre notari durant vuit anys, i al final se superava un examen (Baigés i Jardí 1994). La història de l'evolució dels notaris dels del segle XV fins al XIX és encara boirosa. Arcadi Garcia Oms (2010) ha estudiat bé la

El cronista terrassenc Baltasar Ragon (1955?) no s'equivoca, però, quan diu que Pau Cardellach i Busquets era fill d'una família dedicada durant més d'un segle a la producció de draps de llana. A mitjan del segle XVIII, els Cardellach eren una de les famílies terrassenques amb més volum de negoci i ben situada, però hi ha constància que tancaren la producció d'una fàbrica a causa dels deutes (Benaül 1992). Tot i això, l'ofici de paraire no es perdé i un oncle Domingo Cardellach i Roca consta en el padró municipal com a paraire fins a mitjan del XIX.¹⁰

De la seva mare només en sabem el nom i el primer cognom, Eulàlia Busquets i, segons la partida de defunció de Pau Cardellach i Busquets, que era nascuda a Martorell. No descartem, però, que estigués emparentada amb una dinastia benestant: els Busquets de Terrassa. La casa pairal dels Busquets era poc metres més enllà de la dels Cardellach entre el carreró de la Unió i el carrer Vila Nova, avui carrer Joan Coromines (Comas, Garcia i Moro: 2000). Els Busquets tingueren durant tot el segle XVIII un gran protagonisme en la transformació dels paraïres en empresaris. A principis del segle XIX, els Busquets ja acumulaven el patrimoni més gran entre els empresaris terrassencs, sense arribar encara a la xifres que aplegaven els grans terratinents dels masos.¹¹

---

història dels notaris barcelonins. És encara difusa, però, la història de la notaria fora de la ciutat comtal. Sabem que diversos oficis: notaris, procuradors o causídics, escrivans i altres figures de caire municipal, estaven vinculats a la fe pública. L'evolució històrica i les atribucions de cadascuna d'elles en el període que abasta la infantesa de Pau Cardellach, els seus anys d'estudi i els primers anys d'exercici no són clares.

¹⁰ Els Cardellach també s'estengueren per altres poblacions del Vallès. Així trobem Teresa Cardellach i Galí, filla de paraire, casada amb Isidre Bosch i Torrella, teixidor de lli, tots dos fills de Terrassa que s'instal·laren a Sabadell. Es tracta dels pares del conegut metge i arxiver de Sabadell Antoni Bosch i Cardellach (Casanovas i Renom 2012).

¹¹ En el testament de Pau Busquet Aurigot († 1811), cap de família en aquell temps, deixa 9 cases, 187 ha de terres i 25 000 lliures de l'època (Comas, Garcia i Moro 2000: 412).

Ragon (1955?) afirma que Pau Cardellach i Busquets era «fill d'una família fabricants de llanes»; això no obstant, cal matisar el sentit de la paraula *fabricant* en aquest context històric. Els Cardellach eren essencialment *paraires*, és a dir, compraven la llana, la manipulaven en els processos preliminars i d'acabat —tondre, cardar, tenyir, etc.—, i en comercialitzaven els draps o baietes. Tanmateix, el teixit només el podien elaborar els que posseïen el títol de *mestre teixidor*. Fins a mitjan segle XVIII, el gremi dels teixidors dominava, per tant, la producció llanera, que era rigorosament domèstica, amb estrictes regles sobre la producció que, fins i tot, determinaven les tècniques que s'havien de fer servir, els colors, i la quantitat de draps que s'havien d'elaborar: la capacitat empresarial dels paraires, així doncs, era molt limitada (Benaül 1992; Torres 1992). A Terrassa, però, es produeix un canvi el 1728. Francesc Busquets aconsegueix abolir l'organització gremial dels teixidors i obre la porta a la possibilitat de contractar gent de fora, a desglossar el treball en tasques més petites i a assignar el treballs a conveniència. El control del treball passa ara a mans dels paraires, considerats ara ja *fabricants*, i es confegeix un nova classe social, una burgesia primerenca.

Els Cardellach i els Busquets formaren part d'aquest nou empresariat local del XVIII, però estem lluny encara dels grans fabricants de la Revolució Industrial que sorgiren en el segle XIX. Faltava temps encara per al desenvolupament dels grans vapors, com el Vapor Galí i Vinyals —inaugurat el 1833 només un any després del Vapor Bonaplata a Barcelona—, del treball en cadena, i de les gran exportacions. Els Cardellach queden fora de les grans transformacions industrials amb el tancament de la fàbrica principal el 1768 i diversifiquen les seves tasques. Els Busquets, en canvi, seguiran creixent a base de casaments estratègics amb famílies de terratinents del Vallès o amb d'altres fabricants, el desenvolupament de tota mena de maquinària i la comercialització de teixits a l'estranger. El 1841 inauguren el Vapor Busquets en l'antic pati de la casa pairal. L'activitat del Vapor Busquets s'allarga fins al 1907, quan, sense descendents directes i la maquinària obsoleta, Salvador Busquets Soler, disposa en el seu testament la construcció d'un asil infantil per als fills dels treballadors, l'asil Busquets (Comas, Garcia i Moro: 2000).

Pau Cardellach i Busquets fou el sisè de dotze germans segons el registre de baptisme de l'església del Sant Esperit de Terrassa. Pau Cardellach i Roca i Eulàlia Busquets posaren els noms següents als seus fills: Aleix (n.1807), Eulàlia (n.1808), Pere (n.1810), Ferran (n.1812), Felip (n.1813), Pau (n.1814), Josepa (n.1815), Bonifaci (n.1817), Gabriel (n.1818), Carme (n.1820), Nemesi (n.1821) i Serapi (n.1822). Atenent al padró municipal de Terrassa de 1843, també sabem que vivien a la casa pairal dels Cardellach l'àvia paterna, Francisca Roca vídua, una tia Francisca Cardellach i Roca i potser altres parents.¹²

Sabem poca cosa dels germans. D'Aleix no en sabem res. Ferran va emigrar a Nova Orleans, es dedicà al comerç marítim, s'integrà en la societat francesa d'allà i, un cop casat, s'ocupà de la plantació dels seus sogres.¹³ Bonifaci es casà amb Narcisa Teixidor el 1876 a Barcelona. Serapi va treballar com a fonedor a Barcelona.¹⁴ Felip fou sacerdot escolapi exclaustat¹⁵ i publicà un *Panegírico de la Virgen María bajo la alegoría de un jardín de flores/ predicado por su autor a la Corte de María en Calatayud el 29 de mayo de 1864* (Barcelona: Imp. del heredero de Pablo Riera, 1864). Nemesi Cardellach sembla que estudià per notari i exercí un any, però el seu caràcter místic el dugué a abraçar el sacerdoci el 1847.¹⁶ Fou religiós de la Congregació de la Missió de Sant Vicenç de Paül. Va escriure dues obres: *Mes de mayo en honor de la Inmaculada Virgen María, madre del amor hermoso y de la santa esperanza* (Madrid, Imp. de F. Maroto e hijos, 1878) i, especialment

---

¹² Ens consta un altre Pau Cardellach, que hauria d'haver nascut el 1821, segons el padró municipal de 1843, que si no és un error podria ser un fill d'aquesta tia. També apareix en aquella padró un tal Ezequiel Cardellach, que hauria d'haver nascut el 1825, que no sabem si era un altre germà, però no consta en el llibre de baptismes de la parròquia del Sant Esperit ni en els llibres anteriors del padró de Terrassa.

¹³ Vegeu Mauri Creus (2007).

¹⁴ Padró municipal de Terrassa de 1843.

¹⁵ Padró municipal de Terrassa de 1843, i esquela del *El Principado*, 1868, n. 159, 9 juny 1868, edició del matí, 3676 i *El Principado*, 1868, n. 159, 9 juny 1868, edició de tarda, 3693.

¹⁶ L'historiador terrassenc Josep Soler i Palet indica en dos articles (1891 i 1900) que Nemesi Cardellach havia treballat al despatx del seu pare, Jacint Soler, en acabar la carrera de notari.

rellevant, un llibre que va tenir una gran difusió i que fou traduït al francès, *Santa Teresa de Jesús y las espinas de su corazón que se venera en el monasterio de Carmelitas Descalzas de Alba de Tormes, obispado de Salamanca* (València 1872, Imp. José Martí). L'autor el signa amb les inicials N. C. y B.

Segons Antoni Elias i de Molins (1889), Pau Cardellach i Busquets entrà al Seminari Conciliar de Barcelona on estudià filosofia. Per a ser acceptat al seminari havia d'acreditar coneixement del llatí i allà també aprofundir en aquesta llengua. El domini d'aquesta llengua es demostra amb la traducció de les *Heroides* d'Ovidi que es conserva a Montserrat, en les argumentacions en alguns passatges d'articles seus i en alguns apartats de la *Gramàtica catalana*. Un cop acabats els estudis no pogué continuar la seva formació a la universitat perquè el *Plan General de Estudios del Reino* o *Plan Calomarde* promulgat per Ferran VII el 14 d'octubre de 1824 havia regularitzat la presència d'universitats en el territori espanyol. A Catalunya, la universitat es manté només a Cervera i no es permet la reobertura de la Universitat de Barcelona, almenys d'algunes especialitats, fins al 1837.¹⁷ El Plan Calomadre tenia la intenció d'evitar la proliferació d'idees liberals amb la regulació de l'accés dels professors a les universitats i la imposició de quins llibres s'havien de fer servir i de quins estaven prohibits.

Elias de Molins (1889) ens diu que «estudià dret privadament». De fet, des del Decret de Nova Planta (1716) Catalunya va quedar sense fonts legals pròpies i es configuraren dues escoles enfrontades. Una, a la Universitat de Cervera, promulgava el dret romà i una consideració mínima de les particularitats catalanes; l'altra, representada per diverses institucions no universitàries, difonia el dret tradicional català i es basava en «dret de la terra i dret comú», «equitat i bona raó» (Vallet de Goytisolo 2008; Valls

---

¹⁷ La Universitat de Barcelona havia estat tancada el 1714, després de la Guerra de Successió, i es crea el 1717 la Universitat Única de Cervera. A Barcelona, però, es va poder continuar cursant els estudis de Cirurgia. Durant un breu període de temps 1822-1823 (Trienni Liberal), la universitat reobre, però Ferran VII la torna a tancar.

Salada 2009).¹⁸ Arcadi Garcia Oms pensava en aquest darrer tipus de formació, que calia completar amb una àmplia base pràctica, quan afirmava que «els notaris van mantenir el caliu de la tradició jurídica catalana. Constituïen un grup format per un nombre de components de entre tres i quatre-cents persones, sense formació universitària, però amb una cultura molt sòlida, i sobretot molt arrelats al país, perquè aprenien el seu ofici mitjançant una llarga pràctica al costat dels mestres, i atenent un públic format per un ampli ventall de tots els estaments de la societat catalana. La continuïtat inevitable de les seves funcions el 1714, va significar també la pervivència del dret català.» (Garcia Oms 2010: 9)

Cardellach forma part d'aquesta escola i començà a exercir oficis propis d'un especialista en lleis com ara escrivà, secretari municipal, fedatari. De l'existència d'acadèmies no universitàries, en deixa constància ell mateix en un article anys més tard:

Muy plausibles son las academias de Notaría, tan notablementes instauradas en esta ciudad; pero mucho más lo serían, si se publicasen las decisiones y razones y leyes en que se fundan. («Enfiteusis», *La Notaría* 125, 1860, p. 1)

2.1.2. El temps de la guerra

Seguint les passes del seu pare, el jove Cardellach va començar a treballar ben aviat com a escrivà i fedatari, segurament ja des que va sortir del seminari. Entre els papers del manuscrit de la *Gramàtica catalana*¹⁹ hem localitzat un parell d'esborranys d'una carta de caràcter personal que ens ofereixen informació molt valuosa en relació amb aquest període, en què hem de situar Cardellach a la vila vallesana de Caldes de Montbui. Pel

---

¹⁸ Com nota Valls Salada, fins a la promulgació de la *Llei del notariat* el 1862 no era necessari cursar la llicenciatura en Lleis per a ser notari. Així doncs, són els notaris catalans que no han estudiat a Cervera els que transmeten el coneixement jurídic català (Valls Salada 2009: 291).

¹⁹ Fols. XVI r/v i XVIIr.

seu interès, transcric íntegrament aquesta carta a continuació —segueixo el text del primer esborrany, que és més brut però una mica més complet, i adverteixo en nota algunes variacions que ofereix el segon esborrany, si aporten alguna informació complementària:

Pablo Cardellach y Busquets, natural de la presente villa de Tarrasa, parezco ante usted y, como en derecho más lugar haya, digo que para ciertos fines y efectos a mí útiles y convenientes necesito recibir información de testigos sobre las posiciones siguientes:

1. Que durante la última guerra civil estuve vecindado en la villa de Caldas de Monbuy, pueblo fortificado del qual ni un momento me separé aun en las más penosas crisis y difíciles circunstancias en que se halló.

2. Que dicha villa no tuvo más fuerza que la sostuvo que dos compañías de Milicia Nacional, de la que fui subteniente y teniente, en cuyos puestos tuve ocasión de prestar continuados servicios activos y pasivos.²⁰

3. Que mi opinión fue, por convicción, la del sistema libre,²¹ cuya opinión inculqué pública y privadamente y sostuve, para lo cual contribuí poderosamente al buen espíritu público, a conservar la tranquilidad, a respetar la propiedad y a hacer imperar la ley en todos sentidos.

4. Que mi opinión en favor del sistema libre más lato posible y mi decisión a sostenerlo e inculcarlo ha sido de tal naturaleza que en ninguna parte he proferido palabra ni hecho cosa en contrario.

5. Que mi opinión ha sido invariable en todas las crisis y en todos los tiempos.

6. Que mi conducta moral fue irreprehensible, así como la política desinteresada, por cuya causa merecí el aprecio público, el honor de ser elegido secretario de la municipalidad,²² individuo de la Junta del Partido de Granollers en representación de los dos batallones que existen en él, secretario de dicha Junta, y fui llamado por el pueblo

---

²⁰ I encara, en la segona versió afegeix: «se me vio siempre entre los primeros a acometer y ahuyentar a los facciosos que penetraban en aquella jurisdicción, sin separarme jamás de la villa por ningún pretexto.»

²¹ I afegeix, encara que ho ha ratllat: «sin embargo de no contar, en el principio de la guerra, más que 19 años.»

²² En l'altra versió es concreta l'any: «serví constantemente en dicha milicia de subteniente y de teniente hasta que, en 1839, fui elegido secretario de la municipalidad.»

del Caldas a desempeñar comisiones importantes ante la autoridad superior,²³ todo sin estipendio ni premio de ninguna clase.

7. Que siempre rechazé que el pueblo se sugetase a pagar contribución a los facciosos, y se consiguió, a pesar de la oposición de algunos incautos.

[8.] Que los facciosos pusieron por bajomano en la plaza pública un cartel en que entre otros había el nombre de Pablo Cardellach, a quien se amenazaba de muerte.²⁴

Y como los individuos que deben declarar sobre ellas se hallan en dicha villa de Caldas, que radica en el partido de Granollers, a usted suplico se sirva dirigir al alcalde constitucional de dicha villa de Caldas la presente instancia con el despacho oportuno para que, con citación del Síndico principal de aquel ayuntamiento, o de quien sus veces haga, reciva la información sobre las posiciones que van transcritas, y, recobrado que sea el expediente, autorizarlo con su autoridad o decreto judicial, librándoseme de todo el testimonio que pido o el mismo original, como más convenga. Pablo Cardellach.

Com es pot entendre, Cardellach degué adreçar aquesta carta, que no porta data, a alguna autoritat provincial quan va necessitar, per a algun tràmit administratiu, una acreditació “de bona conducta”. Ignorem en quin moment això va ser necessari, però podria ser que fos per accedir a la universitat —vegeu sobre això l’apartat que segueix.²⁵ El que ens interessa ara és constatar que durant tots els anys de la Primera Guerra Carlina (1833-1839), el nostre autor va viure i treballar a Caldes de Montbui. Com ell mateix escriu, tenia dinou anys d’edat al principi de la guerra, i en aquell moment, segurament acabat de sortir del seminari, és quan devia haver començat a treballar d’escrivent a casa d’algun notari de la vila.²⁶

Instal·lat allà, a banda de les tasques professionals, ja hem vist que s’integrà en l’anomenada Milícia Nacional, una organització civicomilitar característica de l’època de

---

²³ Segons l’altra versió: «merecí desempeñar los cargos de fiscal en casi todas las causas de infidencia, y varias comisiones difíciles, por cuenta de la municipalidad.»

²⁴ Els dos darrers punts són afegits en el segon esborrany.

²⁵ L’al·legació als serveis prestats a la Milícia Nacional durant la guerra només tindria sentit en algun dels escassos períodes de govern “progressista” a Espanya, com ara el de la regència del general Espartero, entre els anys 1840 i 1843, que és quan Cardellach degué poder accedir a la universitat.

²⁶ Malauradament, no es conserva informació sobre els notaris de Caldes d’aquesta època, ni tampoc els padrons municipals que ens permetrien confirmar la residència.

les revolucions liberals a Europa, que a Espanya s'havia organitzat sobretot a partir de la Guerra del Francès i havia estat regulada en la Constitució de Cadis, el 1812. La Milícia, formada per ciutadans corrents i al marge de l'exèrcit regular, tenia una dinàmica interna de caràcter democràtic —els oficials eren escollits per la mateixa tropa— i esdevenia sovint, als pobles, un focus de discussió política; tenia autonomia per prendre iniciatives de suport o rebuig als governants, i, per això, els governs de signe conservador van suprimir-la diverses vegades —la supressió definitiva, el 1874, després de la fi de la Primera República. Durant la Primera Guerra Carlina, la Milícia va combatre al costat d'Isabel II. Pau Cardellach va ser —si donem per bones les dades que ens aporta la carta—, successivament, sotstinent i tinent de la Milícia, i representant de la Milícia de Caldes a la Junta de Partit de Granollers, que s'havia creat l'any 1838.

Precisament, el maig d'aquell any 1838 ja trobem un document escrit i signat per ell, en nom de la Junta de Granollers i adreçat a l'Ajuntament de Caldes de Montbui.²⁷ És segurament a causa de la seva professió, i del bon nom que devia tenir entre els conciutadans, que el van fer de seguida secretari d'aquell organisme. A banda d'això, sabem que intervenia en les tasques administratives de l'Ajuntament de Caldes, perquè ja des de 1834 trobem algun document oficial redactat amb la seva lletra. La seva participació en l'administració municipal degué anar pujant de nivell, i a l'agost de 1839 trobem ja una acta de sessió del Ple escrita amb la seva lletra, tot i que va signada pel secretari municipal oficial del moment, Josep Pujades.²⁸

A partir de l'11 d'agost de 1839, amb el canvi dels càrrecs electes de l'ajuntament Pau Cardellach i Busquets és nomenat secretari. Les actes són, a partir d'aquest moment,

---

²⁷ Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Document del 28 de maig de 1838.

²⁸ Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Document del 4 d'agost de 1839. Potser aquest secretari Pujades era també el notari o procurador amb qui Cardellach aprenia l'ofici?

escrites per ell i duen el seu nom i la seva rúbrica²⁹ o, de vegades, només la seva signatura.³⁰ Les vicissituds polítiques de l'època l'afecten. Com a conseqüència del final de la guerra, la Junta Política de Barcelona dissol l'Ajuntament de Caldes el 22 d'octubre de 1840 i restableix el consistori legítim de 1837. L'acta, que escriu el mateix Cardellach, és ben explícita:

Sesión del 22 de octubre

Bajo presidencia del señor don Francisco Padrinas, regidor primero, por ausencia del señor alcalde don Jayme Germá, se reunieron los señores del ayuntamiento en la sala consistorial y el señor presidente leyó en voz alta un oficio del muy ylustre señor Gefe Político, concebido en estos términos: «La excelentísima Junta provisional de Gobierno, en la sesión de ayer, acordó que el ayuntamiento actual de Caldas de Monbuy sea reemplazado por el legal de mil ochocientos treinta y siete, y lo comunica a vuestra señoría a fin de que se sirva dictar las providencias oportunas. Lo que traslado a usted para los efectos correspondientes a su cumplimiento, debiendo darse aviso de haberse verificado. Dios guarde a usted muchos años. Barcelona, veinte de octubre de mil ochocientos cuarenta. Juan Ramón Llorente. Señor alcalde consistorial de Caldas de Monbuy». En consecuencia declaró que el ayuntamiento quedava disuelto en el acto, debiendo sus individuos cesar en sus encargos.

Acto continuo fueron llamados los señores componentes [d]el ayuntamiento de mil ochocientos treinta y siete, de los cuales se hallaron tan solo presentes el alcalde don Pedro Tort, los regidores don José Cuyás, don Pedro Bonet y el síndico don Francisco Cuspinera, los cuales presentes en la sala capitular fueron enterados de la disposición espresada e invitados enseguida por el magnífico presidente a ocupar sus respectivos puestos, lo cual se verificó acto continuo tomando posesión cada uno con las formalidades de ley, dándose cuenta inmediatamente al Gefe Político. Y lo firmaron, de que doy fe.

Francisco Padrinas, regidor presidente; José Vila y Prat, regidor; Baleriá Cuscó, regidor; Felipe Ribó, regidor; Miquel Xalabarder, síndico; Pablo Cardellach, secretario.

---

²⁹ Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Documents del 11 d'agost, 20 d'octubre de 1839; 8 de març, 19 de març, 23 de març, 15 d'abril, 18 d'abril, 26 d'abril, 14 de maig, 17 de maig, 18 de maig, 19 de maig, 20 de maig, 23 de maig, 22 d'octubre de 1840.

³⁰ Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Document del 13 d'octubre de 1839. 19 de març, 27 de març, 29 de maig, 10 de juny de 1841.

Cardellach perd el càrrec de secretari municipal. Durant un temps, Josep Pujades torna a redactar les actes de l'ajuntament i les signa com a secretari. El març de 1841 tornem a trobar algunes actes escrites de la mà de Cardellach, però signades per Josep Pujades.³¹A partir del juliol de 1841 ja no tenim més notícies de Pau Cardellach i Busquets a Caldes de Montbui.

La Primera Guerra Carlina s'havia acabat oficialment el 31 d'agost de 1839, amb l'Abraçada de Bergara entre el general Espartero, defensor de la reina Isabel II, i el general Maroto, partidari de Carles de Borbó. Un dels acords que establiren és el restabliment de la Constitució de 1837. Catalunya, però, no accepta de bon principi les condicions i hi continua una guerra de guerrilles fins a l'estiu del 1840, en què el cap militar Ramon Cabrera fugí a França.

El restabliment del consistori de 1837 respon, doncs, als acords de Bergara. No sabem ben bé la situació personal que visqué Cardellach a partir d'aquell moment al poble de Caldes. Sí que ens consta, però, que va haver-se d'amagar durant una temporada. A la coberta del manuscrit de la *Gramàtica catalana* algú hi va fer constar:³²

escrita en Tarrasa durante los 6 meses que estuvo encerrado en su casa para evadirse de la persecución de que era obgeto por parte de la Junta Revolucionaria, en 1840

Amb l'anàlisi actual i des d'una perspectiva global de la complexa història del segle vuit-cents, és una mica desconcertant la referència a una *Junta Revolucionaria* perseguint un personatge significat de la Milícia en la Primera Guerra Carlina, que apareix en el dit fragment. Les juntes, i les milícies que en depenien, constituïen llavors un dels mecanismes amb els quals els sectors liberals o progressistes van empènyer transformacions polítiques durant bona part de segle XIX i es regulaven en la constitució de 1812. Les Junes Revolucionàries es vinculen la Revolució del setembre de 1868, anomenada *la Gloriosa*, que dugué a l'exili definitiu a Isabel II. La primera

---

³¹ Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Document del 19 de març, 27 de març, 29 de maig, 10 de juny de 1841.

³² Vegeu la descripció del manuscrit (apartat 3.1).

Junta fou creada pel general Prim a Cadis i tenien un caràcter violent. Potser qui va escriure aquesta nota, probablement un fill, ho va fer en un context ja molt allunyat de la primera carlinada, i amb referents més immediats com el de les Juntes Revolucionàries que van promoure la Gloriosa.

Sembla més versemblant que Cardellach, si es va haver d'amagar —cosa ben plausible— ho fes dels que ell mateix anomena *facciosos* (carlins descontrolats?), que ja l'havien amenaçat de mort durant la guerra i que potser, en les escaramusses posteriors al final de la guerra, l'haurien anat a buscar. Els conflictes aïllats promoguts per petites guerrilles, en realitat, es mantingueren a Catalunya durant tot el segle XIX i foren la terra de conreu i l'adob per a la Segona (1846-1849) i la Tercera Guerra Carlina (1872-1876).

Cardellach va ser sempre, pel que sembla, una persona d'ordre, encara que de sensibilitat progressista, i amb els anys voldrà contribuir decididament, com veurem, a la modernització d'Espanya. Els exemples lingüístics posats, precisament, en la *Gramàtica catalana*, a banda de l'interès que tenen com a tècnica gramatical (v. 4.3), permeten aproximar-nos una mica als seus interessos i a les seves opinions d'aquella època. Si hi parem atenció, ens adonem que hi predominen les frases que fan referència a l'àmbit jurídic, cosa normal tenint en compte l'orientació professional de l'autor, — *Vos toca ma defensa; Las multas se aplican segons lo manat; Sens perjudici de sos drets, serà remunerat; Jo estich contra semblants providèncias*—, a la guerra i l'ambient militar, que constituïa una experiència ben recent —*Ans alsarem en massa; Lo general condueix la tropa; Un bon general és més necessari que un bon exèrcit; Lo enemich dirigí las baterias contra'l baluart; Lo presoner anaba entremitg dels soldats; Són trenta homes, a més dels oficials; Com deserta, se'l fusella; Tot se perdé fora l'honor*— i, sobretot, a la política, pel que potser podem deduir-ne una mica el seu pensament en aquest àmbit:

Lo millor govern és lo representatiu: conté la ambició dels reys, refrena lo despotisme dels ministres, regula las necessitats de la pàtria, vigila sobre tots los camés de la administració y és un planter d'homes de estat.

De tots los governs, lo millor és lo moderat.

Lo pitjor dels governs és la república.

Lo govern monàrquich moderat és millor que la república.

Ab tal que los hòmens sían virtuosos, poch importa la forma de govern.

Si lo govern es just, la nació prospera.

Las guerras causan grants mals.

Aixís com lo riego és la vida de las plantas, aixís —o del mateix modo— lo patriotisme és la vida de las nacions.

La nació s'constitueix.

Qui no derramarà la sang per la pàtria?

Qui mor pal Estat no mor may.

La pàtria premia als esforsats.

Mentres que la lley impèria, no temo una arbitrarietat.

L'home que no contribueix, de què serveix?

Lo ciutadà qu'és bo paga exactament las contribucions de l'Estat.

2.1.3. El notari Cardellach

Hem explicat que Pau Cardellach i Busquets es va haver de formar a través d'alguna de les acadèmies no universitàries de notaria i a base de l'experiència en l'exercici de treballs d'escrivent, més o menys subalterns. Gràcies a la reobertura de la Universitat de Barcelona, el 1842, i la posterior creació de la càtedra de Notaria, amb Fèlix M. Falguera de Puiguriguer³³ al capdavant, a partir de 1845 el nostre autor va poder cursar pròpiament els estudis notariais oficials i es llicencià com a notari, segurament, pels volts de 1848 o 1849. La dada no l'hem poguda documentar amb certesa, però ens en dóna una pista la introducció a les *Observaciones dirigidas a las Cortes sobre el proyecto de ley de Notariado*, que Cardellach i el seu company d'estudis Miquel Martí Sagristà van publicar

---

³³ Fèlix M. Falguera de Puiguriguer i Vern de Riera (1811-1897) fou degà del Col·legi de Notaris de Barcelona. És autor i traductor de diverses obres cabdals per al notariat durant el segle XIX i fundador de la revista *La Notaría*, que avui encara es publica, i on Cardellach publicà diversos articles.

«así en su nombre como en el de los cursantes de notaría de Cataluña». En aquell document, que surt a la llum l'any 1848, els autors al·ludeixen als seus «largos años» d'estudi a la facultat, cosa que, lligada amb l'ambició que demostren en voler influir en una llei que s'estava tramitant, fa pensar que devien estar a punt d'acabar:

y cuando los representantes de la nación española y los consejeros responsables de la corona dan muestras cada día de cuánto se desvelan para dar a sus representados el bien y la felicidad de que son merecedores, es de creer no desoirán las lecciones de largos años de experiencia y de estudio en la facultad, y darán a las *Observaciones* que a continuación tenemos el honor de esplayar aquella benévola acogida que se dispensa siempre a quien, llevado del noble deseo de acertar, se atreve a alzar su trémula voz en el templo augusto de la justicia. (*Observaciones...*, p. 4)

Els anys d'estudi a la universitat seran especialment rics i productius per a Pau Cardellach, i hi estableix sens dubte amistats i relacions que li hauran de servir en el futur. Juntament amb dos companys de la facultat —l'esmentat Miquel Martí de les *Observaciones* i un tal Llorenç Pujol— va impulsar, ja des del febrer de 1846, la publicació d'una petita revista amb el títol de *La fe pública*, que devia distribuir-se entre els companys i els professors. En l'apartat 2.2 en donaré més detalls. També l'any 1846 —com qui diu, tot just iniciats els estudis— va publicar un llibret titulat *Prontuario de las penas en que incurren los notarios y escribanos en el ejercicio de sus funciones*, que sembla que va tenir prou ressò en el clos universitari i que va poder servir com a llibre de text durant els anys subsegüents a la facultat. I ja he esmentat les *Observaciones* sobre el projecte de llei del notariat; foren llegides, pel que sembla, públicament, en un acte a la facultat, el desembre de 1847. L'efervescència d'aquells anys, amb la perspectiva d'una profunda reforma de l'estament notarial que posaria fi a l'*Antic Règim* jurídic, que era també el règim autòcton, en favor de la unificació requerida per l'ideal nacional espanyol, devia actuar com un estímul per als aspirants a notaris, que es veien sens dubte protagonistes d'un moment històric per a la seva professió.

Coincidint més o menys amb la finalització dels estudis, Pau Cardellach i Busquets, que ja era força gran —voltava els trenta-cinc anys— es va casar amb Clotilde Anfruns Archs (1822-186?), vuit anys més jove que ell, natural de Martorell. L'esposa escollida

era filla també d'un notari, Antoni Anfruns i Vilart, que sabem que havia exercit a Sant Cugat del Vallès entre els anys 1826 i 1830 (Puig i Sanllehí 1984: 176). Els Anfruns estaven emparentats també amb diverses famílies de notaris —els Lluch de Barcelona, els Soler de Terrassa.³⁴ El matrimoni de Pau Cardellach i Clotilde Anfruns tingueren quatre fills: Basília (1850-1893), Carles Lluís (18??-1895), Caius (1859-1893) i Rita (1861-18??).

Sabem, per la signatura en diversos documents, que Pau Cardellach treballà a Martorell, a Olesa i a Barcelona, encara sense la possessió de cap notaria. Hem trobat el seu nom, també, com a membre de la junta directiva d'una *Sociedad barcelonesa de seguros mútuos para el remplazo de ejército* el 1854.³⁵ La professió de notari la podrà exercir finalment, a partir de 1858, a la seva vila natal de Terrassa. La decisió de la reina Isabel II de commemorar el naixement del seu primer fill creant tres places de notari a cadascuna de les audiències provincials espanyoles va permetre finalment la incorporació de Cardellach a l'ofici per al que feia tant temps que es preparava. Es tracta de la primera promoció de notaris, a Espanya, que ho seran per oposició i no per subasta d'una plaça vacant.³⁶

Durant els anys de 1858 a 1863 Pau Cardellach i Busquets serà, per tant, notari de Terrassa i, segons Elias de Molins, a la vegada, serà nomenat escrivà numerari del Jutjat, plaça que es va crear expressament per a ell. Conservem, de la seva ploma, alguna reflexió ben significativa del que per a ell representava el seu ofici:

---

³⁴ Un fill del notari Gabriel Lluch i de Francisca Javiera Anfruns, germana de Clotilde, arribarà a ser alcalde de Barcelona. Gabriel Lluch i Anfruns va participar també en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1906 i, com a personatge reconegut de la ciutat, apareix esmentat en les notes necrològiques dels seus cosins Cardellach morts en l'atemptat del Liceu —en parlo més endavant, a l'apartat 3.

³⁵ *EL Àncora*, 17-III-1858.

³⁶ Baltasar Ragon (1952?: 61) pretén que Cardellach va ocupar, a Terrassa, la plaça del notari Joan Daura, que havia traspassat el 1857, però la veritat és que el nomenament notarial (transcrit a 7.4.) no en diu res, ni condiona res a l'existència de cap plaça vacant. Si que revela una circumstància curiosa: sembla que inicialment el nomenament s'havia fet, no sabem si per error, per a una notaria a Falset; al cap de poques setmanes un nomenament posterior corregeix i assigna Cardellach a la vila de Terrassa, que és on s'executarà la reial ordre.

Una institución [el notariado] asentada entre lo más brillante y noble de la sociedad, una institución que abarca en su seno un poder inmenso, una fuerza irresistible cual es la fe pública, debe descollar precisamente en merecimiento y respeto, debe infundir a todas las clases y a todas las gentes un prestigio ciego, reverente, sacerdotal. [...] El notario, como nosotros le deseamos y creemos lo desean todos los que se interesan por el esplendor de esta clase, no es un hombre vulgar; grave, atento, reservado, sus obras no deben ser vanas, ni fútiles sus dichos. Su conciencia, su honradez y su conducta deben estar al alcance de todos, todos tienen derecho a examinarlas. En su porte, en sus modales, en su habla debe verse el hombre de ley, el hombre de la moralidad, el hombre de la fe. Tal es el ministro que se consagra todo entero al servicio de este santuario, la notaría. (*Observaciones...*, p. 20-22)

A l'Arxiu Notarial de Terrassa, que forma part actualment de l'Arxiu Històric d'aquella ciutat, es conserven nou volums de protocols notariais de Pau Cardellach, corresponents a aquells anys.³⁷

Pel que fa als fills del seu matrimoni, Basília es casà amb Domingo Guardiola, d'ofici procurador i personatge ben reputat en els ambients jurídics. Carles Lluís i Caius estudiaren per notari, seguint la tradició familiar.³⁸ Del primer, sabem que va ser escrivà municipal de Vilanova i la Geltrú.³⁹ Caius començà exercint a Girona, amb despatx al carrer Ciutadans, i residí al carrer Auriga fins i tot un cop casat. Obtingué més tard una plaça de notari a Barcelona, cap el 1890, on s'integrarà ràpidament en els nuclis més representatius de la burgesia barcelonina, però de tot això en parlaré en l'apartat 3, lligant-ho amb la fortuna de la *Gramàtica catalana*. De Rita no n'he obtingut dades.

Pau Cardellach i Busquets, esdevindrà durant la seva època de notari a Terrassa, un membre molt actiu en la representació i en la defensa de la professió notarial, i va vincular-se estretament als cercles on es debatien les qüestions que l'afectaven i l'apassionaven. D'això en donen testimoni les seves abundants publicacions d'aquells

---

³⁷ Vegeu-ne el catàleg a Puig i Sanllehí (1984).

³⁸ La referència a Carles com notari la trobem en el *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* de 1878. Carles Cardellach consta com un dels primers socis residents. A diferència del seu pare i del seu germà Caius, no trobem documents que acreditin que exercís com a tal.

³⁹ Nomenament publicat a *La Vanguardia* el 29 de desembre de 1881.

anys en les revistes de referència —*La Notaría*, *La España*, etc.— i, sobretot, la col·laboració amb els principals responsables les noves regulacions i directrius professionals. Tenim motius per pensar que coneixia personalment el jurista valencià Joaquín José Cervino, llavors secretari del ministeri espanyol de Gràcia i Justícia, a qui dedica el llibre *Jurisprudencia práctica* (1862),⁴⁰ i sabem, per exemple que els notaris de Madrid van oferir-li un banquet, en el context de l'elaboració de la Llei del notariat que, a partir de 1863 trasbalsarà profundament la professió. Ho explica ell mateix en un dels seus articles a *La Notaría*:

La Gaceta del notariado, en su número 34, ha dado cuenta del banquete con que los notarios de Madrid honraron, en mi humilde persona, al notariado de Cataluña, significando que este acto fue considerado por todos como el signo del estrecho lazo, unión y fraternidad que debe existir entre los notarios españoles, sin distinción de provincias ni de reynos. Esta noticia ha sido acogida con marcada intención por el diario de Brusi, y me veo obligado a dar las gracias tanto a *La Gaceta* como al diario por los lisonjeros e inmerecidos elogios con que me distinguen y por las plausibles aspiraciones con que tienden a fijar la opinión sobre la escelencia real de la Ley del notariado. («La Ley del notariado», *La Notaría*, 231, p. 1628)

Justament aquest banquet, i la implicació de Cardellach en la polèmica Llei del notariat, molt mal rebuda en general pels notaris catalans, que la troben injustament uniformitzadora, l'acusen de retallar-los competències i d'altres greuges, va ser motiu d'un distanciament important entre el notari terrassenc i el Col·legi del Notaris de Barcelona, que se sentia com l'òrgan representatiu del notariat català. Vegem la nota que la redacció de la revista *La Notaría*, revista oficial del col·legi de notaris català, avantposa a la publicació de l'article de Cardellach que acabem d'esmentar:

La Notaría, órgano único y oficial del notariado catalán y mallorquín, y único también representante de sus aspiraciones, de su espíritu y de la opinión que ha formado de la ley, no puede admitir el optimismo del señor Cardellach, porque no es en el bello ideal

---

⁴⁰ Dins d'un article sobre «La Ley del notariado» de l'any 1862, de què parlaré de seguida, podem llegir-hi un gran elogi al personatge: «Pronto en concebir, fuerte en el querer, dócil en escuchar, entusiasta por lo bello, poseedor de todos los secretos, concededor de tantas necesidades, teje en su mente esa inmensa red donde deben entrar todos, donde deben alambicarse las pasiones y confundirse las nacionalidades y los intereses locales. Nosotros hemos oído de su boca que vino un Redentor y fue crucificado, pero el notariado español, que no es un judío exaltado, sabrá preparar al redentor de la clase una estatua que inmortalice su memoria.» (*La Notaría*, 231, p. 1631-1632)

que quiera formarse una imagen entusiasta donde debe buscarse el espíritu y la excelencia de una ley, sino en todos y cada uno de sus artículos. La *Notaría* no negará la bondad relativa de algunos de ellos, tampoco desconoce que la creación de las Juntas de Gobierno puede dar óptimos resultados, pero está muy lejos de convenir en la bondad absoluta, ni mucho menos que se haya llegado a la perfectibilidad, y cree firmemente que, sea cual fuere la situación de los notarios en el resto de España, podía reformarse la institución sin humillarla y sin poner trabas innecesarias en su ejercicio.

Por más que se pinte y se decore, el artículo 3 entraña preceptos que ofenden al notario, que ponen en duda su honradez, que le obligan a actos que no son por cierto del ministerio notarial; el título 3 introduce en Cataluña una práctica castellana, costosa a los clientes y vejatoria a los interesados; el título encierra preceptos de dudosa inteligencia unos, dignos de pronta reforma otros. En tanto es así como que no sólo los notarios de Cataluña, los cuales distan mucho de ver la Ley del Notariado por el prisma que la ve el señor Cardellach, la han considerado como restrictiva de sus atribuciones y de la confianza que como depositarios de la fe pública se les debe, sino también la prensa científica de esta capital la ha considerado y calificado del propio modo. [...]

La Notaría no desconoce lo bueno y excelente de la Ley del Notariado, estima en lo que vale el laudable celo del Subdirector de la Propiedad,⁴¹ aprecia sus esfuerzos y no pretende escatimarle en lo más mínimo su galardón de gloria, pero también *La Notaría*, que por nada ni por nadie hace abnegación de su conciencia ni de su criterio, [...] marca los lunares que ella contiene, señala los obstáculos y se lamenta porque en vez de achicar al notariado catalán para acercarlo al notariado castellano no se levantó a este para colocarlo a la altura de consideración, de prestigio, de noble valía y de inteligencia con que desde sus primeros siglos ha brillado el notariado entre los catalanes. [...]

Tal es el modo de ver y el sentir de *La Notaría*, tal es el de los notarios de Cataluña, muchísimos de los cuales, constituyéndose en eco de sus compañeros, han escrito en este sentido a la redacción [...]. He aquí por qué nos vemos precisados a rectificar el gravísimo error que cometió *La Gaceta del Notariado* cuando al dar cuenta del banquete con que los notarios de Madrid habían obsequiado al señor Cardellach supuso que este representaba allí dignamente las opiniones de los notarios de Cataluña; he aquí por qué advertimos de nuevo a nuestros lectores que esas opiniones solo se ven reflejadas en este periódico, y que un individuo de la clase no puede representarlas si no lleva espresa delegación de la junta que está a su cabeza; y he aquí, pues, por qué la opinión de *La Notaría*, que es la opinión del notariado catalán, no puede estar conforme en muchísimas de las apreciaciones y las ideas del señor Cardellach, cuya ilustración reconocemos, y a cuyo artículo, con estas salvedades, le damos en este número la publicidad que se merece. (*La Notaría*, 231, p. 1627-1628)

---

⁴¹ L'al·lusió a Cardellach com a «Subdirector de la Propiedad» sembla indicar que va tenir un càrrec directiu en el recent creat registre de la propietat. No hem pogut documentar-ho, però.

El distanciament de Pau Cardellach respecte del col·legi barceloní sembla evident i, en efecte, després d'aquell incident, no trobem cap més publicació de Pau Cardellach a *La Notaria* ni tenim notícia de gairebé cap activitat pública relacionada amb la professió ni amb el Col·legi en què Cardellach hi prengué part. Però tampoc no es pot dir que l'allunyament dels notaris catalans li comportés una gran acollida per part dels espanyols. Els termes de la carta autojustificatòria de Cardellach als notaris de Barcelona van encendre també els de Madrid, d'on va rebre bastonada per voler «guiñar el ojo a todo el mundo». Els escrits íntegres d'aquesta polèmica, que va marcar sens dubte la trajectòria del notari Cardellach, els he transcrit a l'apartat 7.5, on es poden seguir amb detall.

La posició de Cardellach, en un moment molt delicat de l'exercici de la professió notarial, fou poc compresa i mal atesa. Partidari de la nova Espanya que propugnava la ideologia liberal, Cardellach no va deixar mai de reivindicar les particularitats culturals catalanes, que ell creia —potser ingènualement— compatibles i integrables en la construcció de l'estat modern. En el seu llibre de *Jurisprudencia práctica...*, tan elogiat i tan difós entre els professionals de tot l'estat, hi podem llegir fragments com el següent, que devien fer saltar guspires a més d'un lector espanyol:

No por escribir en lengua castellana dejarán de ser los catalanes lo que han sido y son todos los pueblos del mundo, que no corrigen su lengua, no abandonan sus hábitos y costumbres, ni desmienten su raza, ni olvidan la nacionalidad sino por medio del exterminio

Tanmateix, poc temps després del banquet polèmic trobarem el notari Pau Cardellach exercint ja a la capital. Havia estat potser alguna mena de compesació pel seu suport a la reforma, que introduïa l'atorgament centralitzat de les notaries? No en tenim dades, però sabem que el 1864 l'antic notari de Terrassa passa a treballar a Barcelona, amb despatx al carrer Princesa, número 3, 1r pis.

Dels anys que segueixen, només ens consta que el 1869 redacta un requeriment al Governador Civil en nom de tots els membres de l'Ajuntament de Barcelona, que

havia estat dissolt pel general Gaminde, capità general de Catalunya, en el context del que es va anomenar la Revolta de les Quintes. També sabem que va assistir, juntament amb un altre notari de Barcelona, al I Congreso Notarial Español, el 1877, en representació dels notaris de la ciutat (Andrino 1991). Els protocols notariais de Pau Cardellach i Busquets es guarden a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona en el Col·legi de Notaris de Catalunya.

En algun moment, la notaria de Cardellach i el seu domicili es van traslladar al carrer de Sant Sever, número 5. Aquesta va ser, fins a la seva mort, la notaria on va treballar Pau Cardellach i Busquets. Va morir de pneumònia, segons el registre de defunció, a les dos quarts de dotze de la nit, del 28 de maig de 1879. Llavors, ja era viudo.⁴²

---

⁴² A l'adreça de Sant Sever hi oferia, encara els anys 1885 i 1886, els serveis d'advocat el seu fill gran Caius Cardellach, que al mateix temps feia de notari a Girona, segons consta en *l'Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración* dels anys esmentats.

2.2. La producció de Pau Cardellach i Busquets

Tot i que Pau Cardellach no se sol citar com a referent dels cercles intel·lectuals de la Barcelona de l'època, ni sol aparèixer en la nòmina dels dirigents de les acadèmies i entitats significades, les obres que n'hem localitzat i els altres materials que li atribueixen els seus biògrafs ens el situen, primerament, com un home de cultura, preocupat per la bona pràctica de la seva professió, amb una reputació excel·lent i amb algunes contribucions que han romàs durant molt de temps com a treballs de referència ben significatius —és el cas del llibre *Jurisprudencia práctica o fórmulas contractuales comentadas según las leyes comunes y según la Ley Hipotecaria aplicadas a todas las provincias de España*, que encara és un llibre de referència per als professionals del ram.

La producció de Cardellach es pot dividir, en realitat, en dos grans grups: l'obra de caràcter jurídic, que és la més abundant, i l'obra que no ho és, i que respon als altres interessos culturals que va cultivar. La producció d'aquest darrer grup, molt menys nombrosa, se centra sobretot en els anys de joventut, i podem considerar-hi les obres següents:

s. d. *Las heroínas* (ms. inèdit)

1835 «Literatura catalana», *Diario de Barcelona* (27 de juliol, p. 1658-1660; 9 de setembre, p. 2019-2021)

1840 *Gramàtica catalana* (ms. inèdit)

1848-1862 Col·laboracions a *Biografía eclesiástica completa*

En primer lloc, *Las Heroínas* és una traducció en vers lliure castellà de les *Heroides* d'Ovidi, que es conserva manuscrita a la biblioteca de Montserrat. El catalogador de la biblioteca adverteix que manquen epístoles 5 i 12. Es conserven les pàgines 1-48 i 109-240. (paper 150 x 100 mm). A l'inici del manuscrit diu que el dedica a D. Pablo Galí «doctor en ambos Derechos». No sabem com va anar a parar, aquest treball, a Montserrat, ni tampoc la data en què va ser escrit, però el més probable és que es tracti d'un treball de joventut, fins i tot escolar, influït potser pels coneixements del llatí

adquirits al seminari. La dedicatòria d'aquesta traducció l'he reproduïda a l'apartat 7.1 de la tesi, amb els annexos documentals.

El treball publicat al *Diario de Barcelona* sota les sigles P.C. és una breu síntesi de la literatura catalana medieval, de l'origen de la llengua catalana, i una reivindicació de les antigues glòries de la pàtria davant la indiferència generalitzada dels contemporanis.⁴³ L'article, que és farcit dels tòpics més habituals sobre el català antic, es basa inequívocament —com bona part del capítol introductori de la *Gramàtica catalana*— en els materials que publicà Felix Torres Amat en les seves *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los autores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*; he transcrit íntegrament aquest treball en l'apartat 7.2. El que resulta més singular, en aquest cas, és que el llibre de Torres Amat no es va publicar fins a l'any 1836; Cardellach, per tant, si n'era coneixedor privilegiat, vol dir que freqüentava o que tenia afinitats, en aquella època, amb gent dels cercles propers a l'acadèmia barcelonina, malgrat la guerra i la seva residència a Caldes de Montbui.

De la *Gramàtica catalana* inèdita no en parlaré aquí, ja que m'hi referiré més endavant, en l'apartat que segueix.

Finalment hem de consignar, perquè ho assenyalen Elias de Molins (1889), Soler i Palet (1891) i també Ragon (1952?), que deu copiar els anteriors, que Pau Cardellach va redactar diversos articles per a un diccionari biogràfic eclesiàstic. Sens dubte, l'obra a què es refereixen és la *Biografía eclesiástica completa, o sea vidas de los personajes del Antiguo y Nuevo Testamento, de todos los santos que venera la Iglesia, papas y eclesiásticos célebres por sus virtudes y talentos, en orden alfabético*, redactada per «una reunión de eclesiásticos y literatos», segurament de tall progressista atesa la dedicatòria de l'obra «a Su Magestad

---

⁴³ Dec a Albert Rossich el coneixement de la primera entrega d'aquest treball i la sospita de l'autoria, que es confirma sobradament a la vista dels apartats relacionats de la *Gramàtica catalana*.

la reyna madre, Doña María Cristina de Borbón». ⁴⁴ És bastant versemblant la intervenció de Pau Cardellach en aquesta obra, ja que l'editor barceloní que la publica és, durant els primers anys, el mateix editor de la revista *La fe pública*, impulsada per Cardellach, i també del seu *Prontuario*, de què parlaré de seguida. A les pàgines de *La fe pública*, precisament, hi veiem anunciada aquesta obra, i entre els redactors dels volums 15 i 16 (1863) hi trobem encara Miquel Martí, company de Cardellach i coredactor de la revista. No he pogut confirmar, tanmateix, la participació efectiva del terrassenc, perquè fins al volum 15 no s'hi esmenten els redactors a l'inici del volum, i els articles no van signats. És versemblant que Cardellach i el seu amic Martí i Sagristà entressin junts a col·laborar en aquesta obra, i que Cardellach plegués una mica abans; la seva participació s'hauria de circumscriure, en qualsevol cas, entre els anys 1848 i 1862.

La producció de caràcter jurídic és molt més nombrosa, com ja he avançat, i és la que va tenir un ressò més ampli. Comprèn les obres següents:

1846-1848 *La fe pública* (revista)

1846 *Prontuario de las penas en que incurren los notarios y escribanos en el ejercicio de sus funciones, así en la parte contractual como en la judicial. Seguido de un resumen de los trámites y dilaciones en toda clase de juicios*

1848 *Observaciones dirigidas a las Cortes sobre el proyecto de ley de Notariado leído el 9 de diciembre de 1847*, elaborades juntament amb Miquel Martí Sagristà

1859 «La mujer y sus privilegios», en VII entregues, a *La Notaría* 80: 634-636 (17 d'octubre); 81: 642-644 (24 d'octubre); 83: 657-659 (7 de novembre); 84: 665-668 (14 de novembre); 86: 681-685 (28 de novembre); 89: 705-708 (19 de desembre); i 90: 713-716 (26 de desembre)

1860 «Enfiteusis», *La Notaría* 125, p. 923-927 (27 d'agost)

---

⁴⁴ Aquesta espècie d'enciclopèdia eclesiàstica va publicar-se, en 30 volums, entre els anys 1848 i 1868. Fins al volum 12 (1862) va publicar-se en coedició entre Madrid i Barcelona, i a partir d'aquell moment es va publicar únicament a Madrid —a l'impremta d'Alejandro Gómez Fuentenebro. Josep Maria Grau fou l'impressor barceloní dels primers vuit volums, entre 1848 i 1854; els quatre volums següents utilitzaren altres editors a Barcelona. Entre els redactors catalans de l'obra hi trobem alguns erudits importants del romanticisme català com Joaquim Roca i Cornet, amic personal de Jaume Balme, i Joaquim Maria Bover de Rosselló, autor per cert d'un diccionari mallorquí-castellà.

1861 «La Ley hipotecaria», en VII entregues, a *La España* 4425: 2 (8 de gener); 4426: 2 (9 de gener); 4427: 2-3 (10 de gener); 4428: 3 (11 de gener); 4429: 2-3 (12 de gener); 4431: 3 (15 de gener); 4432: 2-3 (16 de gener)

1861 La Ley hipotecaria, *Diario de Barcelona*, 271 (28 de setembre)⁴⁵

1862 «La Ley del notariado», *La Notaría* 231, p. 4628-4632 (8 de setembre)

1862 *Jurisprudencia práctica o fórmulas contractuales comentadas según las leyes comunes y según la Ley Hipotecaria aplicadas a todas las provincias de España*. Barcelona: Imprenta de Migraña y Subirana

s. d. Apunts per a un diccionari de dret amb abundants cites legals (inèdits)

s. d. Llibres de reduccions mètriques per a ús dels notaris a Catalunya (inèdit)

La fe pública, com ja he explicat a l'apartat 2.1.3, fou una mena de butlletí que Pau Cardellach, juntament amb dos companys seus d'estudis, Miquel Martí i Llorenç Pujol, publicaren entre el 1er. de febrer de 1846 i el 6 de febrer de 1848, amb periodicitat setmanal. Autoproclamada «Periódico de Jurisprudencia, Notaría y Literatura», la revista constava de quatre fulls, que es distribuïen habitualment de la següent manera: *Sección notarial* (1r i 2n full), *Crítica literaria* (3r full) i un o diversos poemes al full darrer. En general, els articles que s'hi publicuen no van signats, i s'atribueixen per tant als tres redactors; tanmateix sí que se signen excepcionalment alguns treballs, si són de col·laboradors —Maria Josep Sala n'és un d'habitual— o tenen un relleu especial. Al llarg dels 106 números de la revista hi podem localitzar només dos articles signats amb les inicials P.C.: un de titulat «Aranceles contractuales», al número 89 (17-10-1847) i un altre titulat «Cuestión», sobre herències, en el número 97 de la revista (5-12-1847). Les crítiques literàries i els poemes, de vegades, apareixen signats amb un pseudònim.

El *Prontuario de las penas en que incurren los notarios y escribanos...*, publicat l'any 1846 a Barcelona, en la impremta de Josep Maria Grau i Codina, on s'imprimia també *La fe pública*, és un llibret de 119 pàgines, signat només amb les inicials —D. P. C. y B.— on

---

⁴⁵ Aquesta article és contestat per M. Coll de Álvarez al periòdic figuerenc, *El Ampurdanés*, n. 9, el 6 d'octubre del mateix any, p. 2.

es contraposen les disposicions castellaneres i catalanes aplicables a l'actuació notarial. En les pàgines de la revista *La fe pública* s'anuncia el volum, se n'explica breument el contingut i s'indica que «Se vende en la imprenta de este periódico, calle de Basea, número 10, a 6 reales a los suscritores, y a 8 a los no suscritos.» Aquesta obra, produïda durant l'època d'estudiant, potser respon a algun treball encarregat a la universitat, i crec que es pot identificar sense massa problemes amb un altra suposada obra de què parla Elias de Molins, de la qual no n'he trobat cap rastre. Antoni Elias esmenta, en efecte, un *Compendio de sustanciación de juicios*, produït l'any 1846, que segons ell va utilitzar-se com a llibre de text per al segon curs de Notaria fins que es va publicar la Llei d'enjudiciament civil, el 1855. Dono per fet que es tracta del mateix llibre.

De les *Observaciones* publicades el 1848 ja n'hem parlat en l'apartat anterior.⁴⁶ Té interès constatar, per part de Cardellach i del seu company Martí, també futur notari, la voluntat de col·laborar en la tasca legislativa d'un govern estatal establert a Madrid. Estem en l'anomenada *Dècada moderada* (1844-1854), en què regna Isabel II i Ramón María Narváez Campos és el president del Govern. En aquest període es posen les bases de moltes de les estructures modernes de l'Estat espanyol: s'endega la reforma fiscal que acaba amb la fiscalitat de l'Antic Règim, es crea la Guàrdia Civil (1844), s'aprova la moderada Constitució del 1845 —que implicava monarquia constitucional i sobirania compartida entre el rei i les corts, confessionalitat de l'Estat, centralització administrativa—, es reorganitza la instrucció pública amb el *Plan Pidal* (1845), s'impulsa la Llei electoral (1846) amb sufragi censatari molt restringit, cessen les desamortitzacions,⁴⁷ es dissenya l'Estat en províncies dirigides per governadors civils que anomenen els càrrecs municipals.

La preocupació de Pau Cardellach i Busquets per les lleis estatals i l'interès per incidir-hi continuen més enllà del canvi de color dels governs i de les vicissituds històriques.

---

⁴⁶ Les úniques còpies localitzades són a la Universitat Complutense de Madrid, a la Biblioteca Històrica Municipal de Madrid i a la biblioteca de la Universitat de Michigan.

⁴⁷ És reprenen el 1855 amb la Llei Madoz que estarà en vigor fins a 1924.

Això ho demostra la publicació a Madrid el gener de 1861, sota el govern liberal del general O'Donnell, de la sèrie d'articles referits a la Llei hipotecària que es va aprovar el mes següent⁴⁸, i a la difusió dels seus continguts a través del llibre *Jurisprudencia práctica...*, un llibre en 2 volums que ocupa 1198 pàgines, dedicat a Joaquín José Cervino, llavors secretari de Ministeri de Gràcia i Justícia. El llibre tingué una gran difusió i és encara una obra de referència.⁴⁹

La implicació en les reformes legislatives empreses pel govern espanyol va propiciar també una altra de les publicacions: l'article «La Ley del notariado», publicat també a la revista *La Notaría*. Aquest treball, tanmateix, és fonamentalment una resposta als atacs i objeccions que s'havien fet, per part dels notaris catalans a aquella llei i, per extensió, al posicionament favorable de Cardellach. Ja he parlat més amunt d'aquest conflicte, que sembla que va distanciar el nostre autor dels companys de professió i que potser va estroncar la seva producció de treballs especialitzats. A «La Ley del notariado» hi trobem algunes expressions ben diàfanes d'una visió política profundament espanyolista que potser començava a xocar amb els plantejaments regionalistes d'una part de la burgesia barcelonina:

Crear en la nación un gran cuerpo uniforme, homogeneizar tantas partes heterogéneas, imprimir un espíritu y un movimiento, confundir los recuerdos antiguos con las necesidades modernas, desterrar la desidia y la inercia, vitalizar un cuerpo en su gran parte carcomido, cambiar en benévolas las prevenciones inveteradas de muchas ciudades, provincias y reynos y elevar de la nada una institución escupida y aborrecida injustamente es empresa árdua, más árdua que la conquista de un imperio.⁵⁰ Como Jesús

---

⁴⁸ El 1851 s'havia fet un Projecte de Llei hipotecària, però el Govern no s'atreví a aprovar-la i va demanar als tribunals, col·legis d'advocats i facultats de dret que hi fessin observacions. Cap al 1859 la Llei es degué desencallà i en parlen molts articles a la revista *La Notaría*, segurament perquè era un tema central per als notaris i els afectava per la creació de la figura de registradors de la propietat. Finalment, la Llei es va aprovar el 8 de desembre de 1861. Aquesta llei es considera la llei fundacional de la llei espanyola actual.

⁴⁹ N'hem trobat exemplars a totes les biblioteques de les universitats catalanes, a la Biblioteca de Catalunya, a la Biblioteca Nacional d'Espanya, a la Universitat de Harvard, a la Biblioteca del Congrés d'Estats Units, etc.

⁵⁰ Curiosament, quinze anys abans, en les *Observaciones* a l'avantprojecte d'aquesta mateixa Llei del notariat, Cardellach defensava la no homologació de noms, fórmules, pesos i mesures: «Cuando leímos

prefirió un perdido a cien justos, la ley ha mirado a los perdidos y ha dicho a los justos: *risum teneatis*. Vosotros tomad de eso la buena voluntad, que yo principio por curar directamente al parálítico, por echar andadores a los niños, por dar vista al ciego y por enseñar al ignorante. Con esa obra de prudencia no lastimo vuestra gloria; pero ¿haré para vosotros una ley particular? Siendo todos hermanos, formando todos un cuerpo compacto, el más fuerte dé la mano al débil y le enderece el camino de lo justo y noble. (p. 1631)

Aquest treball tanca la sèrie de publicacions a la revista *La Notaría*. Tanmateix, cal entendre que les diverses publicacions dels anys anteriors en aquell periòdic corroboren la preeminència de Cardellach entre els notaris catalans i la relació que degué mantenir amb altres personatges com Fèlix M. Falguera, Ramon Martí d'Eixalà o Manuel Duran i Bas, tots vinculats a la revista. Entre els treballs publicats anteriorment a *La Notaría*, destaca per la seva singularitat la sèrie titulada «La mujer y sus privilegios», de la qual podem reproduir-ne un fragment que en justifica, d'una forma ben pintoresca, la intenció:

Quando en la contratación vemos a la muger constantemente parapetada detrás de privilegios o de prohibiciones que limitan sus facultades o su libertad natural, se nos ocurre preguntarnos ¿por qué esa solicitud con que las leyes han acudido a su amparo? ¿Cuál es la causa de haber presentado las sociedades humanas esos seres, que constituyen su parte más predominante, velados siempre con el respetable manto de su defensa, o de su protección, o de su interdicción en los negocios de la vida, o en sus

---

en el artículo 16 de la ley del notariado francés que el gobierno prohibía el uso de nombres y calificaciones suprimidas, de cláusulas y palabras feudales, exigiendo en los contratos las medidas que nuevamente estableció, el calendario republicano y la numeración decimal, desde luego concebimos el objeto que llevaba la ley francesa. Que en medio del furor revolucionario, cuando no había en Francia cabeza que no hirviera —puesto que habían pasado el Rhin las que no adolecían de tal manía—, cuando la Convención Nacional triunfó del orden antiguo y plantó sobre sus ruinas la bandera de exterminio, cuando un filosofismo delirante llegó a tributar a la razón un culto bacanal e idólatra, nada extraño se presenta que la ley quisiera dejar consignado en la reforma de la notaría francesa un monumento a esa odiosidad a lo existente y una prueba de las terribles irrupciones de aquel volcán revolucionario. [...] Pero leer un artículo casi igual en una ley española, sin que concurra la misma identidad de circunstancias, sin que la sangre humeante de las víctimas de la revolución haya enloquecido, como en Francia, nuestras cabezas... cosa es esta para causar la mayor admiración a cualquiera. [...] Si la idea del gobierno es establecer una uniformidad en los pesos y medidas de España [...] por ahora el artículo en cuestión no tiene objeto porque ¿dónde está la ley o reglamento que establezca la prohibición de ciertos pesos y medidas? Nosotros la ignoramos, y como nosotros creemos también la ignoran los notarios de Cataluña; y de Cataluña repetimos porque precisamente aquí se observa una diferencia notable con la medición y peso de Castilla.» (*Observaciones*, p. 43-44)

hechos y obligaciones? Esta pregunta nos ha conducido a examinar fisiológicamente a la muger y a considerar sus diferentes estados, para venir a parar en los principios que las leyes han proclamado como axiomas y la sociedad ha venido respetando como un edicto imperecedero de la naturaleza.

Cuando el enemigo del género humano se dirigió a la compañera del hombre para cometer la primera y más terrible transgresión que inundara de males el mundo hasta el fin de los siglos, vio ciertamente con su instinto diabólico en la constitución física de la muger un organismo y disposición distintas a las del hombre. Esto ha venido a confirmar después la frenología y fisiología. Esta última ha demostrado que no es igual en ambos sexos la proporción respectiva de sólidos y fluidos, ni las dimensiones y formas de las partes del cuerpo ni la de cada órgano, que son distintas las cualidades físicas de los tegidos, la cohesión, elasticidad, encogimiento, etc.; la gordura, la sangre y demás humores, su cantidad, su naturaleza y su fluidez, de lo cual procede la diferencia de sensibilidad y de educación.

En la muger los sentidos son más delicados y sus tegumentos más nerviosos, tiene una epidermis más fina y más impresionable. Sus sensaciones son, por la misma causa, más intensas e imperiosas. En la muger predominan las facultades afectivas y en el hombre las intelectuales. Por eso desde el primer albor de su vida desarrolla la muger los sentimientos de familia que han de constituir la esposa y madre. Las cualidades inherentes a ese predominio se demuestran con el amor, con el deseo de agradar, con la vanidad, mientras el hombre crece dominado por la pasión al trabajo y estudio como elementos de empresas que requieren fuerza física o grande inteligencia. [...]

Es pues en primer lugar la terrible sentencia de Dios, y en segundo lugar la constitución física y moral de la muger desde la creación del mundo, la causa imperecedera de la servidumbre en que la vemos en todas las naciones. Y los romanos, tan grandes en sus hechos y en sus leyes, y tan profundamente observadores y tan rígidamente apreciadores de la equidad, sentaron esa condenación en sus códigos, que han servido para civilizar el mundo entero, y sintetizando los infinitos comentarios y corolarios y deducciones originadas de aquel gran principio, sentaron que la muger, por su frágil naturaleza, podía ser repentinamente sumida en la miseria —ley *Et cum lex Julia*, cod. de fundo dotal. De este principio nacieron las leyes protectoras de la muger de las cuales nos vamos a ocupar. (*La Notaría*, 80, p. 634-636)

Finalment, Antoni Elias de Molins (1889) i els altres biògrafs que el segueixen atribueixen a Pau Cardellach i Busquets algunes obres que no hem pogut localitzar. Suposem que s'han perdut els seus apunts per a un diccionari de dret i també el llibre de reduccions mètriques, o bé que romanen en mans de particulars, com ha estat el cas de la *Gramàtica* fins fa ben pocs anys.

2.3. La fortuna del manuscrit de la *Gramàtica catalana*

Quan hem parlat del final de la Primera Guerra Carlina i de l'estada de Pau Cardellach i Busquets a Caldes de Montbui, hem fet referència a la *Gramàtica catalana* que, suposadament, va escriure durant un temps en què va haver d'amagar-se, l'any 1840, en acabar la guerra. En efecte, és versemblant que fos en aquesta època de joventut que Cardellach s'engresqués a escriure una gramàtica catalana, tot i que no podem afirmar amb rotunditat que tot el treball s'hagués elaborat en el mateix moment. L'evolució del pensament polític de Cardellach, les circumstàncies que envoltaran la seva carrera i els seus usos lingüístics posteriors fan pensar que de gran no devia dedicar temps a redactar una gramàtica de la llengua vernacla. D'altra banda, el jove Cardellach ja havia mostrat interès per la llengua catalana algun temps abans, amb la publicació en el *Diario de Barcelona* d'un article amb dues entregues sobre la literatura catalana antiga.

Si bé la data de 1840 sembla versemblant per a la redacció de l'obra —l'abundància de referències a la guerra en els exemples gramaticals, que ja hem destacat en un altre lloc, també confirmaria aquesta hipòtesi—, cal dir que les parts i els textos aplegats sobre diverses qüestions d'història de la llengua i de la literatura semblen molt més puerils que la resta de la gramàtica. Això vol dir potser que els primers treballs cal situar-los en el període en què l'autor preparava l'article per al *Diari de Barcelona* i acabava de tenir coneixement dels materials que es publicarien en les *Memorias...* de Torres i Amat, el 1836. La resta de la *Gramàtica catalana*, com veurem en l'estudi, presenta reflexions lingüístiques força acurades i uns certs coneixements de l'existència de variants dialectals.

El gruix del treball, doncs, es devia portar a terme en l'època de la joventut de l'autor, abans dels 30 anys. La descripció de la llengua, el domini de la bona llengua, segurament és una qüestió que el va preocupar tota la vida; això no obstant en aquella època Cardellach degué participar d'alguna manera en certes discussions que es produïen en els cercles intel·lectuals barcelonins sobre el català. Hi ha aspectes

lingüístics que es tracten en la *Gramàtica* que apareixen per primer cop en aquesta obra i que es convertiran després en temes crucials en el debat lingüístic del segle XIX, des del punt de vista de la historiografia gramatical catalana —en parlaré més endavant. Això indica, doncs, que devia discutir i intercanviar impressions amb altres homes de lletres, mestres, condeixebles o deixebles seus, i també que alguns dels temes que documentàvem fins ara en obres lingüístiques posteriors devia fer temps que eren analitzats i discutits.

El coneixement de l'existència del manuscrit inèdit de la *Gramàtica catalana* prové de l'esment que en fa Elias de Molins (1889). No descartem que Elias de Molins hagués arribat a veure el manuscrit; ens consta que Antoni Elias havia coincidit amb Caius Cardellach, l'hereu de Pau Cardellach, a l'Associació d'Excursions Catalana, associació prèvia a la creació del Centre Excursionista de Catalunya, a principis dels anys 80,⁵¹ i d'aquesta coneixença en prové molt probablement gran part de la informació que aquest bibliògraf va recollir sobre el nostre autor. L'existència de la *Gramàtica catalana* fou recordada per Josep Soler i Palet en els seus treballs biogràfics (1891) i pel cronista terrassenc Baltasar Ragon (1955?), i per això el *Repertori crític* de Solà i Marcet (1998), en la seva fitxa número 1925, també en fa esment. Durant molt anys, però, el manuscrit no fou localitzable, i tampoc no era, aparentment, en mans de la família Cardellach. Ningú que l'hagués volgut estudiar no ho hauria pogut fer, senzillament perquè no se'n sabia el parador. Algunes dades que hem recollit em permeten desenvolupar, a continuació, una hipòtesi sobre l'atzarosa fortuna del manuscrit.

L'interès per la llengua, Pau Cardellach i Busquets el transmeté, sens dubte, al seu fill gran —com hem dit, també notari—, Caius Cardellach i Anfruns. Caius, tot i que visqué a Girona des de l'any 1884 fins al 1890, participà plenament dels millors temps de la burgesia barcelonina i freqüentà, ja abans de la seva etapa gironina, els escenaris del món catalanista. Fou secretari de la secció de Dret i d'Història de Catalunya del

---

⁵¹ *Butlletí mensual de l'Associació d'Excursions Catalana*, any V, setembre de 1882, n. 48, p. 187.

Centre Català —de la qual era vicepresident Valentí Almirall— el 1882,⁵² i membre de l'Associació d'Excursions Catalana des de la seva creació⁵³ —el seu germà Carles també en serà membre. Caius Cardellach se significà també per dirigir un equip de taquígrafs per a la transcripció dels diàlegs durant el Primer Congrés Catalanista de 1880.⁵⁴ Això implicà que el Congrés fos un dels primeres actes barcelonins amb cobertura periodística, íntegra i en català. Així, es van poder publicar les sessions completes en els diaris *Lo Catalanista* i el *Diari Català* (Figueres i Artigues 1999: 346).

De l'etapa gironina de Caius Cardellach, sabem que va arribar allà el 1884 i ben aviat es va integrar a la societat local. El 1885, participava activament en la vida cultural,⁵⁵ 1887 és elegit per redactar la bases per una societat literària,⁵⁶ formà part de la junta provincial promotora de la concurrència de la ciutat de Girona a l'Exposició Universal del 1888, com a persona «de significación».⁵⁷ Durant un temps, compartia pis al carrer Auriga, n. 8, 1r, amb un amic, Bernat Puig, enginyer de Pineda. El 1888 Caius es casà amb Mercè Plaja i Tapis, filla de Sant Feliu de Guíxols, vuit anys més jove que ell, i nasqueren tres fills ben seguits. A l'Arxiu Històric de Girona conserva els seus protocols notariais.

---

⁵² *La Vanguardia*, 1-VI-1882. El Centre Català fou una entitat catalanista fundada a Barcelona el 1882. El primer president fou Frederic Soler i el primer secretari Valentí Almirall.

⁵³ L'Associació d'Excursions Catalana es va crear el 1878 i es va fusionar amb l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques el 1882. Més tard, el 1890 es fusionaria amb el Centre Excursionista de Catalunya.

⁵⁴ El Congrés, inspirat per Valentí Almirall, tingué lloc a Barcelona entre el 9 d'octubre i el 14 de novembre de 1880 i hi participaren 1282 congressistes.

⁵⁵ «La asociación literaria de Gerona ha publicado el volumen del certamen de 1885, correspondiente al año décimo cuarto de su instalación. Forman parte de este volumen el acta de la fiesta; el discurso del presidente del jurado, D. Alfonso Gelabert; la memoria del secretario,

D. Cayo Cardellach; las poesías que...». *La Reforma*, 3 d'octubre de 1886, p. 2.

⁵⁶ *La Nueva Lucha: Diario de Gerona: Eco de las aspiraciones del partido liberal dinástico de la provincia*, 3 de març de 1887, p. 2.

⁵⁷ *La Nueva Lucha: Diario de Gerona: Eco de las aspiraciones del partido liberal dinástico de la provincia*, 20 de desembre de 1887, p. 2.

L'any 1890, la família de Caius Cardellach retorna a Barcelona, on el notari obrirà despatx a l'avui desaparegut carrer Riera de Sant Joan —on ara passa la Via Laietana—; després es traslladarà al carrer Pau Claris, número 6. D'ençà d'aquell moment, el 20 de desembre de 1891 és escollit vocal de la junta directiva del Centre Excursionista de Catalunya, en el mateix moment en què Antoni Rubió i Lluch n'és escollit president. Els butlletins d'aquesta associació ens deixen constància que Caius Cardellach hi alternava amb personatges significatius de la Renaixença com ara Frederic Soler, Francesc Maspons, Vidal i Valenciano, etc.

L'interès per la llengua catalana de Caius Cardellach es manifesta no sols per la publicació d'algun article en català en el *Butlletí*,⁵⁸ sinó perquè el Centre Excursionista de Catalunya li encomanarà una conferència sobre l'*Ensayo de gramática del catalán moderno* de Pompeu Fabra (1891), just quan s'acabava de publicar. El segon notari Cardellach devia haver-se significat prou com a bon coneixedor de la llengua catalana perquè una entitat que defensava públicament l'ús de la llengua catalana a la premsa, «animada de patriòtic esperit»,⁵⁹ li proposés de fer aquesta conferència.

Caius Cardellach va pronunciar la dissertació a la seu del Centre Excursionista el 17 de març de 1892. No ens ha pervingut el text de la conferència, però n'he localitzat dues cròniques anònimes, una publicada al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (any II, 1892, n. 4, p. 67-69) i l'altra a *La Vanguardia* (el dia 19 de març de 1892, p. 2-3). Pel seu interès, les he reproduït en l'annex 2 d'aquesta tesi. En totes dues cròniques s'esmenta que Caius Cardellach ha fet un gran elogi de Fabra:

En frase sencilla y amigable tono empezó el señor Cardellach diciendo que antes de conocerla había mirado con alguna prevención la *Gramática* del señor Fabra, pues la creía una gramática más, pero que al entrar después en su estudio comprendió que era un

---

⁵⁸ Caius Cardellach i Anfruns, «Visita oficial a la col·lecció de dibuixos, fotografias y antigüetats del Empurdà, de D. Joseph Pella y Forgas. 18 de novembre de 1883.» *Butlletí mensual de l'Associació d'Excursions Catalana*, any VII, abril de 1884, n. 67. p. 69-72. També tenim constància, en aquell mateix any, d'una «Acta de la excursió col·lectiva a Martorell i al castell de sant Jaume»

⁵⁹ «Salutació a la premsa». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any I, 1891, n. 1, p. 1.

trabajo digno de atención y que contenía puntos de vista nuevos e interesantes. (*La Vanguardia*, març del 1892, p. 1)

Coincideixen totes dues a explicar que Caius Cardellach ha lloat la sistematització dels verbs irregulars feta per Fabra, el tractament de la pronunciació de les consonants i la seva nova proposta d'accentuació. Així mateix, ens diuen que ha compartit els seus plantejaments pel que fa a la pronunciació de les vocals en el català central —la teoria de la vocal neutra— i, en conseqüència, l'acceptació de les formes reforçades dels articles i pronoms febles i la sistematització de l'apòstrof. Naturalment, no coneixem els detalls concrets del comentari gramatical

La conferencia del señor Cardellach está llena de observaciones finísimas y de atinadas consideraciones que es imposible resumir en un sencillo extracto. El público, que era numeroso, escuchó con gusto al señor Cardellach, y le aplaudió al final de su trabajo. (*ídem*)

però és notori que els temes tractats en la conferència de Caius Cardellach són, precisament, alguns dels temes que apareixen més llargament desenvolupats en la Gramàtica del seu pare. Els plantejaments que defensa Cardellach, en línia amb les propostes de Fabra, són naturalment molt més moderns, però és fàcil suposar que Caius va fer servir, per preparar la conferència, els materials llegats pel seu pare.

Cal tenir en compte, d'altra banda, que aquesta conferència es produïa en un moment especialment rellevant, just en l'inici de la carrera de Fabra com a gramàtic. Després de la publicació de *l'Ensayo*, Fabra havia pronunciat dues conferències al Centre Excursionista de Catalunya, el 3 i el 19 de desembre de 1891, exposant alguns aspectes del seu treball: «Conjugació del verb català: present de subjuntiu i infinitiu» i «Afixos pronominals i teoria de l'apòstrof» (resums publicats a *L'Avenç*, 2a època, any III, num. 12 —31 de desembre—, p. 381-389). El 17 de febrer de 1892, el periodista i poeta Claudi Omar i Barrera va publicar a *La Vanguardia* un article crític amb el llibre de Fabra titulat «Las innovaciones ortográficas». Fabra va respondre'l, també a *La Vanguardia*, el 22 de març d'aquell any, amb el cèlebre article titulat «Sobre la reforma

lingüística y ortogràfica».⁶⁰ En aquest context, la conferència de Caius Cardellach, membre de la junta directiva del Centre Excursionista de Catalunya, pronunciada el 17 de març de 1892 suposa una demostració de recolzament explícit d'aquesta institució al jove gramàtic gracienc —acabava de fer 24 anys— i a les seves propostes.

Del que hem dit, n'hem deduït que la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets estava en el poder del seu fill gran. Malauradament, la difusió o l'aprofitament que s'hagués pogut fer d'aquesta obra quedà estroncat ben aviat. El 7 de novembre de 1893 Caius i quatre membres de la seva família —les seves germanes Basília Cardellach i Anfruns, i Neus Cardellach i Anfruns, la seva dona Mercè Plaja i Tapis de Cardellach i una neboda, Consol Guardiola i Cardellach— moren en l'atemptat del Liceu.⁶¹ No cal insistir en la commoció que aquell fet històric causà en la societat catalana, ni en les conseqüències que tindrà entre les famílies de la burgesia barcelonina.⁶² Els Cardellach, amb cinc morts d'una mateixa casa, són la família més durament castigada per l'atemptat —fins i tot, la segona bomba Orsini, que com és sabut, no va arribar a explotar, no ho va fer perquè va caure a la falda de l'esposa de Caius, Mercè Plaja, quan ja era morta. Les cròniques del succés són d'una escabrositat extraordinària:

Yacía en primer término en la fila catorce, bañada en sangre que formaba un gran charco que se extendía hasta la fila doce, yacía una señora vestida de blanco con la cara completamente destrozada, lo mismo que la parte superior del tronco, de tal manera abierta que dejaba al descubierto la cavidad torácica, convertida en una masa informe de pulpa sanguinolenta. A su lado, y más hacia la derecha, otra señora vestida de luto, caída también en el suelo pero cuyas heridas apenas se advertían. En el sillón del lado, otra señora muerta también, sentada como la sorprendió el proyectil y con la lívida cabeza

---

⁶⁰ Vegeu especialment, sobre això, el treball de Sebastià Bonet (2005).

⁶¹ Segons la notícia del sumari que publica a *La Vanguardia* el 14 de juny de 1894 de cares al judici de l'anarquista Santiago Salvador, hi va haver 20 morts i 27 ferits. Entre el ferits també hi havia Domingo Guardiola, l'home de Basília i pare de Consol. La família Guardiola-Cardellach havien anat al Liceu en la inauguració de la temporada 1893/1894 a celebrar la presentació en societat Consol Guardiola Cardellach de 14 anys. (*La Vanguardia*, 14 de novembre de 1893, p. 4.)

⁶² Recentment, el 2010, el cineasta Carles Balagué ha dirigit un documental titulat *La bomba del Liceu*, en què intenta reflexionar què va significar i què continua significat el fet en la memòria col·lectiva catalana. Ho contrasta amb altres bombes de l'època i la percepció dels anarquistes.

caída hacia atrás, sobre el respaldo. Al lado de ésta, un caballero vestido de frac que tenía una herida en la cabeza y esta apoyada sobre el respaldo del sillón de la otra fila.

En la fila trece, y precisamente en el sillón de al lado de aquel en que se apoyaba el último cadáver citado, estaba con la cabeza echada hacia atrás una señorita joven vestida de blanco, a la que su propia sangre salpicaba de un modo horrible, empañando en grandes manchas la blancura del traje. [...] Por último a su lado, en el suelo, otro cadáver de una señora que tenía destrozada la cara y las piernas, dejando al descubierto por entre la desgarrada ropa las cuerdas de las exangües venas y arterias, y los tendones y músculos bañados en sangre[...] (*La Vanguardia*, 8-XI-1893)

Les cròniques de l'enterrament, amb el mateix caràcter morbós, citen també el nom de la família:

Todos descubren sus cabezas y se hace el silencio en aquella multitud. Quedo, al oído se pronuncian los nombres de aquellas infelices víctimas: —¡Este es el cadáver de Cayo Cardellach! ¡Este el de Juan Moreu!— se dicen en voz baja unos a otros, como dominados por honda emoción. Tras los de luto, siguen los ataúdes blancos de las desgraciadas jóvenes, muertas en plena juventud, en plena esperanza de futuras dichas. —¡Consuelo Guardiola! ¡Nieves Cardellach!— siguen diciendo silenciosamente las gentes, que pronuncian compungidas aquellos nombres como si fuesen una oración. (*La Vanguardia*, 10-XI-1893)

Catorze mesos després, el gener de 1895, mor també Carles Cardellach i Busquets, el darrer fill de Pau Cardellach Busquets, a conseqüència de «la enfermedad que contrajo la noche del atentado del Liceo, por la emoción que le produjo al ver morir víctimas de aquel atentado tres hermanos suyos, su cuñada y una sobrina».⁶³ La bomba del Liceu va estroncar, per tant, la trajectòria de la benestant família Cardellach. El llegat de Pau Cardellach i Busquets i el treball sobre la llengua catalana es ressentiran, i molt, d'aquesta trista circumstància.

---

⁶³ *La Vanguardia*, 26 de gener de 1895, p. 3. La bomba del Liceu commogué la societat de l'època. En les revistes i en els diaris de l'època s'escriuen cròniques morboses i se'n fan dibuixos. Una d'aquestes cròniques suggereix que, en realitat, hi havia dues bombes i que una no esclatà perquè va a anar a caure a la falda de Mercè Plaja de Cardellach, la dona de Caius. Aquesta versió la donen per bona molts historiadors.

Caius Cardellach deixà tres nens orfes, Pau, Sebastià i Carme, que tenien entre cinc i tres anys.⁶⁴ No hem pogut determinar amb certesa qui va acollir els tres nens.⁶⁵ L'hereu, Pau, és versemblant que quedés vinculat amb uns cosins dels seu pare, Daniel Cardellach i Dolors Avilés, pares dels germans Fèlix i Enric Cardellach i Alivés, enginyers industrials i fundadors de la casa d'ascensors Cardellach. Pau Cardellach i Plaja fou també enginyer industrial. Ens consta relacionat amb els sectors burgesos del principis del XX —lligat al Centre Excursionista de Catalunya, a l'Orfeó Català— com ho havia estat el seu pare. Tingué una fàbrica de gomes a, Lezo, País Basc,⁶⁶ i alguns problemes amb la justícia,⁶⁷ es casà i morí sense descendents a Mallorca el 1955.⁶⁸ L'estada a Mallorca també el relaciona amb aquesta família de fabricants d'ascensors, que hi tenien possessions i hi passaven temporades.

Suposem que, en el seu moment, el manuscrit de la *Gramàtica catalana* va passar a mans del fill gran de Caius, Pau Cardellach i Plaja. En la capsa que conté el manuscrit de la *Gramàtica catalana* s'hi troben, alguns documents que provarien que la gramàtica estigué en mans de Caius i de Pau. D'una banda, un parell de cartes dirigides a Caius; de l'altra, unes fotografies d'estudi amb la imatge de Pau Cardellach i Plaja.⁶⁹ Deu ser per això que el manuscrit va viatjar a Mallorca, on va ser descobert, molts anys més tard, per un

---

⁶⁴ Caius, com a bon notari i home recte, havia contractat una assegurança de vida en el Banc Vitalici de Catalunya. Així doncs, deixà un fons equivalent a 85.000 pessetes als seus hereus (Cabana 2011: 91)

⁶⁵ No he trobat cap dada sobre Sebastià. En canvi, sabem que Carme Cardellach i Plaja, es casà, tingué set fills, i va morir el 1970. La seva família ha continuat vinculada al dret, i al procuradoria.

⁶⁶ La fàbrica de gomes tingué greus problemes amb els treballadors durant els anys trenta. (*La Vanguardia*, 27 de 1930).

⁶⁷ El 1924 és denunciat per estafa a una fàbrica de Suïssa, el valor de l'estafa és de 10 251 francs suïssos (*Heraldo de Tortosa*, n. 272, 18 de desembre de 1924, p. 3). El 1938 és condemnat a dos mesos de presó el 1938 suposadament per xantatge (*La Vanguardia*, 27 d'abril 1938).

⁶⁸ *La Vanguardia*, 4 de desembre de 1955, p. 31.

⁶⁹ Suposem que són de Pau Cardellach i Plaja, perquè una de les fotografies té l'anotació «A mi adorada Mimí, en prueba de afecto. Pablo»

llibreter de vell a Palma, i ofert a la Universitat de Girona⁷⁰ on, finalment, s'ha pogut donar a conèixer.

---

⁷⁰ August Rafanell fou el responsable de les gestions de l'adquisició del manuscrit entre 2004 i 2005.

2.4. La llengua i els notaris, els notaris i la llengua

En un tesi que té per objectiu l'anàlisi d'una obra gramatical escrita per un notari, es fa imprescindible tractar un tema que ja ha estat abordat en diversos treballs: la relació que mantenen els notaris amb la llengua catalana fins a la Llei del notariat del 1862, en què s'imposa l'ús obligatori del castellà. Són d'especial interès els treballs de l'historiador del dret Sebastià Solé i Cot (1982, 2003), per la seva capacitat d'interpretar el lligam entre les lleis i els fenòmens socials. Tampoc no es poden deixar de banda treballs més parcials i quantitius, com el de Rosa Congost (2002) sobre el notaris de Girona o el de Dolors Fonollosa et al. (1986) sobre els notaris del Bages, ni la tesi sobre el notariat català al segle XVIII d'Arcadi Garcia Oms (2010), que també dedica un capítol a aquesta qüestió.

Voldria repassar en aquest apartat algunes dades que aporten aquests autors i reflexionar-hi en les dues direccions que s'insinuen en el títol. Ens interessa veure, d'una part, com els parlants de la llengua, els factors socials i els elements legislatius influeixen en la llengua que usen els notaris. De l'altra, quin és el concepte de la llengua que tenen els notaris i si hi ha idees de com ha de ser la llengua que es puguin extreure de les dades que fins ara tenim recollides. Tot això, emmarcat en el context del canvi de segle del XVIII al XIX i fins a mitjan XIX, per comprendre millor el context en què el nostre notari, Pau Cardellach i Busquets, va elaborar la seva gramàtica. El període històric escollit no sols ve determinat per l'època en què va exercir el seu pare, Pau Cardellach i Roca, i en què ell es va formar, sinó també perquè s'hi produeixen alguns esdeveniments que afecten notablement la història de la llengua catalana i que Modest Prats resumia així:

L'examen atent del fets i dels documents m'han portat a la convicció que és pel volts de 1768 quan es produeix una novetat decisiva en la història lingüística del nostre país: es consuma la «progressiva dissociació entre una cultura superior castellanitzada i una cultura popular que continua expressant-se en català» (Fontana 1988, 96). El procés que, excepte l'administració pública, havia seguit essencialment les mateixes pautes del segle anterior, farà ara un salt qualitatiu. Carles III publica la Reial Cèdula d'Aranjuez, on s'explicita la concepció centralista i unitària de l'Estat i, així com s'imposa una única

moneda —«signo universal del valor de las cosas en el Reino»—, vol establir una sola llengua, «signo común con que se explican los actos nacionales». Per aquí es precipitarà el procés que convertirà el català en llengua de les relacions personals i privades, de la vida de cada dia, del sainet i del carrer, d'alguna poesieta insignificant o de l'atenció innòcua dels erudits. Però això fou possible —i aquest és el punt dolç— perquè la burgesia catalana, almenys la de més empenya i amb una decidida voluntat de modernitzar el país, va jugar la carta de la monarquia amb totes les conseqüències. (Prats 1995: 22-23)

Per tal de poder seguir les consideracions que es fan tot seguit, cal que tinguem present d'entrada la classe de documents que depenien, en aquell moment, de les notaries, encara que la llista no sigui exhaustiva ni amb un alt grau de precisió jurídica. Sense haver d'entrar en gaire detalls, podríem fer una llista de documents de diversa naturalesa, des dels que ens són més coneguts, com ara els testaments i els capítols matrimonials, fins als més especialitzats com són els debitoris (prèstecs), àpoques (rebutis), llibres de comptes, constitucions de societats, actes, tot això passant per contractes de treball, contractes de compra-venda o d'arrendament de béns. Finalment, durant molt de temps, atès que la justícia pública era cara, algunes qüestions es resolien a través dels notaris i procuradors, i acabaven en arbitratges o convenis.

2.4.1. Els usos lingüístics dels notaris catalans

La institució notarial catalana —les escrivanies parroquials, de la vila, de destret, etc.— és un instrument que prové de l'alta edat mitjana, que es desenvolupà entre els segles XIII i XIV, i que té a la base el dret romà i el dret canònic, i una gran influència italiana. No hem d'oblidar tampoc que, en els primers moments, el paper del notari i el de l'eclesiàstic solien coincidir, en tant que els eclesiàstics eren homes formats, alfabetitzats com a mínim, i reconeguts com a capaços de “donar fe”—*fides publica*, en termes jurídics. Els notaris catalans es basaven en les *Constitucions y altres drets de Cathalunya* compilades i publicades per primer cop el 1495, amb una segona recopilació un segle més tard i la darrera el 1704, just abans de la Guerra de Successió. També feien servir certa literatura didàctica per a la reglamentació de les tasques. L'origen

d'aquesta institució, les fonts en què es basava la seva labor i la necessitat de normativització i reproducció de fórmules i d'esquemes similars generació rere generació convertí els notaris en el col·lectiu que va mantenir la tradició jurídica més enllà del Decret de Nova Planta i de la derogació de les lleis catalanes (Garcia Oms 2010: 9).

Quina llengua feia servir aquesta institució tan tradicional? Solé i Cot (1982) ho ha definit molt bé: en una primera fase, fins a finals del segle XV, un ús ampli i perllongat del llatí; en una segona fase, del segle XVI al XVIII, predomini del català —amb algun element llatí si convé—, decadència del llatí i primers usos del castellà; finalment, avanç decidit del castellà al segle XIX, fins a desterrar el català a partir de 1862 amb la Llei del notaria. Això no obstant, ens preguntem, es poden resumir sis segles d'institució tan breument? És obvi que no i que cal fixar la mirada en detalls de diversa mena, en perspectives diferents, i comentar diversos factors que influeixen la tria de llengua dels notaris; factors que moltes vegades se superposen o que entren en contradicció; la recerca històrica, ja se sap, no és mai simple.

L'evolució de la llengua usada anirà doncs, primer de tot, lligada a l'evolució de les atribucions al llatí i al vulgar en la consciència col·lectiva dels que estaven en possessió de l'escriptura. El llatí predomina durant molt de temps, en una situació clarament diglòssica, perquè és —i, sobretot, perquè havia estat— la llengua de la cultura. Es mantindrà sobretot en els apartats més formularis dels documents i es barrejarà amb la català en els apartats de dades que cal actualitzar: dates, signatures, inventaris de béns. Alguns han adduït que el llatí era tan implantat en les notaries catalanes —en contrast amb les escrivanes castelleses—⁷¹ que les Corts de Montsó el 1542 van haver d'ordenar que «els testaments, codicils i donacions *mortis causa* fossis redactats forçosament “en llengua vulgar catalhana”, per tal com “los laics no saben ni entenen la

---

⁷¹ M. Teresa Ferrer i Mallol ha volgut fer notar que a Castella l'ús de la llengua vulgar a les notaries va començar molt abans (Solé i Cot 1982: n. 4).

lengua latina”». ⁷² No hem pogut contrastar aquesta dada amb la lectura directa de les *Constitucions y altres drets de Cathalunya* de 1704; l’argument, però, es fa difícil de sostenir, més que res perquè les *Constitucions* tenen des de bon principi una versió en llengua vulgar i, ja el 1413, Ferran I havia ordenat que es traduïssin tots les constitucions i els Usatges de Barcelona “acuradament” del llatí al català per un notari docte en ambdues llengües, «per ésser una cosa tan útil e necessària axí als juristes, com als notaris e procuradors» —pròleg de la primera compilació l’any de l’any 1495.

Pel que fa el període que va des de la Guerra del Successió fins a mitjan segle XIX. s’ha insistit que un primer factor que determina la llengua usada pels notaris —el català o el castellà— és el tipus de document que elaboraven, fent una distinció entre els documents de caire públic i els documents privats. Inicialment, però, tots els documents tenen un caire privat; precisament per això pertanyen a les escriptories, dipositàries del dret privat, i no al dret comú. Són les noves lleis, sobretot a partir del regnat de Carles III, les que aniran reduint el gruix de documents que són exclusivament privats. No es pot però simplificar aquesta qüestió i s’ha de recalcar que la castellanització dels notaris té molt a veure amb les lleis que els afecten directament o indirectament i amb el fet d’obrar de connivència amb una societat que acabarà acceptant el castellà com “la llengua moderna” i, doncs, la llengua escrita i de cultura.

La primera llei que afecta tant els notaris com a tota la ciutadania és la reial cèdula de 1768, coneguda com a Reial Cèdula d’Aranjuez. És ben sabut que aquest document prescriu que el castellà serà l’única llengua vehicular a l’escola de primeres lletres, i, per tant, desterra l’ús del català fins i tot en les etapes de l’educació elemental. El castellà també substituirà el llatí en els col·legis i en les universitats. Tanmateix, una conseqüència menys coneguda de la reial cèdula del 1768 és que va abolir l’ús del català

---

⁷² Extret de Solé i Cot (1982) que al seu torn ho extreu de Raimon Noguera i Josep M. Madurell (1965): *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*. Barcelona: Junta de Decanos de los Colegios Notariales, 1965.

en els tribunals, fins i tot en els eclesiàstics, i que hi establia el castellà com a única llengua oficial. L'ofici de notari queda, doncs, fortament tocat quant a l'ús de la llengua, tant pel que fa a la seva formació com en l'exercici.

Una altre element jurídic impulsat per Carles III i que tindrà un fort impacte en els notaris és la Reial Pragmàtica, també de 1768. El decret estableix que s'han de fer públiques totes les transmissions de béns immobles i que tota la documentació ha de quedar sota la custòdia dels ajuntaments o dels partits judicials: contractes de compravenda, contractes usufructuaris, contractes d'arrendament etc., han de ser públics, i per tant, en castellà. D'entrada, semblava que aquesta llei havia de ser poc rellevant per al col·lectiu notarial, la qüestió lingüística a banda, però més endavant i amb la promulgació de diversos reials decrets —31 de desembre de 1829 i 23 de maig de 1845— es crearan els registres de la propietat⁷³ i amb ells els registradors, funcionaris nomenats per l'Estat, que s'apropiaran d'algunes funcions importants que eren atribuïdes fins llavors als notaris.

Finalment, el 24 de desembre de 1772 una altra reial cèdula imposa l'ús del castellà en els llibres de comptes:

Real Cédula de su Majestad de 12 de diciembre de 1772. Todos los mercaderes y comerciantes de por mayor y menor, naturales y extrangeros observen la Ley del Reino que se inserta, y previene lleven sus libros en idioma castellano.

Ara sí que podem dir que, durant el primer terç del XIX, els únics papers que restaren amb la condició de privats i, per tant, susceptibles de poder ser escrits en català, foren els testaments i els capítols matrimonials. La llei que implicarà una inflexió definitiva en l'ús de la llengua és la Llei del notariat de 1862, que en l'article 25 exigeix que tots els documents siguin en castellà:

---

⁷³ A Castella, els registres de la propietat havien tingut una certa tradició, però no en els antics territoris de la Corona Catalonaroagonesa. Els primers registres reberen el nom de *comptadors d'hipoteques* o de *oficis d'hipoteques* (Soler Cot 1982).

Los instrumentos públicos se redactarán en lengua castellana, y se escribirán con letra clara, sin abreviaturas y sin blancos.

Tampoco podrán usarse en ellos guarismos en la expresión de fechas o cantidades.

Los Notarios darán fe de haber leído a las partes y a los testigos instrumentales la escritura íntegra, o de haberles permitido que la lean a su elección, antes de que la firmen, y a los de conocimiento lo que a ellos se refiera, y de haber advertido a unos y a otros que tienen el derecho de leerla por sí. (art. 25, Ley del notariado, 1862).

En realitat, l'extensió de l'ús del castellà en els documents privats comença ja molt abans, i és que la Llei del notariat fou un projecte de llei molt discutit i elaborat durant molts anys. N'hem parlat en l'apartat de la biografia de Pau Cardellach. El nostre autor va participar activament en la confecció i en la promoció d'aquesta llei, ja des de les *Observaciones...* sobre el projecte de llei que publicà, amb el seu company Miquel Martí Sagristà, l'any 1848.

Tot i el constrenyiment de l'ús del català en la documentació notarial, primer per l'ús del llatí i després per l'ús del castellà, no és gens menyspreable la seva presència en les notaries i testimonia una tradició escrita en català que no fou mai interrompuda des de l'edat mitjana fins al 1862. D'aquesta tradició d'escriptura en català ininterrompuda en parlaré més endavant; ara toca reprendre la qüestió de quins altres factors inflüen en la llengua que usaven els notaris.

El finíssim treball de recerca en arxius d'alguns investigadors ens ha aportat llum sobre la presència del català en una gran quantitat de documents. Si ens centrem en aquells que tenen caràcter més íntim com són els testaments —els capítols matrimonials tenen un caràcter contractual, més públic i són més susceptibles de ser escrits en castellà—, totes les recerques ens indiquen una lenta evolució cap al castellà des dels inicis del segle XVIII, que s'accelera als cinquanta del segle XIX fins al 1862. Si aquests documents quedaven fora de cap legislació que obligués a redactar-los en llengua castellana, quina és la raó per la qual es redactaven testaments en castellà? La resposta més òbvia és que potser els atorgants tenien aquesta llengua com a llengua materna. Tanmateix, les investigacions consultades ja descarten aquest tipus de textos mitjançant la detecció de signatures corresponents a llinatges no catalans. Així doncs, hi havia catalanoparlants

que feien el testament en castellà. La pregunta esdevé, llavors, molt més precisa: què fa que un parlant català testi en català o en castellà?

Hi ha moltes variables que hi poden influir, algunes de les quals són difícils de verificar. La que ens ve al cap primer és el grau d'alfabetització de la persona que testa, és a dir, si la persona és il·letrada o lletrada. Simplificant les coses, podríem dir que les persones il·letrades són monolingües i, per tant, necessiten testar en català. Les persones lletrades poden, sobretot a finals del XVIII, tenir coneixements de castellà, i consciència que és la llengua de cultura i s'inclinen per testar en castellà. Recordem que, com ja va advertir Josep Maria Nadal fa uns quants anys (1987), des del segle XVI el castellà es converteix en una llengua “de moda”. Tanmateix, aquest factor no pot ser el determinant, atès que, tal com demostra Marfany (2001*a*) hi ha força gent lletrada, fins i tot de classe noble, que usa el català en cartes familiars durant tot el set-cents i també hi ha lletres comercials en català fins entrat el segle XIX (Martínez 1993),⁷⁴ malgrat la imposició de 1772 de dur els llibres de comptabilitat en castellà.

Una variable més contrastada, i que se sosté tenint en compte les lleis i la situació social, és que els testadors fossin laics o eclesiàstics. Com demostra Congost (2002), a Girona els eclesiàstics testen majoritàriament en castellà, fet que es pot extrapolar a la resta del domini lingüístic. Però caldria matisar de quin tipus d'eclesiàstics es tracta, i s'hauria de poder distingir els clergues regulars dels seculars. Depenent dels ordes religiosos, també uns estaven més castellanitzats que altres —hom atribueix a un decret del 1755 la castellanització del escolapis—,⁷⁵ però no sabem del cert l'evolució que van

---

⁷⁴ Des del punt de vista de la història social de la llengua, és interessant notar que, en els documents que analitza Martínez (1993), el català és present en les cartes dirigides a persones del Principat, però són en castellà les cartes dirigides a València o a les Illes, i fins i tot a Tortosa i a Batea.

⁷⁵ El 1755 una visita del pare provincial, Jordi Caputí, a la comunitat de Mataró dona lloc un a un decret per a aquella comunitat que diu així: «Nos complacemos mucho en que todos nuestros religiosos entre sí hablen en castellano y a todos los HH. Cl. mandamos hablen entre sí y con los demás, o en latín, o en castellano, so pena de pan y agua por cada vez que tuviesen con los nuestros conversación tirada en catalán». Aquest fragment, reproduït per Llogari Picanyol a «Memorias históricas sobre las fundaciones de los primeros colegios de Escuelas Pías en España», *Revista*

experimentar altres congregacions. Com apunta Solé i Cot (2003), també cal tenir present la situació en què testaven els religiosos regulars: testaven lliurement? D'altra banda, els clergues seculars, els capellans diocesans, mantenen el català com a llengua habitual de la seva tasca pastoral —recordem que no és fins al 1902 que no hi ha una llei de l'Estat que obligui a ensenyar el catecisme en castellà.

Hi ha dues variables més que un bon sociolingüista tindria en compte a l'hora d'analitzar els usos lingüístics: l'edat i el sexe. En general, hom diria, d'una banda, que els joves són més susceptibles a les modes o capaços d'adaptar-se als canvis del moment; en canvi, les persones d'edat avançada tendrien a sostenir de la tradició i serien poc influenciables. Així mateix, alguns sociolingüistes han constatat que les dones tenen una major capacitat per adaptar-se al canvi lingüístic mentre que els homes hi són més reticents. Tenint en compte aquesta teoria, la combinació dels factors ens donaria com a més probable que els testadors que ho feien en català eren homes i d'edat avançada. De moment, no tenim cap estudi que ens identifiqui aquestes variables i difícilment el podrem tenir, atès que en la majoria de testaments no hi consta l'edat de l'atorgant (Solé i Cot 2005: 293).

Fins aquí, hem analitzat els usos lingüístics dels notaris en els testaments com si depenguessin només de la voluntat del client. Congost (2002) suggereix que probablement això no era així, de la mateixa manera que una anàlisi de la documentació notarial actual tampoc no reflectiria la llengua dels implicats. Tanmateix, Solé i Cot (2003) adverteix que no hem de caure en el parany de comparar el sentit que avui té *notari* amb el que tenia abans de les regulacions del segle XIX. Els notaris eren molt més propers a la gent, sovint exercien altres càrrecs municipals, i en èpoques anteriors havien estat lligats a l'Església. D'altra banda, pel que fa a les regulacions

---

Calasancia, núm. 170 (1927), p. 85 i s., fou reproduït a Ferrer i Gironès (1985: 48) A partir de Ferrer i Gironès ha estat repetit moltíssimes vegades. Florensa i Parés (2010: 129) ha explicat el sentit exacte del decret, no nega la voluntat de castellanització dels escolapis —que ell considera reflectida en tres documents diferents—, però considera que l'ensenyament es continua fent en català i es farà en castellà fins a l'aplicació de l'aplicació de la Reial Cèdula d'Aranjuez de 1768.

legals sobre les herències, especialment en l'àmbit no ciutadà i malgrat un grau ínfim d'alfabetització, molts testataris n'eren bons coneixedors, sobretot per haver-se convertit en formes consuetudinàries. Solé i Cot també recorda que els notaris són exclusivament catalans i, de ben segur, catalanòfons, es casen entre ells i mantenen una consciència de ser una classe especial fins a la Llei del notariat, que obre la porta a l'arribada de notaris forasters nomenats per l'Estat.

Finalment, la publicació d'un llibre de text d'introducció a la notaria, en català, l'any 1834 —*Elements de la notaria*,⁷⁶ escrit pel notari de Sant Feliu de Guíxols Maria Josep Sala—, deixa ben clar que, malgrat totes les disposicions legals, els notaris continuen tenint el català com a eina de treball quotidià i és rellevant que de les 120 pàgines que té el llibre 25 corresponguin a un glossari monolingüe de termes jurídics.

Tots els factors analitzats no desvirtuen l'extraordinària font d'informació que representen els documents notariais des d'un punt de vista de l'ús social de la llengua catalana durant un llarg període, i sobretot si pensem que els usos notariais no es restringien a una sola classe social ni a una sola zona geogràfica, sinó que tenen un abast molt ampli que incideix en tots els territoris i en totes les classes socials. Com ja han insinuat alguns, un estudi general de la tota aquesta documentació seria molt interessant, encara que potser inabastable.

---

⁷⁶ Sala, Maria Josep, *Elements de la notaria*. Barcelona: Estampa de la viuda y fills de Brusi, juny de 1834. Precisament, sembla que aquest notari havia pertangut, almenys en l'època d'estudiant, als mateixos cercles que freqüentava Pau Cardellach, ja que apareix com a «colaborador» en els números de la revista *La fe pública* que impulsaven Cardellach, Martí i Colomer (1846-1848).

2.4.2. La llengua dels documents notariais

Després d'haver abordat els usos lingüístics dels notaris, i d'haver constatat que fins al voltant de 1862 existeixen documents en català, la curiositat ens dirigeix cap a una sola pregunta: com era aquest català? M'hi referiré a través de les indicacions que he pogut aplegar en algunes obres que estudien la qüestió.

Mila Segarra, a propòsit del contrast que vol exposar entre la gramàtica antitradicionalista d'Ullastre i el model ortogràfic valencià, ens diu:

convé recordar que els escriptors i gramàtics del set-cents, a diferència dels notaris i escrivans que perpetuaven la manera d'escriure dels seus avantpassats, no comptaven amb d'altres models d'escriptura que els fornits per les gramàtiques i vocabularis llatins i castellans (Segarra 1985*a*: 92)⁷⁷

El fragment es relaciona amb la consideració de l'obra del també notari Carles Ros; les propostes ortogràfiques que elabora en diverses obres estableixen la base per una "codificació" més o menys exitosa del valencià. Segons Segarra, Carles Ros i els seus coetanis valencians van adoptar una actitud d'«exaltació del costum» per establir el seu model ortogràfic, tot i que Rafanell (2000: 58 s.) sosté que també fonamenten el model ortogràfic en una relació biunívoca so grafia, escollint per això l'apitxat com a model de referència.

Les paraules de Segarra no han estat sempre ben interpretades, i així Fonollosa *et al.*, fonamentant-se en una idea seva, menystenen la llengua i el treball dels notaris:

Mila Segarra ens defineix la llengua escrita dels notaris, i el seu model gramatical, com una tradició conservada al llarg de generacions, que manté l'arrel llatina de la majoria de la normativa i es basa en el català antic [...]

---

⁷⁷ Aquest fragment de Segarra és conceptualment criticable en tant que sembla diferenciar l'ofici de notari de la figura de l'escriptor o gramàtic. Als set-cents, ni al vuit-cents i durant bona part del nou-cents si voleu, no hi haurà un ofici diferenciat d'escriptor i menys de gramàtic. En general, la gent culta, la gent del que avui entenem humanitats, cursaven Dret. Els notaris, doncs, són susceptibles de ser gramàtics i susceptibles de tenir com a model la »llengua dels avantpassats«.

El fet que els notaris se cenyissin al seu treball concret i la seva manca de formació universitària sembla que provoca una manca d'influència del notariat en els sectors cultes de la societat catalana. (Fonollosa *et al.* 1986: 192)

Els mateixos autors defineixen el català notarial d'una manera gairebé pejorativa i fan alguna consideració que trobem gratuïta o extemporània:

La pràctica dels notaris es regia pels formularis notariaus, que donen exemples de com s'han d'escriure els documents, és a dir, dels formalismes que s'han d'utilitzar. Per tant, la normativa notarial és de caire consuetudinari i no tenim cap notícia de cap mena de discussió lingüística entre notaris per tal d'establir la manera concreta d'escriure alguna frase, expressió o paraula. (Fonollosa *et al.* 1986: 194)

L'especialista en dret, Solé i Cot, en canvi, potser perquè està avesat a la lectura de tota mena de textos jurídics feixucs, fa una reflexió sobre la llengua dels notaris que, sembla que contravé el que acabem de citar:

És en aquests documents on trobem menys influència del castellà fins en dates ben tardanes; pel caràcter popular, senzill i pragmàtic de la institució; perquè els notaris foren sempre catalans; perquè llur segona llengua fou el llatí fins al 1714 i més tard i tot; perquè la majoria no eren universitaris, i perquè mai no trencaren la tradició de la llengua escrita.

Per això crec que el llenguatge notarial és un dels més bells i purs de tot el que s'ha escrit en llengua catalana durant tota l'edat moderna, en especial del període anomenat la "Decadència". (Solé i Cot 1982: 47)

Al meu parer, aquest plantejament s'acosta més a la realitat. Segurament el llenguatge notarial estava —i està— carregat de fórmules. Només cal consultar el llibre del notari Sala esmentat abans. Després d'un apartat de teoria, recull gairebé 40 pàgines de models de contracte i fórmules per a les últimes voluntats, fins i tot, oferint múltiples variacions per donar cabuda a totes les possibilitats:

§ 53 Substitució vulgar

En lo restant de tots mos ben haguts i per haber, instituhesch per mon hereu universal a N. —Y si est no serà mon hereu perquè no voldrà o no podrà, li substituhesch, y per mon universal hereu instituhesch a N. [...]

§ 55 Substitució exemplar

En lo restant de tots mos ben haguts y per haber, instituhesch y anomeno per mon universal hereu, a N. que és botx. — Y si mor sens haber recobrat lo judici, li substituhesch, y per hereu instituhesch a N.

§ 56 Substitució compendiosa

En lo restant de tots mos ben haguts y per haber, instituhesch y anomeno per mon universal hereu, a N. fill meu.—Y en morint est, sia mon hereu N. altre fill meu.

(Sala 1834: 85-86)

Tanmateix, la necessària consecució en cada document d'una precisió que el faci un instrument jurídic útil i indiscutible fa pensar que, malgrat l'ús d'aquestes fórmules, hi havia llargs apartats que els notaris havien de ser capaços de redactar sense necessitat de croses i tenint només en compte el català que parlaven. Vegem un dels exemples del notari Sala, que ja no té el caràcter de formulari.

§ 3 Escripura de censal

En tal part al... de...de tal any. Pere N. pagès d'est terme: de mon grat creo un censal de propietat sinchcentas lliuras moneda barelonesa; y en consecució, vench perpètuament a Joseph N., hisendat de dita Vila, present, mediant pacte de redimir o carta de gràcia, los drets y accions per cobrar de mi y mos béns quinse lliuras de dita moneda de annua pensió de vuy a un any aixís successivament en semblat dia, fins que se lluhesca. Esta venda fas per preu de sinchscentas lliuras de aquella moneda, que confesso he rebut antes del Josep N. ab diner físich a las mias voluntats. Y renunciant a la excepció del diner no comptat y demés lleis de la entrega y de mon favor, no sols li firmo àpoca, sinó que prometo entrega tots anys la pensió, y en cas de lluició, lo preu, portat tot a la cas del acrehedor o dels seus dins est bisbat, salvo y segur. Me obligo a la evicció, y a la esmena de dans, costa y gastos, ab hipoteca de tots mos béns haguts y per haber. Y firmo escripura y pena de ters, ab clàusules guarentígias, per ser apremiat com per sentència, renuncio mon for y domicili, me subjecto a tot tribunal secular, y constituhesch procuradors en estilat modo. Ho otorgo y firmo, etc. (Sala 1834: 39-40)

I no. No hi constància sobre discussions lingüístiques, però també podem pensar que hi ha un acord tàcit de com s'ha d'escriure la llengua, i que les variacions, mínimes, eren suportables perquè, en definitiva, en una societat on els lletrats eren tan pocs, un cert marge de variació era assumible. Sobre aquest model de llengua tradicional assumida, no explicitada, ja n'han parlat diversos autors. Cito Francesc Feliu:⁷⁸

El català que s'escriu durant els segles moderns manté en general, i malgrat el que s'ha afirmat massa vegades, un grau molt notable de coherència lingüística i d'estil, i globalment és fidel a una tradició literària que, en absència d'organismes acadèmics i reglamentacions gramaticals, configura i transmet uns patrons lingüístics prou dignes.

---

⁷⁸ El grup de recerca en Història de la literatura moderna de la Universitat de Girona té també ben assumida aquesta qüestió. Albert Rossich defensa, a més, unes normes de lectura que subsistiren fins als primers autors de la Renaixença com Verdaguer (Rossich 2006).

[...] Tanmateix, [hi ha] la fragmentació del sentit unitari de la llengua, i de la seva pràctica escrita. [...] Hem d'advertir, però, que la derivació dialectal no va suposar en cap cas la anarquia i el caos, sinó que s'anaren constituint unes tradicions lingüístiques i ortogràfiques diferenciades —bàsicament dues: la valenciana, caracteritzada sobretot per l'apropiació de l'apitxat, a partir del s. XVII, com a marca particularitzadora, i la catalana estricta, que adopta també tot un seguit d'hàbits ortogràfics i gramaticals no tradicionals i de caràcter excloent (plurals en *-as*, formes verbals com *càntia / pòrtia*, *-r* finals no etimològiques, etc.). (Feliu 2004: 50)

Quan els models gramaticals establerts es començaran a qüestionar i, a més, hi començarà a haver una certa reflexió lingüística, a finals del segle XVIII i principis del XIX —Anglès, Ullastre, Petit i Aguilar, Ballot, etc.— els notaris no en poden quedar al marge, perquè l'escriptura és la seva eina de treball, l'instrument més preuat. La *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets és una prova d'això.⁷⁹

---

⁷⁹ Fonollosa *et al.* (1986: 194) asseguraven que els notaris catalans havien quedat fora de qualsevol polèmica lingüística i cultural entorn del català.

3. Edició de la *Gramàtica catalana*

El manuscrit inèdit de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets, ara propietat de la Universitat de Girona, resulta per als estudiosos un document d'enorme interès, com sigui que es tracta d'una de les primeres obres que van intentar descriure des del punt de vista gramatical la nostra llengua, i que ha restat del tot desconeguda per part de la ciència filològica catalana. Albert Rico i Joan Solà (1995) ni tan sols l'esmenten en el seu volum de referència, tan exhaustiu, sobre els treballs gramaticals i lexicogràfics catalans, pensant segurament que aquesta obra s'havia perdut definitivament i ja no seria possible d'accedir-hi. L'objectiu d'aquest tercer capítol de la tesi és, per tant, donar a conèixer per primera vegada aquest text, descriure'n el suport material i exposar els criteris editorials amb què es posa, finalment, a disposició dels estudiosos.

3.1. Descripció del manuscrit

La *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach, com ja s'ha explicat, no va passar mai de l'estadi d'esborrany. El manuscrit que ens l'ha transmès reflecteix la provisionalitat i les imprecisions de l'obra, i també ens dóna compte sovint de les vacil·lacions de l'autor en el procés de redacció, d'esmenes i afegits i, fins i tot, de diverses redaccions d'alguns dels apartats. L'estat de conservació, en general, és bo, encara que la tinta utilitzada, de

color marronós, presenta un grau d'oxidació elevat en alguns passatges, i en alguns casos l'escriptura traspasa el full de paper dificultant la lectura de forma notable. La lletra és la mateixa a tot el manuscrit, i és amb tota certesa la de l'autor –ho hem confirmat a través de la comparació amb altres documents signats seus, de caràcter administratiu. La llengua que trobem majoritàriament en el manuscrit és el castellà, com sigui que la Gramàtica està redactada en aquesta llengua; el català, tanmateix, és la llengua en què s'escriuen els abundants exemples gramaticals i molts dels documents copiats, i hi té per això una presència bastant important.

El manuscrit, sense relligar, es conserva a l'interior d'una carpeta de paper blavós, de la mateixa època, força deteriorada. Es tracta segurament d'un bifoli aprofitat, dels que devien servir per arxivar o traslladar documents en el context familiar del treball notarial. Aquest bifoli, que és un simple full gran de paper gruixut, lleugerament gravat, doblegat per la part central a la mida d'un foli, porta una inscripció al lloc, en part il·legible, que és com segueix: «V. Don Gabriel Cardellach / calle de R[...] n° 45, p° 1° / en Barna». Sobre la coberta hi ha escrit «Gramatica / Catalana», en lletra gran i una tinta marronosa, semblant a la de la inscripció del lloc. Posteriorment, una altra mà ha afegit a sota amb tinta negra les paraules següents «~~hecha~~ por D. Pablo Cardellach / escrita en Tarrasa ~~escrita~~ durante los 6 meses / que estuvo encerrado en su casa para evadir- / se de la persecución de q. era obgeto por / parte de la Junta Revolucionaria en 1840.» Vegeu [fig. 1] en les pàgines d'aquest capítol que contenen les il·lustracions (83-96).

D'entrada, cal dir que el manuscrit d'aquest esborrany de Gramàtica no és pas un manuscrit unitari, i de fet hem de diferenciar-hi tres blocs ben delimitats, que anomenarem A, B i C.

A:

Són dos quaderns relligats, en quart (215 x 155 mm), i paginats per la mateixa mà que ha escrit el text. Tots dos quaderns estan formats de 6 fulls doblats de paper blanc, que donen lloc, per tant, a 24 pàgines cadascun. El relligat és senzill —una costura interior en el plec de cada quadern—, i els dos quaderns resten separats entre si. El segon dels quaderns només conté 7 pàgines escrites (de la pàgina 25 fins a la 31), i la resta són en blanc, sense paginació.

L'escriptura, en aquests quaderns, és molt clara i neta; respecta uns marges que s'han traçat prèviament en llapis, presenta uniformitat en els encapçalaments, té el text organitzat en paràgrafs numerats al marge, els números de pàgina apareixen centrats en la part superior de la pàgina [fig. 2]. Es tracta d'una segona versió “en net” dels primers apartats de la Gramàtica: *Del alfabeto* (sencer) i *De la pronunciació* (els subapartats: *Pronunciació de las vocales*, *Pronunciació de la e*, *Del apóstrofo*, *Pronunciació de la o*, *De los diftongos*, *Triptongos*, *Pronunciació de las consonantes* —aquest, incomplet, només fins a la *Ch*). La numeració de paràgrafs original recomença en cada un dels apartats.

B:

Un conjunt de 22 plecs de paper, de mida foli (310 x 215 mm.), que no estan relligats, però sí numerats a l'angle superior esquerre de la primera pàgina de cada plec —manca el número en els dos primers plecs. Tots els plecs són de dos fulls (bifolis) llevat del número 6, que inclou quatre fulls; aquest plec tampoc no està relligat internament. A banda de la numeració dels plecs, també estan numerats, de la mateixa mà, tots els fulls, a l'angle superior dret del *recto* de cada full, excepte el segon full (segon del primer bifoli), perquè només és parcialment escrit, i només conté anotacions externes al text seguit de l'obra. He atribuït a aquest full el número 1 *bis*, per no haver de modificar la resta de la foliació original, que utilitzo en les referències internes en l'edició. Pel que acabo d'explicar, tots els plecs menys el primer comencen en número de foli parell.

A l'interior del plec tercer (f. 4 i 5) hi trobem un foli solt, de la mateixa mida i originàriament sense numerar, que conté tan sols una breu anotació a la part superior del recto amb què es complementa el text de la pàgina anterior. He atribuït a aquest full el número 4*bis*. Totes les numeracions que introdueixo en el manuscrit són fetes en llapis; les originals, en la mateixa tinta de l'escriptura.

La disposició del text, al llarg de tots aquests plecs que he esmentat, és irregular. Alternen passatges de text seguit, ben marginat, amb lletra regular, exemples centrats, títols ben destacats, etc., amb passatges que donen molta sensació de provisionalitat, amb nombroses esmenes en el text, anotacions marginals, fragments ratllats, incorporacions interlineals, etc. En les notes a l'edició ja he anat donant compte de les més rellevants d'aquestes irregularitats, i he justificat les decisions textuais que, en ocasions, m'ha calgut prendre.

Pel que fa a la naturalesa i distribució del text en els 22 plecs, és com segueix:

1 (f. 1 i 1*bis*): Conté l'apartat *Del alfabeto* i l'inici del *De la pronunciació* (*Pronunciación de las vocales* i part de *Pronunciación de la e*); tot això en les dues cares del primer full. El segon full, com s'ha dit, només conté anotacions inconnexes: llistes de verbs en *-er* i en *-ir*, sens dubte per a la seva classificació tipològica; algunes expressions fetes, potser per incorporar en el text (però algunes no hi apareixen finalment, com *baliga-balaga*, *anar andoyna*, *oques a ferrar*, *tenir nyonya*, *alsar lo coure*, *n'hi ha un reguitzell*), exemples d'ús d'algunes de les partícules tractades a la Gramàtica (*no·n null pas*, *això ray*, etc.). Tot això és escrit bàsicament al *verso* d'aquest full [fig. 3]; al *recto* hi ha anotades només, a l'extrem superior, algunes formes verbals del verb *amar*. El paper d'aquest primer plec, potser per la seva ubicació, al principi de tot el bloc, té un color més fosc que la resta dels plecs.

2 (f. 2 i 3): Hi continua l'apartat de *Pronunciación de la e i*, al *verso* del segon full, s'hi troba el de *Pronunciación de la o*. El text, però no és seguit, ni tan extens com en la

segona versió d'aquests apartats que trobem en els quaderns del bloc A; sobretot l'apartat de les *e* és estructurat de manera esquemàtica, amb observacions correlatives i numerades al marge, que prefiguren la redacció definitiva [fig. 4]. Algunes d'aquestes observacions, a propòsit de les *e* neutralitzades, debilitades i, finalment, elidides, donaran peu, després, a un apartat específic sobre l'apòstrof.

3-5 (f. 4-9): Hi trobem la resta del capítol *De la pronunciació (Diftongos, Pronunciació de las consonantes)* i, a partir del full 9r, després d'un espai blanc de separació, s'inicia el capítol *De las partes de la oración*, amb el seus primers apartats: *El artículo (9 r/v)* i *De los pronombres (9v i ss.)*. El futur apartat sobre *Triptongos*, de la versió definitiva de la Gramàtica, és encara aquí un simple paràgraf del *De los diptongos* (meitat superior del f. 4r, amb un apunt d'amplificació en el marge esquerre). Com que l'apartat sobre la pronunciació dels sons consonàntics ja no és sencer a la versió dels quaderns en quart —i sembla que es volia estructurar diferent—, la versió de la Gramàtica que se seguirà en l'edició, d'aquest punt en endavant (meitat inferior del f. 4r), és la dels plec en foli que estem descrivint. Al f. 9r (*El artículo*) hi ha notes al peu de pàgina que remeten a dos llocs del text.

6-10 (f. 10-21): Continua l'apartat *De los pronombres* (fins al 13v), es completen els apartats *Del nombre* (f. 13v-16v), *De los adverbios* (f. 16v-17v) i *Interjecciones* (17v), i s'inscriuen els primers apartats relatius a la morfologia verbal —*Verbos auxiliares* (f. 18r-20r), *Ésser, ser, estar* (f. 20 r/v) i *De la formación de los tiempos* (f. 20v en endavant). Aquest darrer apartat s'allargarà fins al foli 24, però inclou entremig un plec reaprofitat, com de seguida explicaré. La lletra és força regular en tots aquests fulls, per bé que hi ha sovint esmenes redaccionals (paraules ratllades i substituïdes a continuació o a sobre) que ens confirmen que no es tracta d'una còpia sinó d'un document de treball original. Hi ha additaments marginals als fulls 10r, 12r, 18r i v; notes al peu a 13r. En els passatges on es llisten adverbis, interjeccions o temps verbals, el text s'estructura en dues o en tres columnes —per exemple als fulls 17, 18 i 19— i en el cas dels temps verbals s'utilitzen també

claus i de vegades, amb aquestes, escriptura transversal, sempre de baix a dalt. [fig. 5]

11 (f. 22 i 23): Aquest bifoli ha estat aprofitat d'alguna versió prèvia de l'apartat sobre la morfologia verbal. De fet, al *recto* del full 22, que està ratllat amb una gran creu per invalidar el que hi havia escrit, podem llegir-hi l'encapçalament *De los verbos*, que marca el que devia ser, inicialment, el principi de l'apartat. Deixant de banda el contingut del f. 22r, que ja s'ha incorporat en altres llocs del text, el que sí que forma part de l'apartat *De la formación de los tiempos* és la gran taula —o taules— dels models de conjugació dels verbs catalans que ocupa les cares interiors del bifoli (22v i 23r), i també el *verso* del segon full. Per a aquest propòsit, s'han quadriculat, d'una manera un xic irregular, les tres pàgines esmentades, i en lletra molt petita s'han anat omplint les caselles amb les terminacions verbals corresponents a cadascun dels temps simples. La indicació del tipus verbal —de vegades amb indicació d'alguns dels verbs que segueixen aquell model— és en lletra més gran, al centre i en la part superior de la filera corresponent. De vegades hi ha observacions o comentaris sobre alguns dels models (excepcions, etc.), que s'insereixen en els espais buits de la taula. La dificultat de lectura és gran, atesa la mida de la lletra, la debilitat de la tinta en alguns punts i la complexitat de la distribució del text. [fig. 6]

12-21 (f. 24-43): Continua l'apartat *De la formación de los tiempos*, i es completa el llarg capítol *De las partes de la oración*, amb els apartats que resten de la morfologia verbal, de les *partículas* i les *conjunciones*. A partir del full 34v, trobem el capítol de *Sintaxis*, amb tots els seus apartats —que en l'edició he reorganitzat lleugerament, tal com s'explica en les corresponents notes al peu. El f. 24r conté també una taula, a la meitat inferior de la pàgina, i en els fulls següents hi és freqüent la distribució del text en columnes, per representar-hi la conjugació dels diferents temps verbals esmentats o, més endavant, per incloure llistes d'exemples (per exemple a 37v-38r, 41v, 42 r/v, etc.). En la representació dels temps verbals s'usen

també habitualment les claus, obrint i tancant i, de vegades, marcant també diferents nivells d'inclusió (f. 28 *r/v*, per exemple). La lletra es manté força regular, encara que són freqüents les esmenes redaccionals, però en alguns punts la tinta ha arribat a un grau molt elevat d'oxidació (f. 30*v*, 37*r*, 39*r*) que dificulta molt la lectura de la pàgina i també de l'altra banda del full, perquè traspassa el paper [fig. 7]. Hi ha additaments marginals als fulls 29*v*, 31*r*, 35*r*, 36*r*, 37*r*, 38*r* i 42 *r/v* —aquests darrers, en sentit transversal—, alguns dels quals no tenen crida i no és clar en quins lloc del text s'han d'ubicar [fig. 8]. El f. 36*v* s'ha deixat en bona part en blanc, com si s'hagués reservat per allargar el paràgraf inicial (cinc ratlles de text, a dalt de tot); en l'extrem inferior del full hi llegim un additament al text de la pàgina que segueix, que sens dubte es va fer posteriorment, aprofitant l'espai blanc.

22 (f. 44 i 45): El darrer plec d'aquest bloc B està numerat (22, a l'angle superior esquerre), però hi manca la foliació, que he afegit en llapis. Només és escrit el primer full, per les dues bandes, i conté un índex de la Gramàtica, de mà del mateix autor, per bé que en una lletra bastant més petita que el text de l'obra, i en una tinta més negra, que ens fa pensar que ha estat escrit amb certa posterioritat. L'índex és a dues columnes, la de la dreta lleugerament més ampla, i porta l'encapçalament següent: «Índice del Borrador de la Gramatica Catalana». S'indexen no només els apartats de la Gramàtica, sinó també alguns dels fenòmens recollits en el seu interior, pel que sembla més aviat un índex temàtic; s'indica sistemàticament el número del full on es pot trobar la qüestió indexada, i es segueix la foliació original —el número sol, indica el *recto*, i l'al·lusió al *verso* s'indica específicament. [fig. 9]

C:

El tercer bloc el conformen un seguit de plects i fulls solts, la majoria de la mateixa mida que els folis del grup anterior, els quals es troben agrupats a l'interior d'un bifoli,

que els fa de guarda. Aquests materials, poc o gens estructurats entre si, corresponen la majoria d'ells al que hem organitzat com a capítol introductori, encara que l'ordenació que n'hem fet a l'hora d'editar la Gramàtica s'ha basat en criteris de sentit, i no pas en cap indicació de vinculació formal que aquest papers continguin. Tots els fulls d'aquest bloc són escrits també de la mà de l'autor de la Gramàtica, per bé que amb tintes i mides de lletra diverses, que suggereixen estadis i moments diferents en la seva redacció. Cap dels fulls no presenta una numeració original, per la qual cosa he procedit a numerar-los jo mateixa, en llapis, segons l'ordre que he considerat més coherent; he utilitzat xifres romanes per a la foliació d'aquest bloc, per diferenciar-la del bloc B, foliat amb xifres aràbigues.

Passo a descriure la naturalesa, característiques i continguts de cadascun dels plec i fulls aplegats en aquesta part del manuscrit:

f. I i XVIII: Són el primer i el darrer full d'aquest bloc, i conformen un bifoli a l'interior del qual s'ubiquen, com s'ha explicat, tota la resta dels fulls —el paper, més enfosquit que la resta, segurament per la seva funció de guarda. El full I conté anotacions disperses relatives a diferents aspectes que es tracten en la Gramàtica, les quals ocupen tot el *recto* i una tercera part del *verso*. Hi ha l'epígraf «Notas», escrit al marge esquerre, en lletra més grossa i en sentit transversal, que confirma el sentit d'aquests apunts [f. 10]. Val la pena destacar que algunes d'aquestes “notes” són referències de textos (bàsicament de les antigues *Constitucions de Catalunya*) on es documenten determinats fenòmens o trets gramaticals que sembla s'haurien d'explicar en la Gramàtica; sorprèn aquesta pràctica, perquè en la Gramàtica, finalment, tots els exemples semblen posats *ad hoc*, i en cap cas s'argüeixen “autoritats”; els apunts deuen correspondre, doncs, a una fase molt embrionària de l'obra. No he considerat necessari, en l'edició, transcriure aquestes notes, ja que tenen molt poc interès i són de difícil lectura. El full darrer (f. XVIII) és en blanc.

f. II: És una quartilla solta, de costats lleugerament irregulars (210 x 150 mm. aprox.), que només és escrita al *recto* i, en unes poques ratlles, a la part superior del *verso*. Conté exclusivament una mena de llista d'equivalències catalanes de terminacions nominals castellanes de l'estil que segueix:

«Los en *-ero*, en *-er*: *primero - primer*
los en *-ancio*, en *-anci*: *rancio - ranci, cansancio - cansanci*
los en *-aço* o en *-aso*, en *-as*: *brazo - bras, vaso - vas*
los en *-on*, en *-o* obscura: *canción - cansó, porrón - porró...»*,

i així fins a 34 equivalències. Aquesta llista té vinculació, probablement, amb el passatge de la introducció a la Gramàtica, on s'inclouen llistes d'equivalències entre el llatí, el castellà, el català i el francès, per determinar les afinitats del català. No he considerat necessari transcriure íntegrament aquest paper.

f. III-IX: Es tracta d'un full solt (f. III) i tres bifolis que contenen el text articulat de de la introducció a la Gramàtica, titulada *Sobre la lengua catalana* —un anotació transversal, al marge esquerre del f. IIIv, adverteix: «Introducción». Hi ha una numeració original, a l'angle superior esquerre, que abasta el full primer (1), el primer plec (2) i el tercer plec (3), la qual cosa suggereix que el text contingut al segon dels plecs en foli va ser afegit més tard; i això és perfectament possible, com sigui que en el segon bifoli (f. VI i VII), el full VII és en blanc, i el full VI tan sols allarga la llista de paraules en català i en francès iniciada a Vv i que acaba a VIIIr. El foli solt és una mica més petit que els altres (295 x 203 mm.; sembla retallat) i d'un color diferent, una mica verdós. El text és seguit, fora del full en blanc que ja he assenyalat, i en els passatges on es llisten paraules presenta una disposició de quatre columnes [fig. 11]. Només hi ha un afegit al marge a Iv.

f. X: És un full solt, una mica més curt que els folis que el precedeixen (298 x 208 mm.) i sembla també retallat. És escrit amb una lletra molt petita i en tinta negra, encara que la lletra és clarament, també, la de Cardellach. Conté, al *recto*, un extracte de les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los autores*

catalanes... de Torres Amat, sobre l'origen de la llengua catalana i del nom de Catalunya; al *verso* es copia, també de les *Memorias*, el cèlebre poema de Bonaventura Carles Aribau que se sol titular *Oda a la Pàtria* [fig. 12]. El text primer sembla destinat a confegir un apartat sobre la història de la llengua catalana —i així l'hem articulat en l'edició—, i el segon sembla destinat a integrar-se en una antologia poètica.

f. XI i XII: És un altre bifoli amb apunts i fragments extrets també del diccionari de Torres Amat. Té marques d'haver estat doblegat per la meitat, i la vora superior del *recto* del f. XI es veu masegada i bruta, com si hagués quedat un temps sobresortint del cos del manuscrit. Al *XI^r* s'hi tracta dels comtes catalans a la Provença, de Ramon Vidal de Besalú, del Consistori de Tolosa i es copia un llarg fragment del *Torcimany* d'Averçó, que arriba fins al primer terç de l'*XI^v*; a continuació es copia una «Poesía de Mn Jordi de Sant Jordi», amb els respectius versos suposadament relacionats del Petrarca entre parèntesis i en el marge dret [fig. 13]. Aquest poema ocupa una tercera part del *recto* del full XII. La resta d'aquest full és en blanc.

f. XIII-XVI: Són dos bifolis amb més fragments copiats del diccionari de Torres Amat. Al *XIII^r*, un llarg poema de Joan Rocafort, i al *verso* d'aquest full, informacions diverses sobre aquest autor i altres de la seva època; al *XIV^r* un altre poema, de Lluís de Requesens, i a la part inferior alguns apunts sobre la recepció de Jordi de Sant Jordi. Al *XIV^v* s'inicia un text seguit sobre la història de la llengua catalana i del seu nom, amb fragments copiats de testimonis lingüístics antics; aquest text s'allarga fins al principi del f. *XV^v* —la resta de la pàgina, en blanc. El contingut del full XVI no té res a veure amb la Gramàtica, i és l'esborrany de la carta de caràcter personal, que s'ha transcrit a l'apartat de la biografia; ocupa tot el *recto* i la meitat del *verso* d'aquest full.

f. XVII: És un foli solt, escrit només al recto, on podem llegir-hi una segona versió, més neta, de la carta que he esmentat al full anterior; aquesta, però, no va signada. La vora dreta del paper és força irregular, i sembla que ha estat arrencat per aquesta part [fig. 14].

Il·lustracions

fig. 1: Bifoli de guarda

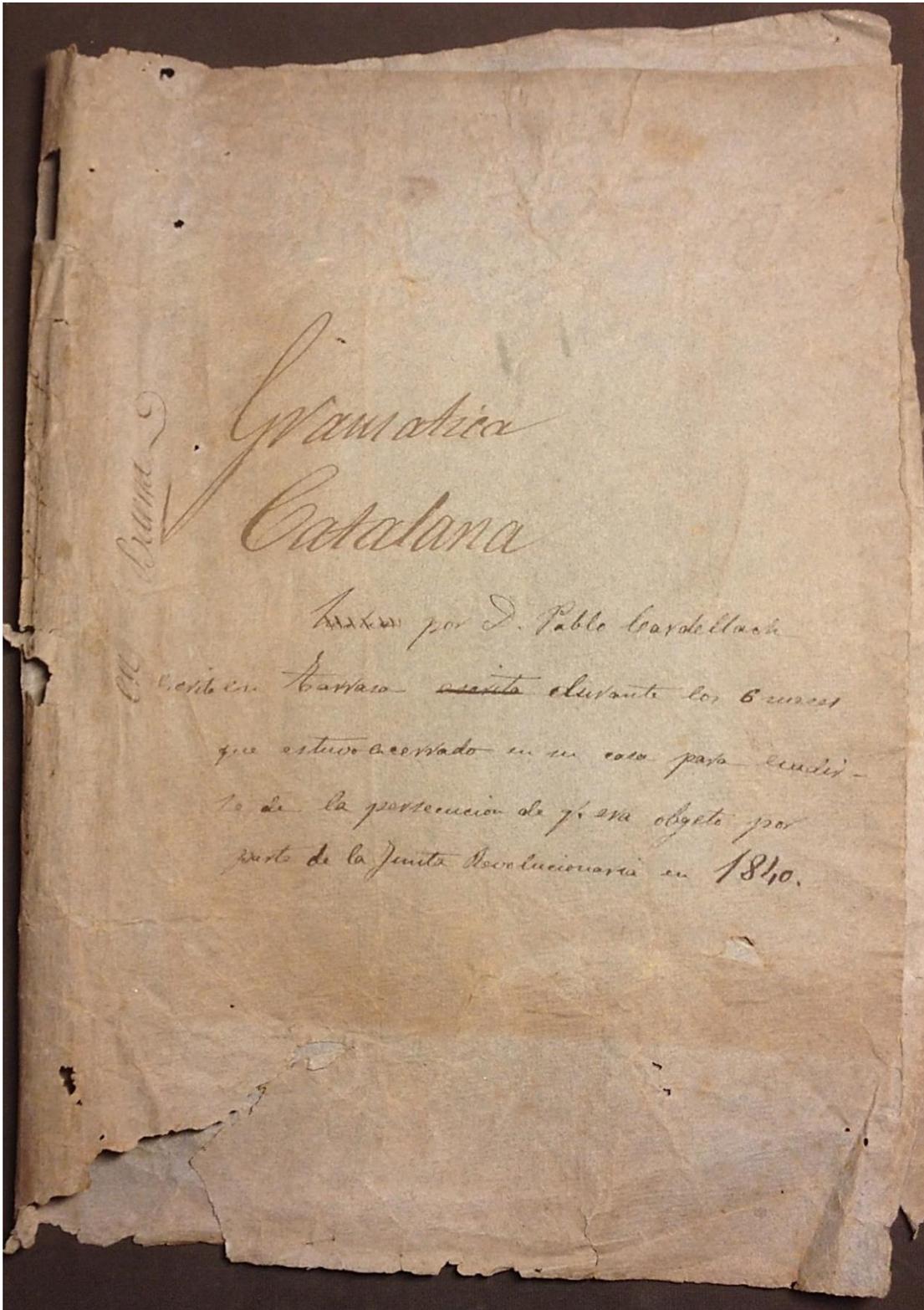

fig. 6: Taules dels models verbals

The image shows two pages of a handwritten manuscript, likely a linguistic or grammatical study. The pages are filled with tables of text, organized into columns and rows. The handwriting is in a cursive script, possibly from the 18th or 19th century. The tables appear to be organized into sections, with some headings written in larger, bolder letters. The text within the tables consists of various words and phrases, possibly illustrating different grammatical forms or models. The pages are aged and show some wear, with some ink fading and paper discoloration. The overall layout is dense and systematic, suggesting a detailed and organized study of language.

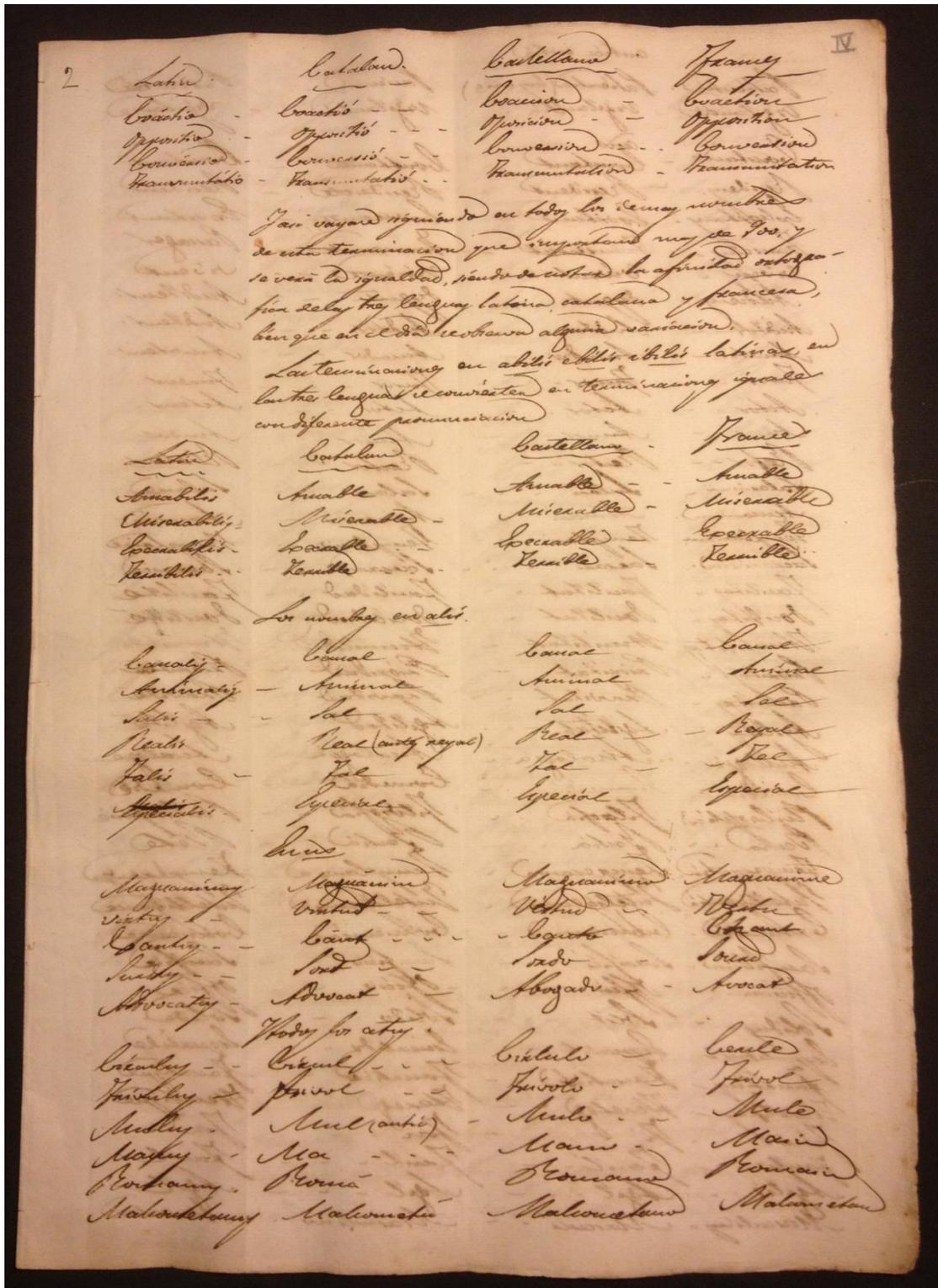

fig. 11: Llistes de mots a quatre columnes

3.2. Editar un esborrany

El fet que la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets es quedés en un estadi d'esborrany és una circumstància que condiciona d'entrada tot el procediment d'edició. Un esborrany implica que les parts que van ser redactades no van arribar mai a assolir un estatus de versió definitiva; no són encara l'*original* de l'obra, per utilitzar la terminologia més clàssica de la crítica textual. Si l'objectiu d'una bona edició crítica, tal com l'han formulat els més acreditats estudiosos de la matèria, és la restitució del *text original* d'una obra, el concepte d'edició crítica esdevé en el nostre cas força més complex. Com podem abordar els objectius tradicionals de la crítica textual⁸⁰, les diverses circumstàncies de la transmissió, manuscrita o impresa d'una obra, el deteriorament o la modificació, quan un original no ha arribat a existir mai? En el cas del text que ens ocupa, tot i que l'absència d'original simplifica el procés de l'edició — no cal col·locar manuscrits, construir un *stemma codicum*, ni fer selecció de variants—, també complica la decisió de quin ha de ser considerat el text definitiu.

Generalment s'ha optat en textos d'aquesta mena per l'opció, sempre més neutra, de transcriure'ls tal com s'han trobat, fer-ne edicions paleogràfiques o semipaleogràfiques amb l'únic objectiu de publicar els materials d'una forma acceptablement polida, i facilitar així l'accés als continguts per part dels estudiosos que se n'haguessin d'ocupar. L'aplicació conseqüent dels supòsits bàsics de la crítica textual, tanmateix, sembla que requereix una intervenció més compromesa de l'editor, i demana la realització d'una anàlisi acurada dels materials que permeti, ja no la reconstrucció d'un punt de partida objectivable, sinó l'acostament a un estadi del text que potser només va existir en la imaginació de l'autor, o potser ni això.⁸¹ Cal aproximar-se, en la mesura del possible, a

---

⁸⁰ «La critica testuale si propone di restituire al testo che prende in esame la forma il piú possibile vicina all'originaria, cioè a quella definitiva voluta dall'autore allorchè «pubblicò» la sua opera, ossia permise che se ne traessero copie e che si diffondesse» (Brambilla 1984: 15).

⁸¹ Franca Brambilla, en el seu imprescindible manual d'ecdòtica, explica que «preparando un'edizione critica, c'impegniamo a ridare all'opera la fisionomia piú vicina che sia possibile a quella voluta

allò que n'hauria estat l'antígraf de referència, el manuscrit de l'original previ en una eventual publicació.

El propòsit d'aquesta tesi no és pas aprofundir en la reflexió metodològica sobre l'edició crítica dels textos inacabats, cosa que quedaria massa lluny de les necessitats concretes que ara experimentem. Tanmateix, si baixem de l'especulació teòrica a la realitat concreta de l'edició que tenim entre les mans podrem precisar molt bé els principals problemes que s'hi plantegen, i mirar de justificar les solucions que hem adoptat —al capdavant, com afirmava el cèlebre filòleg dantista Michele Barbi, «ogni testo a il suo problema critico; ogni problema, la sua soluzione» (1973: X-XI). Francesc Feliu ho ha advertit també en un treball seu sobre l'edició de textos catalans de l'edat moderna: «Per dir-ho curt: els criteris d'edició depenen, en primer lloc, del resultat que busquem, del tipus de text final que ens interessa —i, doncs, de la finalitat amb què editem. Però hem d'advertir que, en segon terme, aquests criteris cal sempre adaptar-los a les exigències particulars de cada text.» (Feliu 2008: 355)

En primer lloc, tenim el problema de l'articulació de diverses anotacions o apunts que trobem dins el manuscrit i que no tenen marcada una ubicació clara en el text. S'imposa analitzar-ne el contingut, interpretar-ne el sentit i cercar el lloc més adequat per ubicar-los en el text, si no és que resulten ja reiteratius i es poden desestimar. En aquest darrer cas, cal sospesar també la conveniència de reproduir-los en nota, si aporten res interessant, o d'esmentar-ne l'existència, o si se n'ha de prescindir simplement. Resulta especialment problemàtica l'articulació d'aquests materials quan no hi ha cap passatge o apartat del text articulat a què puguin fer referència —aquest és el cas, per exemple, dels poemes catalans copiats en diversos fulls o plec solts, que ja hem descrit al bloc C. Hem de pensar, en aquests casos, si aquests materials estaven o no destinats a constituir nous apartats o seccions de l'obra, i, si és així, ens cal organitzar-los de la manera que resulti més coherent amb el costum de l'època i amb el

---

dall'autore, cioè a quella che egli aveva in mente, non a quella che, per ragioni accidentali o esteriori, ci ha trasmessa» (1984: 35).

criteri de l'autor. Això és el que he fet en el cas dels apartats d'*Història de la llengua catalana* i d'*Antologia poètica* que, seguint una pràctica prou estesa en obres de les mateixes característiques —la gramàtica de Ballot, per exemple— he situat al principi, com a part del capítol introductori. Tot això, per tant, ens ha obligat a una feina de selecció d'aquesta mena de materials, més abundants en relació amb unes parts que amb d'altres de l'obra —la distribució no és homogènia—, i a decidir quins mereixen l'estatus de text, quins el de versió alternativa, o complementària o quins són negligibles.⁸²

Un segon problema crític el plantegen les diverses redaccions existents d'alguns dels apartats —*Del alfabeto* i els primers apartats del *De la pronunciació*. Malgrat la inequívoca constància de quina és la versió més elaborada i més acostada, per tant, a un estadi més definitiu —la que recullen els quaderns del bloc A del manuscrit—, com que les versions tenen divergències importants, ha calgut destriar quines revesteixen el mínim d'interès per consignar-les en nota al costat de la versió posterior. Això si és que hi ha una connexió clara amb un passatge concret del text, que no sempre hi és. D'altra banda, la decisió de seguir, en l'edició la versió més evolucionada no resulta adequada ni possible en tots els casos. L'apartat de la *Pronunciació de las consonantes*, per exemple, es planteja de forma diferent en la primera i en la segona versió: el text més antic va repassant, lletra per lletra, les qüestions que considera convenients, i en canvi en la segona versió l'autor havia començat a tractar agrupadament les lletres que corresponen a uns mateixos sons, o que estan relacionades (B i V; C, Q i K, etc.). La segona versió, tanmateix, és incompleta, i s'acaba havent tractat una mínima part de les lletres consonants. És possible, llavors, mantenir el criteri de seguir la versió que sabem positivament que volia l'autor? Hauríem hagut de refer els comentaris de cadascuna de

---

⁸² Al capdavant, com adverteix Alberto Bleca en el seu utilíssim manual de crítica textual, aquesta és una potestat essencial de l'editor: «Si una edición paleográfica o semipaleográfica intenta reproducir la materialidad del texto como documento, la edición crítica se preocupa de los aspectos sustanciales y elimina todos aquellos que considera irrelevantes» (Bleca 1983: 137).

les consonants de la primera redacció i confegir un text alternatiu a la manera del que havia començat a fer l'autor en la segona? La decisió en aquest cas ha estat que no, perquè m'hauria vist abocada a refer els textos, a "inventar" un redactat sotmès a tantes variables que difícilment l'autor l'hauria produït de forma semblant. Si és cert que cal adequar els procediments a la finalitat crítica i a les circumstàncies en què ens arriba el text, encara que en algun aspecte a algú li puguin semblar poc ortodoxos o en algun altre potser excessivament primmirats, també ho és que aquesta adequació no pot anar mai en detriment del rigor exigible en tota labor filològica.

En tercer lloc, cal tenir en compte el problema de l'ordre dels continguts, que en ocasions resulta un veritable entrebanc per a la comprensió de la Gramàtica, altera la seva articulació lògica i acaba provocant un efecte depreciatiu, per aquest fet, en un lector desapassionat. Aquesta constatació m'ha portat a pensar, de manera sistemàtica, si una ordenació diferent de determinats passatges o apartats millorava o no la seva disposició, i a practicar efectivament, en últim terme, alguns desplaçaments de paràgrafs o d'apartats amb la finalitat d'aconseguir una estructura més coherent.⁸³ En altres ocasions, com per exemple amb l'apartat *Del apóstrofo*, que es troba sorprenentment inserit entremig dels apartats sobre la pronunciació de les lletres *e* i *o*, he vist que una reubicació més lògica de l'apartat implicaria modificar parts del text, referències internes, etc., i he optat per deixar-lo on és. Tot això, naturalment ho he indicat i justificat en les notes corresponents al peu de la pàgina.

I és que les notes al peu de pàgina que acompanyen l'edició constitueixen el principal suport i, alhora, l'acreditació principal del treball editorial. He mirat de fer-hi explícites totes les decisions de caràcter textual que he anat prenent en l'establiment del text de l'obra, i també les especulacions a què la seva disposició donava lloc.

---

⁸³ L'ordre original, d'altra banda, pot recuperar-se a través de la foliació indicada a l'interior del text, o bé a partir de l'índex original de la Gramàtica, que he reproduït al final de l'obra.

En realitat, les notes que es troben al peu de la meva edició de la Gramàtica poden classificar-se en dues tipologies principals: les de caràcter textual i les de caràcter cultural. En les segones es busca ampliar les qüestions tractades amb una perspectiva més general, proporcionar el context necessari per situar els posicionaments de l'autor, aportar bibliografia relativa als temes que es tracten. En les primeres, s'intenta sempre de garantir la fiabilitat del text establert, marcar les connexions amb altres parts de la mateixa obra, posar en relleu vacil·lacions o canvis de criteri que es poden atestar per les variants d'autor, justificar totes les decisions de caràcter textual que s'han pres durant el procés de l'edició crítica de l'obra.

Pensant en la millor comprensió de les característiques de l'obra, en les notes de caràcter textual no s'hi explica tot; l'excés d'informació resultaria esterilitzador. S'hi dóna compte, justament, de tot allò que té alguna rellevància. Com a regla general, es transcriuen en nota els passatges o paraules ratllats si és que no han estat incorporats en un altre lloc del text; no es consigna la ubicació marginal o entre línies de determinats passatges si no és que se'n pot extreure alguna interpretació rellevant; es remarquen aspectes complementaris, com el canvi de tinta o de mida de la lletra, només si se'n pot deduir alguna conseqüència significativa.

He descartat la ubicació, entre les meves notes editorials, de les notes a peu de pàgina que l'autor de la Gramàtica, en unes poques ocasions, situa dins el manuscrit; aquestes les he integrat, com a notes, dins del text, al final dels paràgrafs a què fan referència. En realitat, aquest és un recurs que m'ha permès, en alguna ocasió, de situar en el text algun dels passatges desubicats de què he parlat abans, que difícilment es podien integrar en l'endemig d'un discurs ja travat.

En definitiva, he entès que l'objectiu de la meva edició crítica havia de ser, sobretot, recrear un text que ni davant del mateix autor no havia aparegut mai sencer i seguit; fer

d'un esborrany un discurs llegidor, clar, que s'entengui.⁸⁴ Perquè, en realitat, allò que de veritat ha d'interessar el filòleg és poder fer arribar a l'estudiós, al lector, de la forma més còmoda i més completa possible, el contingut de l'obra i el seu autèntic valor.

---

⁸⁴ Feliu ha parlat del que suposa l'edició d'un esborrany d'aquesta època: «En aquests casos la qüestió no és tant “reconstruir” un text original, sinó “construir-lo” en força dels seus aspectes [...]. A l'obra que l'autor tenia al cap, naturalment, només podem arribar-hi a través del bon criteri interpretatiu del filòleg que n'assumeix l'edició, i encara que una interpretació és sempre relativa, un treball filològic seriós en aquestes circumstàncies es revesteix d'un valor afegit inqüestionable» (Feliu 2008: 365).

3.3. Criteris d'edició

Havent explicat el propòsit i la naturalesa de les principals intervencions que s'han fet amb l'objectiu de fixar un text “quasi definitiu” de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach, correspon ara d'exposar amb detall els criteris que he aplicat per a l'establiment lingüístic i formal d'aquest text.

En primer lloc, he considerat que calia practicar un tipus d'edició respectuosa amb la forma original del text. Tenint en compte el context acadèmic del meu treball, la naturalesa lingüística del contingut de l'obra i l'època en què va ser redactada, he considerat que l'edició havia de ser poc intervencionista, sempre que permetés salvar el propòsit inicial de fixar un text el màxim de coherent i facilitar-hi l'accés —això ja em feia descartar, d'entrada, una edició de caràcter paleogràfic. M'he decantat doncs per practicar una intervenció en el text que en respecti la literalitat (les lletres) però que permeti ajustar-ne els aspectes, diguem-ne, tipogràfics, en un sentit ample. És el tipus B dels que consigna Feliu en un treball que ja he citat (Feliu 2008: 370-371).

Succintament, la meva intervenció ha consistit en transcriure, per tant, literalment els textos manuscrits, mantenint les formes i les solucions ortogràfiques emprades, però regularitzar: a) la puntuació; b) l'ús de les lletres majúscules i minúscules; c) la separació de paraules, segons els usos actual; i d) el desenvolupament sistemàtic de les abreviatures. He esmenat alguns errors del text —quan eren obvis no he considerat necessari d'advertir-los en nota— i he utilitzat els claudàtors per inserir dins del text algunes lletres o paraules quan calia, per assegurar-ne el sentit correcte o per mantenir certa regularitat formal; aquestes intervencions les he limitat als punts on eren imprescindibles, per no desfigurar l'aspecte original de l'obra. Dels aspectes que he regularitzat, exposo algunes de les decisions que he pres:

- a) He dit que regularitzava la puntuació. En parlar de la puntuació no em referia només a la situació dels punts i de les comes, etc., sinó també a l'ús de l'accentuació

gràfica, entenent que aquesta és una convenció formal de l'escriptura, en certa manera, externa a "la llengua". Sóc conscient que aquest criteri pot ser controvertit i, de fet, a causa de la naturalesa gramatical i de vegades prescriptiva de l'obra editada, en dos o tres punts de l'edició he hagut de suspendre l'aplicació d'aquest criteri i mantenir en els exemples l'accentuació original, per assegurar la coherència del text —advertint-ho sempre en nota. Però la veritat és que l'accentuació moderna facilita més que dificulta la lectura de l'obra, i l'accentuació original, d'altra banda, no és sistemàtica ni tan sols en el text castellà, ni aporta cap informació addicional: el sistema d'accentuació original es pot descriure adequadament per a qui vol tenir-ne coneixement, i amb això queda suficientment ressenyat.

Algú podrà objectar que l'ortografia també és una convenció externa a la llengua, i que si modifiquem els accents també podríem deixar d'escriure les *-cb* finals, els plurals en *-as* o la *-r* final antietimològica en els infinitius de la segona conjugació, i això no canviaria la llengua emprada, no alteraria els fenòmens lingüístics que apareixen al text, només la seva "representació". Sense negar el fonament teòric d'aquesta objecció, que ens portaria a fer una edició del tot regularitzada des del punt de vista ortotipogràfic i perfectament legítima, he d'advertir que la complexitat del sistema ortogràfic, les implicacions ideològiques que tenen moltes de les convencions tradicionals del català o la dificultat de discernir, moltes vegades, entre la naturalesa fonètica o simplement ortogràfica d'una determinada realització escrita desaconsellen aquest camí. Una altra cosa seria una edició modernitzada, modificant tots aquells aspectes de la llengua que avui han quedat antiquats, però si això pot resultar convenient per posar a l'abast del gran públic, posem per cas, l'obra d'un autor clàssic, resultaria absolutament contraproductent —almenys pel que fa als fragments catalans— en l'edició d'una gramàtica catalana, l'interès de la qual radica justament en la visió de la llengua catalana que proposa i que projecta.

- b) He dit també que regularitzava l'ús de les majúscules. En el cas dels nombrosos exemples adduïts arreu de l'obra, he adoptat el criteri d'iniciar-los en lletra majúscula

quan es tracta de frases completes, i deixar-los en minúscula quan son paraules soltes o bé locucions, girs o constituents oracionals solts —alguna vegada, si hi ha barreja dels dos tipus d'exemples estenc l'ús majoritari a tots els de la llista, per un criteri estètic, però és excepcional. En general, la sistematització tipogràfica dels exemples gramaticals comporta força complexitat, ja que sovint s'hi interposa també la traducció castellana dels exemples, o no es distingeix clarament si es tracta de paraules o de “transcripcions” fonètiques, o es requereix marcar contrast en comptes de simple enumeració, etc.; per a aquest darrer cas utilitzo habitualment el signe /.

c) Pel que fa a la separació de paraules, quan ha calgut dissociar mots entre els quals s'havia elidit alguna lletra vocal, he utilitzat l'apòstrof en els casos en què avui és normatiu, i en la resta m'he servit del punt volat (·). Amb el guionet he fet una cosa semblant: l'he introduït quan avui seria normatiu, i he separat simplement els mots en la resta de casos.

d) A l'hora de substituir les paraules que al text apareixen abreujades, naturalment, les he desenvolupat en la llengua que els corresponia pel context: castellà en el redactat, català en els exemples. Si en alguns casos ha calgut restituir un mot abreujat que també apareix desenvolupat en altres llocs del text, ho he fet seguit l'ús del text —és el cas de *excepciones*, per exemple, que he restablert sempre amb aquesta forma i no amb *-xc-* per coherència amb la resta d'ocasions en què apareix escrit així. Els numerals, els regularitzo sempre en la seva forma escrita quan són a dins del text, i els mantinc com a números en situació d'esquema, quadres, etc.

A banda dels signes de puntuació i de l'ús de les majúscules o de les abreviatures corrents, he aplicat els recursos tipogràfics que tenia a l'abast per donar un aspecte ordenat i rigorós al text editat. Així, en diversos llocs de l'obra he inserit taules o quadres per distribuir la informació d'una manera visualment més efectiva; també he estructurat en columnes algunes enumeracions llargues i he sistematitzat el tractament tipogràfic de casos anàlegs —el desplegament dels temps verbals, per exemple. M'he

servit també de la tipografia per visualitzar l'estructura formal de l'obra, a partir dels títols dels capítols, apartats i subapartats; la jerarquia és la següent:

Títols de capítol, en majúscules: DE LAS PARTES DE LA ORACIÓN

Títols d'apartat, en versaleta rodona: USO DE LAS PARTÍCULAS

Títols de subapartat, versaleta cursiva: OTRAS PARTÍCULAS O PREPOSICIONES

Títols de nivell inferior, en rodona: De lugar

(o en cursiva si són mots gramaticals: *Haber*)

He inclòs, a l'interior del text i entre claudàtors, marques de referència que indiquen cada canvi de pàgina o de cara de foli, per tal de poder localitzar ràpidament en el manuscrit, si cal, qualsevol passatge de l'obra. A més, i seguint una pràctica que l'autor havia dut a terme en la petita part “passada en net”, he introduït una numeració de paràgrafs per facilitar les remissions internes al text de la Gramàtica. Aquesta numeració s'indica en el marge esquerre del text, i serveix també per marcar, d'alguna manera, l'estructura interna dels apartats: el criteri per a la delimitació dels paràgrafs no és quantitatiu sinó conceptual, i prefigura dins el text petites unitats de sentit. Se segueix una única numeració al llarg de tota l'obra, que arriba a comptar fins a 687 paràgrafs. No s'inclouen dins d'aquests paràgrafs ni els títols dels apartats ni l'índex original de la Gramàtica, que s'ha reproduït al final del text.

Tots aquests criteris s'han aplicat al text de l'obra editada —el produït per l'autor Pau Cardellach i Busquets—, però s'han estès també a tots els altres textos, d'altres èpoques o autors, citats o simplement copiats en algun lloc del manuscrit, per garantir una homogeneïtat formal i mantenir la unitat de criteri en tot el redactat de la tesi.

3.4. El text

A continuació reproduïxo el text íntegre de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets. He optat per una disposició tipogràfica diferenciada de la resta de la tesi doctoral, per emfasitzar la naturalesa independent d'aquesta obra, per respectar el seu caràcter de tractat gramatical, per facilitar les referències internes i les referències que voldré fer-hi en l'estudi que segueix, i per marcar la distinció entre el text que és de Cardellach i les meves anotacions i comentaris.

La presència de més de dues-centes cinquanta notes al peu de pàgina és, en efecte, una de les intervencions més visibles que ha comportat el meu treball editorial. Amb aquestes notes es pretén, com ja he explicat, acompanyar el lector, facilitar la comprensió del text, posar en relació les diferents parts de l'obra, justificar algunes decisions editorials i aportar puntualment elements de contrast i de reflexió. Tanmateix, l'establiment del text tal com es pot llegir en les pàgines que segueixen ha suposat també tot un seguit d'altres intervencions de caràcter tipogràfic o textual que ja he especificat en els apartats precedents. El resultat és un text regular i coherent, seguit i pràcticament complet, que segurament s'assembla molt al que hauria estat la gramàtica de Cardellach, si hagués estat mai publicada.

He incorporat, al principi, un índex dels capítols i apartats que conformen l'obra, per facilitar la comprensió de l'estructura i la cerca de qüestions concretes dins el text. Reproduïxo també, però, al final de l'obra, l'índex original de la gramàtica que, com ja he explicat, es pot llegir en el darrer full del bloc manuscrit principal, de mà del mateix autor, per bé que sembla una mica posterior —la tinta és diferent. Es tracta més d'un índex de matèries que d'un índex d'apartats pròpiament dits, i segueix l'ordre i la foliació originals. Es refereix només als continguts de la part estrictament gramatical i no té en compte tots els materials que ara he agrupat en el capítol introductori.

GRAMÁTICA CATALANA, por don Pablo Cardellach, escrita en Tarrasa durante los 6 meses que estuvo encerrado en su casa para evadirse de la persecución de que era obgeto por parte de la Junta Revolucionaria en 1840.

Índex

INTRODUCCIÓ. SOBRE LA LENGUA CATALANA	115
[Historia de la lengua catalana]	131
[Testimonis i documents lingüístics]	134
[Antologia poètica]	138
DEL ALFABETO	145
DE LA PRONUNCIACIÓN	147
Pronunciación de las vocales	147
Pronunciación de la e	147
Del apóstrofo	155
Pronunciación de la o	163
De los diftongos	166
Triptongos	169
Pronunciación de las consonantes	170
DE LAS PARTES DE LA ORACIÓN	185
El artículo	185
De los pronombres	187
Personales	187
Posesivos	188
Demostrativos	189
Relativos	190
Pronombres indefinidos o indeterminados	191
De los pronombres <i>ne, hi</i>	194
Numeral[e]s	196
Ordinales y partitivos	197
Del nombre	199
Conversión del masculino al femenino	200
Substantivos	200
Adjetivos	200
Formación de los plurales	201
Formación de los adverbios	202
Formación de los superlativos	202
Diminutivos	204
Comparación	205

De los adverbios	207
De tiempo (responden a: <i>cuant?</i>)	207
De lloch (<i>ahont?</i>)	207
De modo (<i>com?</i>) y calidad	208
De cantidad (<i>cuants?</i>)	208
De afirmación	208
De negación	209
Interjecciones	210
De admiración y exclamación	210
De duda	210
De imprecación	210
De ánimo	210
De exasperación	210
Desprecio	211
De queja	211
[De los verbos]	212
Verbos auxiliares	212
<i>Haber</i>	212
<i>Estar</i>	216
<i>Ser</i>	218
<i>Tenir</i>	221
<i>Ésser, ser, estar</i>	224
De la formación de los tiempos	226
Su conocimiento y división	226
Su formación	230
Tiempos que derivan del infinitivo	244
Tiempos que nacen del participio de presente	245
Del presente de indicativo	247
Tiempos derivados del presente de indicativo	251
Tiempos que derivan del pretérito	254
Tiempos que se forman del participio pretérito	257
Tiempos derivados de tiempos derivados	257
Tiempos derivados del futuro	257
Derivados del subjuntivo	258
Verbos defectivos	259
Verbos impersonales	259
Verbos reflexivos	260
Verbos recíprocos y activos	260
Verbos neutros	260
Uso de las partículas	262
<i>Pu, ray, pas</i>	262
Partículas <i>en, cal, can</i>	264
Otras partículas o preposiciones	266

De lugar	266
De orden	267
De unión	267
De separación	268
De oposición	269
Causales, instrumentales, finales	269
Conjunciones	271
De oposición	271
[De] división	272
De excepción	272
De comparación	272
De adición	273
De condición	273
De motivo	274
De intención	274
De conclusión	274
 SINTAXIS	 275
Casos	275
Uso del artículo	279
Concordancia	280
Régimen	283
Régimen de los nombres substantivos	283
Régimen de los adjetivos	283
Régimen de los verbos activos	285
Verbos pasivos	286
Verbos neutros	287
Verbos reflexivos	288
Participios	288
[Colocación]	290
Adjetivos	290
Numerales	291
Uso de los pronombres <i>hi, ne</i>	292
Uso de los adverbios	295
Uso de <i>tot</i>	296
Uso del <i>per</i>	296
Uso de la partícula <i>boy</i>	296
Oraciones expositivas	298
Oración imperativa	300
Oración interrogativa	301

INTRODUCCIÓN. SOBRE LA LENGUA CATALANA

1. [f. IIIr] Que la lengua catalana sea un idioma tan estenso y abundante como el que más pueda serlo de los conocidos es cosa averiguada y que no admite ya ninguna duda. Ella tiene su diccionario tan rico de términos y frases como el más rico, de tal manera que apenas hay nombre en lenguas extranjeras que no pueda aplicársele el suyo particular y espresivo en la lengua catalana. Ella tiene sus reglas ortográficas, de construcción, de locución y de pronunciación tan exactas como la lengua más simple, pues son pocas las exepciones que derivan de cada regla general. Tiene la misma inf[lexión] de voces, y tanta facilidad presta en espresar los conceptos que una cosa, en esta lengua, puede espresarse de maneras diversas sin que el pensamiento pierda por ello su elegancia ni su belleza.
2. Verdad es que la lengua catalana ha sufrido, como todas, aquellas alteraciones que necesariamente lleva consigo la civilización. Unas voces han sido anticuadas, y otras le han sido substituidas, pero no es menos cierto por eso que esta lengua mereció en su origen el honor de descollar entre las primeras en la poesía y el despertar a un Dante los conceptos más bellos de sus composiciones inmortales. ¿Quién olvidará el renombre que adquirió la Provenza cuando abrigó en su corte la multitud de trovadores catalanes que eran el primer lustre de los siempre memorables condes de Barcelona? ¿De dónde le deriva a la Provenza el honor de tribuírsele la invención de la lengua catalana, y de mentarla a cada paso como la cuna de la poesía antigua por sus composiciones en lengua que han llamado lemosina o provenzal?
3. Antes que los condes de Barcelona fijasen su asiento en la Provenza estaba amortiguado el genio catalán, y de su lengua

no se sabe cosa notable. Únicamente es averiguado que en aquella época se extendían en romano vulgar los documentos y escrituras, tal vez porque las letras no tenían la protección que últimamente les dispensó el conde don Ramón, formando su corte de trovadores catalanes. Desde entonces comensaron a ver la luz pública [f. IIIv] escritos en romance,⁸⁵ y desde entonces la lengua catalana tomó el vuelo a que debían conducirle el genio y el esfuerzo de sus naturales.

4. Claro es que el catalán no es una lengua independiente u original en su clase, ni podía serlo cuando siglos había que sufrió la coyunda y la ley de distintos vencedores. Los cartagineses la poseyeron por siglos; los romanos le prestaron después su lengua, sus costumbres y sus leyes; los godos la subyugaron fijando en Cataluña su asiento antes de emprender la conquista de España; los moros la poseyeron por siglos dándole asimismo vocablos. Forzosamente los catalanes debían participar del espíritu y de la lengua de tantas naciones que invadieron alternativamente la provincia, y debían de tanta mezcla formar al fin su lenguaje patrio. Esto sucedió cabalmente cuando, constituyendo Carlo Magno la Marca Española, dio condes a Barcelona y la erigió en nación. Entonces fue cuando principió a formarse el idioma catalán, que 300 años después debía despertar el genio de la poesía y debía dar impulso al cultivo de las bellas letras, mereciendo la lengua catalana el honor de ser la primera en ensanchar la poesía, después de la griega y la latina, y un catalán el de ser llamado a fundar en Francia la famosa academia de la Gaya Ciencia, primer establecimiento científico conocido.
5. Así pues la lengua catalana, en su esencia, es la lengua latina vulgar, la que hablaba la gente del pueblo, mezclada de voces árabes y godas. El mismo origen tiene la lengua francesa, la castellana, la portuguesa y la italiana, porque todas sufrieron las mismas alternativas que Cataluña. Tan solo la pronunciación distinta, propia del origen de cada pays, y algunas voces propias también, o particulares a cada provincia, constituyen su diferencia.

---

⁸⁵ Dóna a entendre que el «romano vulgar» no és el «romance», és a dir, el català. Aquesta és una postura diferent a la tradicional, que havien defensat els erudits catalans XVIII (Bastero, Marqués de Llió) i que trobem encara en molts textos posteriors.

6. Un egemplo práctico puede demostrarlo con evidencia: todas las terminaciones en -IO latín se convierten en catalán, en castellano y en francés casi de la misma manera, con pronunciación diferente:⁸⁶

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ASSUMPTIO	<i>assumptió</i>	<i>asunción</i>	<i>assumption</i>
PERMUTATIO	<i>permutatió</i>	<i>permutación</i>	<i>permutation</i>
IUDICTIO [f. ivr]	<i>judictió</i>	<i>judicción</i>	<i>judiction</i>
COACTIO	<i>coactió</i>	<i>coacción</i>	<i>coaction</i>
OPPOSITIO	<i>oppositió</i>	<i>oposición</i>	<i>opposition</i>
CONVENSIO	<i>convensió</i>	<i>convención</i>	<i>convension</i>
TRANSMUTATIO	<i>transmutatió</i> ⁸⁷	<i>transmutación</i>	<i>transmutation</i>

Y así váyase siguiendo en todos los demás nombres de esta terminación, que importan más de 900, y se verá la igualdad, siendo de notar la afinidad ortográfica de las tres lenguas latina, catalana y francesa, bien que en el día se observa alguna variación.

7. Las terminaciones en -ABILIS, -EBILIS, -IBILIS latinas en las tres lenguas se convierten en terminaciones iguales con diferente pronunciación:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
AMABILIS	<i>amable</i>	<i>amable</i>	<i>amable</i>
MISERABILIS	<i>miserable</i>	<i>miserable</i>	<i>miserable</i>
EXECRABILIS	<i>execrable</i>	<i>execrable</i>	<i>execrable</i>
TERRIBILIS	<i>terrible</i>	<i>terrible</i>	<i>terrible</i>

⁸⁶ Al llarg dels següents paràgrafs, Cardellach consigna elements lèxics del llatí, del català, del castellà i del francès per demostrar-ne la similitud, si bé els fa derivar tots dels nominatiu llatí —avui ningú no discuteix que l'herència dels mots llatins es féu a partir l'acusatiu. Algunes formes no són errònies (ll. CONVENSIO) i la manera de distribuir els sufixos és més aviat intuïtiva que científica.

⁸⁷ Els derivats en alveolar fricativa sorda [s] i escrits amb *s* o *c* són usuals des del segle XIII. A la segona meitat del segle XV es documenta una certa recuperació de les formes escrites en *t*, però estrictament en textos poètics. Ja llavors, doncs, degué respondre a una voluntat arcaïtzant. En el cas de Cardellach, l'ús de les formes en *t*, es pot respondre a la voluntat de fer semblar el català al llatí i al desig d'igualar el català amb el francès —llengua també amb una ortografia arcaïtzant— i allunyar-lo del castellà. .

8. Los nombres en -ALIS:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CANALIS	<i>canal</i>	<i>canal</i>	<i>canal</i>
ANIMALIS	<i>animal</i>	<i>animal</i>	<i>animal</i>
SALIS	<i>sal</i>	<i>sal</i>	<i>sel</i>
REALIS	<i>real</i> (antes <i>reyal</i>)	<i>real</i>	<i>royal</i>
TALIS	<i>tal</i>	<i>tal</i>	<i>tel</i>
SPECIALIS	<i>especial</i>	<i>especial</i>	<i>especial</i>

9. En -US:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
MAGNANIMUS	<i>magnànim</i>	<i>magnánimo</i>	<i>magnanime</i>
VIRTUS	<i>virtut</i>	<i>virtud</i>	<i>vertu</i>
CANTUS	<i>cant</i>	<i>canto</i>	<i>chant</i>
SURDUS	<i>sort</i> ⁸⁸	<i>sordo</i>	<i>sourd</i>
ADVOCATUS	<i>advocat</i>	<i>abogado</i>	<i>avocat</i>
(y todos los -ATUS)			
CIRCULUS	<i>círcul</i>	<i>círculo</i>	<i>cercle</i>
FRIVULUS	<i>frívol</i>	<i>frívolo</i>	<i>frivol</i>
MULUS	<i>mul</i> (antic)	<i>mulo</i>	<i>mule</i>
MANUS	<i>mà</i>	<i>mano</i>	<i>main</i>
ROMANUS	<i>romà</i>	<i>romano</i>	<i>romain</i>
MAHOMETANUS	<i>mahometà</i>	<i>mahometano</i>	<i>mahometan</i>

10. [f. IVv] -ANTIA, -ENTIA:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
PATIENTIA	<i>patientia</i> (hoy con c)	<i>paciencia</i>	<i>patience</i>
VIGILANTIA	<i>vigilantia</i>	<i>vigilancia</i>	<i>vigilance</i>

⁸⁸ En l'original hi ha una vacil·lació en l'escriptura de *virtud/virtut* i *sord/sort*. Sembla que l'autor dubta si els mots han d'acabar en *-d* o en *-t*. S'ha escollit les formes amb *-t* per a aquesta edició, perquè són les terminacions anàlogues als altres exemples reportats en aquesta llista.

11. -ANS:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CONSTANS	<i>constant</i>	<i>constante</i>	<i>constant</i>
RESIDENS	<i>resident</i>	<i>residente</i>	<i>resident</i>
EXHORTANS	<i>exortant</i>	<i>exortante</i>	<i>exortant</i>
TRANSEUNS	<i>transeunt</i>	<i>transeunte</i>	<i>passager</i>
VIVENS	<i>vivent</i>	<i>viviente</i>	<i>vivent</i>
AUDIENS	<i>oyent</i>	<i>oyente</i>	<i>auditeur</i>

12. [-OR:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
AUDITOR	<i>auditor</i>	<i>auditor</i>	<i>auditeur</i>
AMATOR	<i>amador</i>	<i>amador</i>	<i>amateur</i>
FUROR	<i>furor</i>	<i>furor</i>	<i>fureur</i>
ACTOR	<i>actor</i>	<i>actor</i>	<i>acteur</i>
AMOR	<i>amor</i>	<i>amor</i>	<i>amour</i>
RECTOR	<i>rector</i>	<i>rector</i>	<i>rheteur</i>

13. [-RIUM:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SALARIUM	<i>salari</i>	<i>salario</i>	<i>salaire</i>
ARMARIUM	<i>armari</i>	<i>armario</i>	<i>armoire</i>
TEMPLARIUM	<i>templari</i>	<i>templario</i>	<i>templaire</i>
SACRARIUM	<i>sacrari</i>	<i>sacrario</i>	<i>sacraire</i>

14. [-ITAS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
FACILITAS	<i>facilitat</i>	<i>facilidad</i>	<i>facilité</i>
DOCILITAS	<i>docilitat</i>	<i>docilidad</i>	<i>docilité</i>
HUMILITAS	<i>humilitat</i>	<i>humanidad</i>	<i>humilité</i>
PRIORITAS	<i>prioritat</i>	<i>prioridad</i>	<i>priorité</i>
PRAVITAS	<i>pravitat</i>	<i>pravidad</i>	<i>pravité</i>
AGILITAS	<i>agilitat</i>	<i>agilidad</i>	<i>agilité</i>

15. [-IA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ANALOGIA	<i>analogia</i>	<i>analogía</i>	<i>analogie</i>
COMEDIA	<i>comèdia</i>	<i>comedia</i>	<i>comédie</i>
PHILOSOPHIA	<i>filosofia</i>	<i>filosofía</i>	<i>philosophie</i>
BESTIA	<i>bèstia</i>	<i>bestia</i>	<i>bête</i>

16. [-ANTIA, -ENTIA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
TEMPERANTIA	<i>temperansa</i>	<i>templanza</i>	<i>temperance</i>
INTELLIGENTIA	<i>inteligència</i>	<i>inteligencia</i>	<i>intelligence</i>
CONSCIENTIA	<i>conciència</i>	<i>conciencia</i>	<i>conscience</i>

17. [-CIUM:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SACRIFICIUM	<i>sacrifici</i>	<i>sacrificio</i>	<i>sacrifice</i>
OFFICIUM	<i>offici</i>	<i>oficio</i>	<i>office</i>

18. [-IDUS, -ICUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SOLIDUS	<i>sòlit</i>	<i>sólido</i>	<i>solide</i>
ESQUALIDUS	<i>esquàlit</i>	<i>escuálido</i>	<i>esqualide</i>
FANATICUS	<i>fanàtich</i>	<i>fanático</i>	<i>fanatique</i>
HERETICUS	<i>heretge</i>	<i>herege</i>	<i>heretique</i>

19. [-IS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
FINIS	<i>fi</i>	<i>fin</i>	<i>fin</i>
FACILIS	<i>fàcil</i>	<i>fácil</i>	<i>facil</i>
AGILIS	<i>àgil</i>	<i>ágil</i>	<i>agil</i>

20. [-INUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
MASCULINUS	<i>masculí</i>	<i>masculino</i>	<i>masculin</i>

21. [f. vr] [-ISMUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CRISTIANISMUS	<i>cristianisme</i>	<i>cristianismo</i>	<i>cristianisme</i>
FATALISMUS	<i>fatalisme</i>	<i>fatalismo</i>	<i>fatalisme</i>
ABISMUS	<i>abisme</i>	<i>abismo</i>	<i>abisme</i>

22. [-ODUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
MODUS	<i>modo</i>	<i>modo</i>	<i>mode</i>

23. [-ITA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
DESITA	<i>desita</i>	<i>desita</i>	<i>desita</i>

24. [-EX:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SIMPLEX	<i>simple</i>	<i>simple</i>	<i>simple</i>
SEX	<i>sis</i>	<i>seis</i>	<i>sis</i>
REX	<i>rey</i>	<i>rey</i>	<i>roy</i>

25. [-NS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
DENS	<i>den</i>	<i>diente</i>	<i>dens</i>

26. [-IVUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ACTIVUS	<i>actiu</i>	<i>activo</i>	<i>actif</i>
SENSITIVUS	<i>sensitiu</i>	<i>sensitivo</i>	<i>sensitif</i>
VIVUS	<i>viu</i>	<i>vivo</i>	<i>vif</i>

27. [-OR:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
PUDOR	<i>pudor</i>	<i>pudor</i>	<i>pudeur</i>
ERROR	<i>error</i>	<i>error</i>	<i>erreur</i>
ARDOR	<i>ardor</i>	<i>ardor</i>	<i>ardeur</i>
COLOR	<i>color</i>	<i>color</i>	<i>couleur</i>

28. [-ORIUM, -ORIA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
PURGATORIUM	<i>purgatori</i>	<i>purgatorio</i>	<i>purgatoire</i>
PROMONTORIUM	<i>promontori</i>	<i>promontorio</i>	<i>promontoire</i>
HISTORIA	<i>història</i>	<i>historia</i>	<i>histoire</i>
CONSISTORIUM	<i>consistori</i>	<i>consistorio</i>	<i>consistoire</i>
MEMORIA	<i>memòria</i>	<i>memoria</i>	<i>memoire</i>

29. [-OSUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
GENEROSUS	<i>generós</i>	<i>generoso</i>	<i>generoux</i>
VALEROSUS	<i>valerós</i>	<i>valeroso</i>	<i>valereux</i>
CODICIOSUS	<i>codiciós</i>	<i>codicioso</i>	<i>coditieux</i>
MALICIOSUS	<i>maliciós</i>	<i>malicioso</i>	<i>malicieux</i>

30. [-ULIS, -ULA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CREDULIS	<i>crèdul</i>	<i>crédulo</i>	<i>credule</i>
CEDULA	<i>cèdula</i>	<i>cédula</i>	<i>cedule</i>
BULA	<i>butlla</i>	<i>bula</i>	<i>bule</i>

31. [-ARIS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
REGULARIS	<i>regular</i>	<i>regular</i>	<i>regulier</i>
PERPENDICULARIS	<i>perpendicular</i>	<i>perpendicular</i>	<i>perpendiculier</i>

32. [-URA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
USURA	<i>usura</i>	<i>usura</i>	<i>usure</i>
PICTURA	<i>pintura</i>	<i>pintura</i>	<i>peinture</i>
LITTERATURA	<i>literatura</i>	<i>literatura</i>	<i>litterature</i>

33. Por manera que, en general, podemos asegurar que todos los nombres de las terminaciones precedentes, todos reconocen un solo origen, la lengua latina. Y si añadimos sus compuestos y derivados, los verbos y la abundancia de participios de todas las conjugaciones que comúnmente acaban de una misma

manera, [f. vv] vendremos a parar en que la fuente principal de dichas lenguas es la latina, su madre común.

34. Pero lo que más sorprende es la semejanza de voces que hay entre la lengua catalana y la francesa, fuera del origen de la latina. Véace:⁸⁹

Francés	Catalán
<i>a grand pas</i>	<i>a grand pas</i>
<i>abus</i>	<i>abús</i>
<i>accusateur</i>	<i>accusador</i>
<i>advocat</i>	<i>avocat</i>
<i>air</i>	<i>aire</i>
<i>ajouter</i>	<i>ajustar</i>
<i>apres</i>	<i>après</i>
<i>armoire</i>	<i>armari</i>
<i>art</i>	<i>art</i>
<i>attendre</i>	<i>attendre</i>
<i>avant</i>	<i>avant /avans</i>
<i>avoir à coeur</i>	<i>aver a cor</i>
<i>avoir a faire</i>	<i>aver a fer</i>
<i>bal</i>	<i>ball</i>
<i>balance</i>	<i>balansa</i>
<i>ban</i>	<i>ban</i>
<i>banc</i>	<i>banc</i>
<i>barbe</i>	<i>barba</i>
<i>barre</i>	<i>barra</i>
<i>bât</i>	<i>bast</i>
<i>bâton</i>	<i>bastó</i>
<i>bou homme</i>	<i>bon home</i>
<i>bouasse</i>	<i>bouàs</i>
<i>bouilli</i>	<i>bullit</i>
<i>bras</i>	<i>bras</i>
<i>camp</i>	<i>camp</i>
<i>caporal</i>	<i>caporal</i>

---

⁸⁹ La llista és llarga i ha estat segurament redactada en diverses etapes, perquè al principi es respecta una mena d'ordre alfabètic que, per a les noves incorporacions, ja no es manté. He optat per ordenar alfabèticament la totalitat de la llista, que és el que segurament hauria fet l'autor en un estadi més definitiu de l'obra, i per afegir-hi els mots d'una llista similar —traient-ne els repetits— que es troba intercalada en aquest punt del manuscrit, destinada segurament a amplificar aquesta qüestió. La llista ocupa els folis Vv, VIr i v, i VIIIr; el foli VII és en blanc.

<i>car</i>	<i>car</i>
<i>carte</i>	<i>carta</i>
<i>cent</i>	<i>cent</i>
<i>chose</i>	<i>cosa</i>
<i>ciel</i>	<i>cel</i>
<i>col</i>	<i>coll</i>
<i>cola (v. lat.)</i>	<i>{colem}</i>
<i>colonne</i>	<i>columna</i>
<i>compagnon</i>	<i>companyó</i>
<i>complainte</i>	<i>complancta</i>
<i>complot</i>	<i>complot</i>
<i>corps</i>	<i>corps (hoy cos)</i>
<i>corrompiment</i>	<i>corrompiment</i>
<i>corrompre</i>	<i>corrompre</i>
<i>couillere</i>	<i>cullera</i>
<i>countre</i>	<i>contra</i>
<i>court</i>	<i>curt</i>
<i>courtroyal</i>	<i>cortreyal</i>
<i>crime</i>	<i>crim</i>
<i>cristaill</i>	<i>cristall</i>
<i>dans</i>	<i>dans (ant.)</i>
<i>dause</i>	<i>dausa</i>
<i>debat</i>	<i>debat</i>
<i>déjeuner</i>	<i>dejunar</i>
<i>demain</i>	<i>demà</i>
<i>dense</i>	<i>dens</i>
<i>dent</i>	<i>dent</i>
<i>deposer</i>	<i>deposar</i>
<i>dessus</i>	<i>dessús</i>
<i>devant</i>	<i>devant</i>
<i>devenir</i>	<i>esdevenir</i>
<i>different</i>	<i>different</i>
<i>digne</i>	<i>digne</i>
<i>diner</i>	<i>dinar</i>
<i>donc</i>	<i>donchs</i>
<i>dormir</i>	<i>dormir</i>
<i>dou</i>	<i>dou</i>
<i>droit</i>	<i>dret</i>
<i>en cas de vouloir</i>	<i>en cas de voler</i>
<i>enemi</i>	<i>enemic</i>
<i>ensemble</i>	<i>ensemps</i>
<i>entre</i>	<i>entre</i>
<i>envers</i>	<i>envers</i>

<i>ere</i>	<i>era</i>
<i>état (ant. estat)</i>	<i>estat</i>
<i>examen</i>	<i>examen</i>
<i>fil</i>	<i>fil</i>
<i>fille</i>	<i>filla</i>
<i>fil</i>	<i>fill</i>
<i>flanc</i>	<i>flanc</i>
<i>fond</i>	<i>fons</i>
<i>font</i>	<i>font</i>
<i>fortfait</i>	<i>fortfet</i>
<i>fraissallit</i>	<i>frassallit</i>
<i>genou</i>	<i>genoll</i>
<i>giter</i>	<i>gitar</i>
<i>gris</i>	<i>gris</i>
<i>guère</i>	<i>gaire</i>
<i>guise</i>	<i>guisa</i>
<i>havoir</i>	<i>haver</i>
<i>imperial</i>	<i>imperial</i>
<i>jour</i>	<i>jorn</i>
<i>juger</i>	<i>jutjar</i>
<i>là</i>	<i>la</i>
<i>lac</i>	<i>llac</i>
<i>laisser</i>	<i>leixar</i>
<i>lait</i>	<i>llet</i>
<i>langue</i>	<i>llenga</i>
<i>laque</i>	<i>laca</i>
<i>lettre</i>	<i>letra</i>
<i>leur</i>	<i>lur</i>
<i>lever</i>	<i>levar</i>
<i>lit</i>	<i>lit (ant.)</i>
<i>loi</i>	<i>ley</i>
<i>loin</i>	<i>lluny</i>
<i>loup</i>	<i>lop</i>
<i>maintenant</i>	<i>mantenent</i>
<i>mais</i>	<i>mais (ant.)</i>
<i>marí</i>	<i>marit</i>
<i>mer</i>	<i>mar</i>
<i>mere</i>	<i>mare</i>
<i>mes</i>	<i>mes (ant.)</i>
<i>metre</i>	<i>metre</i>
<i>mi, mon, ma</i>	<i>idem</i>
<i>mont</i>	<i>mont</i>
<i>mort</i>	<i>mort</i>

<i>mot</i>	<i>mot</i>
<i>moût</i>	<i>most</i>
<i>mul</i>	<i>mul</i>
<i>mur</i>	<i>mur</i>
<i>neure</i>	<i>noure</i>
<i>nez</i>	<i>nas</i>
<i>nom</i>	<i>nom</i>
<i>nombre</i>	<i>nombre (ant.)</i>
<i>notre</i>	<i>nostre</i>
<i>nouire</i>	<i>nòurer</i>
<i>oncle</i>	<i>oncle</i>
<i>ongle</i>	<i>ungla</i>
<i>or</i>	<i>or</i>
<i>ordonames</i>	<i>ordenam</i>
<i>oreilles</i>	<i>orellas</i>
<i>par tout</i>	<i>per tot</i>
<i>par</i>	<i>per</i>
<i>parceque</i>	<i>perquè</i>
<i>parole</i>	<i>paraula</i>
<i>parricide</i>	<i>parricida</i>
<i>parti</i>	<i>partit</i>
<i>participer</i>	<i>participar</i>
<i>particule</i>	<i>partícula</i>
<i>partiel</i>	<i>parcial</i>
<i>partir</i>	<i>partir</i>
<i>pas (neg.)</i>	<i>pas</i>
<i>pas</i>	<i>pas</i>
<i>passade</i>	<i>passada</i>
<i>passeport</i>	<i>passaport</i>
<i>passage</i>	<i>passatge</i>
<i>passe</i>	<i>passa</i>
<i>pastenade</i>	<i>pastanaga</i>
<i>pastille</i>	<i>pastilla</i>
<i>patent</i>	<i>patent</i>
<i>patronne</i>	<i>patrona</i>
<i>patrouille</i>	<i>patrulla</i>
<i>pature</i>	<i>pastura</i>
<i>pays</i>	<i>pays</i>
<i>peine</i>	<i>pena</i>
<i>perdrix</i>	<i>perdiu</i>
<i>pere</i>	<i>pare</i>
<i>plume</i>	<i>ploma</i>
<i>porc</i>	<i>porc</i>

<i>port</i>	<i>port</i>
<i>pot</i>	<i>pot</i>
<i>pouls</i>	<i>pols</i>
<i>prejudice</i>	<i>prejudici</i>
<i>produir</i>	<i>produir</i>
<i>puis</i>	<i>puis</i>
<i>puisque</i>	<i>pusque</i>
<i>punir</i>	<i>punir</i>
<i>quand</i>	<i>quand</i>
<i>quant</i>	<i>quant</i>
<i>quatorze</i>	<i>catorze</i>
<i>quelque</i>	<i>qualque</i>
<i>quelqu'un</i>	<i>quisqun</i>
<i>querelle</i>	<i>querela</i>
<i>question</i>	<i>questió</i>
<i>recours</i>	<i>recors</i>
<i>redresser</i>	<i>redressar</i>
<i>registre</i>	<i>registre</i>
<i>reprouvé</i>	<i>reprovat</i>
<i>rester</i>	<i>restar</i>
<i>ret</i>	<i>ret</i>
<i>retour</i>	<i>retorn</i>
<i>retourner</i>	<i>retornar</i>
<i>rit</i>	<i>rit</i>
<i>rôti</i>	<i>rostit</i>
<i>salle</i>	<i>sala</i>
<i>sang</i>	<i>sang</i>
<i>sçavoir grè</i>	<i>saver greu</i>
<i>science</i>	<i>scièntia</i>
<i>se tenir ferm</i>	<i>tenir-se ferm</i>
<i>sel</i>	<i>sal</i>
<i>sens</i>	<i>sens</i>
<i>sou</i>	<i>sou</i>
<i>soufre</i>	<i>sofre</i>
<i>souper</i>	<i>sopar</i>
<i>sourd</i>	<i>sord</i>
<i>sous</i>	<i>sots</i>
<i>sousmètre</i>	<i>sotsmetre</i>
<i>souvent</i>	<i>sovent</i>
<i>specialement</i>	<i>specialment</i>
<i>talon</i>	<i>taló</i>
<i>tant</i>	<i>temps</i>
<i>tard</i>	<i>tart</i>

<i>temps</i>	<i>temps</i>
<i>terre</i>	<i>terra</i>
<i>tirant</i>	<i>tirant</i>
<i>torcer</i>	<i>torçar</i>
<i>tour</i>	<i>torn</i>
<i>trente</i>	<i>trenta</i>
<i>treve</i>	<i>treva</i>
<i>trot</i>	<i>trot</i>
<i>vent</i>	<i>vent</i>
<i>venter</i>	<i>ventar</i>
<i>vers</i>	<i>vers</i>
<i>vert</i>	<i>vert</i>
<i>vertú</i>	<i>virtut</i>
<i>vitre</i>	<i>vidre</i>
<i>voir</i>	<i>vèurer</i>
<i>voyage</i>	<i>viatge</i>

35. [f. VIIIr] Y así de otros infinitos, en los cuales se nota hasta la semejanza en la escritura, siendo lo más particular que casi todos ellos están articulados ya en la lengua catalana, lo que prueba que al tiempo de su mayor uso, cuando la len[f. VIIIv]gua catalana principió a remontarse, en tiempo de los condes (1216), hizo divorcio con la francesa, que al parecer contrajo con ella muy inmediato parentesco. Hasta locuciones enteras parecen en el language antiguo tomar el genio francés, como la cantinela a la virgen de Marsella hecha por los catalanes, y la fórmula del juramento del governador de aquel distrito: «*En nom de Dieu, et de la Vierge Marie, etc.*» Más moderno también, el catalán hubiera dicho: «*En qualche part que vos fesats la treva, redressats los forfets, car és bo de metre l'exemple de la justítia en qualche loc hon lo crim ha penetrat, etc.*» El francés dirá: «*En quelque part que faites la treve, redressez les forfaits, car il est bon de metre l'exemple de la justice en quelque lieu où les crime a penetré.*»
36. Con el transcurso de los siglos, la lengua catalana ha perdido su gravedad y su pureza antigua a trueque de asemejarse a la lengua castellana en todos sus dichos y locuciones, por manera que infinitos vocablos usamos ya con las mismas letras que los castellanos, variedad notable que hace perder el estilo y genio del language, tan solo porque la catalana obedece a los reyes de Castilla.

37. Hasta Felipe Quinto (1713) los catalanes celebraban sus cortes bajo presidencia de los reyes de Aragón y de Castilla. Allí los estamentos deliberaban en su lengua patria y los decretos se daban de la misma manera. Jamás floreció la catalana en ciencias y en artes como el periodo de su larga independencia, como en aquellos días en que los reyes venían ante los tres brazos a jurar la observancia de sus leyes y a proclamar el [f. 1x7] gran principio de no deber ser obedecidos si mandaban lo contrario. Entonces Cataluña se ensoberbecía con su lengua, que transmitió a otras naciones con sus conquistas y su comercio. Mas perdió su brillo, eclipsó su estrella cuando Felipe Quinto quitole la libertad y le impuso el yugo de su poder absoluto. Desde entonces data el descaecimiento de la lengua catalana, y desde entonces se han ido introduciendo los modismos de Castilla como era natural por serle en todo adicta y en todo dependiente la provincia catalana.
38. No por eso se ha alterado, que digamos, la esencia de la lengua, porque se conserva la misma, salvo alguna variación, en los verbos, en la construcción gramatical, en la pronunciación y en varios nombres, cambio que si bien es notable, no es tan raro que no deje de correr al igual de otras lenguas que, si bien más independientes, han sufrido sin embargo la misma alteración —tal es, por ejemplo, la castellana, que tiende a destruir la catalana absorbiéndola como la madre de un río grande a un riachuelo.
39. La lengua catalana está reducida ya al estrechísimo círculo de la provincia de su nombre, y dentro de ella al uso de la conversación y de las transacciones privadas de los particulares. No ofrece ya interés ni su estudio ni su examen, porque no es esta lengua la lengua empleada en sus obras, como antes lo fue en el código immortal de su legislación y como lo fue en sus trovadores y en los escritos de los innumerables escritores que la provincia enseña al orbe, mostrando con ellos sus glorias y su literatura, gracias al diccionario dado a luz por el Ilustrísimo Amat, celosísimo y sabio catalán⁹⁰. El idioma castellano [f. 1xv] se emplea por lo

---

⁹⁰ No sabem des de quin moment Cardellach té coneixement de l'obra de Torres i Amat: *Les Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña* —«escribiólas el Ilustrísimo señor don Félix Torres y Amat de Palou, Obispo de Astorga, prelado doméstico de Su Santidad y asistente al sacro pontificio, del consejo de S. M. é

regular en todos los autos memorables que inspiran el deseo de saber, haciéndose por consiguiente la lengua unitaria de la monarquía española, como lengua dominante.

40. Sin embargo, ella existe. Se habla todavía con ella, con ella se escribe también, y ella vivirá con sus hechos pasados y con los recuerdos de su poder. Por consiguiente, es digna de que se la investigue y de que se la ajuste en los límites de una gramática razonada, porque de todo es susceptible. Trabajo es, en verdad, molesto, casi infructuoso; pero ¿quien permite se pare en silencio la magestad de un lenguaje grave, magestuoso, redundante y capaz de toda la flexibilidad del castellano, de la dulzura de un italiano y del ingenio de un francés? No. Piérdase en buen hora esa lengua, destiérresela del mundo conocido, que esta es la suerte del vencido, la de perecer; ella quedará indeleble en la historia y en el compendio de sus reglas, ella vivirá en su gramática, y su memoria no perecerá.

---

individuo de las reales academias española, de la historia, de las ciencias eclesiásticas, y ciencias naturales en Madrid, de la buenas letras en Barcelona». Les *Memorias...* foren publicades el 1836, però és sabut que el projecte comença anys abans cap allà el 1798 i fou idea del seu germà Ignasi Torres i Amat de Palou.

41. [f. xr] Discurriendo el Ilustrísimo Amat sobre el origen de la lengua catalana, dice que es imposible averiguar que sea anterior al siglo octavo. Que en tiempo de los romanos, así en las Galias como en España se usaban tres idiomas: el *latino*, peculiar de los literatos, el *romano vulgar* o latín corrompido que hablaba el pueblo, y el *nativo*, que en algunos parages lo mezclaron con el romano. Que del latín corrompido por la pronunciación de varias naciones del dominio de Roma y por las nuevas adoptadas por el vulgo vino a formarse el language romano vulgar, que de la capital del orbe se difundió por todos sus reynos, y acabó de corromperse con la invasión de los godos, resultando de ahí, y con la diversa pronunciación, y otras veces originarias de cada pays, las lenguas española, italiana, francesa, hijas todas de la romana. Que si bien en España continuó durante el imperio de los godos el latino y romano vulgar, en Cataluña se radicaron más voces góticas o germanas, por la detención que en ella hicieron los godos hasta penetrar por lo restante de España. Que en el siglo IX, X y XI no se aprendió sino un mal latín como por tradición, y que en Cataluña, si hay algo bueno de aquella época se debe a la inmediación de la Francia de donde le envió Carlo Magno los primros condes, que dispensaron mucha protección al estudio del latín.
42. En el siglo IX, año 842, se lee un epitafio del marqués de Gocia, conde Bernardo, cuya capital era Barcelona, que dice en catalán:⁹²

---

⁹¹ Reproduïm en aquest apartat un seguit d'apunts, més o menys extensos, però no articulats encara, relatiu tots ells a la història de la llengua catalana, incloent-ne alguns testimonis antics. Aquests apunts, que trobem en els fulls Xr, XI, XII, XIVv i XV del manuscrit, com els textos literaris que recollim en l'apartat següent, procedeixen quasi tots de les pràcticament contemporànies *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* de Fèlix Torres Amat de Palou, a què es fan fins i tot algunes referències puntuals. Els hem ordenat de la manera que ens ha semblat més lògica.

⁹² La redacció de Cardellach no s'entén. Torres i Amat diu «Para conocer el antiguo idioma romano vulgar que prevaleció en Cataluña hasta fines del siglo XI, puede verse el compromiso que establecieron en Strasbourg los dos hermanos Carlos Calvo, rey de Francia o Neustria (esto es desde el Meuse al Loire), y Luís rey de Germania, hecho el año 842 para ayudarse mutuamente contra las empresas de Lotario. Se halla en Du Cange *Glossarirum in praefatio*. y en el tomo de las *Memorias de la Academia de Bellas Letras* p. 573. Solamente pondré aquí, tomado de dicha academia, el epitafio del sepulcro del conde Bernardo, en el cual se ve el lenguaje que a la sazón se usaba en todo el marquesado

Assí jay lo comte Bernad
fisel credeire al Sang Sacrat,
que sempre prud·hom és estat.
Pregueu la Divina Bontat
qu·aquela fi que lo tuat
poscua son aima aber salvat.

43. A fines del siglo X es donde se comienzan a ver indicios de romance.
44. El nombre de Catalunya, según la opinión más probable, deriva de los godos, desde que Ataúlfo, firmada la paz con el emperador Honorio, estableció su corte en Barcelona y fundó su reyno, llamándole en su idioma *Gottland* (voz que en la pronunciación teutónica suena *ketelánd*, y en la nuestra *cathalán*), en romance⁹³ vulgar *Gotholaunia* (en nuestro acento *Cathalonia*), y en latín *Gotia* o *Gothia*. En lengua de los teutones y otros payses del norte, *land* significa ‘país’ o ‘tierra’, y así *Gottland* es lo mismo que ‘país de los godos’. La variación

---

de Gocia de que era capital Barcelona y marqués dicho Bernardo» (Torres i Amat 1836: XXVII) i reproduïx l'epitafi.

Les *Memorias* que cita Torres i Amat són les memòries de la Reial Academia de Bones Lletres, concretament, el primer volum *Observaciones sobre los principios elementales de la historia* redactades per Josep Móra i Catà, marquès de Llió, publicades l'any 1756. El text de Torres i Amat reproduïx més o menys un fragment d'un dels apèndixs d'aquest volum «Apèndice al lenguaje romano vulgar», un estudi sobre la història de la llengua catalana. (Juher 2002: 112).

Aquest epitafi és repetit en diverses obres erudites des del segle XVII i XVIII. L'origen suposadament es remunta a un cronista anomenat Odó Aribert a l'obra del metge erudit languadocià Pierre Borel —o Pèire Borrelh?— *Les antiquités de Castres* de 1649 del metge erudit Pierre Borel (Pierre Borel, *Les antiquités de Castres: avec le rôle des principaux cabinets et autres raretés de l'Europe*, Castres: chez Arnaud Colommiez, 1649). Es tracta de la història de la mort de Bernat, duc de Septimània, a mans del rei Carles el 844 quan li anava a retre homenatge. Borel posa l'epitafi en boca de Samuel bisbe de Tolosa i diu, literalment: «tertio die Samuel Episcopus Tolosanus illud sepultura tradidit, cum hac inscriptione *in Romancio*, cumulo apposita» (la cursiva és meva).

El mateix marquès de Llió avisa que aquesta història l'extreu ell del llibre dels frares de sant Maure *Histoire général de Languedoc* de Claude de Vic, Joseph Vaissete et al. Del que no s'adona l'erudit català és que en el llibre del maurins ja hi ha una nota que diu que aquesta història és «faux a tout point» (Claude de Vic, Joseph Vaissete, et al. *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives*, Paris: chez Jacques Vincent, 1730-1645, p. 239).

⁹³ Torres i Amat diu «romano vulgar» (p. XVIII).

de la voz goda *keteland* en *catalán* no debe estrañarse, pues la *g* en alemán o godo tiene generalmente más sonido de *k* que de *g*; la *o* en plural con dos puntitos, lo tiene de *e*; y las dos *tt* esfuerzan un dejo o pronunciación de *e*.

45. [f. xivv] Berenguer III, y I de Provenza, en 1080 tomó posesión de sus estados ultrapirenaicos. Fue él que dio impulso a la lengua catalana, y en 1100 estaba ya en auge y apreciada de todo el orbe culto.
46. En Jaume I, rey de Aragón y conde de Barcelona, llamado el Conquistador, nació en Montpellier a 1207, y así es catalán.⁹⁴ Entonces Barcelona era la corte y cabeza de toda la Corona de Aragón. El condado de Barcelona se unió a la corona de Aragón o ésta a aquél por el matrimonio de Berenguer IV con doña Petronila de Aragón, bien que Berenguer continuó apellidándose conde de Barcelona, que era su residencia. En 19 enero 1479, por muerte de Juan II, sucedióle su hijo Fernando, que casó con Isabel de Castilla.
47. Barcelona fue corte de los reyes de Aragón 317 años, reputando por su patria Cataluña, y por lengua materna la catalana, con la que se estendian los diplomas y edictos para todos sus estados, si no eran en latín.
48. El rey don Jayme I escribió su historia en lengua catalana o lemosina, pero ni él ni Montaner, ni Pedro III llaman nunca lemosina a nuestra lengua, sino catalana. El llamarse lemosina quizá provino de que, en últimos del siglo XV, en que se introdujo la imprenta en Cataluña, los primeros caracteres fueron lemosinos. La lengua catalana pasó de Cataluña a la Provenza, según el señor. Bastero en su *Crusca Provenzal*, cuando dicho país quedó bajo el dominio de nuestros condes, como después sucedió en Valencia, Mallorca, etc. Y así como es una cosa muy natural el que Cataluña introdujera su idioma en los países conquistados, como después la lengua castellana se ha estendido en América, parece muy violento el que de Provenza viniera la lengua a Cataluña, país que nunca le estuvo sugeto.

---

⁹⁴ Sembla que és extret de l'entrada **D. Jaume o Jaime** (Torres i Amat 1836: 317b).

49. La lengua catalana, la provenzal y la lemosina fueron una sola lengua, almenos desde que los condes de Barcelona lo fueron también de Provenza. Esto no obsta a que la lengua catalana, en Provenza, en Valencia, etc., haya tomado muchas voces de la lengua de los reynos vecinos. En 1102 entró Provenza a ser del conde Berenguer I de Barcelona, que casó [f. xv^r] [con] doña Dulce, heredera del condado de Provenza. Fundó la Universidad de Lérida (vid. lib. 2, tit. 8, *Constitucions de Catalunya*, p. 177).⁹⁵

[TESTIMONIS I DOCUMENTS LINGÜÍSTICS]⁹⁶

50. «Est llibre féu escriurer honrat en Pons de Copons en 1343» (Amat, fol. 318, tratando de la copia de los comentarios escritos por Jayme I: *Crònica o comentari del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme, rey d'Aragó*, vid)⁹⁷
51. Carta de la reyna doña. María, muger de Alfonso IV, a la abadesa del monastir de Saïdia de Valencia:

Venerable abadessa, com segons antiquatuo e costum cascuna reina en son novell stat o dignitat reyal promoguda pusca metre en cascún monastir de monges una monge, e axí ho haïam practicat en aquestes parts, vos pregam que per la dita rahó, e si de res nos desijats complaure, vós reebats en monga del vostre monastir na Isabel de Sant Jordi, germana de Jordi de Sant Jordi, cambrer del senyor rey, marit e senyor nostre molt car, e sarà cosa que us gratuïrem molt beatificant-vos, que en fer lo contrari nos desplaurets molt. E sia vostra guarda la Trinitat Santa dada en Barcelona sots nostre segell secret, del qual usàvem stants princessa de Gerona, a XIII de juliol de l'any mil CCCCXVI. La reina. *Dna. regina mandavit*

---

⁹⁵ Torres i Amat diu: «Constitucions de Cat. lib. 2 titol 8 volúmen I pag 177 ed. 1704.» (1836: 321a)

⁹⁶ Agrupo en aquest subapartat tot un seguit de fragments de textos catalans medievals —alguns amb explicacions prèvies— que no tenen aparentment altra connexió entre ells que la voluntat de documentar, amb exemples concrets i fora de l'àmbit literari o poètic, la llengua antiga.

⁹⁷ Torres i Amat (1836: 318b). Cardellach abreuja el text.

*mihi Petro Suau. A la venerable e religiosa la abbadessa
del monastir de la Saïdia de la ciutat de València*

La misma dirigió otra al mismo fin al obispo de Valencia.

52. N'Alfons V de Aragón estendió en catalán una libranza a favor de Felipe de Malla, nombrado embajador para el concilio de Constanza; su fecha: 10 de abril de 1417.
53. Carta de la reyna doña Violante a su primo el conde Foix:

18 juny 1389. Car cosí, reebuda havem vostra letra ensemps ab lo libre molt bell e bo de Guillem Maixant que·ns havets tramès, e lo cual vos entenem remetre com lo haurem acabat de legir. Dada en Montçó a XVIII dies de juny de mil trescents vuitanta e nou (art. Mechant).
54. [f. xv] Carta de Pedro III a Pedro Desvalls:

3 Enero 1381. En Pere Desvalls: temps ha que manam ésser donats cent florins an G. Nicholau, capellà nostre, per treballs que sostench en trasladar les cròniques de Aragon e de Sicília. E com per causa vullam haver prestament les dites cròniques de Sicília, les quals ell té en vers si, dehim-vos ende manam que li paguets los dits cent florins e recobrets les dites cròniques e aquelles nos trametats de continent, e açò no mudets per res. Dada en Seragosa sots nostre segell secret, a III dies de janer de l'any MCCCLXXXI (nombre Nicolau).
55. En 1413, Fernando I, rey de Aragón, señaló al consistorio del gay saber de Barcelona una pensión anual de 40 florines de oro sobre el real erario, para premiar los trovadores en los juegos florales.
56. [f. XIr] Ramón Vidal de Besalú fue el fundador de la Gaya Sciencia o del Gay Saber, o del consistorio o academia creada en Tolosa de Francia en el año 1323 (véase Vidal). Créese que Guillermo, 9º conde de Poitiers y duque de Aquitania, en 1102, de vuelta de una cruzada a la Tierra Santa, se puso a cultivar las musas, de que tenemos ejemplos. A su imitación

fecundaron la poesía los ingenios provenzales, cuya lengua era común al Rosellón y Cataluña, y a los países meridionales de Francia. A fines del siglo XII se perfeccionó la poesía provenzal declarándose sus protectores los condes de Barcelona, hechos ya condes de Provenza, de cuyas ventajas se aprovecharon los italianos para hacer florecer su lengua toscana. Y a medida que los condes adelantaron en conquistas, y hechos ya reyes de Aragón, estendióse la lengua provenzal no solo en los países meridionales de Francia, en Cataluña, Rosellón y Cerdeña, sino también en Valencia y Murcia, islas Baleares y Cerdeña, en donde no se hablaba sino el lemosín o provenzal. La academia, o los siete mantenedores de la Gaya Ciencia del consistorio de Tolosa dirigieron a los hombres eruditos y versados en aquella ciencia la siguiente circular:

Segons que dis lo philosoph, tut li home del món desiron haver sciensa, de la cua nays saber; de saber, conoyssensa; de conoyssensa, sens; de sens, be far; de be far, valor; de valor, lauzors; de lauzors, honors; de honor, pretz; de pretz, placers; de placer, gaug e alegriers. E car segons que dits Catós, e certa experiensa ho mostra, tots homs ab gaug ed alegrier, quant locs e temps ho requier, porta miels e suefri tota maniera de trabalh, ços a saber las misèrias, las angústias e las tribulacions per las cuals nos convé passar en la presén vida, e regularmen, ab aytal guaug e alegrier, hom endevé miels en sos bos faits e sa vida melhura trop miels que ab tristícia. Quar aissí com guaug e alegriers comforta·l cor e noirís lo cors, conserva la vertud dels V sens corporals, e el sen, l'entendement e la memòria, aissí ira e tristícia cofón lo cor, gasta lo cors e sega·ls ossos, e destrú las ditas vertús. E quar a Déu nostra sobirà mestre, senhor e creator platz qu·hom fassa lo seu seu servezi ab gaug ed ab alegrier de cor, segon que fa testimoni lo psalmista, que dits: «cantats e alegrats vos en Déu», per ço en lo temps passat foron en la reyal noble ciutat de Tolosa VII valén sabi subtil e discret senhor, li cual agron bon desirier e gran afecció de trobar aquesta nobla, excellén, maravilhosa e vertuosa dona sciensa, perque lor des e lor administrés lo gay saber de dictar, per saber far·vos dictats en romans ab los quals

puguesson dire e recitar bos mots e notables, per dar bonas doctrinas e bos enshamens a lauzor e honor de Déu nostre senhor e de la sua gloriosa maire [f. xlv] e de tots los sans de paradís, e a destrucció dels ignorans e no sabens, e refrenamén dels fols e nescis amadors, e per vivre e ab gaug e ab alegrier dessús dit, e per fugir ad ira e tristícia, enemigas del Gay Saber (palabra Averçó, fol 63).

57. La Gaya Ciencia, o la academia fundada en Barcelona por Juan I de Aragón, padeció decadencia con la muerte de Martín, último rey de Aragón del vástago de los condes (año 1410). Don Martín murió 31 mayo 1410 en Barcelona. Fue el último vástago de los condes de Barcelona que reynaron en Aragón 272 años. Esta casa vestía de acero más que de púrpura, corriendo por inmensas tierras y mares de África, Sicilia, Italia, Grecia, Cerdeña, etc. (veáse Martín).⁹⁸

---

⁹⁸ El fragment que comença per «Don Martín» es troba al foli XVr.

58. Poesía de mosén Jordi de sant Jordi (fol. 332)
Tots jorns aprench e desaprench ensemps,
e visch e muyr, e fau d'enuix plaher,
axí mateix fau de l'àvol bon temps,
e vey sens ulls e say menys de saber,
[Veggio senz occhi (soneto 90, vers. 9, Petrarca)]¹⁰⁰
e no stretch res e tot lo món abràs,
[E nulla stringo e tutto'l mondo abbraccio (s. 90, v. 4)]
vol sobre·l cel e no·m movi de terra,
[E volo sopra'l cielo, e giaccio in terra (s. 90, v. 3)]
e ço que·m fuig incesantment acàs
e·m fuig açò que·m segueix e m'afferra.

Lo mal no·m plats e sovén lo·m percàs,
am sens amor e no creis ço que sé,
par que somiy tot quant vey pres ma fas,
hoy he de mi e vull altre gran bé,
[Ed ho in odio me stesso et amo altrui(v. 11, id.)]
de l'hoc cuyt no, lo ver me par falsia,
e menis sens fam, e grat me sens pruhir,
e sens mans palp, e fai de seny follia.

Com vull muntar devall sens que no·m gir,
e devallant puig corrent en alt loch,
e rient plor e vellar m'és dormir,
[Piangendo rido (v. 12)]
e quant só fret pus calt me sent que foch,
[Ed ardo e sono un ghiaccio (v.2, id.)]
e a dret seny jo fas ço que no vull,
e perdent guany e·l temps cuytats més tarda,
e sens dolor mantes de vets me dull,
e·l simpl'anyell tinch per falsa guinarda.

---

⁹⁹ Es transcriuen aquí tot un seguit de composicions poètiques copiades entre els fulls 16 i 26 del manuscrit, alternades entre els apunts de caràcter històric precedents, que segurament havien de constituir un apèndix literari al capítol introductorí sobre la història de la llengua catalana, encara no del tot estructurat. No corregim en cap cas els textos copiats, i els apliquem els mateixos criteris d'edició que a la resta del manuscrit.

¹⁰⁰ Cardellach copia els fragments reproduïts entre claudàtors de les notes a peu de pàgina de Torres i Amat (1836: 332a,b).

[Renarde, au feminin, en français (Tastú)]

Colquant me leu e vestint me despull,
e trop leuger tot fexuch e gran carch,
e quant me vany me pens que no-m remull,
e sucre dolç me sembla fel amarch,
lo jorn m'es nuyt e fas clar des escur,
lo temps passat m'és present cascun ora,
e-l fort m'es flach, e-l blan tinch molt per dur
e sens faller me fall ço que-m demora.

No-m part d'un loch e jamés no m'atur,
lo que no crech ivarçosament trob,
del qui no-m fiu me tinch molt per segur,
e-l baix m'és alt e l'alt me sembla prop,
e vaig cercant ço que no-s pot trobar,
e ferma veig la causa somoguda,
[f. XIII] e lo fons gorg aygua sus port me par,
e ma virtut no-m te prou ne m'aiuda.

Quant xant me par de que-m prenh udular,
e lo molt bell me semble fer e leig,
abans m'entorn qu'en loch no vull anar,
e no n'he pau e no tench qui-m garreig.

[Pace non trovo, e non ho da fer guerra (v. 10 id.)]

Açò-n ve tot per tal com vey encès
de revers fayts aycest món e natura,
e veu qui-m so en lurs fayt tant empès,
que m'és forçat de viure sens mesura.

Tornada /Refrain

Prengua cascú ço que millor li és
de mon dit, vers reverçat d'escriptura;
e si-l mirats al dreyt e al revés,
traure porets de l'àvol cas dretura.

59. [f. XIVr] Mosén Jordi escribió a la mitad del siglo XIII, a saber, por los años 1250: «e no n'he pau e no tench qui-m garreig», «vol sobre-l cel e no-m movi de terra», «e no stretch res e tot lo mon abràs». Francisco Petrarca los copiò después (soneto

104, ver. 1, 2 y 4, edic. de Orleans 1786). Floreció un siglo después de Jordi.^{101,102}

60. [f. XIIIr] Juan Rocafort. El ilustríssimo señor don Félix Torres Amat, en su *Diccionario de escritores catalanes*, fol. 556 y 57, trae bajo este nombre la poesía siguiente:

Depertiment fet per solt e encadenat
Tots mos delits e pensa ten joyosa
en què mon cor solia delitar
me són tornats en pena dolorosa,
e hisch de seny, que-m cuyt desesperar.
No-m veig ni m'hoig, tant és ma vida trista.
Tot mon desig és que pogués morir,
ans que jo-m vers¹⁰³ absent de vostra vista
pel cars cruel qui-m fa de vós partir.

De vós me ve lo cas qui-m met a terra,
perquè parlàs lo que may no diguí.
Per vós la pas, aquesta mortal guerra;
tant hi són pres que ja no és a mi
que returar me pugués una hora.
E perdre-l seny com veure no us poré,
en aquell punt que-m trobaré deffora
l'arm-e lo cors senyore tot quant he.

A, trist, catiu! Com pens en la partida,
pel mig del cor he desig d'esclatar.
Lo món me fall ab dolor infinida,
jamés mos ulls no són farts de plorar.
O! Bé só mès en estranya pressura:
no visch ne muyr ne sé que s'és de mi.

---

¹⁰¹ Aquest és un fragment del final del foli XIVr, però resulta més coherent ubicar-lo en aquest punt.

¹⁰² La suposada influència del poeta Jordi de Sant Jordi sobre Petrarca té una llarga trajectòria en els escrits apològics sobre la llengua catalana. Basada en una cronologia errònia, la coincidència formal d'alguns versos del poeta valencià amb Petrarca serveix per argumentar la major antiguitat i preeminència del català —identificat amb la llengua dels trobadors i, en definitiva, amb la *llengua romana* dels primers testimonis vulgars— respecte d'altres llengües neollatines.

¹⁰³ La lectura d'aquest mot no és ambigua —*vers* o *veés*—, però atès que la font és Torres i Amat (1836: 557a) mantinc la forma utilitzada per aquest darrer i deixo de banda l'altra lectura possible admesa en altres edicions.

Partint de vós, hon roman ma ventura,
desert me trop, cansat, las e mesquí.

Trist, dolorós, en mal signe fonch l'ora,
maleyt lo punt que mare-m concebé!
Mala nesquí, car vós sou ma senyora,
de qui jo-m part sens que may no us veuré.
Car, en lo punt qu'absent de vós me senta,
me pendrà mal qui nunca-m lejarà
ffins a la mort, qui tots los mals destenta.
E 'n lo terç jorn lo meu cors finirà.

O, partiment ab incerta jornada!
Cruel, estrany, mala t'e conegut!
Lo cors desert, mala desamperada,
a totas parts me trobe combatut.
No sé dolor ne se compare pena
a la que pas, senyora, si y pensau.
Pus de vós part e mala sort m'amena,
coman me vós, senyor', a Déu siau.

[f. XIIIv] *Tornada*

Vingua la mort, qui tots los mals reffrena!
A mi, que-m part, senyora, d'on restau.
En semblant cas, vostr'amor me deffena,
qui-m fa restar e partir com li plau.

61. Dice Amat que es éste un poema que le remitió monsieur Tastú, literato francés amante de la lengua catalana, entresacado de las poesías del *Cancionero de París*, con la siguiente nota:

Aquí nota señor Tastú que este poema, cuyo autor no se nombra, en nada cede al anterior, ni en pureza catalana, ni en ingenio, y por lo mismo inclina a que bien puede atribuirse al mismo Juan Rocafort. Es, dice, una hechicera elegía que por lo menos vale tanto como las modernas de nuestros poetas, así castellanos como franceses, y hace honor a las musas catalanas.

62. Tocante al nombre de Rocafort dice Amat:
 No hemos reparado en escribir Rocafort a pesar de que en el *Cancionero de París* se lee *Roquefort*.¹⁰⁴ Bien habrá podido observarse en las varias piezas que hemos copiado que nuestros mayores no eran muy escrupulosos en lo tocante a la ortografía, puesto que unas veces añadían una letra, y otras la variaban.
63. Autores del Cancionero: fra Rocabertí, Luís de Requesens, Martín Garcia, mossén Martí Gralla, mosén Jordi, mossén Arnau March, mossén Ausiás March, mossén Jaume March, mossén Pere March, mosén Berenguer de Masdovelles, mosén Navarro, don Pedro III, don Pedro II, Petrarca, mosén Pere Despuig, Juan Pujol, Queralt, Ramió, Requesens, Rocabertí, Rocafort, Pere Serafi, mosén Bernat Serra, mosén Lleonart Sors, mosén Pere Fontanella, Traffort, don Anton Vallmanya, mossén Avinyó, Luís de Averçó —nombrado por don Juan Primero de Aragón para fundar una escuela academia de la Gaya Ciencia en Barcelona—, mosén Martí Gralla.
64. [f. xiv^r] Luís de Requesens. Sparça remitida por monsieur Tastú (fol. 452)
 No vull anar en loch on dones sien
 car si jo y vaig cove que-ure pensar,
 e cascun jorn me farte de plorar
 esmagent los temps com se cambien,
 E plaurie-m de punt en punt morir
 com ve que pens que la que-m senyoreia
 per res al món no puch fer que la veia,
 e per ço plor jamegant e sospir.

Tornada

Hulls falaguers, mal haja qui mal mir
 com io no us veig! De què muyr de enveia.
 Mes vostr·amor axí·m capitaneia
 que, nunca us vers,¹⁰⁵ tostemps vos vull servir

---

¹⁰⁴ Torres i Amat diu *Roquafort* (1836: 556b)

¹⁰⁵ V. nota 103.

Sparça

No vull saber de res, ne vull apendre,
ans lo que se vull tot renunciar,
pus que jo veig lo món axí anar
que res no val contra sort a deffendre.
Vàlegue-m, donchs, bona sort si-l plaurà
e lo saber romangua'n un depart,
car yo no vull en mi manya ni art,
ans tinch per bo ço que la sort farà.

Tornada

Hulls falaguers, si la sort ho volrà,
si bé us teniu que no us veig sinó tard,
ella-m darà de vós o part o guard,
e guard vos be qui gordar vos porà.
(Mosén Luís de Requesens)

65. [f. xv] Poesía catalana de don Carlos Buenaventura Aribau, felicitando en 1833 al señor don Gaspar de Remissa. Se halla en las *Memorias para un diccionario crítico de escritores catalanes* por el ilustrísimo don Félix Torres Amat, obispo de Astorga (nombre Aribau).¹⁰⁶

Adéu-siau, turons, per sempre adéu-siau,
o serras desiguals que allí en la pàtria mia
dels núbols e del cel de lluny vos distingia
per lo repòs etern, per lo color més blau.
Adéu tu, vell Montseny, que, des ton alt palau,
com guarda vigilant, cubert de boyra e neu,
guaytas per un forat la tomba del juheu
e al mitg del mar immens la mallorquina nau.

Jo ton superbe front coneixia llavors
com conèixer pogués lo front de mos parents;
coneixia també lo so de tos torrents,
com la veu de ma mare, o de mon fill los plors.
Mes, arrancat després per fats perseguidors,
ja no conech ni sent com en millors vegadas;
axí d'arbre migrat a terras apartadas

---

¹⁰⁶ Torres i Amat (1836: 48a).

son gust perden los fruyts e son perfum las flors.

¿Què val que m'haja tret una enganyosa sort
a vèurer de més prop las torres de Castella
si·l cant dels trobadors no sent la mia orella
ni desperta en mon pit un generós recort?
En va a mon dols pays en alas jo em transport
e veig del Llobregat la platja serpentina
que, fora de cantar en llengua llemosina
no·m queda més plaher, no tinch altre conort.

Plau-me encara parlar la llengua d'aquells sabis
que ompliren l'univers de llurs costums e lleys,
la llengua d'aquells forts que acataren los reys,
defengueren llurs drets, venjaren llurs agravis.
Muyra, muyra l'ingrat que, al sonar en sos llavis
per estranya regió l'accent natiu, no plora
que al pensar en sos llars no·s consum ni s'anyora
ni cull del mur sagrat las liras dels seus avis.

En llemosí sonà lo meu primer vagit
quant del mugró matern la dolça llet bebia;
en llemosí al Senyor pregava cada dia
e càntichs llemosins somiava cada nit.
Si, quant me trobo sol, parl ab mon esperit,
en llemosí li parl, que llengua altra no sent,
e ma boca llavors, no sab mentir ni ment,
puix surten mas rahons del centre de mon pit.

Ix doncs per expressar l'afecte més sagrat
que puga d'home en cor gravar la mà del cel,
o llengua a mos sentits més dolça que la mel,
que·m tornas las virtuts de ma innocent edat.
Ix, e crida pel món que may mon cor ingrat
cessarà de cantar de mon patró la glòria;
e pàssia per ta veu son nom e sa memòria
als propis, als estranys, a la posteritat.

DEL ALFABETO¹⁰⁷

66. [p. 1] El alfabeto de la lengua catalana se compone de 24 letras,¹⁰⁸ cuya configuración y pronunciación es ésta:¹⁰⁹

<i>A a</i>	pronúnciese	<i>a</i>
<i>B b</i>		<i>bè</i>
<i>C c</i>		<i>cè</i>
<i>D d</i>		<i>dè</i>
<i>E e</i>		<i>é</i>
<i>F f</i>		<i>èf[a]</i> ¹¹⁰
<i>G g</i>		<i>gè</i>
<i>H h</i>		<i>ac o atxe</i>
<i>I i</i>		<i>i</i>
<i>J j</i>		<i>jota</i>
<i>L l</i>		<i>èle</i>
<i>l l</i>		<i>èlla</i>
<i>M m</i>		<i>èma</i>
<i>N n</i>		<i>èna</i>
<i>O o</i>		<i>o</i>

---

¹⁰⁷ Dels dos capítols inicials (*Del alfabeto* i *De la pronunciació*) n'hi ha una segona redacció, més neta, en uns plec de quartilles inclosos al mateix manuscrit —el segon capítol no hi és sencer. Segueixo mentre és possible aquesta versió, que considero que l'autor donava per més definitiva, advertint en nota quan hi ha discrepàncies respecte a l'esberrany de la primera versió. La numeració de paràgrafs és de la versió definitiva.

¹⁰⁸ En la primera versió diu «letras esenciales».

¹⁰⁹ Transcriu els accents de les *e* com en l'original perquè són rellevants. Per una explicació de l'ús del accents de Cardellach v. apartat (4.3.3).

¹¹⁰ Els noms de les lletres *l*, *ll*, *m*, *n*, *r*, *s*, difereixen d'un esberrany a l'altre. En la primera versió es consigna la pronúncia de les lletres com a *el*, *ell*, *em*, *en*, *er*, *es*, denominacions, per altra part, tradicionals. En el segon esberrany, tenen els noms *ele*, *ella*, *ema*, *en*, *erra*, *essa*. Que hagi mantingut el nom de la *f-ef* en el segon esberrany es pot considerar un descuit. Altres formes no tradicionals que introdueix en la versió més definitiva són: *atxe* per *h*, *equis* per *x*. Per la qüestió del nom de les lletres v. l'apartat 4.3.2.

<i>P p</i>	<i>pe</i>
<i>Q q</i>	<i>cu</i>
<i>R r</i>	<i>érra</i>
<i>S s</i>	<i>èssa</i>
<i>T t</i>	<i>tè</i>
<i>U u</i>	<i>u</i>
<i>V v</i>	<i>vè</i>
<i>X x</i>	<i>equis o xeix¹¹¹</i>
<i>Y y¹¹²</i>	<i>i grèga</i>

67. Sin embargo, tiene también la *ch*, la *k* y la *ñ*.
68. La *ch* que algunos llaman *che* como en español, y otros *ce-ac* o *ce-atxe*, porque se compone de la *c* y la *h*, tiene uso tan solo para la final de los nombres acabados en *c*, como veremos en su lugar.
69. La [p. 2] *k*, llamada también *ca* como en español, no tiene más aplicación que en las voces griegas¹¹³ escritas con ella.¹¹⁴
70. La *ñ* se escribe en la lengua catalana con la *n* y la *y* unidas así: *ny*. Algunos, empero, la adoptan en determinados nombres, otros la destierran y adoptan la *ñ* española; pero debemos aplicarla a todas las palabras con la misma generalidad como los españoles la *ñ* y los franceses o italianos la *gn*. Al cabo, estos son signos convencionales y no hay para qué dar razón de su adopción; pero tampoco hay para qué desterrar del alfabeto de una lengua una letra para sustituirla otra de diferente lengua con igual sonido, sin demostrar primero que esta última lleva en sí el signo característico de su pronunciación.¹¹⁵

---

¹¹¹ En la primera versió només consigna la *xeix*.

¹¹² En la primera redacció hi apareix la lletra *Z*, però després ha estat ratllada. Això s'adiu amb el comentari que fa sobre aquesta consonant en l'apartat de la pronunciació de les consonants: «La *z* no es del alfabeto catalán.» (§208)

¹¹³ En la primera versió diu «los nombres griegos o estrangeros a la lengua».

¹¹⁴ En la primera versió afegeix «y aún se le ha substituido la *C* en todos los casos».

¹¹⁵ La redacció primera versió era més clara en aquest punt: «Algunos la adoptan en determinados nombres, quizá para conformarse con la escritura castellana, pero la pureza de la lengua exige que se adopte en todos los casos por regla general.»

DE LA PRONUNCIACIÓN

PRONUNCIACIÓN DE LAS VOCALES

71. Las letras vocales son cinco: *a, e, i, o, u*. Hay también la *y* con el doble uso de consonante.
72. La *a, e, i, u* se pronuncian claras como en castellano¹¹⁶ hallándose solas. La *o*, hallándose sola, tiene un sonido oscuro que participa de *u*. Así, por ejemplo: *Joan o Pere*, se pronunciará *Joan u Pere*.
73. [p. 3] La *a, i, u* conservan todo el sonido en cualquier parte de una palabra en que se hallen. La *e* y la *o* tienen otros sonidos que explicaré.

PRONUNCIACIÓN DE LA E

74. La *e* catalana tiene tres sonidos: uno claro y distinto, como la *e* española y la *e* francesa abierta; otro oscuro; otro mudo. Lo mismo que en francés podríamos, pues, dividir la *e* en abierta, cerrada y muda.
75. La *e* abierta se pronuncia como en castellano *el concierto*, *acierto*, *cerré*, y en catalán *concert*, *acert*, *cera*, que significan ‘concierto’, ‘acierto’, ‘cera’.^{117,118}

---

¹¹⁶ En la primera versió diu «español».

¹¹⁷ Els exemples que dóna en la primera versió són: «*res* que significa ‘nada’; *ble*, ‘metxa’; *crec*, ‘yo creo’, etc.»

¹¹⁸ No s’ha d’interpretar que Cardellach s’errés en la comparació del so *e* a la paraula castellana *concierto* amb el so *e* de la paraula catalana *concert*. En aquell moment la pronuncia coneguda del mots castellans

76. La *e* cerrada tiene un sonido entre *a* y *e* abierta. Su pronunciación se consigue abriendo los dientes un poco, y haciendo sobresalir sin esfuerzo los labios, o bien teniendo la boca abierta en su estado natural. Así, por ejemplo, se pronuncia la *e* de *fiesta* ‘fiesta’, *pell* ‘piel’, *test* ‘tiesto’, *Déu* ‘Dios’.¹¹⁹
77. La *e* muda tiene siempre un sonido de *a* breve; hállese al principio, hállese al fin de dicción. Por esta causa se observa que muchos escriben con *a* sílabas que deben serlo con *e*, v. gr.: *parayra*, *traball*, *classa* –‘parayre’, ‘trabajo’, ‘clase’–, en vez de *parayre*, [p. 4] *treball*, *classe*; equivocación debida tan solo al sonido mudo de la *e* convertido en *a*.
78. [p.19] La pronunciación abierta o cerrada de la *e* es tan esencial distinguirla como que este solo sonido sería causa de expresar una cosa por otra. Para precaver este inconveniente, pongo a continuación las voces que escribiéndose de una misma manera, tienen [p. 20] la *e* diversamente acentuada con significado diferente.¹²⁰

Pronunciación con e abierta   Pronunciación con e cerrada

<i>séba</i> ‘cebolla’	<i>sèba</i> pronombre ‘suya’
<i>réyna</i> ‘resina’	<i>rèyna</i> la reyna ¹²¹

---

era *conci[ɛ]rto*, *aci[ɛ]rto*, *cerr[ɛ]*. Així ho ratifica una indicació de Pers i Ramona (1847: 10) descrivint la *e* de castellà corresponent a la *e* oberta del català: «E tampoch té més que un so y es pronuncia com la *e* dels mots: *carena arena*, *pena*». Més d’un segle tard (1976) en una entrevista de Joaquín Soler Serrano a una persona culta, llegida i viatjada com Josep Pla l’escriptor català pronunciava en castellà *pi[ɛ]/*, *inm[ɛ]sa*, *hi[ɛ]rba*, *bu[ɛ]no*, *encu[ɛ]tro*, etc.

¹¹⁹ En la primera versió, l’explicació és més llarga: «La *e* cerrada se pronuncia entre *a* i *e* abierta, achicando un poco la abertura de la boca, soltando los labios sin esfuerzo y como si la mandíbula inferior o la barba se adelantese un poco perdiendo la juntura con la mandíbula superior, cuya posición facilita por necesidad la pronunciación de la *e* cerrada.» Els exemples també són diferents: «Así se pronuncia *bren* ‘breve’, *Déu* ‘Dios’, *fusell* ‘fusil’, *pell* ‘piel’, *bell* ‘viejo’, *test* ‘tiesto’, etc.»

¹²⁰ En la llista que segueix, i per coherència amb el discurs gramatical, que té en aquest punt un cert caràcter de prescripció ortogràfica, reproduïxo els accents gràfics dels mots inventariats tal com els estableix l’autor (sobre aquesta qüestió vegeu l’apartat 4.3.3)

¹²¹ L’exemple amb *reina*, corresponents a les grafies normatives actuals *reina* i *reina*, comporta certes dificultats de comprensió. Cardellach posa *reina* ‘muller del rei’ com un exemple de *e* tancada. Cal

<i>vermell</i>	adj. 'vermejo'	<i>vermèll</i>	subs. instrumento como podadera
<i>déu</i>	'nº 1o' y 'debe' 3º del sing. pres. ind. de <i>deber</i>	<i>Dèu</i>	'Dios'
<i>aném</i>	pres. de suj. de <i>anar</i>	<i>anèm</i>	imperativo
<i>péra</i>	'una pera'	<i>Père</i>	'Pedro'
<i>féu</i>	2º del plur. pres. de indicativo de <i>fer</i>	<i>fèu</i>	3º del sing. del. pret perf. de indic.
<i>sech</i>	'seco'	<i>sèch</i>	
<i>bélla</i>	'hermosa'	<i>vèlla</i>	'vieja'
<i>nét</i>	'limpio'	<i>nèt</i>	'nieto'o
<i>cens</i>	'censo'	<i>sens</i>	'sin'
		<i>cents</i>	'cientos'
<i>méu</i>	voz del gato	<i>mèu</i>	'mío'
<i>séu</i>	'cebo'	<i>sèu</i>	'suyo'
<i>vènen</i>	'aquellos venden'	<i>vènen</i>	'aquellos vienen' ¹²²

79. [p. 4] La pronunciación clara u obscura de esta vocal cambia [pues] enteramente la significación de muchas palabras. Para ocurrir a este inconveniente, demos reglas para conocer cuando la *e* es abierta, cuando es cerrada y cuando muda.

80. Se pronuncia clara y distinta como en español la *e* catalana:

1.º En todos los nombres diminutivos, sean substantivos o adjetivos, v. gr.: *sotet* 'hoyuelo', *xiquet*.

---

tenir en compte en la parla nord-oriental la pronúncia de la *e* vacil·la i tendeix ser oberta. Pel que fa al mot *reïna* —reducció, contracció, del mot *resina*—, tant el DCVB com el DECat en documenten formes amb desplaçament de l'accent a la *e* del hiatus. El DCVB, a més, informa que hi ha variants amb *e* oberta. Tenint en compte això, no qüestiono la validesa de l'exemple de Cardellach.

¹²² Tot aquest paràgraf 78, que va encapçalat en el manuscrit amb l'epígraf *Advertencia*, es troba situat, en la redacció que seguim, una mica més endavant, al final de tot l'apartat de l'apòstrof, que neix com una derivació del de la *Pronunciación de la e*. Com que, en l'emplaçament en què finalment es troba, aquesta reflexió ha quedat aïllada de la resta de consideracions sobre les *e*, he decidit moure-la en aquest punt, que em sembla més natural.

2.º En las terminaciones en *-et* de los nombres positivos, como *barret* ‘sombrero’, *estret* ‘estrecho’, etc. Exeptúanse *plet* ‘pleyto’, *secret* ‘secreto’, *fet* ‘hecho’, *ret* ‘redecilla’, *tret* –participio ‘sacado’ y nombre ‘tiro’–, *explet* ‘siembra’, *goret*,¹²³ *nét* ‘nieto’, *bestret* ‘adelantado’, en los cuales es cerrada la *e*.

3.º Las terminaciones en *-ern* son abiertas, como *pern* ‘perno’, *hibern* ‘invierno’, *infern* ‘infierno’, *etern* ‘eterno’, y las en *-erm*, como *herm*.

4.º Las terminaciones en *-eitg*: *safareitg* ‘algibe’, *paseitg* ‘paseo’, *maneitg* ‘manejo’, *festeitg* ‘festejo’. Exceptúase *reitg* ‘especie de hongo’, cuya *e* es cerrada.

5.º La *e* final larga, o en la que recae el acento de la palabra, es también clara, como en *bitè* ‘una res’, *ble* ‘mecha’, *re* ‘nada’, *vostè* ‘usted’.

6.º Las terminaciones en *-ert*, como *concert* ‘con[p. 5]cierto’, *vert* ‘verde’, *expert* ‘experto’.

7.º Las finales de *-eu*, así de nombres como de verbos en la tercera persona del singular y segunda del plural del presente de indicativo.¹²⁴ Exeptúanse *neu* ‘nieve’, *breu* ‘breve’, *féu* –tercera persona del singular del pretérito perfecto de indicativo del verbo *fer* ‘hacer’–, *Déu* ‘Dios’ *greu* –adverbio de la frase *saber greu* ‘saber mal’ o ‘repugnar’–, y los pronombres *meu* ‘mío’, *teu* ‘tuyo’, *seu* ‘suyo’, que la tienen cerrada.

8.º La terminación *-ech* de la primera persona del singular del presente de indicativo y la de los nombres sustantivos: *plech*

---

¹²³ Manca l'equivalent en castellà *barbecho* que Cardellach no devia conèixer bé i no devia aparèixer en els diccionaris que tenia a mà: no és en l'Esteve-Bellvitges-Juglà (1803), en canvi sí que és en el Labèrnia (1839-1840). Segons Coromines, tant en la forma *goret* com la *guaret*, es detecta una pronúncia amb [ɛ] en les zones urbanes per analogia amb els finals en *-et* dels diminutius i desconeixement del mot. La pronúncia documentada a bastament en les zones rurals, sense vacil·lació, i en tot el domini lingüístic és amb [e] (DECat s. v. *guaret*). Hem de pensar, doncs, que Cardellach coneixia bé el mot i el pronúncia amb [e].

¹²⁴ Cardellach devia estar pensant en exemples com *ell seu*, *ell seu*, d'una banda, i, de l'altra, en vosaltres *mengen*, *canteu* —vegeu més endavant (§ 428-441 i § 460) per les terminacions *-am*, *-au* / *-em*, *-eu* del present d'indicatiu.

'pliego', *burrech* 'una res', etc.¹²⁵ Exeptúanse *sech* 'rasgón', *brech* 'pico', *rech* 'alcantarilla', *grech* 'griego', *eixech* 'desgracia', *prech* 'ruego', *bech* 'pico', que la tienen cerrada.

9.º Las terminaciones de *-el* y *-elt* también son claras, como *arrel* 'raíz', *fidel* 'fiel', *pèl* 'pelo', *esbelt* 'esbelto', *empelt* 'engerto'.

10.º La primera persona del plural del presente de subjuntivo de la primera conjugación y la primera del plural del presente de indicativo de la segunda conjugación, que acaban en *-em*, es también abierta. Exceptúase el verbo *anar*, que tiene cerrada la terminación *-em* del imperativo: *aném nosaltres* dirá y no, *anèm nosaltres*¹²⁶ 'vamos'.

11.º Es también clara la terminación de *esquerp* 'uraño', *verb* 'verbo' y otras, menos la de *serp* 'sierpe', que es cerrada

12.º Igualmente es clara la pronunciación de *vers* 'verso', *envers* 'hacia' –pronúnciese *embès*–, *ters* 'tercio', *invers* 'inverso', cuya terminación [p. 6] equivale al plural de los acabados en *-ert*, que tienen también la *e* clara.

La misma terminación de *-ers* es cerrada en nombres de pueblos, en cuya pronunciación se deja la *r*: *Calders*, *Granollers*, y en el plural de nombres sustantivos acabados en *-er*, como se dirá hablando de la *e* cerrada.

81. Es cerrada la *e*:

1.º En las terminaciones en *-eix*, como *deix* 'dejo', *feix* 'haz de leña', *greix* 'grasa'.

2.º En todos los participios de presente, nombres y adverbios acabados en *-ent*. Así: *enteniment* 'entendimiento', *solament*

---

¹²⁵ «y así todas las primeras personas del presente de indicativo de los verbos en *-er* y en *-ir* que tienen esta terminación, como se verá en su lugar.»

¹²⁶ Mantinc aquí l'accent sense respectar les regles ortogràfiques per indicar l'obertura de la *e* i s'entengui bé l'explicació de Cardellach. En el manuscrit original, l'autor marca les dues pronunciacions amb els accents invertits: el so obert es marca amb l'accent que avui en diem agut, i el so tancat, amb l'accent greu.

‘solamente’, *estenent* ‘extendiendo’. Exceptúase *habent*, participio de presente del verbo *haber*, que tiene la *e* clara porque la tiene también el infinitivo.

3.º En las terminaciones en *-est*, como *llest* ‘listo’, *segrest* ‘secuestro’, *prest* ‘presto’, *test* ‘tiesto’, etc.

4.º En las terminaciones en *-ell*: *cascabell* ‘cascabel’, *baixell* ‘bajel’, etc. Exeptúanse *vermell* ‘vermejo’, *consell* ‘consejo’, *aparell* ‘aparejo’, *rubell* ‘moho’, y también ‘yema de huevo’, *parell* ‘par’, *cabell* ‘cabello’, *donsell* ‘doncel’,¹²⁷ donde es abierta la *e*.

5.º Es también cerrada la *e* en las terminaciones en *-es*, cuando en ellas recae el acento. Exeptúanse *tres* ‘tres’, *res* ‘nada’, *espès* ‘espeso’, *estès* ‘estendido’, *pretès* ‘pretendido’, *encès* ‘encendido’, *comès* ‘cometido’, y participios de pretérito de los verbos acabados en *-endrer*¹²⁸ y en *-trer*,¹²⁹ *pagès* ‘labrador’ y algún otro cuya final es abierta.

82. Regla: Todos los compuestos y derivados de [p. 7] las terminaciones sentadas siguen el acento marcado en cada una de ellas. Así, en las terminaciones en *-et*, que son claras, hállase el acento para el femenino, como de *estret* ‘estrecho’, *estreta* ‘estrecha’. De los diminutivos que siguen esta regla, hállase comprendidos los diminutivos femeninos: de *espasa* ‘espada’, *espaseta* ‘espadilla’; de *taula* ‘mesa’, *tauleta*. De las terminaciones en *-ern*, que son también claras, deduciré que es abierta la *e* de *infernàl*, *hibernàl*, *eternisar*. De la

---

¹²⁷ Coromines (DECat s. v. *donzell*) nota que el mot *donzell* ‘planta’ —també escrit *doncell* en ocasions— és a tot al domini català i si bé en català nord-occidental la pronúncia de la *e* és [e], en el català oriental, al Rosselló i en general en les zones de neutralització de les àtones la pronúncia és en [ɛ], [dunzɛʎ]. Aquesta constatació avala la decisió de Cardellach, parlant de català oriental, de considerar *donzell* com a part d’aquesta llista d’excepcions.

¹²⁸ És a dir, els participis de verbs com *atendre* > *atès*, *fendre* > *fés*, etc.

¹²⁹ Cardellach deu està pensant en el verb *metre* i tots els seus compostos: *admetre* > *admès*, *ometre* > *omès*. Altres verb abacats en *-tre*, *batre*, *fotre*, etc., no fan el participi acabat en *-ut*.

pronunciación clara de las terminaciones en *-eitg*, sacaré el acento de *manejar* ‘manejar’, de *corretja* ‘correa’, etc.¹³⁰

83. Así de las demás terminaciones, cuyo examen, más que otras reglas, puede facilitar el conocimiento del acento de la *e* en medio de dicción, bien que, en la precipitación del habla, la *e* en medio de dicción se confunde con el sonido ligero de la *a*, que es el que produce la *a* muda en la lengua catalana cuando sobre ella no recae el incremento del nombre.
84. Basta notar que en la lengua catalana hay una multitud de nombres acabados en *-er* larga, cuya *e* es cerrada por la fuerza de la *r*, que no se pronuncia. Empero tales voces se escriben con *-r* porque de suprimirla resultaría la conversión de la *e* cerrada en *e* muda, a menos de acentuarla –que es lo que algunos practican, porque no ven en la pronunciación articulada la *-r* final. De este [p. 8] modo escribimos:

<i>fer</i> , verbo <i>hacer</i> , pronúnciase	<i>fé</i>
<i>carrer</i> ‘calle’	<i>carré</i>
<i>paper</i> ‘papel’	<i>papé</i>
<i>carreter</i> ‘carretero’	<i>carreté</i>

En esta terminación acaban casi todos los nombres de oficios, como *droguer* ‘droguero’, *sabater* ‘zapatero’, *forner* ‘hornero’, *calderer* ‘calderero’, etc.

Exeptúase *haber* y *saber*, que tienen la *e* abierta, sin embargo de suprimírseles también la *r* en la pronunciación.

85. La *-r* final de los verbos en *-ar*, *-ir* tampoco se pronuncia.
86. En los verbos de la segunda conjugación acontece que la final en *-er* es breve, por cuya causa se pronuncia como *e* muda, y por tanto con el sonido ligero de *a* que le corresponde; y así, las demás finales breves de *-er*:

<i>bàtrer</i> ‘batir’	pronúnciase	<i>batra</i>

---

¹³⁰ De tots aquests mots, només *eternisar* i *manejar* presenten problemes, perquè la *e* és en posició àtona i, per tant, Cardellach hauria d’haver deduït que era muda i és estrany perquè precisament és el fenomen que descriu en els paràgrafs següents.

<i>néixer</i> ‘nacer’		<i>neixa</i>
<i>estrènyer</i> ‘estrechar’		<i>estrenya</i>
<i>càurer</i> ‘caer’		<i>caura</i>
<i>crèurer</i> ‘creer’		<i>creura</i>
<i>ríurer</i> ‘reir’		<i>riura</i>
<i>plòurer</i> ‘llover’		<i>ploura</i>
<i>ésser</i> ‘ser’		<i>essa</i>

87. Lo mismo sucede en las terceras personas del plural del indicativo de los mismos verbos:

<i>aquells baten</i>	pronúnciase	<i>batan</i>
<i>neixen</i>		<i>neixan</i>
<i>cauen</i>		<i>cauan</i>

88. Igual acento mudo tiene la *e* final breve:

<i>compte</i> ‘cuenta’	pronúnciase	<i>compta</i>
<i>llibre</i> ‘libro’		<i>llibra</i>
<i>tretze</i> ‘trece’		<i>tretza</i>

89. [p. 9] En la pronunciación de esta final se observan dos cosas extremas, a saber: que en la Cerdaña, condado de Urgel y otras partes de Cataluña, avezados a la pronunciación final de la *e* con sonido de *e* claro, pronuncian con *e* finales de nombres escritos con *a*; y en la parte baja de Cataluña, con el sonido mudo de la *e*, escriben y pronuncian con *a* finales de nombres que se escriben con *e*.

90. Para unos y otros se establece que se escriben con *e* las finales breves de nombres masculinos:

<i>lo coure</i> ‘el cobre’	no diré ¹³¹	<i>lo coura</i>
<i>lo pare</i> ‘el padre’	no escribiré	<i>lo para</i>
<i>lo llibre</i> ‘el libro’	no escribiré	<i>lo llibra</i>
<i>l'ayre</i> ‘el ayre’	y no	<i>l'ayra</i>
<i>lo frare</i> ‘el frayle’	y no	<i>lo frara</i>

¹³¹ Aquest *diré* sembla un lapsus, ja que clarament l'autor està tractant una qüestió ortogràfica i que correspon, per tant a l'escriptura, com ja queda ben palès en els exemples posteriors: «no escribiré...». En qualsevol cas resulta ben il·lustratiu de com l'ortografia i l'ortologia es barregen sovint en les obres gramaticals d'aquesta època (m'hi refereixo en l'apartat 4.1 de la tesi).

91. Y se escriben con *a* las finales de nombres femeninos. No escribiré pues *le garse* o *les garses* ‘las garzas’, sinó *la garsa*; *les comes* ‘las piernas’, sinó *las camas*.

92. Es muda también la *e* final breve de las terminaciones en *-ech*:

<i>màstech</i>	pronúnciase	<i>màstach</i>
<i>róssech</i>		<i>rósach</i>
<i>rústech</i> ‘rústico’		<i>rústach</i>

Y en otra cualquier final, con tal que sea breve.

93. En principio de dicción se pronuncia tan sutil que más bien se suprime que no que deja percibir un sonido. De esta manera:

[p. 10]

<i>esgrima</i> ‘esgrima’ pronúnciase	<i>asgrima</i> o <i>sgrima</i>
<i>estrella</i> ‘estrella’	<i>astrella</i> o <i>strella</i>
<i>esquella</i> ‘cencerro’	<i>asquella</i> o <i>squella</i>
<i>embà</i> ‘tabique’	<i>ambà</i> o <i>mbà</i>

94. Como los pronombres *me*, *te*, *se* tienen muda la *e* y la dejan por lo regular uniéndolos a algún verbo –cuya regla siguen también los artículos y los pronombres *nos*, *vos*, *lo-*, tratemos del apóstrofo.

DEL APÓSTROFO¹³²

95. Es el apóstrofo una virgulilla o coma (‘) que se pone en lugar de la *a*, *e*, o de los pronombres *me*, *te*, *se*, *la*, *lo*, *los*, *nos*, *vos*, y de la partícula con vices de pronombre *ne*, y otros.¹³³

---

¹³² Aquest apartat sobre l’apòstrof i les elisions vocàliques potser seria més lògic que anés darrera del subcapítol sobre la pronunciació de les vocals (*e* i *o*). No és clar per què s’insereix aquí mig, però és així en les dues versions que conservem d’aquesta part de la gramàtica, segurament perquè en la seva gènesi hi ha la constatació de la neutralització i afebliment de les vocals àtones, especialment la *e*. En el manuscrit, l’apartat sobre la pronunciació de la *e* encara es reprèn, al final d’aquest, amb una *Advertencia* que, en l’edició, he situat més amunt, per evitar-ne l’aïllament (§ 78); llavors el text continua amb la *Pronunciació de la o*. En la primera versió de l’obra, molt menys estructurada, tots els advertiments sobre l’apòstrof s’insereixen entre les observacions a la pronúncia de la *e*, sense un encapçalament diferenciat.

¹³³ En la primera versió, i a propòsit del *ne*, adverteix: «y como se observa no solo se suprime la *e* sino que antes se hace sonar algún tanto la *a*: *ne tinch molts* dirà *an tinc molts* y se escribirá *n’ tinc molts*, etc.»

96. El señalamiento del apóstrofo varía según la parte donde se suprime la vocal o según sea la parte donde queramos unir los artículos o pronombres que afecta.
97. El único artículo que sufre contracción es el masculino *lo* (y el femenino *la*); el mismo artículo cuando es neutro no la sufre jamás.
98. Cuando al artículo le sigue un nombre que principie con vocal, artículo y nombre se unen en la pronunciación, mas no en la escritura, la cual debe conservar todas las letras, o cuando más debe marcar el apóstrofo en lugar de la vocal del artículo. Por e[p. u]gemplo:

diré	escribiré
<i>layre</i> ‘el ayre’	<i>lo ayre</i> o <i>l’ayre</i>
<i>lart</i> ‘el arte’	<i>lo art</i> o <i>l’art</i>
<i>lignocència</i> ‘la inocencia’	<i>la</i> o <i>l’ignocència</i>
<i>lescala</i> ‘la escala’	<i>la escala</i> o <i>l’escala</i>
<i>lasfors</i> ‘el esfuerzo’	<i>lo esfors</i> o <i>l’esfors</i>

99. El plural del artículo femenino no tiene contracción, pero el del artículo masculino *los* la tiene constantemente, por manera que en vez de pronunciarse como *ls* se articula *als*. En la escritura, empero, o debe escribirse como es o se escribirá ‘*ls*, con apóstrofo antes, porque allí es donde hay la contracción.¹³⁴

diré pues	y escribiré
<i>alsayres</i> (con <i>a</i> breve)	<i>los</i> o ‘ <i>ls ayres</i>
<i>alsarts</i>	<i>los</i> o ‘ <i>ls arts</i>
<i>alsesforsos</i>	<i>los</i> o ‘ <i>ls esforsos</i>

100. Cuando el nombre que sigue al artículo masculino empieza con consonante, el artículo se apostrofa también.

diré	escribiré
<i>alpare</i> (<i>a</i> breve)	<i>lo</i> o <i>l’pare</i>

¹³⁴ Lògicament, en tota aquesta secció mantinc l’ús dels apòstrofs tal com apareix al manuscrit, encara que no concordi amb l’ús normatiu actual.

alcistell ‘el cesto’

lo o *l’cistell*

101. Los pronombres *me*, *te*, *se*, *lo* se apostrofan también, ora empiece con vocal ora empiece con consonante el verbo que les siga. Hay sin embargo que notar que, cuando el verbo que [p. 12] sigue empieza con vocal, el pronombre se pronuncia unido con el verbo, como el artículo en igual caso.

diré

manimo ‘me animo’

tadornas massa

‘te adornas demasiado’

laprecio ‘lo aprecio’

salsà ‘se alzó’

nascullo ‘de eso escojo’

escribiré

me animo o *m’animo*

te o *t’adornas massa*

lo o *l’aprecio*

se o *s’alsà*

ne o *n’escullo*

102. Pero cuando el verbo que les sigue empieza con consonante, entonces, además de no pronunciarse la *e* o la *o*, precede al pronombre el sonido de *a*, como se dijo también del artículo en casos iguales.

diré pues

am compadesch ‘me compadezco’

at portas bé ‘te portas bien’

as diverteix ‘se divierte’

al feren rey ‘lo hicieron rey’

an portan ‘llevan de aquello’

y escribiré

me o ‘*m compadesch*

te o ‘*t portas bé*

se o ‘*s diverteix*

lo o ‘*l feren rey*

ne o ‘*n porte*

103. Conocidas estas observaciones, diré que, hallándose los pronombres en medio de dos palabras, de las cuales la primera acaba y la segunda empieza en vocal, se unen a la segunda palabra, que siempre es un verbo cuando la oración no es de imperativo, porque afectan a esta con preferencia. Por ejemplo:

[diré]

ja manimo ‘ya me animo’

no tantreguis ‘no te entregues’

ara salsa ‘ahora se levanta’

no laprecio ‘no lo aprecio’

jo nastudio ‘yo estudio el tal libro’

escribiré

ja m’animo

no t’entreguis

ara s’alsa

no l’aprecio

jo n’estudio

104. [p. 13] Pero cuando está en medio de dos palabras, la primera de las cuales acaba con vocal y la segunda principia con consonante, entonces se une el pronombre a la primera palabra:

[diré	escribiré]
<i>aquim tens</i> ‘aquí me tienes’	<i>aquí m’tens</i>
<i>demat veuré</i> ‘mañana te veré’	<i>demà t’veuré</i>
<i>jas publica</i> ‘ya se publica’	<i>ja s’publica</i>
<i>nol perdono</i> ‘no le perdono’ ¹³⁵	<i>no l’perdono</i>
<i>ónsan férem</i> ‘hicimos once’	<i>onse n’férem</i>

105. Empero cuando los pronombres se hallan en medio de dos consonantes, entonces los pronombres se pronuncian con el sonido de *a* al principio o al fin:

diré	escribiré
<i>aixís ma tindràs</i> o <i>aixís am tindràs</i>	<i>aixís m’</i> o <i>‘m</i>
<i>aixís ta veuré</i> o <i>aixís at veuré</i>	<i>aixís t’</i> o <i>‘t</i>
<i>aixís sa publica</i> o <i>aixís as publica</i>	<i>aixís s’</i> o <i>‘s</i>
<i>aixís lo perdono</i> o <i>aixís al perdono</i>	<i>aixís lo</i> o <i>‘l</i>
<i>aixís na farem</i> o <i>aixís an farem</i>	<i>aixís n’</i> o <i>‘n</i>

106. Estos mismos pronombres, después del imperativo, no dejan entreoir ninguna vocal, menos cuando el imperativo acaba con consonante o con el diptongo de *au*, *eu*, *iu*, en cuyo caso conserva el pronombre su acento mudo natural. De todos modos, el pronombre se une al verbo, apostrofado o no, según indique la pronunciación.

Egemplos de la segunda persona del singular:

<i>apartat’</i> ‘apártate’	en vez de	<i>aparta te</i>
<i>ajudam’</i> ‘ayúdame’	en vez de	<i>ajuda me</i>
<i>guardal’</i> ‘guárdalo’	en vez de	<i>guarda lo</i>
<i>guardan’</i> ‘guarda de esto’	en vez de	<i>guarda ne</i>
<i>conservis’</i> ‘consérvese usted’	en vez de	<i>conservi se</i>

[p. 14] Al contrario, no escribiré ni diré: *prent’* ni *prenat la pena* ‘tómame la pena’ sino *prente la pena*, ni *treum’* o *treuam d’aquí*

¹³⁵ El text diu «nollperdono».

‘sácame de ahí’ sino *treume d’aquí*, ni tampoco *fesn’* o *fesan tants* ‘haz tantos’ sino *fesne tants*, ni *remetl’* o *remetal* ‘remítelo’ sino *remetlo*.¹³⁶

Egemplos de la segunda del plural:

llogaulo, ensenyaume ‘atadlo, enseñadme’
bebeulo, cregueume ‘bevedlo, creedme’
beneiulo, seguiume ‘bendecidlo, seguidme’

Egemplos de la tercera del plural:

ajudinme ‘ayúdenme ustedes’ –no dirà *ajudinm’*
guiinte bonas màccimas ‘guíente buenas máximas’

107. Como se ha dicho ya que las *r* de la terminación de todos los verbos se suprimían en la pronunciación, de aquí resultan dos modos, y ambos vulgares,¹³⁷ de unir el pronombre al infinitivo: uno con todas las letras del infinitivo, otro con la *r* suprimida.

El primer modo, que es más culto, exige la pronunciación natural del pronombre, y el segundo, que es vulgar, lo apostrofa, conforme a la regla precedente (§ 106).¹³⁸

Del primer modo diré *No vol donarme lo qu’és meu*. [p. 15] Del segundo modo diré *No vol donam lo qu’és meu*. Pero de todos modos debo escribir la frase como es en sí, y no como dice la pronunciación.

---

¹³⁶ En tot aquest apartat sobre l’apòstrof no aplico del tot els criteris d’edició establerts en la transcripció dels exemples. Concretament, no introdueixo guionets o punts volats, no regularitzo els apòstrofs i no aplico el criteri de separació de paraules. D’una banda, no sempre és clar quan l’autor reproduceix seqüències fonètiques i quan els exemples són “d’escriptura”. De l’altra banda, la coherència del discurs exigeix respectar els criteris per a l’apostrofació dels clítics que el text mateix estableix, i en aquest context, la introducció de guionets o d’altres convencions tipogràfiques actuals, a banda que no permetria tampoc assolir un aspecte regular en l’escriptura dels exemples, desvirtuaria la proposta ortogràfica implícita.

¹³⁷ Cal entendre que totes dues maneres són vives en el parlar, es diuen parlant sense afectació. *Vulgar* no s’oposa doncs, en aquest cas, a *culto* —de fet, de seguida veurem que un dels dos *modos* és considerat, precisament, més culte.

¹³⁸ S’ha esmenat el número del paràgraf de referència d’acord amb la numeració actual. En el manuscrit el número que apareix és el 12.

108. Las reglas dadas por los pronombres *me, te, se* pueden servir para los plurales *nos, vos*. La diferencia notable que hay está en que casi siempre se pronuncian suprimiéndoles la *o* y diciendo *ans*, en vez de *nos*, y *aus*, en vez de *vos*, variación notable que ciertamente nos haría ininteligible el significado de la palabra a no saber el porqué de su uso. Muchos hay, sin embargo, que pronuncian ambos pronombres como son, en honor a la pureza del language.

Bajo este supuesto, si al pronombre le sigue vocal, diré *Ans alsarem en massa* 'Nos levantaremos en masa', pero escribiré *nos alsarem*; *Vos armareu de una daga* 'Os armareis de una daga', o bien *aus armareu*, pero siempre escribiré *vos armareu*.

Si le sigue consonante, diré *Ans proposem lo bé* 'Nos proponemos el bien', *Aus toca ma defensa* 'Vos toca mi defensa', [p. 16] o bien *Vos toca ma defensa*, y así lo escribiré también.

Si se hallan en medio de dos vocales, la *s* del pronombre se une a la segunda palabra con un silbido dulce y suave como la *r* española no cerrada o la *s* francesa. Así pues, en conversación diré *Sempran-sangànyan* 'Siempre nos engañan', y deberé escribir *Sempre nos engànyan*, o apostrofado *Sempre'ns engànyan*. Lo mismo será por el *vos* –*Semprau-sangànyan*–, y también escribiré: *Sempre vos*, o *sempre'us engànyan*.

El que oiga las *ans* de *Sempra ans angànyan* y las oiga unidas, no podrá dejar de escribir mal, si ignora que la *a* final de *sempra* es el sonido mudo de la *e* (*sempre*) según las reglas dadas; que la *a* de *ans* o *aus* no es más que el sonido leve del apóstrofo del pronombre *nos* o *vos* que se une al primer nombre, tanto por las reglas dadas para cuando un pronombre se halla entre dos vocales, como para evitar el encuentro de dos vocales; y que la *a* de *anganyar*, tampoco no es más que el sonido mudo que tienen las *en* en principio de dicción según dijimos ya (§ 93).¹³⁹

---

¹³⁹ S'ha corregit la referència d'acord amb la numeració de paràgrafs actual. Al manuscrit hi llegim: «pág. 9».

109. [p. 17] Únicamente se pronuncian como son los pronombres *nos*, *vos* cuando siguen al infinitivo pronunciado también con todas sus letras: *Vax a donarvos bons consells* ‘Voy a daros buenos consejos’, *Res més propi per portarnos al precipici* ‘Nada más propio para llevarnos al precipicio’.

110. Pero cuando al infinitivo se le suprime la *r* siguen apostrofados. Así:

donaus por *donar-vos*
portans por *portar-nos*

111. *Nos* se pronuncia como es en el imperativo:

alsemnos ‘levantémonos’
socorreunos ‘socorrednos’

No puede pronunciarse de otra manera. Pero se apostrofa en la segunda persona del singular: *àlsans*’, *socórrans*’ por *alsanos*, *socorranos*; mas no cuando acaba con consonante o diftongo: *fesnos*, *treunos* –dícese empero *fens*’.

112. *Vos* puede pronunciarse de ambas maneras: *alseus* o *alseuvos* ‘levantaos’.

113. Las mismas reglas se observan, cuando en la oración imperativa hay dos o más pronombres, o pronombre y artículo.

Así diré: *Fesmal favor de donarman* ‘Hazme el favor de darme de eso’, pero escribiré: *Fesme l’favor de donarmen*’ o *donarme n*’.

Feunos al favor de donansan. ‘Hacednos el fa[p. 18]vor de darnos de eso’, o bien *Feunos al favor de donarnosen*, mas tendré cuidado de escribir: *Feunos l’ favor de donarnos n*’

Dícese también *Treyevosho del cap* o *treyusho del cap* ‘sáqueselo usted de la cabeza’, mas escribiré *treyevosho*; *gardeusan* ‘guardaos de ello’ por *gardeuvos n*’; *portalsal* ‘llevaselo’ o ‘llévalo a ellos’ por *portals’l*’ o *porta’ls l*’; *portemsanho* o *portemnosho* ‘llevémonoslo’ o ‘llevémonos esto’ [por] *portemnosho*.

114. También se apostrofan la preposición *de*, *per* y la conjunción *que*: el *de* y *que* cuando les sigue nombre que empiece con vocal, y el *per* o *pera* cuando le sigue artículo masculino.¹⁴⁰

<i>en temps d'hivern</i>	‘en tiempo de invierno’
<i>saber d'escriurer</i>	‘saber de escribir’
<i>dich qu'es veritat</i>	‘digo que es verdad’
<i>lo govern qu'aspira</i>	‘el gobierno que aspira’

El apóstrofo es conforme a la pronunciación; pero pueden así la preposición, como la conjunción, escribirse sin él.

115. La preposición *per* o *pera* se desfiguran en [p. 19] la pronunciación, de tal manera que no le queda más que la *p*, ya porque la final *er* se convierte en *a* breve (§ 86),¹⁴¹ ya porque el artículo masculino siempre se apostrofa suprimiéndole siempre la vocal tanto en singular como en plural (§ 98-100).¹⁴²

Así diré *pal* o *pel* en vez de *per lo*; *pals* o *pels* en vez de *per los*: *Qui mor pal Estat no mor may*, en vez de *Qui mor per l'Estat*; *Debem sacrificarnos pels* o *pals pares*, en vez de *Debem sacrificarnos per los pares*.

116. Bien se ve que si se escribe *pel* o *pal*, o *pels* o *pals*; es incomprehensible su significado, porque no encierra preposición ni artículo, a menos que quiera significarse un pelo (*pèl*) o una estaca (*pal*). Si la pronunciación altera tanto las voces, es necesario proceder con cuidado en no autorizarlo con la escritura.
117. Fuera de eso, bien se dice *pera tu*, o *per tu*, para ti; *per Joan*, para Juan; *per aquell*, para aquel, etc.

---

¹⁴⁰ «o femenino» ratllat.

¹⁴¹ S'ha esmenat el número del paràgraf de referència d'acord amb la numeració actual. En el manuscrit la referència que apareix és: «pág. 8 n° 12».

¹⁴² S'ha corregit també la referència d'acord amb la numeració de paràgrafs actual. En el manuscrit hi llegim: «pág. 11».

PRONUNCIACIÓN DE LA O

118. [p. 21] También la o, lo mismo que la e, tiene tres sonidos: claro, oscuro y mudo.
119. El sonido claro catalán es igual al castellano, y como en esta lengua se logra con la boca abierta: *roca*, *lomo*, *salon*; y en catalán: *groch* ‘amarillo’, *porta* ‘puerta’, *crosta* ‘costra’.
120. El sonido oscuro se consigue abriendo un poco más la boca de cuando se pronuncia la u, cuya posición debe ser la misma; de esta manera se consigue el acento oscuro de *fosch* ‘oscuro’, *dos* ‘dos’, *gos* ‘perro’, *bastó* ‘bastón’, que ni es o clara ni u.
121. Y el sonido mudo se asemeja al de la u. Así se pronuncia *guapu* ‘guapo’, *carru* ‘carro’, *cunsell* ‘consejo’, *purtal* ‘portal’, etc., con u breve y sutil, en vez de *guapo*, *carro*, *consell*, *portal*.¹⁴³
122. Es muy difícil dar reglas para la pronunciación clara de la o. Regularmente no tiene este sonido sino en monosílabos y en medio de dicción cuando en ella carga el acento, y en las terminaciones en *-ot*, sonido que guarda también en los femeninos que se forman de los mismos nombres.¹⁴⁴ Exeptúanse *mot* ‘palabra’, *brot* ‘pimpollo’, *tot* ‘todo’, *bot* ‘odre’, que se pronuncian con o obscura.
123. Acaban en o obscura los nombres que al fin de dicción llevan la o y en ella carga el acento, lo cual se verifica en todos o casi todos los nombres que derivan de iguales caste[p. 22]llanos acabados en *-on* o en *-ion*.¹⁴⁵ Por ejemplo: *pendó*, *balcó*, *varó*,

---

¹⁴³ En l'esborrany també fa servir la terminologia de «o breve» i no queda clar a què correspon: «Casi todos los nombres castellanos acabados en o breve los son en catalán: *gasto*, *bravo*, *macho*, *trato*, *basto*.»

¹⁴⁴ «Las terminaciones *-ot*, *-ota*, son de o clara y larga —*complot*, *capot*, *xivota*—, lo mismo que cuando a una cosa se la desprecia con aquella terminación: a una cadira le diremos *cadirota*, a un càntir dolent, *cantirot*, etc.»

¹⁴⁵ En el text de l'esborrany parla de «o semimuda» en els llocs en què la versió passada en net fa servir el terme «o obscura»: «los nombres castellanos acabados en *-on* terminan en o semimuda en catalán: *canció* / *cansò*, *reflexión* / *reflexiò*, *balcón* / *balcò*»; «los acabados en *-oso* adjetivos también terminan en *-os* semimuda.»

oració, cansó, que derivan o se conforman con otros castellanos: *pendón, balcón, varón, oración, canción*.

124. También tienen acento obscuro los nombres adjetivos terminados en *-os*: *graciós* ‘gracioso’, *preciós* ‘precioso’ y los sustantivos *ros* ‘rubio’, *tos* ‘tos’, *dos* ‘dos’, *gos* ‘perro’.
125. Por lo regular tienen el mismo acento los acabados en *-or*. En casi todos la *r* se suprime así en singular como en plural. No se suprime la *r* en *sabor*, en significación de *gusto* del paladar, para diferenciarse de *sabó* ‘jabón’ –ni en *or* ‘oro’, cuya *o* es clara–, ni en *amor, temor, valor, furor* y algún otro. *Flor, plor* ‘llanto’ tienen la *o* clara y dejan también la *r* en la pronunciación.
126. Las finales en *o* breve y la *o* en principio y en medio de dicción breve se pronuncian como *u*, porque la *o* es entonces muda; así pronuncian: *cuchinu* ‘cochino’, *tussinú* ‘tocino’, *cunsol* ‘consuelo’, *bundat* ‘bondad’, etc., que se escriben *cochino, tocino, consol, bondat*.¹⁴⁶
127. La pronunciación clara u obscura de la *o* varía también la significación de algunas palabras. Debe por consiguiente procederse con cuidado en ella, porque o nos haríamos ininteligibles o daríamos a entender una cosa por otra.¹⁴⁷

[p. 23]

<i>Pronúncianse con o abierta</i>		<i>Pronúncianse con o obscura</i>	
<i>sort</i>	‘suerte’	<i>sord</i>	‘sordo’
<i>os</i>	‘hueso’	<i>os</i>	‘oso’
<i>cos</i>	‘cuerpo’	<i>còs</i>	‘casa’
<i>soch</i>	‘xancló’	<i>soch</i>	‘surco’
<i>joch</i>	‘juego’	<i>joch</i>	‘retiro de las gallinas’
<i>tort</i>	‘torcido’	<i>tort</i>	‘tordo’
<i>mot</i>	‘escavación’ o ‘valle’	<i>mot</i>	‘palabra’
<i>rossa</i>	‘animal muerto’	<i>rossa</i> adj.	‘rubia’
<i>vot</i>	‘voto’	<i>bot</i>	‘odre’

¹⁴⁶ En la primera versió del text l'autor remarca: «lo cual da ocasión a que muchas veces se vean en escritos señaladas con *u* dicciones que se deben escribir con *o*.»

¹⁴⁷ Com en la llista anterior, de paraules que es distingeixen pel so de la *e* (§68), respecto l'accentuació original. El que és remarcable, en aquest cas, és l'absència quasi total d'accents gràfics —només a la paraula *còs*—, que contrasta amb la sistematicitat de l'accentuació de les *e*.

<i>bota</i>	‘bota’	<i>bota</i>	‘cuba’
<i>xo</i>	voz para detener los animales	<i>xo</i>	voz para ahuyentar las gallinas.
<i>dos</i>	abreviado de <i>donces</i> ‘pues’	<i>dos</i>	‘dos’
<i>dona</i>	‘muger’	<i>dona</i>	imp. de <i>donar</i>
<i>so</i>	‘sonido’	<i>so</i>	1º del ind. de <i>ser</i>
<i>son</i>	‘sueño’	<i>son</i>	3º del plur. de i[n]d.
<i>font</i>	‘fuente’	<i>fon</i>	3º del sing. ind. de <i>fondrer</i> ‘colar’
<i>moch</i>	1º ind. de <i>mover</i>	<i>moch</i>	moco

128. La diferente pronunciación de las vocales *e* y *o* y el uso más o menos lato del apóstrofo, constituye la gran diferencia en el habla entre los pueblos del alta montaña, y la parte baja de Cataluña. Los primeros hablan el catalán con todas sus letras dando a cada vocal el acento que tiene en realidad, salvos pocos abusos, y los segundos lo desfiguran, recortando términos, suprimiendo vocales [p. 24] dándolas sonidos equívocos, y entrelazando las palabras a fuerza de sincopar artículos, pronombres y conjunciones, todo, a lo que parece con el objeto de perfeccionar, abreviar o pulir la locución. Origen ha sido este de la confusión de esta lengua abundante cuya ortografía apenas parece en público sino para darnos muestra de nuestra ignorancia o desidia reprehensible.

DE LOS DIFTONGOS

129. Diez y seis diftongos tiene la lengua catalana, los cuales se pronuncian dando a cada vocal todo su sonido, pero atándolas de un golpe, para que no formen sílaba a parte.
130. El acento recae ya a la primera, ya a la segunda vocal, según el diftongo, y para que se vea, se notará en cada uno la parte que afecta.¹⁴⁸

	1.	<i>áy</i>	<i>áyre</i>	‘ayre’
	2.	<i>áu</i>	<i>bláu</i>	‘blavo’
	3.	<i>éy</i>	<i>servéy</i>	‘servicio’
	4.	<i>éo</i>	<i>séo</i>	‘cebo’ o ‘seo’
	5.	<i>éu</i>	<i>réuma</i>	‘reuma’
	6.	<i>íá</i>	<i>ganancia[l]</i>	‘ganancial’
	7.	<i>ié</i>	<i>vidriéra</i>	‘vidriera’
	8.	<i>ió</i>	<i>vidriól</i>	‘vidriolo’
	9.	<i>íu</i>	<i>níu</i>	‘nido’
[p. 25]	10.	<i>oá</i>	<i>loable</i>	‘loable’
	11.	<i>oé</i>	<i>poéta</i>	‘poeta’
	12.	<i>óy</i>	<i>convóy</i>	‘convoy’
	13.	<i>óu</i>	<i>plóurer</i>	‘llover’
	14.	<i>uá</i>	<i>guápo</i>	‘guapo’
	15.	<i>úy</i>	<i>cúyna</i>	‘cocina’
	16.	<i>uó</i>	<i>cuóta</i>	‘cuota’

131. Pronunciándose de un golpe ambas vocales, para que sea diftongo, no lo habrá si una vocal afecta a otra sílaba o se pronuncia a parte, o el acento recae en vocal distinta de la que corresponde según sea el diftongo.
132. El diftongo de *áy* no puede variarse, porque el acento siempre recae en la *a* por tener la *y* oficios de consonante. Cuando en una palabra en que estén unidas la *a* y la *i*, el acento recae sobre la *i*; esta *i* debe ser la latina y no la griega *y*; porque la *i* latina no pierde jamás la fuerza que tiene aislada y por si misma forma sílaba, a menos que precediendo a la *a* no recayga el acento sobre una ni otra vocal en cuyo caso forma el diftongo de *íá*. Por esta causa no escribiré *trayció* con *y*

---

¹⁴⁸ Mantinc per tant, en la representació dels diferents diftongs, l'accentuació gràfica original.

griega, porque diría *tray-ció*; sino con *i* latina y entonces se pronunciará *tra-i-ció* ‘traición’.

133. No habrá diftongo de *au*, cuando el acento recaiga sobre la *u*, porque entonces no pueden pronunciarse unidas ambas vocales sino [p. 26] en dos tiempos. Así pues: *baül* no será diftongo, porque la fuerza del acento me obliga a pronunciar en dos sílabas, *ba-ul* ‘baúl’.
134. El diftongo de *éy* ha de ser como el de *áy*, siempre escrito en y griega y con el acento en la *e*; recayendo en la *i*, no es ya diftongo, porque se divide en dos sílabas, y deberá usarse la *i* latina. *Feyna* ‘faena’ es diftongo porque con la *y* griega debo pronunciar *fey-na*, pero no lo es *féissim* ‘feísimo’, porque la fuerza de la *i* latina hace que pronuncie *fe-í-sim*.
135. Es diftongo también el de *éo*, mientras el acento recaiga en la *e*, como en *feo*, *seo*, *correo*, porque la *o* se ata con la *e*; pero deja de serlo cuando el acento recae en la *o* y porque de ahí resultan dos sílabas como en *peó* ‘peón’, que pronuncio *pe-ó*.
136. Cuando en el diftongo de *e* y *u* el acento recae sobre la *u*, deja de ser diftongo. *Crèurer* ‘creer’ lo es porque el acento recae sobre la *e*; pero no lo es *reüsar* ‘reusar’, porque el acento de la *u* hace que pronuncie *re-u-sar*.
137. Mientras las vocales *i* *a* reunidas son breves, forman diftongo: *paciencia*.¹⁴⁹ Cuando el acento recae sobre la *i* o sobre la *a*, deja de serlo, porque en ambos casos cada vocal conserva su fuerza natural. *Carestia*, *vianda* se pronuncian *carestí-a*, *vi-ánda*. Puede sin embargo tomarse como diftongo la *i-a* cuando el acento recae sobre la *a* como en *diable* ‘diablo’: *di-able*, [p. 27] bien que en este caso más bien forma la *a* sílaba a parte *-di-a-ble*, *cri-a-tura-* y solo una licencia poética puede unirlos como diftongo.
138. Los diftongos de *ié*, *ió* lo son porque pueden pronunciarse muy bien de un golpe, mas tienen la particularidad de que en el metro pueden dividirse las vocales sin menoscabo de una buena pronunciación.

---

¹⁴⁹ Per coherència amb l’explicació, no l’accentuo.

139. El diftongo de *i* y *u* tiene el acento en la *i* o no le tiene en ninguna de sus letras: *niu* la tiene en la *i*, *diumenge* ‘domingo’ es breve. Por tanto, será diftongo mientras el acento no recaiga sobre la *u*, como en *di-urno* ‘diurno’.
140. También el diftongo de *oa* dejará de serlo si el acento recae sobre la *o* en vez de la *a*; por ejemplo, en *loa* ‘loa’, que se parte en dos sílabas *ló-a*, no será diftongo.
141. El diftongo de *oé* tiene la misma particularidad que los de *ié*, *ió* (§ 138).¹⁵⁰
142. Los diftongos *óy*, *úy*, están en el caso de los en *áy*, *éy* (§ 132 y 134).¹⁵¹ Serán tales y deberán como tales escribirse con *y* griega mientras el acento recaiga sobre la vocal primera –*boyra* ‘niebla’, *abuy* ‘hoy’– mas dejan de serlo cuando el acento recae sobre la *y*, y no se escriben ya con *y* griega sino con la *i* latina, pues que esta letra tiene de suyo esa fuerza disyuntiva cuando le carga el acento después de una vocal: *oir* ‘oir’, *egoista* ‘egoista’, *ruido*. [p. 28] Así como se escribirá con *i* latina y no griega cuando la *o* y la *i* se pronuncian separadas como en *intro-it* ‘introito’, con el acento en la *o*.
143. El diftongo de *óu* no puede variarse porque no hay palabras en que el acento recaiga sobre la *u* en consecuencia con la *o* antepuesta.
144. Del diftongo en *uá* hay que notar que deja de serlo cuando el acento recae sobre la *u* como en *gru-a* ‘grulla’.
145. En el diftongo en *uó* no hay más excepción que *du-o* ‘dúo’, que es común con todas las lenguas.
146. Regla. Los diftongos en *áy*, *éy*, *óy*, *úy* tienen el acento en la primera vocal y se escriben con *y* griega, cuyo oficio es el de

---

¹⁵⁰ S’ha esmenat el número del paràgraf de referència d’acord amb la numeració actual. En el manuscrit, el número de referència que apareix és: 10.

¹⁵¹ Com en els casos anteriors s’ha esmenat la referència. En el manuscrit s’esmenten els números «4 y 6».

afectar a las vocales como consonantes o el de unirse a su sonido formando una sola sílaba.

Los diftongos *áu, éo, éu, íu, óu* tienen acento a la primera vocal.

Los diftongos *ié, ió, oá, oé, uá, uó* tienen acento a la segunda vocal.

El diftongo *ia* es breve y puede serlo el *iu*.

Los diftongos *ié, ió, oé* pueden dividirse.

Fuera de estos casos no hay diftongos.

TRIPTONGOS

- 147 El único triptongo¹⁵² que puede admitirse en cata[p. 29]lán es el de *íáy*: *oliayre* ‘aceytero’, *vidriayre* ‘vidriero’, que sin embargo puede sin inconveniente dividirse en el metro formando diftongo con las dos últimas vocales: *oli-ayre, vidri-ayre*.¹⁵³
148. Hay también el nombre, común a otras lenguas como nombre nacional, que forma el diftongo de *uay* como *Paraguay*.
149. Hay verbos que en la segunda persona del plural de ambos presentes tienen tres vocales que se pronuncian de un golpe: *siau* del verbo *ser* –*A Déu siau* ‘quedad con Dios’–, *consiliau* y *consilieiu* ‘*consiliais*’ ‘*consilieis*’, del verbo *conciliar*, y de los demás que tienen igual terminación de *íár*.
150. Si algún nombre fuera de los expresados se halla con triptongo, ciertamente no será propio de la lengua catalana.

---

¹⁵² *díptongo* a l'original.

¹⁵³ En la primera versió de la gramàtica el plantejament era diferent: «El catalán no tiene triptongos salvo los extranjeros a la lengua, como *Paraguay*; si alguna vez se unen tres vocales, la primera forma sílaba a parte.»

B

151. [f. 4r] La *b* se pronuncia de la misma manera en principio y medio de dicción. Jamás se escribirán con *b* los finales de nombres que terminan con aquel sonido, con *cap* ‘cabo’ o ‘cabeza’, *drap* ‘trapo’, *nap* ‘nabo’, etc., porque todos se escriben con *p*, por razón de la pronunciación fuerte que tiene la *p* comparada con la *b*, que es más suave, y con ella debiera pronunciarse *nabe*, *drabe*, etc.
152. Antes de *l*, en medio de dicción, se pronuncia doble: *lloable* es lo mismo que *lloable*; *terrible*, *terrible*; *doble*, *doble*.¹⁵⁵
153. Los nombres de hermosura o pulcritud se escriben con *b*: *bella vista*, *Bellagarde*, *Bell-lloch*.

C

154. Se pronuncia la *ca*, *ce* –como si fuera escrito con *s*, y no *que*–, *ci* –de la misma manera–, *co*, *cu* –como *quo*, *quu*.¹⁵⁶

¹⁵⁴ En aquest punt, tal com s’ha explicat a l’apartat 3.1 sobre els criteris d’edició, deixo de seguir la segona versió i passo a transcriure la versió que ens ofereixen els folis manuscrits que hem anomenat *primera versió de la gramàtica*, i que és completa. Els quaderns en quart paginats que hem seguit fins ara no contenen sencer aquest apartat de la «Pronunciación de las consonantes» i, a més, sembla que l’estructuren de forma diferent, unint la descripció de B i V, o de C, Q i K, per exemple. Incorporo en nota, allà on correspon, els passatges de la segona versió fragmentària que no es corresponen amb el redactat de referència.

¹⁵⁵ En la segona versió, incompleta, de la gramàtica, aquest fenomen és descrit com segueix: «La *b* tiene la particularidad de pronunciarse como dos en las sílabas *bla*, *ble*, *bli*, *blo*, *blu* precedidas de vocal, cuya pronunciación hace catalanes casi todos los nombres que en castellano se escriben de esta manera, con la pronunciación suave que le corresponde. Así escribiré *amable*, que en castellano se pronuncia como es, y en catalán *amab-ble*, *terrible*, *terrib-ble*, *establi* ‘establecer’ pronúnciase *estab-bli*; *doblons* ‘doblones’, *dob-blons*; *diablura*, *diab-blura*.» (p. 30) Vegeu també el que diu Ginebra (1998: 87), arran de la mateixa constatació de Petit Aguilar.

¹⁵⁶ L’explicació és més clara en la segona versió, que tracta conjuntament les lletres *c*, *q* i *ke*: «La *c* se pronuncia como la *q* con las vocales *a*, *o*, *u*: *ca*, *co*, *cu*. Para que la *e* y la *i* tengan igual fuerza, o para que se oiga ese sonido de *ke* con la *e* y la *i*, se usa la *q*, único oficio que en el día tiene esta letra. Así pues escribiré: *ca*, *que*, *qui*, *co*, *cu* para pronunciarse con la fuerza de la *ke* (*ca*) el *ka*, *ke*, *ki*, *ko*, *ku*.» (p. 30-31)

155. [f. 4v] Los nombres *cuartel*, *qualitat*, *cuota*, y todos los [que] comiencen en *ua* y *uo* se escriben hoy con *c* i no con *q*, la cual sirve tan solo para el *que*, *qui*: *requesta*, *quintana*.¹⁵⁷
156. La *c* tiene la pronunciación más fuerte que la *s*¹⁵⁸ y se escribirán con ella todas la sílabas fuertes de *ce* y *ci*, en medio de dicción y al principio [de] las voces: *cinquanta* ‘cincuenta’, *cent* ‘cient’, *cens* ‘censo’; y advierto de paso que hay palabras que escritas con *c* significan cosas diversas de cuando se escriben con *s*. Así, *sens* significa ‘sin’, *cens*, ‘censo’; pero también esta diferencia se nota ya en la pronunciación que como he dicho es mas fuerte en la *c* que en *s*.¹⁵⁹

CH

157. La *ch*, como dije antes, no sirve en el alfabeto catalán y tan solo se usa en el final de los nombres que acaban con el sonido de *c* o *q* fuerte. Así *sach* ‘saco’, *drach*,¹⁶⁰ *foch* ‘fuego’, *amich* ‘amigo’, *grech* ‘griego’, *such* ‘jugo’, *parrach* ‘miserable’. El incremento o acento en estas voces casi siempre está en la última sílaba. Los hay, empero, en que no, como *càntich*, *rústich*, *elàstich*, derivados de iguales castellanos [o] españoles.

¹⁵⁷ Poc més amunt, just a l'inici de la lletra C, llegim una frase al manuscrit que he eliminat, perquè és del tot redundant amb el que ja s'explica en aquest paràgraf: «Antes se escribían con *q* el *qua* y *quo*, mas ahora se escriben con *c*.»

¹⁵⁸ En aquest punt sembla que l'opinió de Cardellach va variar amb el temps. En el fragment conservat de la segona versió d'aquest apartat hi llegim: «Se tratará de la pronunciación *ce*, *ci* al hablar de la *s*, que tiene igual sonido.» (p. 31)

¹⁵⁹ En la línia següent hi ha escrites dues paraules *accident* i *axioma*, però estan acompanyades de cap redactat. Aquest degueren ser una qüestió que no va poder afrontar o no va tenir temps de redactar. Els mots *accident* i *axioma* contenen el mateix so intervocàlic [ks] amb dues grafies diferents *ax* i *x*, són dos mots cultes amb grafies tradicionals. En el moment que Cardellach escrigué aquesta ortografia el problema era, a més una mica més complicat perquè des de feia molt de temps els ortògrafs catalans es plantejaven quin era el valor de la *x* intervocàlica, el [ks] o el de [tʃ]. Alguns ortògrafs com Anglès (1742), Ullastre (1743) Petit Aguilar (1796-1829) proposen grafies innovadores com l'ús de *cx* en mots com *ecstrèmo* (Petit Aguilar 1796-1829: 13v.). Vegeu apartat 4.3.3.

¹⁶⁰ En el manuscrit hi ha un blanc al costat de *drach*, en el lloc on hi havia d'anar l'equivalència castellana.

158. Antes, por imitación del latín, escribían *Christo*, *christià* y he visto escrituras antiguas donde se usó la *ch* en vez de *c* en medio de dicción: *rocha* por *roca*, *sacha* por *saca*, *àpocha* por *àpoca*, *hipòchrita* por *hipòcrita*; pero fácil es de ver que es impropia la escritura con letras compuestas cuando las hay para el caso simples y con igual fuerza.
159. Los sonidos de *c* después de *n* se escriben con *g* y no con *ch* – *fang* ‘fango’, *sang* ‘sangre’, *rang* ‘rango’– cuando en castellano se escriben así, y no cuando con *c* –*banch* ‘banco’, *estanch* ‘estanco’– ni cuando no tienen una versión –*pollanch* ‘álamo negro’. Antes de *n*, en medio, la *ch* se convierte en *c* o *q* si le siguen otras sílabas con aquel sonido: *blanch* ‘blanco’ / *blanquísim*, *xich* ‘xico’ / *xiquísim*.
160. No se pronuncia la *ch* como en castellano, pero tampoco la llamamos en catalán *che* sino *ce ach* o *ce atxe* ‘ce ache’. Por consiguiente, su uso en la lengua catalana será muy diferente del que tiene en la castellana, porque su esencia no es la misma. Así pues, el sonido de *ch* castellana se obtiene en catalán con la *x*.¹⁶¹

D

161. La pronunciación de la *d* es igual a la del castellano, no tan fuerte como la *t*, y por esto es de observar que siendo tan dura, tan fuerte y distinta nuestra lengua, sobretodo en las finales, no pueden éstas escribirse con *d* sino con *t*, cuyo sonido se siente muy vivo, cayga en ella el incremento o en la sílaba anterior. Así, *exèrcit* [f. 5r] ‘ejército’, *bondat* ‘bondad’, *bolet* ‘hongo’, *àpit* ‘apio’, se escribirán con *t* y no con *d*, porque se siente perfecto el sonido de aquélla y no de ésta, lo cual mejor comprobarse uniéndoles un adjetivo que comience con vocal: *exèrcit auxiliar* dirá *exerci-tauxiliar*, y no *exerci-dauxiliar*; *bondat infinita* dirá *bonda-tinfinita* y no, *bonda-*

---

¹⁶¹ He restituit la darrera frase a partir de la segona versió que conservem de l'apartat (p. 31). El text que constitueix aquest paràgraf 160 es troba en un full solt (f. 4bis), amb la indicació d'incorporar-lo a la lletra *ch*, i és pràcticament calcats al paràgraf que llegim en les quartilles de la segona versió, només que deixa incompleta l'última frase: «Así pues, para el sonido de *ch* castelana...»

dinfinita; bolet arrancat dirá *bole-tarrancat* y no, *bole-darrancat*, etc.

162. No obstante se escribirán con *d* las finales de nombres después de consonante, cuando el femenino acaba en *-da* y no *-ta*: *bord / borda, sord / sorda*.
163. En medio de dicción se dobla si la pronunciación lo señala: *rèddit*, que viene de REDDITUS latín, y no *rèdit*.

F

164. Nada hay que notar con respecto a esta letra, solo que se escriben con ella los nombres que antes se escribían con *ph*.

G

165. Algunos confunden la *g* con la *j* y con la *x*, y así confunden también la escritura, poniendo en el sonido de la *g* cualquiera de las otras dos letras. Empero nosotros hemos precisamente de observar que el sonido de la *g* es muy fino, que el de la *j* es más fuerte y que el de la *x* lo es mucho más, luego según el sonido de la pronunciación aplicaremos una u otra de dichas letras.
166. La *g* solo se usa en los sonidos de *ge, gi* del *ja, je/ge, ji/gi, jo, ju*.
167. Antes de consonante¹⁶² y de *a, o, u*, hace *gue* y se pronuncia *ga, gue, gui, go, gu*, igual a la pronunciación de *gato, guerra, guinda, gota, gusta*.
168. El sonido de *ja, ge, gi, jo, ju* es igual al francés: *rajada, mongeta, fingir, dijous, ajuda*.
169. Importa mucho ditingir, así en la escritura como en la pronunciación, este modo de hablar, porque significaríamos cosas diversas de las que pretendemos: *Déu t'ajud* 'Dios te

---

¹⁶² Cal suposar que es refereix a *gr / gl*, però no dóna cap exemple.

ayude', *Déu t'aixut* nada significaría, porque es lo mismo que 'Dios te enjuto';¹⁶³ *Juan* es nombre propio de hombre, [f. 5v] *Xuan* lo es de secta o provincia en Francia —la Guerra de los Chuanes.¹⁶⁴

170. La *g* se escribe también en todos los finales de *t* en que se oye sonido de la *g*: *fuitg!* 'huye!', *roitg* 'rojo', *bolitg* 'bolillo', *maneitg* 'manejo', *ensaitg* 'ensayo'. Aquí corresponde observar que, por regla general, todas las terminaciones de *g* van precedidas de *i* y de *t*, letras que se hallan distintas y bien significadas analizando la verdadera pronunciación, por más que en el habla se sigan apenas por la ligereza y brevedad en el decir.

maitg, por ejemplo: si escribo *mag* nadie sabrá que quiera decir *mayo*, porque por más que pronuncie la *g* en catalán sabe que es para los casos de *ge*, *gi* y para el final de los nombres que tienen aquel sonido suave, más no para después de una vocal con quien va unida, porque forma un sonido algo gutural de *ag*, *eg*, *og*, *ug*, derivado de *gue*, *gui*, terminaciones de que carece la lengua catalana, o bien se le dará el de *ac*, *ec*, *oc*, *uc*, que es impropio. Si escribo *maig*, como se hace comúnmente, no puedo pronunciar el sonido de *t*, que noto al enunciarlo, porque tengo la lengua suspensa como en la pronunciación de *calaix*, fuerte, donde no puedo percibir ni indicar la *t*, pues que la lengua no se me pega a los dientes ni aun insensiblemente; vicio, pues, la pronunciación. Si escribo *matg*, debo pronunciar el nombre sin aquel ensanche suave de los labios y sin el encogimiento¹⁶⁵ de las paredes de los

---

¹⁶³ Costa d'entendre aquest fragment. Per evidenciar la necessitat de distingir les grafies *j* i *x* (*ix*) recorre a *aixutar*, per la traducció que en dona —la fa equivalent al verb castellà *enjutar* (= *enjugar* 'assecar')— podem deduir que es tracta del verb *eixutar* poc documentat (només un context de López-Picó del 1922; el DECat el llista en els derivats de *eixut*, sense cap comentari)

¹⁶⁴ L'exemple «la Guerra de los Chuanes» fa referència a la insurrecció o les diverses insurreccions de les zones rurals de l'oest de França (Bretanya, Maine, Anjou, Normadie) aferrades a un model de país monàrquic contra la Revolució francesa. En francès són conegudes també amb el nom de *Chouanneries* i tingueren lloc entre 1791 i 1800 —primera, segona i tercera *chouanneries*—, 1815 *petite chouannerie*, i 1832 *chouanneries légitimiste*. L'origen del mot *Chouan* ha estat controvertit; el més creïble és que fos el motiu que rebé un dels capitosts dels insurgents, però en cap cas no fa referència a un territori en concret. Balzac 1829 publicà una novel·la amb el nom *Les Chouans ou la Bretagne il y a trente ans*, que té com a marc històric aquests fets. Si Cardellach coneixia aquesta novel·la, potser el títol el va dur a la confusió.

¹⁶⁵ «de los labios y sin el», escrit a sobre; a sota, ratllat: «de boca que se nota, y».

carrillos que se nota pronunciando sin esfuerzo tal nombre y sus semejantes. La *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña. No se comete figura dejándola nosotros de pronunciar con claridad porque debe atribuirse a lo suave y a lo líquido de la pronunciación. Escribiré, pues, con todas sus letras *maitg*.

171. Si así no debe escribirse, ¿como es que hay tan notable diferencia entre *coneix* y *correitg*, *amaneix* y *maneitg*, entre *urdeix* y *urdeitg*? ¿No [f. 6r] es más fluida la pronunciación de *coneix*, *amaneix*, *urdeix* que la de *correitg*, *maneitg*, *urdeitg*, en que, despues de pronunciada la *t*, se pronuncia casi sola y en toda su fuerza la *g*? ¿Y si en la escritura no diferenciamos la pronunciación, como es que, sin embargo, el *urdeix* me dirá unas veces *urde* y otras el oficio o acto de *urdir*, con pronunciación distinta?¹⁶⁶
172. Y que estas terminaciones se escriban con *g* y no con *x* lo demuestra la calidad de *cs* que tiene la *x* sola en medio de dos vocales, como observaremos en su lugar, y en que la pronunciación de *xeix* es vehemente, más de lo que se nota en la final de dichos nombres: *metge* ‘médico’ es distinto de *metxa* ‘la mecha’; *fetge* ‘hígado’, de *fetxa* ‘fecha’.
173. Para pronunciar *güe*, *güi* me valdré de la diéresis.
174. La *g* se dobla cuando le precede vocal en las sílabas *gla*, *gle*, *gli*, *glo*, *glu*: *sigle* ‘siglo’ pronúnciase *siggle*; *regla*, *reggla*. *Aglà* ‘bellota’ se pronuncia simple.

H

175. Esta letra en el día no tiene más uso que el de dar fuerza a las finales acabadas en *c*, como observamos al tratar de ella. Además, se pone a todos los nombres que la tienen en latín y castellano: *honor*, *hermosa*, *humanitat*, *horror*, etc.

---

¹⁶⁶ La paraula *urdeitg* que suposa Cardellach hauria de correspondre a una forma *ordeig* en la codificació moderna. Les formes amb *u* -*urdir* per *ordir* es recullen en el diccionari d’Esteve-Belvitges-Juglà (1803), però per a l’accepció ‘acte d’ordir’ dóna el nom *urdidura*. El mot *urdeitg* no s’ha documentat ni en el CICA ni en el CTILC en cap de les seves possibles variants.

176. La *h* al medio de dicción está desterrada, menos cuando entre dos vocales da fuerza a una de ellas quitando el diftongo: *rahó, brahó, sahó, mahó*. *Trahir*, sin ella, diría *trair* o *trayr* – diftongo–, porque el diftongo de *ai* es breve.¹⁶⁷ No debe escribirse *viuhén*.

J

177. Solo sirve en los sonidos de *ja, jo, ju*, siendo su pronunciación como el *ge, gi*. El catalán no tiene sonido gutural.

K

178. La *k* tampoco se usa más que en los nombres extranjeros a la lengua que lo tienen, y aún algunas veces se escriben con *c* o *q*: *kalendas* se escribe *calendas*, *kirie* se escribe *quirie*, etc.¹⁶⁸

L

179. La *l* se pronuncia siempre sencilla, porque con sonido de [f. 6v] *l-l* doble no la hay en catalán. No obstante, si algunos nombres se hallare donde suenen dos *l*s, deben dividirse con una rayita así *l-l*, de lo contrario, se pronunciaría *ll*: *caramel-lo* se pronuncia con una *l* sostenida que hace fuerza de dos; si unen las dos *ll*, dirá *caramello*. Exeptúase *illustre, iluminar*, que como en castellano y latín hace sonar las *l*s.¹⁶⁹
180. *palm, salm* se pronuncian por *pam, sam*; *olm* ‘olmo’ pronúnciase *om*.

---

¹⁶⁷ Al manuscrit llegim: «el diftongo de *ia*»; esmenó l'error evident.

¹⁶⁸ En la segona versió: «La *k* no se usa sino en los nombres griegos.» (p. 31)

¹⁶⁹ També hi ha escrit *illusió* al marge.

LL

181. Nada puede advertirse con respecto a esta letra, pues que su pronunciación es como en castellano. Debe procurarse no pronunciar *ll* por *y*: *poy* ‘piojo’, *poll* ‘pollo’; *ay!* exclamación, *all* ‘ajo’; *servey* por *servell*. Cuando no haya este inconveniente se pronunciará *all*, *ell*, *ill*, *oll*, *ull*, menos *herbey*.

M

182. La *m* se dobla en las dicciones de *immortal*, *immòbil*, *immiscuïa*, *immutable*, y en general en todas las palabras que comienzan de misma manera. Fuera de esto es sencilla.
183. Se escribirá *m* y no *n* antes de *p*, en medio de dicción: *ximplesa* y no *xinplesa*.

N

184. Tampoco se dobla la *n*. Solo debe advertirse que las voces que en latín son comenzadas con *in-* o *ig-* y les sigue *n*, en catalán se escriben con *ig-*: *INNOCENS/ignocent*, *IGNORANS/ignorant*.¹⁷⁰
185. *ben fet*, *bon home* se les une la *n*.¹⁷¹

---

¹⁷⁰ Text ratllat, a continuació: «Lo mismo se nota si está en medio de dicción: *insigna* ‘insignia’, *signe* ‘signo’», suposo perquè s’adona que es tracta d’un fenomen diferent.

La qüestió de si el mot provinent el llatí *INNOCENS* s’havia d’escriure amb *innocent* o *ignocent* devia ser una disputa usual a l’època, sobretot si pensem que hi ha un procés de simplificació de les *nn*. Les obres medievals alternaven les dues grafies, però obres cabdals com el *Tirant* només fan servir *ignocent*. Badia creu que és per una interferència del mot *ignorància* (Badia 1999: 353), però el fet és que en llatí hi ha altres formes amb *IGN-* com *IGNOBILIS*, *IGNOMINIA*. La forma *ignocente* també es documenta en castellà medieval, però, d’una manera molt marginal (13 ocurrences en el *CORDE*) i també en francès (v. *TILF s.v. innocent -ente*). Aquestes alternances començaren molt aviat també en d’altres mots: el *CICA* documenta *ignata*, *ignovar*, *ignovan* al costat de *innata* i *innada*, *innovar*, *inovan*. Fabra en una conversa del 6 de setembre de 1913 també comenta dues possibilitats d’escriure aquest adjectiu (vegeu Fabra 2010: 886, conv. 872), finalment en el *Diccionari ortogràfic* (1917) s’estableix la forma *innocent* com a normativa.

La qüestió també pot ser simplement deguda a un procés de dissimilació de les dues nasals en contacte en la parla col·loquial com és el cas de *innombrable* pronunciat [iknum'βraβlə] o *gimnàs* [ʒik'nas].

P

186. La *p* tiene una fuerza más espresiva que la *b* y debe usarse no solo al fin de dicción, com dijimos hablando de la *b*, sino en medio, en que suene con viveza: *capbreu* es más fuerte que *cabbreu* ‘cabreo’; *dissapte* ‘sábado’ lo es más que *dissabte*; *recapte* más que *recabte*.
187. Se pone la *p* en *camp* ‘campo’, *temps* ‘tiempo’, *baptisme*, *baptista* y no se pronuncia.

Q

188. [f. 7r] La *q* no tiene más uso que el *que*, *qui*: *banquet* ‘banquito’, *pasquí* ‘pasquín’, etc.¹⁷²

R

189. La *r* se pronuncia fuerte como dos en principio de dicción – *roca*, *rata*, *resta*, *rúbrica*–; en fin de dicción, cuando se sigue consonante –*comers*, *part*, *vers*, *born*–; y en medio de dicción seguida también de una consonante, bien que es algo más suave –*carta*, *cordura*, *merla*, *torpesa*, *curta*, *forma*.
190. En medio de dos vocales es breve –*cara*, *salari*– [y] cuando forma sílaba con otra consonante que le precede –*grossa*, *depressa*, *brisa*, *crua*, *broch*. Para que tenga sonido fuerte en

---

¹⁷¹ Sense expressar-ho d’una manera precisa, Cardellach ens assenyala l’aparició de /n/ subjacent quan l’adjectiu apareix en posició proclítica. Es poden contrastar els exemples que aporta amb la versió amb l’adjectiu en posició enclítica on la *-n* final dels adjectius no hi és present: *fet bé*, *home bo*. Vegeu Recasens (1993: 163).

¹⁷² A la segona versió, incompleta, d’aquest apartat, on la lletra *q* és tractada juntament amb la *c* i la *k*, llegim: «La *q* pierde ya su uso cuando se pronuncia *cua*, *cue*, *cui*, *cuo*. El *cui* no se pronuncia ni se escribe en la lengua catalana» (p. 31). L’advertiment fa referència al que s’ha notat en parlar de la lletra *c*: «Los nombres *cuartel*, *cualitat*, *cuota*, y todos los [que] comienzen en *ua* y *uo* se escriben hoy con *c* i no con *q*...» (§ 155)

medio de dos vocales se dobla *-arròs, barri, terra, surra-* menos los nombres compuestos como *cararodó* o *carirodó*.¹⁷³

191. La *r* final no se pronuncia en los acabados en *-er*; la *e* es cerrada así como en los plurales se pronuncia. De los en *-or*, exseptúase: *dolor*, que se pronuncia *duló*, com o semimuda; *flor, flo; por, po; tristor, tristó*.
192. En los monosílabos se pronuncia: *mar, ser* sustantivo, *or, por[t], mur; dur* se pronuncia *du*.
193. En los en *-ir*, se suprime; la *i* es fuerte.
194. Por regla general, no se pronuncian las finales en *-r*, salvo en los nombres autorizados por el uso: los más, acaban en *-or* – *sabor* ‘gusto’ se diferencia con la *r* del *sabó* ‘jabón’, sin ella. En la lectura poética, se pronuncian todas las letras.
195. La *r* suprimida en singular lo es también en el plural.

S

196. La *s* catalana tiene un sonido suave como la francesa y como la *z* española. Al principio de dicción, no obstante, es fuerte como el [f. ʎv] *ce ci: sentència* se pronuncia como en español; *sincerarse*, lo mismo.
197. La *s* por regla general, antes y después de dicción, al principio y al fin de las sílabas,¹⁷⁴ se pronuncia como el *ce, ci: sabi, sostre, estudis, conversa*.¹⁷⁵
198. Exeptúanse los nombres numerales *onse, dotse, tretse, catorse, quinse, setse*¹⁷⁶ y sus derivados; *esmorsar, colse, Quirse* y algún otro en que suena suave.¹⁷⁷

---

¹⁷³ Mantinc la seva grafia per als compostos citats, per no posar en qüestió l'exemple de context intervocàlic. No escric, doncs, *cara-rodó*.

¹⁷⁴ Abans havia escrit «voces» en lloc de «sílabas».

¹⁷⁵ Hi ha una versió prèvia ratllada que diu «Todos los sonidos formados por la *s* a principio de dicción y en medio después de consonante son fuertes como lo es la *s* final de los plurales: *sabi, seminari, single, sòcol*.»

199. También se pronuncia suave la *s* en medio de dos vocales, y para que suene fuerte es preciso poner dos. Antes se diferenciaba con la *ç* con cedilla, o *ç* “trencada” que llamaban, que hacía la fuerza de las dos *ss*, mas desterrada del alfabeto catalán no hay otro signo para espresar este sonido fuerte que la *s* doble. Exceptúase entre nombres compuestos como *Vilaseca*, que se compone de *vila-seca*.

La necesidad de este método es palpable con solo ver que *casa* es ‘casa’ y *cassa* ‘la caza’ o ‘el cazo’; *rasa* es el arroyo por donde se escurre el agua pluvial en las viñas, *rassa*, el género o familia de hombres y plantas y animales; *pesa* es tiempo del verbo *pesar* ‘pesar’, *pessa* es una pieza. El uso, empero, ha autorizado escribirlo todo con una *s*, dejando al sentido de la cosa de que se trata pronunciarla sencilla o doble. Algunos inteligentes la han adoptado en los casos equívocos, pero para obviar inconvenientes puede establecerse la sentada regla general.

200. Cuando es en fin de una palabra y la siguiente empieza con vocal, entonces la *s* une ambas palabras por medio de un sonido sencillo.

T

201. La *t* sirve en el final de todos los sonidos fuertes de esta clase: *set*, *plet*, *distret*, *forat*, *guarnit*, *complot*, *engrut*. La *t* se pone al final de todos los nombres acabados en *-an* y *-en*, *-in*, *-on*, *-un* largos, sean nombres, sean participios de presente. La *t* en los nombres *-ent* los hace largos y convierte la *e* en *e* cerrada – exeptúanse los nombres propios. En los en *-an*, los diferencia de los tiempos [verbales], así como en los en *-in*. En los en *-on*, los hace de *o* clara –exeptúanse los [f. 8r] verbos.¹⁷⁸ Exeptúase

---

¹⁷⁶ L'autor escriví els numerals en xifres aràbigues, però els he restituit en lletres perquè és allò que fa més sentit. Utilitzo el seu criteri d'escriptura (§266).

¹⁷⁷ Després de *Quirse* havia afegit algunes paraules més entre línies que després va ratllar: *resar*, *músch*, *friso*.

¹⁷⁸ No és clar en quines formes verbals podia pensar Cardellach, que acabessin en *-ont* i tinguessin la *o* tancada. Just al costat d'aquest text hi llegim l'apunt següent: «*pont*, *font* son nombres; *correspon*, verbo».

son, con, don y algún otro que [tienen o clara y] se escriben sin *t*.

202. La *t* no se pondrá jamás al final de una *l*, menos cuando el nombre femenino acabe en *-ta*: *malalt/malalta, falt/falta, alt/alta*.
203. La *t* se coloca en todas las terminaciones de *-eitg, -aitg, -itg, -uitg, -oitg*.
204. Los derivados de nombres escritos con *d*, se escriben con *d* aunque se cometa sinéresis: *Déu vos guard*, a pesar de la pronunciación fuerte, se escribe en *d*, por derivar de *guardar* y sin la figura diria *garde*.¹⁷⁹
205. *mol* ‘mucho’ se diferencia de *mòlt* ‘molido’, participio de *mòldrer* ‘moler’; *col* ‘verza’ se diferencia [de] *colt* ‘abrasado’, participio de *colrar* ‘abrasar’; *sol* ‘sol’ o ‘solo’, de *solt*, participio de *soltar* ‘soltar’. Esto indica que los participios de pretérito acaban con *-t*, cualquiera que sea su terminación.
206. En la pronunciación se suprime la *t* del plural después de *s*: *las parts* dirá las *pars*; *verts*, *vers*.

V

207. La *v* tiene igual pronunciación que en castellano, debe pronunciarse tal como ella es por no confundirla con la *b*, de lo cual nacerían grandes equivocaciones: *bella* ‘hermosa’, *vella* ‘vieja’.¹⁸⁰

Potser pensava que aquesta forma verbal es podia escriure *correspont*, a la francesa, però no ho fa pas —i la pronunciació d’aquest verb en el català central és també oberta...

¹⁷⁹ A continuació hi ha els exemples *Déu t’ho pag*, *Déu t’ho pagui*, però no sembla que lliguin en aquest punt.

¹⁸⁰ En la segona versió, fragmentària, de la gramàtica —en què s’agrupa, com hem explicat més amunt, el tractament de *b* i *v*— es fa molt més èmfasi en aquesta qüestió: «La pronunciación es *ba, be, bi, bo, bu*, y se ejecuta uniendo los labios ligeramente y soltándolos también débilmente, profiniendo en el acto el sonido de la vocal que se quiera, que es lo mismo que se ejecuta en español. La *v* se diferencia en que los dientes inferiores tocan el labio superior, y en esta disposición se hace percibir un sonido dulce muy diferente del de la *b*.»

208. La sílaba *ba* se escribe siempre *ba* y no *va*. La *ve*, siempre *ve* y no *be*. La *vi*, lo mismo, menos en los nombres que no la tienen en el latín, de que se originan la mayor parte de nuestras voces.
209. Las terminaciones *-au*, *-eu*, *-iu*, *-ou*, *-uu* se escriben con *u* cuando el acento recae sobre la vocal precedente.¹⁸¹

X

210. [f. 8v] La *x* tiene dos sonidos: uno de *cs*; otro de *xeix* fuerte, equivalente a la *ch* castellana pero más suave o sin el sonido en *t*. Su pronunciación debe aprenderse de viva voz.
211. Tiene sonido de *xeix* en principio de dicción y principiando sílaba después de consonante: *xasco* ‘chasco’, *xiscle* ‘grito’, *cotxo* ‘coche’, *fetxa* ‘fecha’, *burxa*. Después de *i*: *guixa*.
212. En medio de dos vocales tiene el sonido de *cs*, como en latín: *eximir*, *ecsimir*; *fluxió*, *flucció*; *exemció*, *ecsemció*; *axioma*, *accioma*; *exercici*, *ecsercici*.
213. Para que haga el sonido de *xeix* es preciso anteponerle la *i*, que ya se pronuncia insensible por la brevedad: *eixir*, *afluixar*, *encoixar*, *boix*, *peix*, *guix*, *aixa*, *aixís*, *uix*, *xeixa*, *això*, etc.
214. Si en la pronunciación hay tan enorme diferencia en pronunciar una letra en medio de unas mismas vocales, como *eximir* / *eixir*, *exemció* / *eixech*, *màxima* / *aixís*, *taxa* / *aixa*, *fluxo* / *afluixo*, prueba de que es necesario que haya un signo que marque esta diversidad, pues no basta el uso para autorizarlo, y no hay razón para que pronuncie, por ejemplo,

---

En el uso de ambas letras, sí como en la pronunciación, debe procederse con cuidado, porque la *v* y la *b* dan diferente significación a unas mismas palabras: *buyt* adj. ‘vacío’ / *vuyt* ‘ocho, número’; *ben* ‘adverbio bien’ / *vent* ‘viento’; *botar* ‘botar y refunfuñar’ / *votar* ‘dar voto’; *bella* ‘hermosa’ / *vella* ‘vieja’; *bel* ‘balido de ovejas’ / *vel* ‘velo’; *bast* ‘un basto’ / *vast* ‘cosa vasta’» (p. 29-30)

¹⁸¹ Sembla que es refereix al possible dubte ortogràfic amb els masculins en *-am*, *-eu*, etc., que en femení esdevenen *-ava*, *-eva*, etc. Hi ha afegit, però, una continuació: «lo mismo los en *alo*, *elo*, *ilo*, *olo*», que elimino perquè no veig que faci sentit amb el text precedent.

ecsimir i no *eiximir* escribiendo *eximir*; y pronuncie *eixir* y no *ecsir*, escribiendo también *exir*, con *e* antes e *i* después, como en *eximir*.

215. Algunas veces la *x* en medio de dos vocales tiene fuerza de dos *cc*, mas bien que de *cs*. Por ejemplo: *axioma* pronúnciase *accioma* y no *acsioma*; *exitar* pronúnciase *eccitar* y no *ecsit*, al paso que *èxit* se pronuncia *ècsit* y no *èccit*, y *exèrcit*, *ecsèrcit* y no *eccèrcit*. Esta diferencia debe obligarnos, pues, a escribir con dos *cc* las voces donde la *x* haya tenido este sonido, adoptando la *x* para los sonidos de *cs*, meramente –así se escribe *accident* y no *axident*.
216. La costumbre de escribir con *x* el sonido de *cc* deriva de la etimología latina, que escribe con *x* tales nombres: EXEMPTUS *exemp*, EXHUMARE *exhumar*, EXHIBERE *exhibir*, EXEMPLUM *exemple*, EXAMINARE *examinar*, etc; pero el latín tenía un solo sonido y el catalán dos, fuerte y suave –si no por la etimología, a lo menos autorizado constantemente por el uso.
217. Para que en medio de dos vocales tenga la fuerza de *ch* castellana, debe precederle la *t*: *fetxa*, en castellano *fecha*; *bretxa*, en castellano *brecha*: *metxera*, *mechera*; *cotxera*, *cochera* –no precediéndole la *t* diría *fecsa*, *brecsa*.

Z

218. [f. 9r] La *z* no es del alfabeto catalán.

DE LAS PARTES DE LA ORACIÓN

EL ARTÍCULO

219. Los artículos en catalán son *lo* masculino y neutro, *la* femenino, *los* masculino, *las* femenino, plurales.
220. Hemos dicho ya que tanto en singular como plural no se pronuncia la vocal de estos artículos, y que en su lugar o antes se hace oír un sonido breve de *a*, para lo cual, apuntada la lengua en el nacimiento de las dientes superiores, se hace como si quisiese pronunciarse la *a* y este esfuerzo da el verdadero sentido del artículo, que se une al momento con el nombre que le sigue:

	[Singular]	
	<i>Masculino</i>	<i>Femenino</i>
nom.	<i>lo</i> , pronúnciase <i>l'</i>	<i>la</i>
gen.	<i>de lo</i> , pronúnciase <i>dal'</i>	<i>de la</i>
dat.	<i>per lo</i> , <i>a lo</i> , ^a <i>al'</i>	<i>per o a la</i>
acus.	<i>al</i>	<i>a la</i>
abl.	<i>per</i> , <i>ab</i> , ^b <i>de</i> , <i>sens</i>	etc.

[f. 9v] Plural

nom.	<i>los cels</i> , <i>'ls cels</i>	<i>las lletras</i>
gen.	<i>de los cels</i> , <i>dels cels</i> ^c	<i>de las lletras</i>
dat.	<i>a o per los cels</i> , <i>als o per'ls cels</i> ^d	<i>a o per las lletras</i>
acus.	<i>los cels</i> , <i>'ls cels</i>	<i>a las donas</i>
abl.	<i>per</i> , <i>ab</i> , <i>de</i> , <i>sens</i> <i>'ls cels</i> , etc.	etc.

221. NOTA^a: El dativo del artículo masculino tiene un modo de decir que no puede atribuirse sino al cuidado de no confundir

el dativo con el acusativo: *A qui ho has dit?* Responderé: *An al' germà.*¹⁸² Y aun en la pregunta ha invadido generalmente este modo de hablar: *An a qui ho dónas? An al fill. An a qui ho pots donar millor qu-an al fill?*

222. NOTA^b: Pronúnciase *am*. Dícese *amba qui te acompanyas* y está mal dicho: la pureza del estilo exige que se diga tal como se escribe: *Ab qui t'acompanyas? Am al pare, Ab lo pare.*
223. NOTA^c: El dativo plural se escribe con propiedad como se habla: *dels* en vez [de] *de los*.
224. NOTA^d: Este modo ha invadido en la escritura poética sobretodo: *pels* en vez de *per los* o de *per'ls*, que debe pronunciarse *pels* con *e* algo muda, o *pals*, a breve. La escritura *pels* se confunde con *pels* 'pelos'. Fuera de eso, bien se dice *per tu, per aquell, per Joan*, con todas sus letras y *e* muda. *A los* también se escribe *als*: *jo dich als sabis* y no *a los sabis*.
225. El artículo se antepone a todos los nombres, sean propios, apelativos, comunes o de otra especie: *Lo Joseph m'escriu, L'Joseph m'escriu; Diuen que lo Joseph morí* pronúnciase *Diuen que-l Joseph morí*. No se dice *Joseph m'escriu* ni *Diuen que Joseph morí*.
226. No se pone en *Déu*, en estas expresiones: *Déu ho mana, Déu per ser Déu no ho volgué* y otras en que se adoptan iguales reglas en español.

---

¹⁸² Con en altres exemples, el recurs a la llengua parlada li permet enregistrar seqüències fonètiques amb consonants epentètiques, que no s'escriuen i que avui encara són vigents. D'una manera similar procedia Petit Aguilar (Ginebra 1998: 89).

DE LOS PRONOMBRES

PERSONALES

227. Los pronombres personales¹⁸³ son aquellos que se ponen en lugar de una persona: *jo, tu, ell, aquell*,¹⁸⁴ *aquella*, singular; *nosaltres, nosaltras, vosaltres, vosaltras, aquells, aquellas*, plural.

	<i>Singular</i>	<i>Plural</i>
nom.	<i>jo</i>	<i>nosaltres</i>
gen.	<i>de mi</i>	<i>de nosaltres</i>
dat.	<i>a o per mi, o me</i>	<i>a o per nosaltres</i>
acus.	<i>a mi, me</i>	<i>a nosaltres</i>
abl.	<i>per, ab, de, sens mi</i>	<i>per, ab, de, sens nosaltres</i>

228. Otros pronombres: *me, te, se*, singular; *nos, vos, los*, plural. Dativo *li* 'a ell' no debe confundirse con *l'hi* que son dos pronombres: *diga-li* es diferente de *diga-l'hi*.

229. [f. 10r] *Me* se pone en lugar de *jo*: *La glòria m'cautiva, M'acaban de dir, M'causan los trastorns*;¹⁸⁵ *te*, en lugar de *tu*: *Te'n rius?, Va-ten', Vés-ten'*; *se*, en lugar de *aquella, aquell, aquells, aquellas* y también indica impersonal y pasiva: *La nació s'constitueix, S' matan a fora* (impersonal), *Las cors fan*

---

¹⁸³ Al manuscrit diu, tant aquí com en l'encapçalament precedent, «relativos». He descartat que sigui una opció terminològica particular pel fet que, més endavant, l'autor es refereix als relatius anomenant-los també «relativos». És per això que m'he decantat per considerar-ho un error, i ho he esmenat en l'edició.

¹⁸⁴ Crida l'atenció la consideració d'*aquell* com una forma del pronom personal de tercera persona; ho trobarem també en algun altre lloc de la gramàtica. La idea ve afavorida, sens dubte, per l'ídic origin etimològic del pronom personal i del demostratiu (amb reforç). No és pas gens habitual, però, en les gramàtiques de l'època, i entre les catalanes només ho trobem a la de Josep Ullastre, que de fet proposa *aquell* com a única forma del pronom personal de tercera persona (1743: 52)

¹⁸⁵ En tot aquest paràgraf respecto l'ús original dels apòstrofs —que concorda amb el que s'ha establert als § 95-117— ja que, en el cas contrari, el text perdria coherència.

lleys / *Las lleys se fan per las cors* o¹⁸⁶ *són fetas per las cors* – esta conversión se explicará en los verbos.

230. Nos siempre se pronuncia *ans*; *vos*, *aus*; *los*, *als*, como se explicó al tratar de la *e*: *Los enemichs ans persegueixen* o *nos persegueixen*; *Lo rey vos demana* / *L' rey aus demana*; *Als dolents, dóna-los*¹⁸⁷ *càstich* / *Als dolents, dóna'ls càstich*.
231. En los imperativos se suprime la vocal: *senya-t'*, *menja'ls*, *estranya-m'*, *arrenca-l'*.¹⁸⁸ En el dativo *li* no: *dóna-li això*, *fes-li*.

POSESIVOS

232. *Meu, teu, seu*, singular; *meus, teus, seus*, plural.
233. Estos pronombres se unen bien con el artículo: *lo meu, lo teu, lo vostre*, etc. En las preguntas se suprime: *De qui és?* *Meu, teu, seu, vostre, nostre*, etc.
234. Dicen en catalán *en sò del meu* para decir 'en posesión mía': *Jo estich en sò del meu, Volia ficar-se en so del meu*. No se dice *en so del seu* ni *de nosaltres*, etc.; dicese *en so dels altres*.
235. *Meba, teba, seba*, singular femenino; *mebas, tebas, sebas*, [plural].
236. También hay los pronombres femeninos *mia, tua, sua*; *ma, ta, sa*. Los primeros van unidos de artículo; los otros, no: *la mia paret, ma paret*. Los primeros pueden posponerse al nombre: *la paret mia*. En admiración se posponen sin artículo: *Mare mia!*, *Déu meu!*

Mon, ton, son tienen la misma construcción –plural *mos, tos, sos*.

---

¹⁸⁶ Cambio la conjunció copulativa *y*, que apareix al manuscrit, per l'adversativa *o*, que assegura millor el sentit del text.

¹⁸⁷ Al manuscrit diu «donar-los», però no fa sentit.

¹⁸⁸ Aplico també, en aquest paràgraf, el que s'ha dit per al § 229.

237. Estos pronombres se usan siendo uno el que habla o el poseedor. Siendo muchos es *nostre*, *vostre*, singular; *nostres*, *vostres*, plural.

DEMOSTRATIVOS¹⁸⁹

238. Los pronombres demostrativos son *aquell*, *aqueix*, *aquet* o *aquest*, *altre*, *això*, *allò*, *asò*, *això altre*, *allò altre*.

239. *Aqueix*, *aquest*, *aquell* se usan para los hombres cuando no hay otros antecedentes, pero comúnmente se usa para todo; *això*, *asò*, *allò* se usa para todas las cosas, únicamente y en terminación neutra.

Aqueix, masculino, *aqueixa*, femenino, indica lo de más cerca; *aquet* o *aquest*, *aquesta*, lo intermedio; *aquell*, *aquella*, lo de más lejos.¹⁹⁰

Això, *asò*, *allò* no tienen plural. *això* es para lo más cercano, *asò*, para lo intermedio; *allò*, para lo lejano.

240. [f. 10v] *Qui és aqueix?*, *aquell?*, *aquesta?*, etc., indica referirse a hombre o muger y no a otra cosa; lo señala con el dedo.

241. No dirá bien *Què és aqueix?* sino *Què és això?*, *allò?* En el primer modo debe unírle el nombre a que se refiera: *Què és aqueix ruido?*, *D'ahont ve aqueix llam?* –equivale a un adjetivo. En el segundo debe espresarse sin él: *això que tens*, *res de això*, *Què vol dir això?*

---

¹⁸⁹ *Demonstrativos*, al manuscrit, però no ho hem mantingut perquè tot seguit usa *demonstrativos*, sense *n*.

¹⁹⁰ En català central, la distinció ternària dels dítics demostratius difícilment va existir mai, i des dels primers testimonis trobem una distinció binària, similar a l'actual. Tot i això, en llenguatge acadèmic, es recomanava l'ús de *aquest* per 'prop del que escriu', de *aqueix* per 'prop del que llegeix' i de *aquell* per 'lluny dels interlocutors' —aquest sistema ternari encara el recull Moll (1968) i l'explica Coromines (1980-1991). El que sorprèn en Cardellach no és que vulgui difondre un sistema ternari, sinó que el valors de les formes *aqueix* i *aquest* estigui intercanviats. Atès que era un bon coneixedor del llatí, es pot sostenir que va relacionar les formes *aquest* i *aquell* amb els demostratius *ISTE*, *ILLE*, de segon i tercer grau, i va deduir que *aqueix* era comparable a *HIC*, de primer grau.

242. *Est, eix* no se usan sino en la escritura: *per est motiu, Esta rahó me convens*; lo mismo que *per aqueix motiu, per aqueixa rahó*, que se usa en la conversación.
243. Dícese también *no hi ha un tal* o *no hi ha tal* en expresión negativa equivalente a los pronombres indefinidos, donde se verá.

RELATIVOS

244. Los relativos catalanes son *qui, quin, quins, quina, quinas, que, cual, quals*.
245. Cuando se pregunta por alguno y se responde como sin haber oído, la pregunta es *qui: Ha vingut lo Francisco? Qui?*, responderá como para que se repita. También se responde *cual?*, o *quin?, quins?* o *quinas?*, cuando la pregunta es dudosa y se desea que se aclare cual de lo preguntado se busca o se quiere dar a entender: *Dóna bons consells. Quals?, Quins?; Has llegit las sesiones de Cors? Quinas?*, se responde.
246. También se usa *qui* cuando la interrogación se refiere a personas indeterminadas: *Qui no derramarà la sang per la pàtria?, Qui ho ha dit?, Qui són los enemichs de la llibertat?* No dirá *Quin no derramarà?* ni *Quin ho ha dit?*, etc.
247. Úsase *quins* cuando de un número se desean saber los que se buscan: *Quins ho han fet?, De quin medi se han valgut?* Regularmente se acompaña del nombre a que se refiere: *Per quin fi ho proposas?*
248. Se usa *quin, quina, quins, quinas* en la admiración ponderando la gravedad o importancia de la cosa de que uno se admira: *Jesús!, quinas batallas!; Quin modo de dir!; Quins discursos!; Quin geni!*
249. El *que* se usa para ponderar el número: *Que batallas!, Que revolucions causa la ambició!*¹⁹¹

---

¹⁹¹ He optat per editar sense accent aquest relatiu, encara que es tracta clarament d'una partícula diferent del relatiu àton (recollit al § 251). No essent avui admesa la construcció que aquí es consigna, no hi ha massa referències per fixar un criteri. La construcció és relativament freqüent en textos antics

250. Cual y *cuals* se usan apenas sino en el caso dicho antes.¹⁹²

251. *Que: L'home que no contribueix, de què serveix?*

Cual: Lo asunto del cual parlem, Per cual rahó no seguí, De cuals resultas ocorregué. Estos se usan refiriéndose a un antecedente.

PRONOMBRES INDEFINIDOS O INDETERMINADOS

252. [f. *ur*] Llámense los que en general significan ‘uno’ o ‘algunos entre muchos’, sin determinarlos.

253. *Un, algun, quiscun, cada un, altre, ningun, cap, res, cada cual, cualsevol, sia qui sia*, todos son indefinidos y pueden usarse solos: *Un m'ha dit que no, Algú plorarà d'aquesta feta, Venen gramáticas a 15£¹⁹³ quiscuna, Cada hu llansa per lo cantó que vol, Altre se'n trobarà millor, Ningú ho vol, Res me cansa, Cada cual contribuirà, Cualsevol és amo, Sia qui sia deu obeir la ley.*

254. Pueden usarse seguidos de preposición *de*: *Un de vosaltres ha faltat, Algun dels allegats ho ha fet, Quiscun de ells fou premiat, Jo só altre de tants, Cap de tantas lleys féu proba, No*

—basta recordar només la tornada dels conegudíssims *Goigs de les Ànimes del Purgatori*: «A les ànimes oïu, que criden: Ai, *que* dolor!»— i molts editors han optat per accentuar aquest relatiu, tingut per castellanisme, justament per diferenciar-lo de la forma àtona —Modest Prats, per exemple, editant aquests mateixos goigs (Prats 2009: 200). Coneixent, però, l'ús viu que encara té en alguns llocs aquesta construcció, puc atestar que el timbre vocàlic és neutre —*kə kázəs kə ján*, etc.—, pel que m'he decantat per no accentuar el relatiu.

¹⁹² Hi ha dues línies ratllades, just abans d'aquest apunt, que diuen: «Sin preguntar ni admirar, en casos de elecció o [...] es *quin*: *De quin parer ets tu? De o...*».

¹⁹³ El símbol utilitzat sembla, efectivament, el de la lliura, moneda en ús a Catalunya fins a la unificació monetària que van promoure els governs liberals d'una manera definitiva a partir de la revolució 1868. Tanmateix, quinze lliures de l'època eren molts diners i no sembla gaire coherent com a preu d'una gramàtica (un oficial de la construcció a Barcelona, pels volts de 1850, cobrava uns 30 sous diaris i una lliura de plata barcelonina equivalia a 20 sous; 15 lliures serien 300 sous, l'equivalent a deu dies de feina d'un obrer qualificat). Potser la lectura correcta ha de ser 15 sous i el símbol usat és alguna mena de S barrada que significaria aquesta moneda; no hem trobat però documentat aquest ús. D'altra banda, la qüestió és del tot irrellevant a efectes de l'exemple gramatical que es proposa.

*m'immuta res d'això, Cada cual de ells marxa per diferent camí,
Cualsevol de ells vos ho dirà, Sia qui sia de vosaltres.*

255. *Un* se une muy frecuentemente con *hom* para indicar la persona que habla: *Un hom no sap què fer* equivale a *Jo no sé què fer*, pero es más lata la primera expresión, porque *un hom* se dice constituyéndose el que habla en la posición de todos los oyentes, y en su boca como si todos lo digeran a un mismo tiempo.
256. De todos los referidos pronombres solo *un*, *algun*, *cada un*, *quiscun* y *ningun* tienen femenino; los demás son comunes a ambos géneros.
257. Todos pueden usarse en respuesta secamente: *Qui vindrà? Algun, un, quiscun, cualsevol, cap, altre, de nosaltres*; por donde se ve que en la pregunta *qui* van unidos o seguidos de *de*, porque son partitivos, bien que solos se usan también, pero son indeterminados o generales.
258. Hay, sin embargo, pronombres que se unen a nombres substantivos y son: *cada*, *cert*, *certa*, *alguna*; considéranse como nombres adjetivos que no pueden por si solos subsistir en la oración. Así: *Cada paraula, una sentència, Cert home ho digué, Ha descubert una certa cosa, Alguna cosa sab ell.*
259. El pronombre *cada* puede cambiarse con *tots*, *totas*, pero en estos cambios se pospone al pronombre el artículo, siendo de notar que ambos se ponen en concordancia [f *uv*] en el plural: *Cada dia surt lo sol / Tots los dias surt lo sol, Cada remat té son pastor / Tots los remats tenen son pastor*; pero esta conversión no tiene lugar sino en cosas colectivas y no en otras en que el *cada* denota exclusión: *Cada paraula, una sentència* no dirá muy bien si convierte *Totas*¹⁹⁴*las paraulas, sentencias*; *Cada terra fa sa guerra* no sonará bien con decir *Totas las terras fan sa guerra.*

---

¹⁹⁴ «Todas» en l'original.

260. *Cert* se usa también como pronombre indeterminado¹⁹⁵ y como sugeto de la oración junto con *home*: *Cert home he vist, Cert home m'ha dit*.
261. *Fulano, sutano, menguano* equivalen a *aquel*, pronombre; lo mismo que *tal cosa, tal altre y tal altre; això, allò, això altre, allò altre*. Lo primero lo sustituimos en lugar de *hombre*: *Eran fulano y fulano*. Dícese también *aquet, aquest altre, aquell altre*. Lo mismo se dice de *un tal* en caso de duda: *Hi havia un tal Domingo*; también se dice *No hi ha tal* o *No hi ha tal cosa* cuando quiere negarse.
262. *Això, allò, allò altre* se ponen en boca del que dice para substituirse en lugar de cosas que le conviene callar o para acortar o por no ser necesario referirlo. Regularmente se dice *això, això, això y això; allò altre* se deja. Si se me pregunta por ejemplo, en medio de una relación que yo haga, *Y què respongué?* diré *això y això y això y això* o bien *tal y tal y tal cosa*.
263. Para indicar o decir 'aquí' o 'allí', decimos también indeterminadamente *a tal y tal part* o *banda, per aquí* o *per allí*; decimos también *per aqueix y aqueix cantó* o *per tal y tal part, per tal y tal banda*.
264. *Ho* pronombre demostrativo se pone en lugar de *això, allò*: *Ja ho saps, Qui ho proposa?* En la comunicación se hace oír como una *u* y por esta causa algunos lo escriben uniéndolo al nombre precedente. En los ejemplos dados escribirían: *Jau saps, Quiu proposa?*; pero no puede permitirse que, por razón de la brevedad o licencia del language, se altere la gramática.

---

¹⁹⁵ No aporta cap exemple que justifiqui aquesta categorització de *cert*. En català actual, *cert* només té ús com a adjectiu. És possible que, atès que en les frases que consigna —*Cert home he vist, Cert home m'ha dit*— *cert* és substituïble pel determinant indefinit *un*, es pensés que hi podia donar un tractament anàleg.

265. [f. 12r] En el tratado de la pronunciación dijimos que *ne* era pronombre y tocamos algo sobre la manera con que se pronuncia.¹⁹⁶
266. Efectivamente es de tal uso que ni en la más correcta escritura puede suprimirse, pero, por no haber comprendido su uso y su origen, se une sin razón o bien con el nombre que le precede o bien con el que le sigue bajo la figura de una *n* sola. Así escribirán *Ja non hi ha* o *Ja no ni ha*, *Cuants an portas?*, *An tens molts?*, *Ten dono dos*, y así otras oraciones en que suena cierta expresión referente a otra cosa.
267. Pues esto que se refiere a una cosa que se calla o que se está dicha no es más que el pronombre *ne* o una partícula que hace su oficio, de la cual llamamos la *e* en todos casos y por esta razón se considera como parte de los nombres que lo acompañan uniéndola al primero o segundo según principio este último con consonante o vocal, y aún se le antepone una *a* cuando, hallándose en medio de dos palabras, la primera acaba y la segunda empieza con consonante, y cuando, hallándose al principio, le sigue consonante también, lo cual proviene de que no pudiéndose pronunciar sola la *n*, y desterrada la *e* de la pronunciación, le añadimos un sonido vocal involuntario equivalente al de la *a*, cuando en realidad debe escribirse siempre solo con el apóstrofo antes o después según sea el punto donde pronunciemos la vocal.
268. Esto supuesto, el *ne* se pone en lugar de *de això*, *de asò*, *de allò*, *de aquí*, *de allí*, de cuyo medio carecen los castellanos, más no los franceses, que tienen para idéntico oficio la partícula *en*.
269. *Jo me n'vax*,¹⁹⁷ *Jo me n'hi vaj*, el primer *ne* significa 'de aquí'; el segundo no tiene más significación que la de hacer a *me* la

---

¹⁹⁶ El pronom *ne* i les seves formes elidides o reduïdes apareixen profusament en els exemples del capítol sobre la pronunciació, però l'únic lloc on s'esmenta de manera explícita aquesta partícula és al final del § 95. Allà no se la considera pròpiament un pronom sinó «partícula con vices de pronombre *ne*».

persona que ejecuta: sin el *ne* sería la persona para quien, y estaría en dativo.¹⁹⁸

270. Así si hablamos de dinero diré, por ejemplo, *San necessita mol* entiendo decir *Se necessita mol diner*, pero escribiré *Se n' necessita mol*; *Pochs na tinch* diré también *pochs an tinch* o *an tinch poch*s, entiendo decir *tinch poch*s *diners*, pero escribiré en el primer caso: *Pochs n' tinch*; en el segundo, *Pochs 'n tinch*; en el tercero, *N' tinch poch*s.
271. La partícula *hi* se confunde del mismo modo; por [f. 12v] no haber quizá querido comprender su uso, la han añadido a uno u otro de los nombres con que se acompaña, escribiendo y por *hi* y confundiendo una conjunción con un pronombre.
272. *Hi* es, pues, un pronombre que se pone en lugar de *aquí* o *allí*, *a este*, *a ese*, *a aquel*, *a esto*, *a aquello*, que es lo mismo de que se valen los franceses con su partícula *y*; medio de que carece la lengua castellana.
273. *L'hi poso?*, preguntará alguno; se entiende '¿pongo esto o aquello aquí, allí?', etc. *Si t'hi vinch* se dice amenazando a alguno como si dige[se] *Si vinch a tu*. Si compro alguna cosa sentando el precio, dirá el vendedor: *Sens rebaixar n'hi res*, expresión que abrevia y realza a esta otra: *Sens rebaixar a vostè res d'99e lo que li demano*. Si hablamos de inconvenientes en algun negocio, diré: *Tants n'hi ha!*, que es como decir *Tants inconvenients se troban en aqueix asunto!*
274. Algunas veces se usa esta partícula a pesar de hallarse en la oración la cosa a que se refiera y esto le da más fuerza. Así diré

---

¹⁹⁷ En els exemples d'aquest paràgraf i del següent respecto l'ús original dels apòstrofs, d'acord amb que s'ha fet en els apartats precedents que toquen l'apostrofació.

¹⁹⁸ Aquest paràgraf és afegit en el marge. La distinció que es vol establir entre els dos exemples no és gaire reeixida, perquè es confon, en el segon cas, la realització sense *en* (*m'hi vaig*) amb l'homòfon pronom personal datiu. L'autor no s'adona, en realitat, que l'*en*, en cap dels dos exemples, no és un veritable pronom —com tampoc el *me*—, sinó que, forma part de la construcció *morfològica* del verb *anar-se'n*.

¹⁹⁹ Cardellach no s'adona que en la frase *Sens rebaixar n'hi res*, la forma *hi* té un valor diferent al valor locatiu que està descrivint. La combinació de pronoms *n'hi*, sovint rebutjada en textos escrits, correspon a la combinació canònica *li'n*, on *hi* equival a *li*, és a dir, el datiu de tercera persona.

Tants inconvenients hi ha en aqueix asunto! o *Tants n'hi ha en aqueix asunto!* A pesar de que el *hi* se refiere a *asunto*, lo pongo para multiplicar o realzar la real y efectiva existencia de los inconvenientes del asunto.

275. Tal es el genio de la lengua. Con estas espresiones recalca el sentido de las cosas que se espresan al paso que abrevia infinito la locución:

Si quiero convidar a alguno a que juegue conmigo le diré *Hi vol ser?*; este *hi* denota 'en el juego'. El castellano dirá *Quiere usted jugar conmigo?*, pero el catalán podría decir también con iguales palabras *Vol vostè jugar ab mi?*, pero no significa tanto como la sencilla espresión de *Hi vol ser?*

Què hi dius?, pregunta uno esperando respuesta a alguna consulta como si digese '¿Qué respondes a lo que te esplico, te propongo?'

Ja hi som es espresión usada para para todo; este *hi* pertenece a una riña, a una broma, a un lugar. Cuando uno se jalea con otro, este le dirá *Ja hi som*. Principiándose debate, otro dirá en torno de novedad *Ja hi som*.

NUMERAL[E]S

276. [f. 13r] Los numerales son:
1. un ^a	16. setse
2. dos	17. diset
3. tres	18. divuyt
4. quatre	19. dinou
5. sinch	20. vint
6. sis	21. vint-y-un ^b
7. set	22.
8. vuyt	23.
9. nou	24.
10. deu	25.
11. onse	26.
12. dotse	27.
13. tretse	28.
14. catorse	29.
15. quinse	30. trenta

31.	trenta-un	90. noranta
32.		95.
33.		100. cent
34.		101. cent y un
35.		120. cent y vint
40.	cuarenta	121. cent vint-y-un
45.		129. cent vint-y-nou
50.	cinquanta	130. cent trenta
55.		200. dos-cents
60.	xeixanta	300.
65.	xeixanta-sinch	900.
70.	setanta	1000. mil
75.		1100. mil cent y no onse cents
80.	vuytanta	2000. dos mil
85.		2100. dos mil cent, etc.

277. NOTA^a: Se dice también *hu*: *vint-y-un* / *vint-y-hu*, este último en partidas de 21 arriba: *Cuants n'hi ha? Un / cent cinquanta-hu*.

278. NOTA^b: De ahí a 30 se pone la *y*, en los demás no; lo mismo de 120 a 130, etc.

ORDINALES Y PARTITIVOS

279. *Primer, segon, ters, quart, quint, sisè, setè, vuytè, novè, desè, onse, dotsè, tretsè, catorsè*, etc., ordinales.

280. Estos números son también partitivos: *unitat, ters, quart, quint*; empero no se dice *vint-y-unè, vint-y-nouè, trenta-unè, trenta-nouè*, etc.²⁰⁰

281. Un *centenar* y no un *centè*, colectivo. Ahí toma la expresión de *-avo*: *un cent y unavo, cent-y-vintavo*.

282. *Un trisagi, un octavari, un septenari, un novenari, un quinsenari, un trentanari*, colectivos.

²⁰⁰ Cal entendre que no es diuen, o no s'usen, com a partitius.

283. *Mitad, segona, tercera, quarta, quinta, sexta, sèptima, octava, novena, desena, onsenà, dotsena, tretsena, catorsena, quinsena, dècima sexta, dècima sèptima, [dècima] octava, [dècima] nona, vintena, vint-y-sinquena, trentena, cuarentena, cincuantena, xexantena, etc., centena, dos centenàs, etc., partitivos –una vuytena es un panecico y colectivo, como parte de los anteriores.*
284. *Se dice una quinsenada y no quinzena:²⁰¹ una quinsena de dias, de duros, de caballs, y no una quinsenada, colectivo; [f. 13v] la vuytada del Corpus, colectivo, y no la vuytena, y así la capvuytada para espresar el último día de la octava.*
285. *La major part, pochàs, molts, un grapad, bons xichs, bona cosa, son partitivos.*

---

²⁰¹ En aquest apartat, Cardellach intenta explicar que mots com *quinzenada*, *vuitada* o *capvuitada* tenen un sentit lexicalitzat, mentre que formes molt properes s'usen en sintagmes que fan de determinants quantitativs: *una quinzena de...* El mot *quinzenada* s'ha documentat al CICA amb el valor de 'quinze dies d'arrest'.

DEL NOMBRE

286. El nombre es sustantivo y adjetivo, prescindiendo de las demás subdivisiones. Sólo le subdividiremos en masculino, femenino, neutro y ambiguo, por razón de los géneros.
287. El nombre sustantivo lleva siempre consigo un artículo que le determina el género, por manera que la sola calidad, el buen gusto o la naturaleza misma de las cosas les hace atribuir universalmente el artículo masculino o femenino que le conviene, lo mismo que en español. Al contrario del francés, que mira las terminaciones y requiere largas tablas para su conocimiento.
288. Se ha dicho que el artículo *lo* se da a los masculinos y *la* a los femeninos y, por un contraprinipio, que es masculino el que lleva el artículo *lo* y femenino el que lleva *la*; pero ¿por qué a un nombre le damos *lo* y a otro *la*?, ¿cómo conocemos que *taula* lleva el género femenino y *paper* el masculino?, ¿por qué no invertimos en estos nombres su calidad? Respóndese que *taula* corresponde a la clase femenina. ¿Por qué? Que *paper* a la clase masculina. ¿Por qué también? No pudiéndose alegar otra razón, hemos de convenir que no hay para que buscar reglas para la determinación de una cosa que se resuelve por si misma.
289. No obstante es averiguado que todos los femeninos terminan con *a* breve y los masculinos en distintos sonidos y en *a* fuerte: *un capità, un paysà, etc.*
290. Si algún nombre acabado en *a* breve no es femenino será porque pertenece esencialmente a la clase de varón *-lo papa-* o que es ambiguo, como en los nombres de oficios o derivados: *lo maquinista / la maquinista; lo flautista / la flautista, etc.*
291. Algunos nombres de aves o bestias son epicenos: *la guineu* es masculino y femenino; *la cadarnera, la [f. 14r] griba, un garrí.*²⁰²

---

²⁰² Un nom epicè és substantiu animat que designa alhora tant un individu de sexe masculí com un de femení independentment de gènere gramatical. En l'explicació que dóna Cardellach es confonen el gènere gramatical amb el sexe: en una gramàtica *la guineu* és un substantiu femení.

CONVERSIÓN DEL MASCULINO AL FEMENINO

Substantivos

292. Los nombres substantivos pocas veces se cambian en femeninos, porque ambos son distintos y no derivan el uno del otro.
- Así, si decimos *un plan* y queremos feminizarlo diremos *una plana*, y nos da una idea diferente.
293. Solamente se convierten en femeninos los masculinos en los nombres de oficios acabados en *-er* y *-or*, añadiéndoles una *-a*: *botiguer*, masculino / *botiguera*, femenino; *rajoler*, *rajolera*; *barber*, *barbera*; *autor*, *autora*; *rector*, *rectora*. En los nombres nacionales: *español*, *española*; *francès*, *francesa*; *turc*, *turca*.
294. En los acabados en *-a* larga se convierte añadiendo *-na*: *capità*, *capitana*; *paysa*, *paysana*; *italià*, *italiana*; *català*, *catalana*, etc.
295. *Metge* se convierte en *metgessa*; *sastre*, *sastressa*; *poeta*, *poetissa*; *abad*, *abadesa*; *sacerdotisa*, *papissa*.

Adjetivos

296. En los adjetivos se convierte el masculino añadiéndole una *-a*: *prudent*, *prudenta*; *gros*, *grossa*; *trist*, *trista*; *melancòlich*, *melancòlica*.
297. Empero en los participios de pretérito de verbos regulares acabados en *-it* el femenino se convierte en *--[i]da*: *farsit*, *farsida*; *oït*, *oïda*; *vestit*, *vestida*; y, en general, así sucede en todos los participios acabados en *-t* después de vocal, siendo de verbos regulares: *portat*, *portada*; *aixugat*, *aixugada*.
298. Los participios irregulares se convierten tan solo con añadir la *-a*: *escrit*, *escrita*; *dit*, *dita*; *aixut*, *aixuta*.

299. Los participios recíprocos no cambian el género con los verbos substantivos [con] *haber*:²⁰³ una muger dirà *Cuant me hauré vestit*, y no *vestida*.

FORMACIÓN DE LOS PLURALES

300. [f. 14 v] Los plurales de los nombres substantivos o adjetivos se forman añadiendo una -s en la terminación: *pare*, *pares*; *las nits*; *lo foch*, *los fochs*; *atrevit*, *atrevits*; *atrevida*, *atrevidas*.
301. No obstante *bras* hace *brasos*; *nas*, *nasos*; *cas*, *casos*; *pas*, *pasos*; *cedàs*, *cedasos*; *bordegàs*, *bordegasos*, lo cual denota que el plural en tales terminaciones se forma añadiéndole -os: *pasadís*, *pasadisos*; *sis*, *sisos*; *dos*, *dosos*; *corredós*, *corredosos*;²⁰⁴ *tres*, *tresos*; *fus*, *fusos*.²⁰⁵
302. Hay nombres que no se usan sino en plural: *unas estoballas*, *uns tarnals*, *uns anaguas*, *uns esmolls*, *aixams*, *elàstichs*, [...], *matines*, *trespeus*.
303. *Una faus* o *fals* no tiene plural o no se muda;²⁰⁶ *un calis*, *dos calis* –mejor *un càlser*, etc.²⁰⁷

---

²⁰³ Aquí hi ha, potser, una confusió terminològica. Els «verbos substantivos» sembla clar que vol dir els temps compostos dels verbs (amb l'auxiliar haver). La concordança del participi dels temps compostos amb el Complement Directe (o amb el Subjecte, si l'auxiliar era ser) era habitual en la llengua medieval, però ha quedat com una cosa residual en el català contemporani. Fabra l'admetrà encara, amb caràcter opcional, a la gramàtica normativa de 1918, però només el recomana quan el CD està pronominalitzat (Fabra 1918: 95-96). Cardellach sembla que ja la descarta del tot, en aquest passatge —i, de fet, ja no parlarà enlloc de la gramàtica de temps compostos amb l'auxiliar ser, on la concordança era, potser, més imprescindible. Això darrer no deixa de ser significatiu, coneixent bé l'autor la gramàtica francesa, on sí que s'ha mantingut i prescrit l'ús de l'auxiliar ser en determinats verbs.

²⁰⁴ Aquesta formació, segurament vulgar, sembla de doble plural, o un plural reduplicat: *corredors* ja és plural i d'aquí es formaria un altre plural.

²⁰⁵ Hi ha un fragment ratllat que diu: «También se añade el -os en [...] *mto*, [...] *mtos*».

²⁰⁶ En aquest lloc l'autor hi anota també «un vals, dos valsos», però aquest exemple clarament no fa sentit.

²⁰⁷ Una mica més amunt, a continuació del § 300, podem llegir al manuscrit una frase, ratllada, que ha estat substituïda per aquest paràgraf i l'anterior: «Los nombres acabados en -s no se mudan: *las fals*, *las fals*, *los anaguas*, *los tarnals*, *los...*»

304. Los en *-o* y *-a* largos [y] en *-i* se forman añadiendo *-ns*: *oració*, *oracions*; *ca*, *cans*; *pi*, *pins*.
305. Los nombres de metales y virtudes en si mismos no tienen plural; los de ciudades, villas, etc.

FORMACIÓN DE LOS ADVERBIOS

306. De los adjetivos acabados en *-al* se forman [adverbios] añadiéndoles *-ment*: *fatal*, *fatalment*; *tal qual*, *talqualment*; *igual*, *igualment*. De *mal* se forma *malament*.
307. De los acabados en *-ble*, se forma[n] de la misma manera: *terrible*, *terriblement*; *passable*, *passablement* –la *e* del *-ble* es muda.
308. De los adjetivos acabados en *-os* largo, derivados por lo regular de verbos, se forma[n] añadiéndoles *-ament*: *perillós*, *perillosament*. Esto da la regla de que los adverbios se forman de los femeninos añadiéndoles *-ment* –*guapa*, *guapament*; *bona*, *bonament*–, y que los adjetivos que bajo una terminación común prestan adverbio son comunes a los dos géneros.²⁰⁸

FORMACIÓN DE LOS SUPERLATIVOS

309. [f. 15r] Los superlativos se forman del adjetivo masculino añadiéndole *-íssim* masculino, *-íssima* femenino: *alt*, *altíssim*; *xich*, *xiquíssim*; *blanch*, *blanquíssim*. El acento está en la primera *i*.
310. Los pretéritos mudan además la *-t* en *d*: *passat*, *passadíssim*; *cansat*, *cansadíssim*; *esblancaït*, *esblancaïdíssim*.
311. Los superlativos de los substantivos se forman añadiéndole *-as*, *-arro*, *-aso*, *-atxo*, *-atxàs*: de *home* se forma *homenàs*, *homenarro*, *homenasso*, *homenatxo*, *homenatxàs* y *hombron*;

---

²⁰⁸ No s'entén gaire bé el sentit de la darrera afirmació. Sembla que vol dir que els adjectius que no formen l'adverbi en *-ment* a partir del femení és perquè són invariables.

de *llop*, *llopàs*, *lloparràs*, *lloparro*, *lloparraso*, *lloparratxo*, *lloparratxa*; de *cistell*, *cistellàs*, *cistellarro*, *cistellasso*, *cistellarrasso*.

312. Tiene también, y se usa en tono de desprecio o de depresión, la terminación *-ot*: *homenot*, *llopot*, *lloparrot*, *cistellot*; *Vaya un homenot!*, *No vull aqueix cistellot*. La terminación en *-atxo* es menos usada.
313. El catalán admite muy bien aumentativo de aumentativo, como se ha visto: de *homenatxo*, *homenatxàs*; de *homenarro*, *homenarràs*; de *homenaso*, *homenasàs*, *homenasarro*; de *caball*, *caballàs*, *caballarro*, *caballasso*, *caballarraso*, *caballassàs*, *caballassarro* –depresivo, *caballot*.

Así se ve cuan suceptible es de aumentativos la lengua catalana y todos significativos de la grandor²⁰⁹ que se pondera. Sin embargo, no todos los nombres admiten esta diversidad, como de *palla* no formo sino *pallassa* en buen sentido, y a lo más *pallarrra*, pero esto lo enseña el uso.

314. Cuando el nombre no puede tomar estas variaciones se pondera con los adverbios *molt*, *bastant*,²¹⁰ y si es necesario toman estos adverbios el superlativo: *És molt home de bé*, *És moltíssim home de bé*; *Féu bastanta fortuna*, *Féu bastantíssima fortuna*.
315. El *tant* deja siempre suspenso el sentido, cuando no sirve para comparar como veremos después: *És tant home de bé que...*, *Digué tantíssimas cosas que...*
316. [f. 15v] *algo* parece ser tomado del español y sirve como de promedio entre lo pequeño y lo positivo: *És bo / És algo bo*; hay la diferencia que el segundo es menos que el primero; *Com se troba? Bé / Algo bé*; este último modo presupone enfermedad. Estos y demás adverbios se tratarán en su lugar.

---

²⁰⁹ «de la grandor» afegit sobre la línia; «con la viveza», a sota, ratllat.

²¹⁰ Hi ha també «tant» y «algo», però han estat ratllats. Contrasta la manera d'escriure aquí l'adverbi *molt*, quan abans s'havia propugnat la diferència gràfica entre *mol* (adverbi) i *mòlt* (participi de moldre) —§ 205 i 270, però Cardellach també ha escrit *molt* a § 266, 285, etc. Al § 331 es fa del tot evident la vacil·lació.

317. *tot un* es expresión que se une a otra palabra para ponderar en exceso: *És tot un home!*, *És tot un dir!*, *És tot una cosa ab N!*

DIMINUTIVOS

318. Los diminutivos de los adjetivos se forman añadiéndose la terminación *-et*: *blanc*, *blanquet*; *sabi*, *sabiet*; *prim*, *primet*; *grog*, *groguet*, etc.
319. Los participios de pretérito, como en los superlativos, cambian la *-t* en *d*: *estimat*, *estimadet*; *afligit*, *afligidet*; *beneït*, *beneïdet*, etc.
320. De los sustantivos, se forma [el diminutivo] añadiendo *-net* a las terminaciones de los nombres que acaban con vocal larga, y quitando la *n* a los que acaben con consonante. Ejemplos de lo primero: *porró*, *porronet*; *bité*, *bitenet*; *paysà*, *paysanet*; *gra*, *granet*; *pi*, *pinet*. Ejemplos de lo segundo: *salt*, *saltet*; *for*, *fornet*; *coix*, *coixet*; *xich*, *xiquet*; *animal*, *animalet*; *camp*, *campet*.
321. Los acabados en vocal breve pierden esta vocal. Ejemplos: *casa*, *caset*; *matxo*, *matxet*; *agulla*, *agulleta*; *morro*, *morret*, etc., lo cual sucede también con los adjetivos femeninos: *sàbia*, *sabieta*.
322. Los acabados en los diftongos de *-au*, *-eu*, *-iu*, *-ou* no pierden la vocal: *palau*, *palauet*; *creu*, *creueta*; *niu*, *niueta*; *ou*, *ouet*. Tampoco los en *-oy*: *noy*, *noyet*.
323. También tiene el diminutivo la terminación de *-icó* (o larga), *-illa*, *-ona* (femenino): *botifarra*, *botifarreta*, *botifarrica*, *botifarrona*, *botifarrilla*.
324. La terminación *-ot*, *-ota* no aumenta ni disminuye la cantidad, pero deprime la cualidad: *No llegesch semblants llibres* es menos vivo que *No llegesch semblants llibrots*. Este modo, sin embargo, es del vulgo.

COMPARACIÓN

325. [f. 16r] Comparamos a veces una cosa con otra por término de igualdad; otras veces para aumentar, otras para disminuir.
326. En el primer caso usamos del adverbio *tant* y le corresponde *com*, a diferencia de cuando es un medio aumentativo que le corresponde el *que*, como vimos hablando de los aumentativos: *Un bon general és tant necessari com un bon exèrcit*; igualamos así la necesidad relativa que hay del uno y del otro.
327. En el segundo, usamos de *més* y le corresponde *que*: *Un bon general és més necessari que un bon exèrcit*.
- Usamos también para la comparación aumentativa de *millor*, como adjetivo unido al sustantivo que le precede, y luego sigue el *que* sin otra voz intermedia: *Lo govern monàrquich moderat és millor que la república*.
328. Lo mismo sucede con el diminutivo o depresivo *pitjor*: *Lo govern monàrquich moderat és pitjor que la república*.
329. Para denotar una cosa grande usamos de la voz *major*; para otra pequeña la de *menor*: *Joan és major que Francisco, Francisco és menor que Joan*. Hubiera dicho también: *Joan és més grand, més alt, que Francisco, Francisco és menos alt, o més petit, més xich que Joan*.
330. Para denotar la corpulencia usamos de *gros* o de *gruixut*, y [para] la delgadez, de *prim*. Adviértase que estos términos comparativos se usan bastante con este modo de hablar: *És més gruixut, més gros que un dimoni; És més prim qu'un no sé què, o més prim qu'una canya*. A no valerse de estas locuciones vulgares en la conversación dícese: *És molt gros, És molt gruixut, És molt prim* o, al contrario, *És poch gruixut, poch prim*.
331. Al adverbio *millor* lo aumentamos an[f. 16v]teponiéndole el adverbio *mol*: *És mol millor de lo que jo creya, Est guisat és molt millor que l'altre*.

332. Las voces *millor*, *pitjor* van precedidas a veces del artículo, pero en tal caso les sigue *de* en vez *que*: *De tots los governs, lo millor és lo moderat; Lo pitjor dels governs és la república, De totas las ambicions, la del saber és la millor.*
333. Es de saber que es muy familiar a la lengua ese término de comparación aumentativa en todos los casos y sucesos: *Més negre qu-un dimoni, Sap més qu-un dimoni, que un butavant, que-l Bricant, Xarra més qu-un dimoni, És més viu que lo dimoni, Vés al butavant.* Al parecer el vulgo no ha hallado término más a propósito para asimilar lo grande de sus comparaciones que la idea del mismo Satanás: la parte ilustrada reprueba tamaña costumbre.
334. Usamos también de *massa*, equivalente de *demasiado*, como un medio aumentativo más bien que comparativo: *N'hi ha massa, Massa que-n té, No-n tinch massa.*
335. *Prou* se usa en lugar de *bastante*. Así cuando en alguna parte ya no cabe más de lo que permite la capacidad dicese *prou*. Otras veces se usa en lugar de *sí*; pregúntase: *N'hi ha? Prou*, se responde; *No-n té? Prou que-n tinch*. Otras, se usa en lugar de *bien*, ya: *Prou podrias! Tira!*, expresión que indica oposición de algun hecho por parte de quién la profiere.

DE LOS ADVERBIOS

DE TIEMPO (responden a: quant?)

336.

ara	a la nit
tot seguit	a mitja nit
ara tot just	entrada fosch
ahir	a la vetllada
antes de ahir	a la matinada
demà	al vespre
passat demà	de aquí a un mes
a mitg die	dintre un any
a la tarde	dins quatre mesos
abuy	sens tardar
entre dos clars	a la nit
[f. 17r] a la tornada	quant antes
fins a la tornada	per un may més
a la vista	sempre
may	subint
després, después	
	[y] las horas del día

DE LLOCH (ahont?)²¹¹

337.

aquí	més amunt
allí, allà	sobre
més ensà	sota
més enllà	desota
detràs de casa	a fora
al costat de casa	fora, més enfora
debant de casa	dins, més endins
dalt	dintre, a dintre
baix	lluny
a baix	aprop
amunt	cerca
avall	a part
dret o ret a o vers	a tot arreu

---

²¹¹ En aquesta ocasió l'autor s'ha despistat i ha consignat en català el títol de l'apartat.

endetràs, enderrera   endebant   (también   es
interjección)

DE MODO (com?) Y CALIDAD

338.

aixís	si fa no fa
bé	plegats
mal	dret
malament	de gom a gom
bonament	frech a frech
junts	ab un plegat
separadament	ab un brasejat
leri-leri	a ulls cluchs
fort	a las paupentas
de pal a mal	d'un patach
de repente	en un tancar y obrir d'ulls
no gayre bé	arreu
gayre	pitjor que pitjor
tau a tau	a la futroya
aixís, així	si fa no fa

DE CANTIDAD (cuants?)

339.

pochs	may menos
molts	bons xichs
no gayres	més
bona cosa	massa
menos	qui-sab-los ²¹²
una pila	a la alsada d'un campanà
bona pila	massa y tot ²¹³
bastants	

DE AFIRMACIÓN

340.

[f. 17v] sí	cert

---

²¹² En l'original «quissablos».

²¹³ Ratllat «úpala».

prou
bo
esta bé
en efecte
ja
oy
oydà
de debò

aixís és
sens dupte
verdaderament
just
perfectament
bravo
diga-li que ja

DE NEGACIÓ

341.

no
de cap manera
és cas negat²¹⁴
per cap estil

no pot ser
no cal que·t cansis
deixem-ho córrer

---

²¹⁴ Ratllat «nimay».

INTERJECCIONES

DE ADMIRACIÓN Y ESCLAMACIÓN

- 342.
Déu meu!	Què ho habia de dir!
Jesús!	Ah!
Grandíssim!	Com Mare de Déu!

DE DUDA

- 343.
Qui sap!	Pudé no!
Tal vegada!	Pot ser!
Pudé!	Encara que!
Pudé sí!	Com diantre!

DE IMPRECACIÓN

- 344.
Jo·t flich!	Botua listo! (s'enfada)
Caramba!	Vaya, vaya!
Home!	Futral!
Malvinatja!	Jo·t floch!

DE ÁNIMO

- 345.
Upa!	Au!
Issa!	Úpala!
Vaja!	Axò! (voz para animales)
Vamos!	Ayre! (denota pressa)
Alí!	

DE EXASPERACIÓN

- 346.
Nimay!	Alsa!
Dali!	

DESPRECIO

347.

Arri!

Anda!

DE QUEJA

348.

Ayre!

VERBOS AUXILIARES

349. [f. 18r] Los verbos auxiliares son aquellos que contribuyen a la formación de tiempos de los demás verbos. En catalán son *ser*, *haber*, *tenir que* o *de*, *estar*. Como su uso es de todos los tiempos compuestos, los continuaremos por estenso.

Haber

350. El que sirve para la formación de tiempos compuestos.

351. Presente de indicativo

Singular

jo *he*^a

tu *has*

aquell *ha*

Plural

nosaltres *hem* o *habem*^b

vosaltre *heu* o *habeu*

aquells *han*

NOTA^a: Pronunciado *joy* –*joy vist*–, es impropio.

NOTA^b: *habem* es impropio: se confunde con el verbo *hèurer*.

352. Pretérito imperfecto

jo *habia*

tu *habias*

aquell *habia*

nosaltres *habíam*

vosaltres *habíau*

aquells *habían*

---

²¹⁵ Restitueixo aquí el título d'inici de tota la secció dedicada a la morfologia verbal. Aquest títol apareix a l'encapçalament d'una pàgina posterior que ha estat ratllada (f. 22r), a causa d'una reestructuració posterior de la secció. La resta de continguts d'aquella pàgina ja han estat ressenyats, en nota, en els apartats corresponents (§ 455-456).

353. Pretèrit perfet²¹⁶
jo *haguí^a* o *he hagut*
tu *hagueres* o *has hagut*
aquell *hagué* o *ha hagut*
- nosaltres *haguérem* o *hem hagut*
vosaltres *haguéreu* o *heu hagut*
aquells *hagueren* o *han hagut*

NOTA^a: Hoy usadísimo en la conversación, entre toda clase de personas, este pretérito: jo *vas²¹⁷ haber*, tu *vas haber*, aquell *va haber*, nosaltres *vàrem, vam, vem haber*, vosaltres *vàreu, vau, veu haber*, aquells *varen, van haber²¹⁸* y equivale perfectamente al jo *haguí*, tu *hagueres*, etc.

354. Pretèrit plusquamperfet
jo *habia hagut*
tu *habias hagut*
aquell *habia hagut*
- nosaltres *habíam hagut*
vosaltres *habíau hagut*
aquells *habían hagut*

355. Futur imperfet
jo *hauré*
tu *hauràs*
aquell *haurà*

---

²¹⁶ Trobem al manuscrit una curiosa alternança del castellà i el català per a la denominació dels temps verbals en tota aquesta secció. No sembla respondre a cap criteri regular, i potser és atribuïble a una certa deixadesa per la provisionalitat dels apunts manuscrits. Mantinc els noms tal com apareixen i, només en el cas que aquests hi són abreujats d'una manera ambivalent, els restitueixo en castellà, que és la llengua en què està escrita l'obra.

²¹⁷ Hi ha una vacil·lació a l'hora d'escriure aquesta forma. En el text de la *Gramàtica* he trobat: *vax, vaj, vaitg*, etc., però aquí sembla que l'escriu amb *-s* final. Això el faria coincidir amb Petit Aguilar, però en l'obra d'aquest darrer s'hi consigna la forma *vares* com a segona forma del singular, cosa que la distingeix de la primera. En el cas de Cardellach, hi ha una coincidència entre la primera i la segona forma del singular, com a mínim, formal.

²¹⁸ La diversitat de formes de l'auxiliar en les persones del plural ha estat afegida posteriorment, sobre la línia del text. La forma escrita primer era només: *vàrem, vàreu i varen*.

nosaltres *haurem*
vosaltres *haureu*
aquells *hauran*

356. Futur perfet

jo *hauré hagut*
tu *hauràs hagut*
aquell *haurà hagut*

nosaltres *haurem hagut*
vosaltres *haureu hagut*
aquells *hauran hagut*

357. Present de subjuntiu

jo *hage* o *haja* o *hàgia*, *hagi*^a
tu *hages*, *hajas*, *hàgias*, *hagis*
aquell *hage*, *haja*, *hàgia*, *hagi*

nosaltres *hagem*, [*hajam*,] *haguem*
vosaltres *hageu*, *hajau*, *hagueu*
aquells *hagen*, *hajan*, *hàgian*, *hagin*

NOTA^a: El último es de la conversación.

358. [f. 18v] Pretèrit imperfet [de subjuntiu]²¹⁹

jo *haguera*, *hauria*, *hagués*
tu *hagueras*, *haurias*, *haguesses*
aquell *haguera*, *hauria*, *hagués*

nosaltres *haguéram*, *hauríam*, *haguéssem*

---

²¹⁹ La consideració del condicional com una forma de l'imperfet de subjuntiu té un innegable fonament formal i semàntic, i, en totes les llengües romàniques, moltes gramàtiques antigues —basades en el llatí una llengua que no tenia aquest temps— així ho recollien de la mateixa manera. Sorpren però que Cardellach, més endavant, en conjugar els verbs *ser* i *tenir*, separi el condicional i el consideri un temps verbal autònom (i el condicional compost, un altre). No s'explica gaire aquest canvi de criteri, sobretot, si tenim en compte que, a la vista del manuscrit, no sembla haver-hi cap solució de continuïtat en la redacció de tot aquest apartat dels verbs auxiliars —en el mateix full on s'acaba la conjugació del verb *estar*, sense condicional, comença la conjugació del verb *ser*, amb condicional. Més avall de la gramàtica, en l'explicació teòrica sobre «la formación de los tiempos. Su conocimiento y división» tampoc no es considera enlloc el condicional com un temps a part, sinó que se'l considera un dels «dos modos de optar» que expressa l'imperfet de subjuntiu (§ 420).

vosaltres *haguérau, hauríau, haguésseu*
aquells *haguéran, haurían, haguessen*

359. Pretèrit perfet [de subjunctiu]

jo *hage, hagi, haja, hàgia hagut*
tu *hages, hakis, hajas, hàgias hagut*
aquell *hage, hagi, haja, hàgia hagut*

nosaltres *hagem, haguem, hajam hagut*
vosaltres *hageu, hagueu, hajau hagut*
aquells *hagen, hagin, hajan, hàgian hagut*

360. Plusquamperfet [de subjunctiu]

jo *haguera, hauria, hagués hagut*
tu *hagueras, haurias, hague[s]ses hagut*
aquell *haguera, hauria, hagués hagut*

nosaltres *haguéram, hauríam, haguéssem hagut*
vosaltres *haguérau, hauríau, haguésseu hagut*
aquells *haguéran, haurían, haguessen hagut*

361. Imperativo

hakis tu
hagi aquell

haguem nosaltres
hagueu vosaltres
hagin aquells o vostès

362. Infinitivo

Presente: *haber*
Participio: *hagut*
Participio de presente: *habent*
Participio de pretérito: *haber hagut*²²⁰
Gerundivo presente: *habent hagut*

---

²²⁰ Aquí hi ha una confusió en la terminologia. Cardellach atorga el nom de *participio de pretérito* a *haber hagut*, quan, en realitat, es tracta de l'infinitiu compost o l'infinitiu perfet, segons la terminologia de les gramàtiques llatines. En llatí, només hi ha participi de pretèrit de la veu passiva i correspon en realitat al que ha anomenat com a participi —*hagut*.

Estar

363. Presente de indicativo
jo *estic*
tu *estàs*
aquell *està*
- nosaltres *estem*
vosaltres *esteu*
aquells *estan*
364. Pretérito imperfecto
jo *estaba*
tu *estabas*
aquell *estaba*
- nosaltres *estàbam*
vosaltres *estàbau*
aquells *estàban*
365. Pretèrit perfet
jo *estiguí, vas estar o he estat*^a
tu *estigueres, vas o vares estar o has estat*
aquell *estigué, va estar o ha estat*
- nosaltres *estiguérem, vam o vàrem estar, hem o habem estat*
vosaltres *estiguéreu, vau o vàreu estar, heu o habeu estat*
aquells *estigueren, van [o] varen estar o han estat*
- NOTA^a: El segundo es de la conversación.
366. [Pretérito] plusquamperfecto
jo *había estat, etc.*
- Se compone del imperfecto de *haber* y del participio de *estar*.
367. Futuro imperfecto
jo *estaré*
tu *estaràs*
aquell *estarà*
- nosaltres *estarem*
vosaltres *estareu*
aquells *estaran*

368. [f. 19r] Futuro perfecto
jo *hauré estat*, etc.

Es el futuro simple de *haber*.

369. [Presente de] subjuntivo
jo *estiga, estigue, estíguia*
tu *estigas, estigues, estíguias*
aquell *estiga, estigue, estíguia*

nosaltres *estigam, estiguem*
vosaltres *estigau, estiguen*
aquells *estigan, estiguen, estíguian*²²¹

370. Pretérito imperfecto [de subjuntivo]
jo *estaria, estigues y estés*
tu *estarias, estigueses, esteses*
aquell *estaria, estigues, estés*

nosaltres *estariam, estiguésem, estésem*
vosaltres *estariau, estiguéseu, estéseu*
aquells *estarian, estiguesen, estesen*

371. Pretèrit perfet [de subjuntiu]
jo *hage, hagi, hàgia estat*, etc.

Se compone del subjuntivo de *haber*.

372. Plusquamperfecto [de subjuntivo]
jo *haguera, hauria, hagués estat*, etc.

Se compone del pretérito imperfecto de subjuntivo de *haber*.

---

²²¹ En aquesta ocasió, contràriament amb el que fa Cardellach en el temps anàleg del verb *haber*, no es consigna les formes *estigui, estiguis*, etc., ni que sigui com a forma «de la conversació». Tampoc no apareixen *estiguera, estigueres*, etc., que se circumscriuen a l'àmbit valencià.

373. Imperativo
estigas, està,²²² estíguas tu
estiga, estigui,²²³ estíguia aquell
- estiguem, estem nosaltres*
estigueu, esteu vosaltres
estigan, estiguin, estíguian aquells

374. Infinitivo
estar
estat
estant

Ser

375. [Presente de] indicativo
jo só
tu ets
aquell és

nosaltres som
vosaltres sou
aquells són

376. Pretérito imperfecto
jo era
tu eras
aquell era
- nosaltres éram*
vosaltres érau
aquells éran

---

²²² La forma *està* per a l'imperatiu és etimològica i generalment se circumscriu només a textos medievals, però la seva inclusió en el model del verb *ser* suggereix que devia ser prou present en la contemporaneïtat, almenys per a l'autor —és clar que, essent notari, no devien ser-li estranyes les escriptures antigues.

²²³ Aquí apareix una de les formes en *-i* que no s'han consignat en el present de subjuntiu: *estigui*.

377. Pretèrit definit^{224, 225}
jo *fonch*, o *vas* o *vaitg ser*²²⁶
tu *fores*, o *vas* o *vares ser*
aquell *fou*, o *va ser*

nosaltres *fòrem*, *vam* o *vàrem ser*
vosaltres *fòreu*, *vau* o *vàreu ser*
aquells *foren*, *van* o *varen ser*

378. Pretérito indefinido
jo *he sigut*
tu *has sigut*, etc.

379. Pretèrit plusquamperfet
jo *habia sigut*
tu *habias sigut*, etc.

380. Futuro imperfecto
jo *seré*
tu *seràs*
aquell *serà*

nosaltres *serem*
vosaltres *sereu*
aquells *seran*

381. Futuro perfecto
jo *hauré sigut*, etc.

---

²²⁴ Cal fer atenció a aquesta denominació per a un temps verbal que en la conjugació dels verbs precedents i posterior anomena sempre *pretèrit perfet*. Semblaria un simple error que es pot esmenar sense problemes; tanmateix, la reflexió que fa l'autor més avall, a propòsit del valor d'aquest temps verbal (§ 414) suggereix que potser admetia com a denominacions vàlides per a aquest temps verbal tant la de *pretèrit perfet* com la de *pretèrit definit* —per oposició al *pretèrit indefinit*, compost, en què «parece que falta algo por pasar». En la llista de temps verbals de l'indicatiu (§ 417) també hi apareix el «pretérito definido». És per això que m'he inclinat per mantenir aquí la denominació que es llegeix, inequívocament, en el manuscrit.

²²⁵ Vegeu que, sota aquesta denominació de *pretèrit definit*, inclou tant formes que actualment anomenaríem *simples* i *perifràstiques*. Vegeu també § 414.

²²⁶ Les formes del perfet perifràstic s'incorporen, a partir d'ara, sense cap remarca sobre el seu ús estrictament oral.

382.   Condicional²²⁷
             jo *seria*
             tu *serias*
             aquell *seria*
- nosaltres *seríam*
             vosaltres *seríau*
             aquells *serían*
383.   [f. 19v] Condicional pasado
             jo *hauria sigut*
             tu *haurias sigut*, etc.
384.   [Presente de] subjuntivo
             jo *sigui* o *síguia* o *sigu* o *sia*
             tu *siguis*, *síguias*, *sigas*, *sias*
             aquell *sigui*, *síguia*, *sigu*, *sia*
- nosaltres *siem*, *siguem*, *sigam*, *siam*
             vosaltres *sieu*, *sigueu*, *sigau*, *siau*
             aquells *siguin*, *síguian*, *sigan*, *sían*²²⁸
385.   Pretérito imperfecto
             jo *fóra* y *fos* y *sigués*
             tu *foras*, *fosas*, *sigueses*
             aquell *fóra*, *fos*, *sigués*
- nosaltres *fóram*, *fósam*, *siguésem*
             vosaltres *fórau*, *fósau*, *siguéseu*
             aquells *fóran*, *fósan*, *siguesen*

---

²²⁷ Sobre la consideració d'aquest nou temps verbal, vegeu el que he explicat en nota al paràgraf 358. No deixa de ser curiós que, sota la forma *fóra*, *fores*, etc., aquest verb se segueix incorporant dins de l'imperfet de subjuntiu (§ 385). Potser la individuació d'aquest nou condicional respon a la incapacitat de situar les formes *seria*, *serias*, etc., de formació analògica de l'infinitiu *ser*. Però llavors, en el cas del verb *tenir*, que ve a continuació, com és que es manté la presència del condicional i s'aprima l'imperfet?

²²⁸ El que és particular, pel que fa a aquest model, és que, d'una banda hi tornen a aparèixer les formes en *-i* (*sigui*, *siguis*, etc.), no recollides per al verb *estar*, i aquesta vegada sense cap prevenció de "col·loquialitat" (§ 357). D'altra banda, en la primera i segona persones del plural (formes febles) s'explicita l'alternança *siguem/sigam* – *siem/siam*, però en canvi en les altres persones no es consigna la variant gràfica, possible, *sie*, *sies*, etc. —sí, en canvi, *baja* i *bage*, o *estiga* i *estigue* (§ 357, 369).

386. Imperativo²²⁹
sias, sigas tu
*sia, siga, sigui aquell*²³⁰
- siguem, sigam, siam [siem] nosaltres*
sigueu, sigau, siau, sieu vosaltres
sían, sígan, síguian, siguin, siguen aquells
387. Infinitivo
*ser, ésser*²³¹
sigut
sent, essent

Tenir

388. El verbo *tenir* es también auxiliar, mediante que se une con una de estas partículas *de, que*; así: *tenir de* o *tenir que*. Pondremos los tiempos simples, pues los demás se forman de *haber* y del participio.
389. Presente [de] indicativo
jo tinch
tu tens
aquell té
- nosaltres tenim*
vosaltres teniu
aquells tenen
390. [Pretérito] imperfecto
jo tenia
tu tenias
aquell tenia

²²⁹ Falten els pretèrits perfet i plusquamperfet del subjuntiu.

²³⁰ No consigna, potser per descuit, la forma *signis* per a la primera persona, ni *signies, signia*, que són també del present de subjuntiu; sí que apareixen, en canvi, les formes corresponents en la tercera persona del plural.

²³¹ Opto per accentuar l'infinitiu *ésser*, d'acord amb la tradició escrita, encara que al manuscrit aparegui sense accent i sabent que és molt dubtosa l'existència real d'una pronunciació paroxítona d'aquest infinitiu més enllà de l'edat mitjana (v. DECat III713a4-15)

nosaltres *teníam*
vosaltres *teníau*
aquells *tenían*

391. [Pretérito] perfecto²³²
jo *tinguí, vas, vaitg tenir*
tu *tingueres, vas, vares tenir*
aquell *tingué, va tenir*
- nosaltres *tinguérem, vam, vàrem tenir*
vosaltres *tinguéreu, vau, vàreu tenir*
aquells *tingueren, van, varen tenir*
392. Futuro imperfecto
jo *tindré*
tu *tindràs*
aquell *tindrà*
- nosaltres *tindrem*
vosaltres *tindreu*
aquells *tindran*
393. Condicional
jo *tindria*
tu *tindrias*
aquell *tindria*
- nosaltres *tindríam*
vosaltres *tindríau*
aquells *tindrían*
394. [Presente de] su[b]juntivo
jo *tingui, tinga, tínguia, tingue*
tu *tinguis, tingas, tínguias, tingues*
aquell *tingui, tinga, tínguia, tingue*
nosaltres *tingam, tinguem*
vosaltres *tingau, tingueu*
aquells *tinguin, tingan, tínguian, tinguen*

---

²³² Tenint en compte les explicacions del paràgraf (§ 414.) aquí faltaria consignar les formes *he tingut, has tingut*, etc.

395. [f. 20r] [Pretérito] imperfecto
jo *tingués*
tu *tinguesses*
aquell *tingués*
nosaltres *tinguésssem*
vosaltres *tinguésseu*
aquells *tinguessen*
396. Imperativo
té tu
tinga, tingue, tínguia aquell
- tingam, tinguem* nosaltres
tingau, tingueu vosaltres
tingan, tinguen, tinguin, tínguan aquells
397. Infinitivo
tenir
tingut
tenint
398. Como se ve, el verbo *tenir* sirve en lugar de *haber de* y ambos se usan indistintamente: *Si jo hagués de escriurer, Si jo tingués de escriurer; Cuant hàgias de marxar, Cuant tínguias de marxar, etc.*²³³
399. Diferénciase [el verb *tenir*] en la significación de *poseer* –*Jo tinch un llibre*– y cuando se substituye a *dèurer* con la partícula *que*: *Jo tinch que parlar-te* es lo mismo que *Dech parlar-te*. De ahí se ve que *dèurer* es también auxiliar.²³⁴

---

²³³ Fabra considera la perífrasi d'obligació *tenir de* menys recomanable que *haber de* (1956: 88), encara que no la proscriu. En realitat, però, en totes les *converses* i altres escrits on tractarà la qüestió la seva recomanació és sempre usar *haber de* per combatre l'«inadmissible» *tenir que*, silenciament sistemàticament l'altra perífrasi que he esmentat. Això no vol dir que no es tracti d'una formació ben genuïna, i lliure de la influència castellana, on no té correlat. No són clars els motius pels quals Fabra va establir la seva preferència, que va estigmatitzar la construcció *tenir de* entre els correctors i lletraferits, i avui l'ha pràcticament eradicada. L'anotació de Cardellach ens permet constatar la vitalitat i d'aquesta construcció en èpoques força anteriors a la de la codificació fabriana.

²³⁴ Un bon tros de la primera part d'aquest paràgraf havia estat ratllada —de «y cuando...» fins a «se ve que»—, però l'he restituïda al text, perquè fa més sentit.

substitúyese al verbo *haber de* y a *tenir de, que*. Ejemplos: *Los fills deuen obeir als pares* substituye a igual persona de *haber de* o *tenir de, que*: *Los fills han de obeir als pares, Los fills tenen de obeir als pares, Los fills tenen que obeir als pares*.

Así pues, en todas las significaciones de *haber de*, poderemos indistintamente valernos de *tenir de, tenir que* y de *dèurer sencillo*.²³⁵

ÉSSER, SER, ESTAR

400. No son lo mismo *ser* y *estar*. *Ser* sólo indica una cualidad moral o un atributo en el sugeto de quien se dice que es. Así decimos *Déu és omnipotent*, y no *Déu està omnipotent*; *só alt*, y no *estich alt*.
401. *Estar* significa la manera de existir o ser: *Estich bé* denota que el que lo dice se encuentra bien donde se halla; *Estich bo* denota que posehe, tiene salud; *Só bo*, que es un hombre de buena moral, de buenas circunstancias y puede serlo así *estant mal* o estando enfermo o en otra parte. *Estich alt* significa hallarse en parage alto, elevado; *Só alt*, que es de elevada estatura.
402. *Ser* demuestra también hallarse instantáneamente en algun parage y el momento de llegar a él: *Ja hi és, Mon germà és a Madrid* denota el primero que acaba de llegar, el segundo que es a Madrid momentáneamente o de pasajero. *Estar* significa la continúa residencia –*Mon germà està a Madrid*– y también la conclusión de alguna cosa: *Ja està*, como si digese ‘Ya está hecho, concluido, acabado’.
403. *És[s]er* no se usa sino en el infinitivo y [participio] presente *essent*.
404. Estos verbos *ser* y *estar* no son propiamente auxiliares, porque no contribuyen a la formación de ningún tiempo como

---

²³⁵ En aquest paràgraf veiem com es legitima també l'ús de la perífrasi *tenir que*, aquesta sí, de procedència castellana i espúria, però també, com veiem, amb una trajectòria llarga en català.

haber.²³⁶ Solo indican, el primero, la calidad del sugeto que es y la pasiva; el segundo, el modo como es.

405. Empero *estar* puede suplir a los verbos neutros o activos o [f. 20v] recíprocos, etc.,²³⁷ poniendo el *estar* en la persona y tiempo del verbo y a éste en gerundio. Egemplo: *Jo dormo* se substituirá por este *Jo estich dormint*; *Lo caball saltaba* será lo mismo que *Lo caball estava saltant*; *Pere cantà*, *Pere estigué cantant*; *Per saber se ha de estudiar nits y dias*, *Per saber se ha de estar estudiant nits y dias*. Esto es porque el verbo *estar* significa el acto de existir, de hallarse ejecutando alguna cosa y esto cuadra a todos los verbos porque todos tienen una acción que transmitir o significar. Por lo mismo, a todos puede substituirse este auxiliar.
406. Decimos *Ja hi som*, y eso deriva de la significación que damos al verbo *ser* de hallarse el sugeto momentáneamente o de llegar en algun punto, y se aplica a todos los casos en que puede decirse con propiedad: *Ja traballem*, *Ja ho fem* o *Ja comensem* –hablando de riñas, dicterios, réplicas o amenazas.
407. *Ser* se usa también para jugar en esta sola expresión: *Hi ets?*, *Hi vols ésser?*, *Diu que no hi vol ésser*,²³⁸ como si digese ‘Quieres jugar?’, ‘Dice que no quiere jugar’.
408. *Estar* se usa por *comprender*, *entender*: *Estàs?*, *Ja estich*; por *temer*: *Estich que plourà*, indica ‘Pienso, temo que lloverá’. Se usa en primera persona.²³⁹

---

²³⁶ Cardellach, com veiem, no sembla haver constatat la possibilitat d'utilitzar el verb *ser* com a auxiliar, una pràctica que, com en francès i en italià, documentem profusament en el català antic, i que s'ha mantingut fins als nostres dies a la zona nord-oriental del català central —al bisbat de Girona, avui quasi perdut, i al rossellonès. En no descriure-ho, hem de concloure que no formava part del seu català de referència.

²³⁷ Sobre les classes de verbs, vegeu el que s'explica més endavant, al § 409.

²³⁸ Ja he expressat més amunt els dubtes que em plantejava l'opció d'accentuar l'infinitiu *ésser*. La naturalitat dels contextos fraseològics ara exposats sembla que reclama i avala una pronunciació aguda de l'infinitiu.

²³⁹ Hi ha un fragment ratllat que comenta aquesta expressió: «Siempre se lleva a el futuro».

Su conocimiento y división

409. Los verbos son partes de la oración que determinan la acción o significado de las cosas. Y como esta acción puede ser comunicada a cualquiera por cualquier; o ser espresada del solo sugeto que la indica, quedando en si mismo la acción significada; o ser propia tan solo de un sugeto inanimado, como cosa que le es natural; o puede recíprocamente pasar del uno al otro; de ahí es que los verbos se dividen primero en *activos* o *transitivos*, en *neutros*, en *impersonales*, en *recíprocos*.²⁴⁰
410. Sean, empero, cuales fueren los verbos, todos tienen diferentes maneras de radicar la ejecución de la acción que refieren, puesto que puede afirmarse que una cosa es, ha sido, o será;²⁴¹ puede desearse que sea; puede mandarse que sea; o puede indicarse solo indefinidamente.

De esta diversidad de circunstancias²⁴² nacen los modos, que no son otra cosa sino la manera de determinar la existencia de la acción significada por el verbo. Estos espacios, maneras o modos, pues, son el *indicativo*, *subjuntivo*, *imperativo*, *infinitivo*.

---

²⁴⁰ La classificació dels verbs en aquestes quatre categories respon, com es pot veure, a un criteri més aviat semàntic. Els *activos* o *transitivos* serien aquí els verbs que designen accions que transcendeixen el subjecte agent; els *neutros* designen més aviat activitats, esdeveniments o estats, i l'acció no transcendeix el seu subjecte; els *impersonales* designen accions que no tenen subjecte; i els *recíprocos* constituïrien una mena de classe intermèdia o subclasse dels *activos* —al § 499 l'autor els tractarà conjuntament— perquè designen accions que, a causa de la presència d'un pronom, tornen a recaure sobre el mateix subjecte agent. La gramàtica de l'Acadèmia Espanyola practica una classificació semblant —sense els impersonals— en l'edició de 1771, però en l'edició de 1796 ja la canvia introduint els *verbos sustantivos* (avui coneguts per *existencials*). Les gramàtiques catalanes contemporànies solen barrejar tipus de verbs segons criteris diversos: «Lo verb és una veu que significa acció o passió, y se divideix en actiu, passiu, neutre, regular, irregular, personal, impersonal y defectiu.» (Ballot 1815: 31) Dels verbs *neutros* se'n torna a parlar en el paràgraf 500.

²⁴¹ Hi ha un fragment ratllat que afegeix «Puede hacerse ahora, puede haberse hecho, puede estar por hacer.»

²⁴² Ratllat: «o de estos modos de hacer».

411. El indicativo habla o dice de una acción simplemente, sin relación a ninguna otra circunstancia, y este modo puede ser actual, pasado o futuro: qué es, qué fue o qué será.
412. De ahí nacen los tiempos. Si ejecuto una acción en el acto, será de presente, de ahora, y a este tiempo le llamaré *presente de indicativo* –Yo escribo es una acción que estoy ejecutando ahora mismo–, y de estos tiempos no puede haber más porque el presente es uno, indivisible.
413. Si quiero indicar un hecho presente con relación a un tiempo pasado [f. 21r] indicaré una cosa que, sin embargo de pasada, se ejecutó de presente con respecto al segundo tiempo. Ejemplo: *Cuando usted llegó, yo estudiaba*; que *yo estudiaba* es cosa pasada ya, pero lo ejecutaba cuando usted llegó, en cuyo acto era una acción hecha de presente. Este será, pues, un tiempo pasado pero no absolutamente ni de un modo perfecto. Este tiempo se llamará *pretérito imperfecto*.
414. Cuando espreso una cosa absolutamente pasada, sin relación a otra persona o circunstancia, marco un tiempo que no es ya. Este tiempo se llama *pretérito simple* o *perfecto*. Si hablo de una acción pasada ya de algún tiempo, será *pretérito definido*: *Yo escribí una carta* es un acto consumado, puede de veinte años, y de nada pende la determinación de su significado; *Yo he escrito una carta*, es un acto que acabo de ejecutar, tal vez tenga la carta misma en la mano. Este tiempo del cual parece que falta algo por pasar se llamará *pretérito indefinido*, y tampoco pende de otro su ejecución.²⁴³
415. Cuando hablo de una cosa anterior a otra, ya absolutamente pasada, señalo un tiempo más que pasado: *Cuando llegaste, ya*

---

²⁴³ L'autor proposa el concepte de *pretèrit perfet* com un designador genèric que inclouria tant el *pretèrit definit* («escribí») com *pretèrit l'indefinit* («he escrito»). La manera com descriu la conjugació del verb *haver*, per exemple, que, sota la denominació de *pretèrit perfet*, inclou tant la forma *haguí* com *he hagut* confirma aquesta idea. L'explicació costa d'entendre atès que aquí diu «pretérito simple», cosa que es podria confondre amb una denominació morfològica actual —temps simple *vs.* temps compost. Aquesta explicació queda confirmada en la llista dels temps de l'indicatiu que llegim al § 417, en què hi figuren les designacions «pretérito definido» i «pretérito indefindo» com a temps del mode indicatiu, i es prescindeix del terme *pretérito perfeto*. En el desenvolupament de les conjugacions, en canvi, tendeix a fer servir només aquest darrer terme.

había concluido la obra. El haber llegado es cosa absolutamente pasada, pero antes de aquel acto ya había concluido. Este tiempo más que pasado se llama *pretérito plusquamperfecto*.

416. Al contrario, si digo simplemente que haré una cosa, tal acción está por hacer todavía, pero se hará sin otra condición. Este tiempo que ha de venir se llama *futuro imperfecto*. Pero, si cuando se ejecute la acción que anuncio de futuro digo que en aquel acto ya habré hecho esta cosa, denoto otro tiempo que, sin embargo que está por hacer, precederá al primero: *Cuando tu vendrás, yo habré concluido ya la obra.* El primer verbo está por hacer, es futuro, pero el otro será hecho cuando se ejecute el primero, será pues cosa pasada en aquel acto. A este tiempo consumado con relación al futuro, le llamaré *futuro perfecto*.
417. Tales son los tiempos de que consta el modo indicativo, a saber: *presente, pretérito imperfecto, pretérito definido, pretérito indefinido, pretérito plusquamperfecto, futuro imperfecto, futuro perfecto*.
418. Pero no siempre afirmamos o negamos que una cosa es, ha sido o será. A veces deseamos su ejecución o dudamos de su eficacia, y este modo que pende necesariamente de una partícula o de una condición se llama *oblativo* o *subjuntivo*. Por tanto, los tiempos de que conste este modo, estarán todos por ejecutar, pero el deseo de la ejecución puede también referirse al presente, al pasado y al porvenir.
419. *El maestro nos dice que seamos estudiosos; ni somos, ni fuimos, ni hemos de ser estudiosos: no es más que un deseo que el maestro tiene de que lo seamos.* Este deseo simple y actual de que una cosa se ejecute es el *presente de subjuntivo*: *Puede que viva todavía, Ojalá que así sea,* estos modos de decir no son más que deseos de una ejecución actual que marca el tiempo de presente.
420. El *pretérito imperfecto* espresa dos modos de optar; ambos penden de una [f. 21v] condición. Ni indica que se desee una cosa en el acto, más bien se refiere a un hecho anterior, [lo] que le constituye en la clase de pretérito. Su esencia está en una condición. Egemplos: *Si yo fuese magistrado, haría recta*

justicia; ambos verbos se refieren a cosa que no es –ni soy magistrado ni administro, por tanto, recta justicia–, pero digo condicionalmente que lo haría, si lo fuese; *Aunque fuese magistrado, no administraría justicia recta; Ah! Yo fuese magistrado! Administraría justicia recta!* Se ve que los dos modos de espresarse indican una acción que no es, penden uno de otro; el segundo señala un tiempo venidero respecto la condición del primero ejecutada.²⁴⁴

421. *Cuando haya llegado a Madrid, te escribiré*, también es condicional, pero indica un acto que se hará y después de hecho determinará la acción de escribir; se refiere pues a tiempo pasado absolutamente.²⁴⁵ Este tiempo es el *pretérito perfecto*.
422. *Si tu hubieses escrito, te habría respondido –Aunque hubieses escrito, no te habría respondido–* también denota cosa que no se ha hecho ni se hará, pero ambos verbos son de tiempo pasado. El primero es anterior; el segundo, posterior, dependiente del primero. Éste es el *pretérito pluscuamperfecto*.²⁴⁶
423. El modo imperativo carece de tiempos, porque la acción de mandar es del momento. Así digo: *Siéntate, Montad a caballo, Aplicaos muchachos, Alarguémonos de ahí*.
424. El infinitivo lleva este nombre porque no hace más que significar la propiedad del verbo sin determinarlo ni aplicarlo: *barrer, estudiar* me indican acciones indeterminadas, sin personas, sin tiempos y sin otra cosa que la idea que en sí lleva, que [de]termina. Por esto se llama *infinitivo*. Pero puede ser de cosa pasada como *haber estudiado* y se llama *participio de infinitivo*,²⁴⁷ porque participa de cosa pasada

---

²⁴⁴ Val la pena advertir la distinció que aquí s'estableix entre l'imperfet de subjuntiu i el condicional. De fet, ve a dir que tots els pretèrits del subjuntiu comparteixen el caràcter condicional. Ja he notat que, en algunes ocasions, l'autor separa el condicional de l'imperfet.

²⁴⁵ «se refiere pues a tiempo pasado absolutamente» sobreescrit, entre línies.

²⁴⁶ Cal entendre que tots dos —*hubieses escrito* i *hubiera respondido*— són formes del pretèrit pluscuamperfect de subjuntiu, que inclou per tant el condicional compost.

²⁴⁷ Primer havia posat «participio de pretérito».

indefinidamente; *participio de presente*, como *estudiando*;²⁴⁸ *de pretérito*, como *estudiado*; *de futuro*, como *haber de estudiar*; *de condicional*, como *haber de haber estudiado*.

Su formación

425. Como hemos visto, el verbo tiene su primera terminación en infinitivo –y esto nos da a conocer la conjugación a que corresponde– y varios tiempos independientes entre sí, puesto que el presente no deriva del pretérito, ni éste de aquél, etc. Estos tiempos, que constituyen la diferente existencia de una cosa de un modo simple y absoluto, se llaman *simples* o *primitivos*, y los demás *compuestos* o *derivados*, porque participan del tiempo primitivo [y] de su naturaleza.
426. Son primitivos, pues, aquellos tiempos que sirven como de llave para la formación de los demás. Estos son el *infinitivo*, *participio de presente*,²⁴⁹ *participio de pretérito*, *presente de indicativo* y el *pretérito perfecto*.²⁵⁰

---

²⁴⁸ Cal advertir que la denominació d'aquest *participio de presente* no sembla gaire coherent. Si ens remetem a la conjugació llatina, el participi de present seria, més aviat, *estudiante*; *estudiando* és el gerundi o, si de cas, el participi de futur passiu. Segurament l'autor s'ha confós en la traducció al castellà: *estudiant* equival tant a *estudiante* com a *estudiando*. En els quadres de conjugació que trobem més endavant s'insisteix en la denominació de *participio de presente*, per això no l'esmeno.

²⁴⁹ Al text hi llegim *presente de infinitivo* en lloc de *participio de presente*, però sembla una confusió —el present d'infinitiu no és altra cosa que l'infinitiu, ja esmentat en el primer lloc. Ho esmeno d'acord, també, amb la classificació establerta en el § 414 i amb la taula dels temps primitius que s'inclou en el § 446.

²⁵⁰ L'enumeració és força desconcertant. D'una banda, si acceptem el que ha dit abans en el paràgraf § 414 — el pretèrit perfet que podia tenir dues formes («accepciones» diu Cardellach), *hagú* i *he hagut* i les segona és composta. Això semblaria contradir el paràgraf anterior § 425, on podem entendre el concepte de 'temps primitiu' com un estricte sinònim de 'temps simple'.

De l'altra banda, no s'entén gaire el criteri per a la discriminació d'aquests “temps primitius” concrets, utilitzats també per a la confecció de la taula del § 456; a banda d'una certa interferència de l'estructura de la conjugació llatina, on sí que hi ha els temps d'*infectum*, de *perfectum*, etc., amb les terminacions corresponents, sembla que l'autor vol tenir en compte raons de caràcter morfològic: —el futur es forma a partir de l'infinitiu, etc.—, tal com es feia en les gramàtiques llatines. Com veurem (§ 457 i següents), el resultat d'aquesta desenvolupament dels temps verbals a partir dels temps considerats 'primitius' no és gaire reeixit.

427. Como para el cambio de terminaciones deben saberse las de todos los tiempos, véase la siguiente tabla:²⁵¹

---

²⁵¹ La taula que segueix ocupa tota la part interior i la darrera pàgina d'un bifoli (fols. 22 i 23), que sembla correspondre a una redacció anterior d'aquest apartat, lleugerament diferent pel que fa a l'estructura: en efecte, en la primera pàgina del bifoli hi podem llegir, ratllat, el que hauria estat l'inici de l'apartat titulat «De los verbos», on es tracta de les tres conjugacions verbals catalanes i s'exemplifiquen els diferents models verbals a partir dels seus "temps primitius". Aquesta informació apareix de nou al darrere de la taula dels models de conjugació, i és per això que no cal restituir el text ratllat. En el lloc corresponent constataré, si escau en nota, les diferències.

[f. 22v]

428.

[-ar]

estudiar, entaular, comprar, xupar

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo ²⁵²	Participio de pretérito	Participio de presente
Muda el -ar en -o -as -a -am (-em) -au (-eu) ²⁵³ -an	-aba -abas -aba -àbam -àbau -àban	-í -ares -à -àrem -àreu -aren	-aré -aràs -arà -arem -areu -aran	-i -is -i -em -eu -in	-aria, -és -arias, -eses -aria, -és -aríam, -ésem -aríau, -éseu -arian, -esen ²⁵⁴			

429.

anar

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
vaitg o vas vas va anam ²⁵⁵ anau van				vagi vagis vagi anem aneu vagin				

²⁵² En el cas de de la primera conjugació (el model regular i el del verb irregular *anar*) no es desplega tot el ventall de formes i temps verbals que trobem en els models següents, però per coherència editorial he preferit homologar en tot aquest apartat de la gramàtica l'estructura de la taula i deixar buides les caselles no especificades.

²⁵³ Les formes modernes en *-em*, *-eu* són afegides a sota de les corresponents, etimològiques, en *-am*, *-au*.

²⁵⁴ En la transcripció de les terminacions de l'imperfet de subjuntiu, en aquest i en tots els models que segueixen, detectem vacil·lacions a l'hora d'escriure amb una o amb dues essos la 2a persona del singular i les del plural. Atenent el criteri de l'autor sobre la indiferència de les dues possibilitats ortogràfiques quan no hi ha risc de confusió (§ 199), no ho he regularitzat, encara que cal advertir que la diversitat gràfica no reflecteix diversitat morfològica, i que la terminació de l'imperfet sempre és sorda.

²⁵⁵ Primer havia escrit *anem* i, després, l'autor ho ha rectificat perquè sigui *anam*.

430.

-er (-ènyer i -ànyer)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o	-ia	-í	-eré	-i, -ia	-eria, -és		empenyit,	-ent
-s	-ias	-eres	-eràs	-is, -ias	-erias, -eses	-	constret o constrenyit,	
-	-ia	-é	-erà	-i, -ia	-eria, -és	-i, -ia		
-em	-íam	-érem	-erem	-am	-eríam, -ésem	-em	estret	
-eu	-íau	-éreu	-ereu	-au	-eríau, -éseu	-eu		
-en	-ían	-eren	-eran	-in, -ian	-erían, -esen	-in, -ian		

témer, va por esta conjugación.

tòrcer: *torso*, *torsas*...

431.

-drer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ch	-ia	-guí	-dré	-gui, -ia	-dria, -gués		Los en <i>-òldrer</i> , en <i>-olt</i> ;	-ent
-s	-ias	-gues	-dràs	-guis, -ias	-drias, -guesses	-		
-	-ia	-gué	-drà	-gui, -ia	-dria, -gués	-gui, -guia	<i>-òndrer</i> , <i>-ost</i> ; <i>fóndrer</i> , <i>fos</i> ;	
-em	-íam	-guérem	-drem	-guem	-dríam, -guéssem	-guem		
-eu	-íau	-guéreu	-dreu	-gueu	-dríau, -guésseu	-gueu	<i>esténdrer</i> , <i>estès</i> ; <i>pèndrer</i> , <i>pres</i> ; <i>vèndrer</i> , <i>venut</i> .	
-en	-ían	-gueren	-dran	-guin, -ian	-drían, -guessen	-guin, -guian		

prèndrer, irregular, en todos los tiempos hace *pren-*, menos en el futuro y pretérito condicional.^{256,257}

²⁵⁶ S'infereix que Cardellach vol dir que en aquest dos temps el radical és *pen-*; així *pendré* i *pendria*.

²⁵⁷ La denominació *pretérito condicional* té sentit des del moment que el condicional és considerat una de les formes de l'imperfet de subjuntiu (v. el que n'he dit en la nota al § 358). Com que és només aquesta primera forma de l'imperfet —la pròpiament condicional— la que redueix la *-r-* del radical, Cardellach ha de fer aquesta precisió del *pretérito* [imperfet de subjuntiu] *condicional*. En un altre ordre de coses, val la pena notar com, en aquest document de la primera part del XIX, les formes *pendré*, *pendria*, etc. són considerades les normals i que no hi ha cap esment de les avui normatives *prendré* o *prendria*, qüestió que confirma les

432.

-àurer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo ²⁵⁸	Participio de pretérito	Participio de presente
-aich -aus -au -ayem -ayeu -auen	(quey)-ia -ias -a -am -au -an	(aigu)-í -eres -é -érem -éreu -eren	(aur)-é -às -à -em -eu -an	(àigu)-ia -ias -ia -am -au -an	(aur)-ia, (aigu)-és -as, -eses -ia, -és -am, -ésem -au, -éseu -[i]an, -esen	-au -àiguia -aieu -aiguin	<i>càurer, caigut</i> [y] compuestos	-yent

escàurer, impersonal; *ràure*, defectivo; *plàurer*, defectivo.

433.

-èurer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ech -eus -eu -eyem -eyeu -euen	(ey)-a -as -a -am -au -an	(egu)-í -eres -é -érem -éreu -eren	(eur)-é -às -à -em -eu -an	(egu)-i, [ègu]-ia, -a -is, -ias, -as -i, -ia, -a (egu)-em -eu -in, -ian, -an	(eur)-ia, (egu)-és -ias, -eses -ia, -és -iam, -ésem -iau, -éseu -ian, -esen	-eu -egui, -ega, -èguia -egueu -eguïn, -egan, -èguian	<i>sèurer, segut;</i> <i>jèurer, jegut;</i> <i>bèurer, begut;</i> <i>dèurer, degut;</i> <i>hèurer, hagut;</i> <i>trèurer, tret</i> <i>veurer, vist</i>	-eyent -ebent

bèurer y *dèurer*, [en el imperfecto de indicativo] *-ebia, -ebias*, etc., mudando la y en b; lo mismo, *hèurer*.

vèurer, [en el presente] *veitg*; [en el perfecto] *-egí*, etc.; [en el subjuntivo] *-egi, -[èg]ia, -eja*, etc.; [y en el imperativo] *-egi, -ejeu, -[eg]in, -[èg]ian*.

objeccions que Joan Coromines i, després, altres lingüistes han fet a la decisió fabriana d'incloure una *-r-* en el radical de totes les formes del verb —segons Coromines, decisió influïda per Alcover (DECat VI, 414b41-415b17). Tanmateix, la forma consignada per a l'infinitiu és *prendre*, cosa que no deixa de tenir un punt de contradicció, i que relativitza l'afirmació corominiana que «a penes es pot dir que hagi existit mai la variant *prendre* en català» (*ibid.* 412b 34-35) — però *pèndrer* dins la casella, a l'hora de consignar-ne el participi!

²⁵⁸ En aquest model i en el següent, com es pot veure, s'obvia la 1a persona del plural en l'imperatiu. Això no es repeteix en els models posteriors.

434.

-íurer [(ríurer)]

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ich -ius -iu -iem -ieü -iuen	(ey)-a (ey)-as -a -am -au -an	(igu)-í -eres -é -érem -éreu -eren	(iur)-é -às -à -em -eu -an	(igu)-i o (ig)-a (igu)-is o (ig)-as -i, -a -em (gu)-eu (igu)-in, (ig)-an	(iur)-ia, (igu)-és -ias, -eses -ia, -és -iam, -ésem -iau, -éseu -[i]an, -[es]en	-iu -igui o -íguia -iem -ieü -iguin o -íguian	rigut	rient

435.

-íurer (escriurer)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ich -ius -iu -ibim -ibiu -iuen	(ib)-ia -as -a -am -au -an	(igu)-í (igu)-eres (gu)-é -érem -éreu -eren	(iur)-é -às -à -em -eu -an	(igu)-i o (ig)-a (igu)-is o (ig)-as -i, -a -em (gu)-eu (igu)-in, (ig)-an	(iur)-ia, (igu)-és -ias, -eses -ia, -és -iam, -ésem -iau, -éseu -[i]an, -[es]en	-iu -igui o -íguia -iguem -igueu -iguin o -íguian	escriut	escribint

436.

-íurer (víurer)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-isch -ius -iu -ibim -ibiu -iuen	(ib)-ia -as -a -am -au -an	(isqu)-í (isqu)-eres -é -érem -éreu -eren	(iur)-é -às -à -em -eu -an	(isqu)-i o (isc)-a (isqu)-is o (isc)-as o (isqu)-ias -i, -a, -ia -em -eu -in, -an, -ian	(iur)-ia y (visq)-és -ias, -eses -ia, -és -iam, -ésem -iau, -éseu -[i]an, -[es]en	-iu -isqui, -isca, -isquia -iem -ieü -isquin, -iscan, -ísquian	viscut	vivint

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-och -ous -ou -ovem -oveu -ouen	-ia -ias -ia -íam -íau -ían	(gu)-í (gu)-eres (gu)-é -érem -éreu -eren	(our)-é -às -à -em -eu -an	(ogu)-i o (og)-a o (ògu)-ia (ogu)-is o (og)-as o (ògu)-ias -i, -a, -ia -em -eu -in o -an o -ian	(our)-ia, -és -ias, -eses -ia, -és -iam, -ésem -iau, -éseu -ian, -esen	-ou -ogui o -oga o -òguia -em -eu -in o -an o -ian	clòurer, clos [y] derivados; mòurer, mogut [y] derivados; còurer, cuyt	mòurer, movent; clòurer, cloent;

plòurer, impersonal.

[f. 23r]

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o -s - -am -au -en	-ia -ias -ia -íam -íau -ían	-í -eres -é -érem -éreu -eren	-ré -ràs -rà -rem -reu -ran	-i o -ia -is o -ias -i o -ia -em -eu -in o -ian	-ria y -és -rias y -eses -ria y -és -ríam, -ésem -ríau, -éseu -rían, -esen	- -i o -ia aquell -em -eu -in o -ian aquells	bàtrer, batut y derivados rebótrer, rebotit remètrer, [remès]	-ent

*càbrer, cabut; rèdrer*²⁵⁹

²⁵⁹ Aquests dos verbs es consignen aquí pel fet que segueixen el model dels verbs en *-trer*, encara que no tinguin exactament aquesta terminació en l'infinitiu. En el cas de *redre*, es tracta d'una variant antiga del verb *retre* 'retornar a algú alguna cosa', que així sí que s'inscriuria normalment en el model de conjugació desplegat.

439.

-er [tònic]

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-as o -aitg -as -a -em -eu -an	-eya -eyas -eya -èyam -èyau -èyan	-iu -eres -eu -érem -éreu -eren	-aré -aràs -arà -arem -areu -aran	-assi o -assa -àssia -[ass]is o -assas -àssias -[ass]i, -assa, -àssia -àssem -àsseu -assin o -àssan o -àssian	-aria y -és -arias, -esses -aria y -és -aríam y -éssem -aríau y -ésseu -arían y -essen	-es tu -assi o -assa o -àssia aquell -em -eu -assin, -assan o -àssian aquells	fer, fet; sus derivados: refer, desfer, contrefer.	-ent

saber; presente: *sé, saps, sap, sabem, sabeu, saben*; participio de pretérito: *sabut, sapigut*

440.

-èixer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ech o -eixo -eixes -eix -eixem -eixeu -eixen	-eixia -ias -ia -am -au -an	-eguí -eres -egué -érem -éreu -eren	-eixeré -eixeràs -eixerà -eixerem -eixereu -eixeran	-egui o -ega o -èguia -is o -as o -ias -i, -a o -ia -egam -egau -eguin, -an o -ian	-eixeria y -egué -ias, -eses -ia, -és -iam, -ésem -iau, -éseu -ian, -esen	-eix tu -egui, -ega o -èguia aquell -eguem -egueu -eguin, -an, -ian	conèixer, conegut, derivados: regonèixer, desconèixer, comparèixer	-eixent

amanèixer, impersonal.

parèixer y derivados; presente: *-esch*, etc.

péixer; presente: *-eixo, -es, -eix*, etc.; pretérito perfecto: *-eixí, -eixeres*, etc.; subjuntivo: *-eixi, -is, -i, -am, -au, -in*; pretérito imperfecto: *-eixeria y -eixés*, etc.; imperativo: *-eix, -eixi, -exem, -eixeu, -eixin*; participio: *pescut*.

441.

-àixer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-asch o -aixo -aixes -aix -aixem -aixeu -aixen	-aixia -aixias -aixia -íam -íau -ían	(asqu)-í -asqueres -asquegué -asquérem -éreu -eren	(aix)-eré -eràs -erà -erem -ereu -eran	-asqui o -asca o -àsquia -is o -as o -ias -i, -a o -ia -am -au -in, -an o -ian	-aixeria y -asqués -ias, -eses -ia, -és -iam, -ésem -iau, -éseu -ian, -esen	-aix -asqui, -asca o -àsquia aquell -em -eu -in, -an, -ian	nàixer, nat [o] nascut, derivados ídem.	-aixent

Algunos le escriben *néixer*; entonces, con la misma conjugación se substituye la *e* a la *a* radical.

442.

-ir (clase 1)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-esch o -eixo -eixes -eix -em -eu -eixen	-ia -ias -ia -íam -íau -ían	-í -ires -í -írem -íreu -iren	-iré -iràs -irà -irem -ireu -iran	-esqui o -eixi, -esca, -èsquia -esquis o -eixis, -escas o -esquias -esqui, -eixi, -esca, -èsquia -im -iu -esquin, -eixin, -escan, -èsquian	-iria, -ís -irias, -isses -iria y -ís -iríam, -íssem -iríau, -ísseu -irían, -issen	-eix -esqui o -eixi, -esca, -èsquia -im -iu -esquin, -eixin, -escan, -èsquian	-it oferir, ofert	-int

Bajo este pie se conjugan más de cien verbos. Ésta puede decirse la llave de la conjugación.²⁶⁰
enmustuir, pansir, rabutir, enmarcir son impersonales.

²⁶⁰ Com es pot veure, Cardellach considera el model incoatiu com a model de referència per als verbs de la 3a conjugació. Essent l'expansió de l'increment incoatiu un fenomen considerat contemporani i propi, més aviat, de la llengua parlada (Fabra 1956: 46; Perea 2002: 621), és clar l'interès d'aquest report morfològic. Naturalment, es recullen les dues versions de l'increment, en *-esc* i en *-eix*, a banda de les altres possibilitats acostumades en les terminacions.

443.

-ir (clase 2)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o	-ia	-í	-iré	-i	-iria, -ís		-it	-int
-s	-ias	-ires	-iràs	-is	-irias, -isses	-		
-	-ia	-í	-irà	-i o -ia	-iria y -ís	-i		
-im	-íam	-írem	-irem	-im	-iríam, -íssem	-im		
-iu	-íau	-íreu	-ireu	-iu	-iríau, -ísseu	-iu		
-en	-ían	-iren	-iran	-in o -ian	-irían, -issen	-in o -ian		

Así se conjugan *dormir, morir, cullir, recullir, bullir* –impersonal– *escupir*.

444.

-ir (clase 3)²⁶¹

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o	-ia	-í	-iré	-i	-iria, -ís		-it	-int
-es	-ias	-ires	-iràs	-is	-irias, -isses	-		
-	-ia	-í	-irà	-i o -ia	-iria y -ís	-i	<i>obrir, obert</i>	
-im	-íam	-írem	-irem	-im	-iríam, -íssem	-im		
-iu	-íau	-íreu	-ireu	-iu	-iríau, -ísseu	-iu		
-en	-ían	-iren	-iran	-in o -ian	-irían, -issen	-in o -ian		

cusir y derivados; *umplir* y compuestos.
cruixir, impersonal.

²⁶¹ Sorpren la minuciositat amb què es destrien diferents models per a la 3a conjugació —fins a onze classes de verbs—, més enllà dels dos tipus bàsics: els incoatius i els purs. Aquesta *clase 3*, per exemple, només es distingeix de l'anterior per la 2a persona del singular del present d'indicatiu i pel participi particular del verb *obrir*.

[f. 23v]

445.

-ir (clase 4)²⁶²

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o o -eixo -es, -eixes -es, -eix -im -iu -en, -eixen	-ia -ias -ia -íam -íau -ían	-í -ires -í -írem -íreu -iren	-iré -iràs -irà -irem -ireu -iran	-i, -eixi, -esca, -esqui, -èsquia -is, -eixis, -esquis, -escas o -èsquias -i, -eixi, -esqui, -esca, -èsquia -im -iu -in, -eixin, -escan, -esquin, -èsquian	-iria, -ís -irias, -isses -iria y -ís -iríam, -íssem -iríau, -ísseu -irían, -issen	- -i -im -iu -in	umplir, umplert; complir, [complert]	-int

446.

-ir (clase 5)²⁶³

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
fujo fuitgs fuitg fugim fugiu fugen	-ia -ias -ia -íam -íau -ían	-í -ires -í -írem -íreu -iren	-iré -iràs -irà -irem -ireu -iran	-i, -ia -is, -ias -i, -ia -im -iu -in, -ian	-iria, -ís -irias, -isses -iria y -ís -iríam, -íssem -iríau, -ísseu -irían, -issen	fuitg fúgia -im -iu -in, -ian	fugir, fugit	-int

²⁶² La classe 4, mixta, sembla que hagi estat ratllada al manuscrit. Això explicaria que el verb *omplir* s'atribueixi també a la classe anterior. Però en la descripció general de les conjugacions verbals, més endavant (§ 455) es torna a parlar d'onze classes de verbs en *-ir*, cosa que m'inclina a mantenir aquest model.

²⁶³ Aquesta classe sembla que se circumscriu a un únic verb, que és *fugir*.

447.

-ir (clase 6)²⁶⁴

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ich, -esch, -eixo -ous, -eixes -u, -eix -im -iu -uen	-ia -ias -ia -íam -íau -ían	-iguí -igueres -igué -iguérem -iguéreu -igueren	-iré -iràs -irà -irem -ireu -iran	-igui, -iga, -íguia -is, -as, -ias -i, -a, -ia -am -au -in, -an, -ian	-iria, -ís -irias, -isses -iria y -ís -iríam, -íssem -iríau, -ísseu -irían, -issen	-u, -eix -igui, -eixi, -esqui -iguem -igau -in, -iguin, -uesquen, -eixin	oir, oït, [y] sus derivados.	-int

448.

-ir (clase 7)²⁶⁵

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ich -ius -iu, -iem -ieu -iuen	-eya -eyas -eya -èyam -èyau -èyan	-iguí -igueres -igué -iguérem -iguéreu -igueren	-iré -iràs -irà -irem -ireu -iran	-igui, -iga, -íguia -is, -as, -ias -i, -a, -ia -am -au -in, -an, -ian	-iria, -ís -irias, -isses -iria y -ís -iríam, -íssem -iríau, -ísseu -irían, -issen	-igas -igui, -iga, -íguia -iguem, -igam -igueu, -igau -iguin, -igan, -íguian	dir, desdir y derivados: dit	-ient

²⁶⁴ Aquesta classe, que sembla que cal remetre exclusivament al verb *oir* i els seus derivats, té l'origen en la diversitat formal que l'AUDIRE llatí va generar en català, i que podem distribuir a l'entorn de dos verbs d'identica etimologia: *oir* i *oure* (vegeu sobre això DECat VI, 40a). El model que en resulta és, per tant, una barreja entre la segona i la tercera conjugació.

²⁶⁵ Com és sabut, el verb *dir* segueix el patró dels verbs de la segona conjugació, ja que la *-i-* no pertany, en realitat, a la terminació de l'infinitiu. Per això, aquesta classe 7 conté terminacions que ja hem vist en models precedents (esp. *-iurer* i *-trer*), i no hauria de comptabilitzar-se entre els models de la tercera conjugació.

449.

-ir (clase 8)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
isch, ixo	-ia	-í	-iré	ixi, isca, ísquia	-iria, -ís		eixir, reixir	-int
ixes	-ias	-ires	-iràs	-is, -as, -ias	-irias, -isses	ix	[y] derivados,	
ix	-ia	-í	-irà	-i, -a, -ia	-iria y -ís	isqui, ísquia	-it	
exim	-íam	-írem	-irem	-em, -am	-iríam, -íssem	isquem		
exiu	-íau	-íreu	-ireu	-eu, -au	-iríau, -ísseu	eixiu		
ixen	-ían	-iren	-iran	-in, -an, -ian	-irían, -issen	isquin, ísquian		

450.

-ir (clase 9)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-inch	-ia	-inguí	-indré	-ingui, -ínguia, -a	-indria, -ingués		tenir, tingut;	-int
-ens	-ias	-ingueres	-indràs	-is, -ias, -as	-ias, -esses	-é	y derivados:	
-é	-ia	-ingué	-indrà	-i, -ia, -a	-ia, -és	-ingui, -ia, -a	mantenir,	
-enim	-íam	-inguérem	-em	-em, -am	-íam, -ésem	-inguem	contenir,	
-eniu	-íau	-inguéreu	-eu	-eu, -au	-íau, -éseu	-eu	retenir, etc.	
-enen	-ían	-ingueren	-an	-in, -ian, -an	-ían, -esen	-in, -ian, -an		

451.

-ir (clase 10)

venir, cambia el imperativo:²⁶⁶ *vina, vingui -ia -a, venim, veniu, vinguin -ian -an*. Participio: *vingut* y compuestos.

452.

-ir (clase 11)

convenir es activo y defectivo. El imperativo es *convé, convingui*, etc., por no confundirlo con *combinar*.²⁶⁷

²⁶⁶ «infinitivo» en el manuscrit. El mateix lapsus en la línia següent.

²⁶⁷ Aquest comentari té sentit en relació amb la classe anterior. Si *convenir* el conjuguéssim sobre la base de *venir*, atès que sembla un compost, ens donaria l'imperatiu *convine*, que llavors es confondria amb *combinar*.

453. [f. 24r] Resultan de ella²⁶⁸ tres terminaciones: primera en *-ar*, como *pasturar*; segunda en *-er*, como *témer*; tercera en *-ir*, como *recullir*. Esto nos da otras tantas conjugaciones.
454. Las terminaciones de los verbos es lo que varía los tiempos y personas, quedando no obstante en todos las primeras letras de que se componen los infinitivos. Así, *pasturar*, como acaba en *-ar*, me indica que es de la primera conjugación: el *-ar* es la terminación, el *pastur-*, las letras que no se alteran en ningún tiempo y por esto se llaman radicales; *témer* es de la segunda porque acaba en *-er* [y] su radical es *tem-*; *recullir*, de la tercera, porque acaba en *-ir*, [y] su radical es *recull-*.²⁶⁹
455. La lengua catalana tiene infinitas irregularidades en los verbos. Casi son irregulares todos los acabados en *-er*, de los cuales se han puesto en la tabla varias terminaciones, como en *-drer*, *-àurer*, *-èurer*, *-íurer*, *-òurer*, *-trrer*, *-er*, *-èixer*, *-àixer*, y en una misma terminación las irregularidades de verbos de aquella familia, para mayor inteligencia y evitar confusión. De los en *-ir*, hay también once clases; cada una tiene sus irregularidades que constan en la tabla, por cuyo medio podrán fácilmente conjugarse los verbos a cada irregularidad pertenecientes, con solo unir la radical a cada terminación.²⁷⁰

---

²⁶⁸ Es refereix a *la taula* precedent, que per raons pràctiques i per fer-la més comprensible he desglossat en *diverses* taules (§ 428-452), una per a cada model de conjugació.

²⁶⁹ Pel que fa a la terminologia emprada en aquest punt, cal advertir que el concepte de *radical*, i menys en femení, no és pas encara freqüent en les gramàtiques catalanes de l'època. Ballot parla de *raels* (1815: 36) i Amengual de *raíz* i també, si de cas, de les *letras radicales* (1835: 116-117) —vegeu en el paràgraf anterior que Cardellach també usa *letras radicales*, una denominació que trobem també a la gramàtica de l'Academia Española (1771: 91-92).

²⁷⁰ En una redacció anterior ratllada, que podem llegir al *recto* del foli 22, aquesta qüestió es plantejava en els termes següents: «Los en *-ar* todos son regulares menos *anar*. Los en *-er* siempre terminan pronunciándose en *a* breve, y por lo general son irregulares. Los en *-ir* corresponden a regulares e irregulares.» És interessant notar el canvi pel que fa a la tercera conjugació: si primer l'autor pensava en un model regular —que hauria de ser més aviat, pel que hem vist, l'incoatiu— i en irregularitats, en la versió definitiva es considera que, en realitat, tots els verbs en *-ir* són irregulars. També val la pena remarcar, de la redacció primera, l'observació gens usual sobre la realització en vocal àtona dels finals dels infinitius de la segona conjugació.

- . Pasando, pues, a la formación de tiempos en los verbos regulares, hagamos la tabla de los tiempos primitivos:²⁷¹

Tabla de tiempos primitivos

Conjugaciones	Presente de infinitivo	Participio de presente	Participio de pretérito	Presente de indicativo	Pretérito perfecto
1. ^a	<i>pasturar</i>	<i>pasturant</i>	<i>pasturat</i>	<i>jo pasturo</i>	<i>jo pasturí</i>
2. ^a	<i>témer</i> <i>constrènyer</i> ²⁷²	<i>tement</i> <i>constrenyent</i>	<i>temut</i> <i>constret</i>	<i>jo temo</i> <i>jo constrenyo</i>	<i>jo temí</i> <i>jo constrenyí</i>
3. ^a	<i>recullir</i> <i>unir</i>	<i>recullint</i> <i>unint</i>	<i>recullit</i> <i>unit</i>	[jo] <i>recullo</i> [jo] <i>unesch, uneixo</i>	[jo] <i>recullí</i> [jo] <i>uní</i>

TIEMPOS QUE DERIVAN DEL INFINITIVO

457. Del infinitivo se forma el futuro imperfecto, anyadiendo al final estas letras:

1. ^a persona	-é	}	singular
2. ^a	-às		
3. ^a	-à		
1. ^a	-em	}	plural
2. ^a	-eu		
3. ^a	-an		

458. Exepciones:
- 1.ª conjugación: exeptúase *anar*, que muda además la *-a* [f. 24v] de la terminación en *-i*.
- 2.ª conjugación: Exeptúase las terminaciones *-drer*, *-àurer*, *-èurer*, *-íurer*, *-òurer*, *-trer*, *-brer*, o mejor, todos los verbos acabados en *-rer*, que hacen el futuro quitando la última letra

²⁷¹ Aquesta taula dels temps primitius també apareix en el passatge ratllat a què hem fet referència en la nota anterior, amb el títol de «Tabla de las terminaciones», però s'hi inclouen molts més verbs, representant els diferents models dins de cada conjugació que s'han explicat en els quadres precedents (§ 428-452): *estimar*, *càurer*, *tràurer*, *dèurer*, *vèurer*, *escriurer*, *víurer*, *ríurer*, *còurer*, *mòurer*, *resòldrer*, *pòndrer*, *fóndrer*, *enténdrer*, *vèndrer*, *pèndrer*, *fer*, *estrènyer*, *amanir*, *cusir*, *venir*, *arrepentir*, *dir*, *eixir*, *oferir*, *oir*.

²⁷² «constrèñer» al ms., però les altres formes amb *-ny-*.

o *-r* y pronunciándose fuerte la *e*, y añadiendo después las otras letras en las restantes personas, como se ha dicho en la regla. Exeptúase asimismo el verbo *fer* que, sin embargo de que sigue la regla general, muda la *e* del *-er* en *a* *-jo faré-*, y lo mismo sus compuestos.

3.ª conjugación: Exeptúanse los verbos *tenir* y *venir* y sus compuestos, que hacen *tindré*, *vindré*, conjugándose como en la regla.

TIEMPOS QUE NACEN DEL PARTICIPIO DE PRESENTE

459. [Para formar el participio de presente] todos los acabados en *-ar* hacen *-ant*; los en *-er*, *-ent*, los en *-ir*, *-int*. Exeptúase *dir*, *dient*.

NOTA: *dir* y compuestos, sin embargo de que son de la tercera, hacen el gerundio en *-ent -dient-*, y sigue en esto a los de la segunda. *Escriurer*, *viurer* y derivados, sin embargo de que son de la segunda, hacen el gerundio en *-int*: *escriurer*, *escribint*; *viurer*, *vivint*. Tienen, empero, el *-ent*, pero se usa como nombre sustantivo y también como adjetivo. Siguen, pues, am[b]os la tercera conjugación [f. 25r] en la formación de tiempos del gerundio.²⁷³

460. Nacen la primera y segunda persona del plural del presente de indicativo, quitando la terminación y añadiendo, a saber:

1. ^a conjugación: <i>pasturant</i>	1. ^a del plural <i>-am</i>
	2. ^a del plural <i>-au^a</i>
2. ^a conjugación: <i>tement</i>	1. ^a del plural <i>-em</i>
	2. ^a del plural <i>-eu</i>
3. ^a conjugación: <i>recullint</i>	1. ^a del plural <i>-im</i>
	2. ^a del plural <i>-iu</i>

---

²⁷³ Cal notar com en aquesta nota l'autor fa servir el concepte, molt més adequat, de *gerundi*, en lloc de *participi de present*, que és el terme utilitzat tant a la taula dels temps primitius com en la resta de l'apartat. Hem de pensar potser que per a ell eren termes sinònims, encara que, com he dit a la nota 248, corresponen a valors gramaticals diferents.

NOTA^a: En la conversación se truecan estas terminaciones en -*em*, -*eu*: *pasturem*, *pastureu*; *anem*, *aneu*; pero es impropio, porque pertenecen al subjuntivo.²⁷⁴

461. Nace el pretérito imperfecto de indicativo, añadiendo a las radicales estas letras:

1. ^a conjugación: <i>pasturant</i>	1. ^a persona	- <i>aba</i>	} singular
	2. ^a	- <i>abas</i>	
	3. ^a	- <i>aba</i>	
	1. ^a	- <i>àbam</i>	} plural
	2. ^a	- <i>àbau</i>	
	3. ^a	- <i>àban</i>	

2. ^a y 3. ^a conjugación: <i>tement</i> <i>recullint</i>	1. ^a persona	- <i>ia</i>	} singular
	2. ^a	- <i>ias</i>	
	3. ^a	- <i>ia</i>	
	1. ^a	- <i>íam</i>	} plural
	2. ^a	- <i>íau</i>	
	3. ^a	- <i>ían</i>	

462. Exepciones:

2.ª conjugación: Exeptúanse los verbos cuyo gerundio acaba en -*yent*, que por tener la *y* el valor de *i* no añaden mas que las otras letras, así: -*a*, -*as*, -*a*, -*am*, -*au*, -*an*. Exeptúase asimismo *càurer*, gerundio *cayent*, que hace *queya*, *queyas*, etc. También se exeptúa *fent*, de *fer*, que hace *feya*, *feyas*, etc., lo mismo que sus compuestos.

---

²⁷⁴ És interessant la constatació de les formes analògiques del present d'indicatiu en -*em*, -*eu* en la primera conjugació, malgrat la condemna d'"impropietat". L'homologació de les terminacions de les formes febles dels presents d'indicatiu i de subjuntiu és un fenomen controvertit entre els gramàtics catalans fins a Fabra, i ha estat ben estudiada des del punt de vista històric (vegeu-ne una bona síntesi a Segarra 1985: 120-132). La realitat és que la penetració d'aquest fenomen en la llengua escrita, a Catalunya, és ben escassa fins ben avançat el XIX, en què fins els autors més populars, com ara Josep Robrenyo, usen indefectiblement -*am*, -*au* en el present d'indicatiu dels verbs de la primera (Segarra *ibid.*). En els escrits valencians, en canvi, l'alternança de les terminacions és freqüent ja des del XVIII. A les Illes, no cal dir-ho, són inexistents els testimonis pel fet que la distinció entre l'indicatiu i el subjuntiu s'ha mantingut fins ara en la llengua viva.

3.ª conjugación: Exeptúase de esta conjugación *dir*, que hace *deya* y no *dia*; *desdir* tiene gerundio *desdint*, lo mismo que los demás compuestos de *dir*, y hace *desdia* siguiendo la regla general –pueden, empero, hacer *desdeya*, *desdeyas*, *contredeya*, pero no es tan propio como el primero dado en la regla.

DEL PRESENTE DE INDICATIVO²⁷⁵

463. La lengua catalana varía infinito la correspondencia de los cambios de terminación en los tiempos primitivos, de donde derivan el gran número de irregularidades o diferencias de verbos a la regla general. Para facilitar su [f. 25v] conocimiento de un golpe, se ha extendido la tabla precedente, de la cual extractaremos aquí lo necesario.
464. Hay verbos que en la primera persona del singular del presente de indicativo tienen dos terminaciones: una que se asemeja al infinitivo mudando únicamente la final *-er* o *-ir*, distintiva de las conjugaciones regulares, y otra que muda toda la final distintiva de los demás de su clase, como *-ènyer*, *-drer*, *-trrer*, *-àurer*, *-èurer*, etc. La que conserva todas las radicales, dejada la final del infinitivo de la regla general, debe ser la más regular y propia del language, pero la multitud de verbos diferentes en las otras finales distintivas (*-drer*, *-trrer*, *-àurer*, etc.) ha hecho adoptar estas segundas radicales, y a ellas se aplica también su significación en el presente de indicativo, lo cual se observa más en las terminaciones *-ènyer*, *-èixer*, *-àixer* y las de tercera conjugación.

---

²⁷⁵ En l'inici de l'apartat anterior (§ 459) ja hem vist com l'autor ha considerat necessari fer algunes consideracions sobre la formació del temps primitiu de referència —el participi de present, en aquell cas—, abans de passar a exposar quins temps verbals en deriven. Ara ens trobem en un cas semblant, però les consideracions prèvies sobre la formació del present d'indicatiu són tant extenses que l'autor ha decidit que constitueixin un apartat independent, sobre el present d'indicatiu, que violenta lleugerament l'estructura esperable d'aquest capítol de la gramàtica. Aquest apartat, de fet, constitueix una mena de resum de tots els quadres dels models verbals pel que fa al present d'indicatiu.

Reglas generales

1.ª conjugación

465. La primera persona del singular del presente de indicativo de la primera conjugación termina siempre en -o, que se pone en lugar de final del infinitivo: *pasturar*, *jo pasturo*; la segunda persona se cambia en -as -*pasturas*- y la tercera, en -a: *pastura*.
466. Exeptúase *anar*, que por ser irregular hace *jo vaitg* o *vas*, *tu vas*, *aquell va*, y no *jo ano*, *tu anas*, *aquell ana*.

aixecarse, *arreplegar* pueden apostrofarse en la primera persona: *jo aixech*, *jo arreplegh* y así los en -gar.

2.ª conjugación

467. La terminación regular de la primera persona del singular del indicativo presente de verbos regulares de los acabados en -*ànyer*, -*ènyer*, -*trèr*, -*àixer*, -*èixer*, cuando forman conjugación regular, termina también en -o; la segunda no añade mas que una -s, distintiva del principio plural y de la segunda persona; la tercera se forma con las solas radicales. Egemplos: *témer*, *jo temo*, *tu tems*, *aquell tem*; *combàtrèr*, *jo combato*, *tu combats*, *aquell combat*.
468. Exepciones: La terminación -*drèr* sigue sigue esta regla menos que la primera persona acaba en -*ch*: *resolch*, etc. Los verbos en -*àxer* y -*éixer* anteponen una -e- a la -s de la segunda persona por la pronunciación: *regonèixer*, *jo regoneixo*, *tu regoneixes*, *aquell regoneix*.²⁷⁶
469. Todas las terminaciones en -*àurer*, -*èurer*, -*íurer*, -*òurer*, que como se [f. 26r] ve acaban todas en -*urer*, con la diferencia de la *a*, *e*, *i*, o antepuesta, dejada la terminación -*urer*, toman -*ch* en primera persona; en la segunda toman la -*u* y añaden una -*s* y en la tercera se deja. La terminación -*àurer* toma -*ich*

---

²⁷⁶ Segueix un breu fragment ratllat que no s'acaba d'entendre: «Aunque algunas veces *parèixer* y sus semejantes dicen *paresch* en la primera persona, no [...]». La informació sobre *parèixer* s'ha incorporat més avall, en el § 460.

en primera persona, que se deja en las demás. Ejemplo de primera persona:²⁷⁷ *càurer, jo caich; bèurer, jo bech; ríurer, jo rich; mòurer, jo moch*. Ejemplo de la segunda persona: *càurer, tu caus; bèurer, tu beus; ríurer, tu rius; mòurer, tu mous*. Ejemplo de tercera persona: *càurer, aquell cau; bèurer, aquell beu; ríurer, aquell riu; mòurer, aquell mou*.

470. Exepciones:

Terminación *-èurer*: *veurer* hace la primera persona *veitg*; terminación *-íurer*: *víurer* hace la primera persona *visch*.

Las terminaciones de *-èixer* como *conèixer* no siguen la regularidad de cada persona, tomando por radicales [no] *conèix-* sino *con-*, a la que añaden *-ech* en la primera persona; las demás siguen la regularidad. *Parèixer* hará *piresch*. *Nàixer* y derivados hacen *jo nasch*; las demás personas siguen la regla dada en su terminación.

Fer se exeptúa de todas las reglas; la primera persona hace *fas* –algunos dicen *faitg*; la segunda *fás*; la tercera *fa*. *Saber*, irregular, hace *jo sé, tu sabs*,²⁷⁸ *aquell sab*.

3.ª conjugación

471. Casi todos los verbos de la tercera conjugación tienen dos acepciones²⁷⁹ en la primera persona del singular del presente de indicativo. Ambas están en uso: la primera entre la clase culta; la segunda, entre el vulgo. Ahí van compuestos más de cien verbos, sin los compuestos de que algunos son capaces. Estas terminaciones son de *-esch* [o] *-eixo*, colocadas al final de las radicales. Ejemplo: *llegir, jo llegesch / jo llegeixo; guarnir, jo guarnesch / jo guarneixo*.

[f. 26v] La primera terminación es introducida de nuevo en la lengua, puesto que de ella no se siguen las dos restantes personas, como acontece en los verbos regulares, sino de la

---

²⁷⁷ En aquest punt del manuscrit hi ha uns mots afegits, alguns ratllats, que diuen «Rad... terminación inclusa la u. Diftongo». No els reproduexo, perquè no veig que facin sentit.

²⁷⁸ «saps», corregit.

²⁷⁹ Cal entendre el terme «acepciones», que ha usat també en altes ocasions, en el sentit de ‘formes’, i no pas de ‘significats’, que seria la interpretació normal avui.

segunda, a saber: *jo llegeix-o, tu llegeix-es, ell llegeix*. Sin embargo, es de gran uso y conforme a ella deriva también el subjuntivo en la parte correspondiente, como veremos.²⁸⁰

472. Notas:
1. Los verbos *dormir, morir, cullir, bullir, escupir, munyir* y derivados siguen la regla dada para los regulares de *-er*, como *témer*, esto es, a la radical añaden *-o* en la primera persona, *-s* a la segunda y nada en la tercera. Egemplo: *jo dormo, tu dorms, aquell dorm*.
  473. 2. *Cusir, obrir, cruixir, umplir* y compuestos añaden una *e* a la 2.ª persona: *jo cuso, tu cuses, aquell cus*.; lo cual pende de que la *-s* no puede pronunciarse sino con violencia después de dos consonantes o de otra *s* o *x*.
  474. 3. *Fugir* tiene una construcción diferente por causa de su pronunciación. Sus personas son: *jo fujo, tu fuitgs* –también dicen *tu fujas-*, *aquell fuitg*.
  475. 4. *Oir* tiene las dos terminaciones de la regla general, a saber, *oesch* y *oeixo*, y además la de *oich*, y por ella su correspondiente en segunda y tercera persona: *jo oesch / jo oeixo, tu oeixes, aquell oeix; jo oich, tu ous, aquell ou*. Sin embargo, el segundo modo es más usado.²⁸¹ Su derivado *desoir* no usa el *desoich, desous, desou*.
  476. 5. *Dir* y derivados forman estas personas como los acabados en *-lurer*, a saber *-ch, -us, -u*: *jo dich, tu dius, aquell diu*.
  477. 6. *Eixir* y compuestos siguen la regla 2 de esta exepción,²⁸² con la diferencia que cambia la *ei-* del radical en *i-*: *jo ixo, tu ixes,*

---

²⁸⁰ Curiosa argumentació lògica que condueix Cardellach a considerar la forma clàssica i etimològica de l'increment incoatiu (-ESC-) com una innovació, i la forma més evolucionada (-eix-) com la més antiga: perquè és aquesta i no aquella la que té continuació en la segona i tercera persones del present d'indicatiu. També sorprèn que digui que les formes en *-esc* «son de gran uso»; suposem que l'autor té present aquí, sobretot, l'ús escrit.

²⁸¹ Sorprèn que Cardellach consideri més utilitzades les formes del tipus *oure*, quan la lingüística catalana moderna les ha considerades pròpies de la llengua antiga, o en qualsevol cas dialectals — d'algunes zones del valencià, del rossellonès, etc. (vegeu sobre això DCVB i DECat *s.v.* *oir*).

²⁸² Vol dir la nota 2 (§ 473), sobre els verbs *cosir, obrir, cruixir* i *omplir*.

aquell ix; además tiene en primera persona la acepción *jo isch*.

478. 7. *Venir y tenir*, con sus compuestos, hacen estas personas [f. 27r] irregulares: *jo tinch*, *tu tens*, *aquell té*; *jo vinch*, *tu véns*, *aquell ve*.

479. Conocidas las personas primeras del indicativo y su formación, veamos los tiempos que derivan de ellas:

TIEMPOS DERIVADOS DEL PRESENTE DE INDICATIVO

480. El presente de subjuntivo, variando la terminación de la primera persona en esta forma –la primera terminación es la más propia.²⁸³

1. ^a conjugación: pasturo	1. ^a persona	-i, -ia	} singular
	2. ^a	-is, -ias	
	3. ^a	-i, -ia	

	1. ^a	-em	} plural
	2. ^a	-eu	
	3. ^a	-in, -ian	

2.ª conjugación, verbos regulares: *temo*.^a

(1. ^a regla)	1. ^a persona	-i, -ia	} singular
	2. ^a	-is, -ias	
	3. ^a	-i, -ia	

	1. ^a	-am	} plural
	2. ^a	-au	
	3. ^a	-in, -ian	

2.ª conjugación, terminaciones en *-ch*, *-ech*, *-ich*, *-och*, en la 1.ª persona: *responch*, *caych*, *bech*, *rich*, *moch*, *conech*, etc.

(2. ^a regla)	1. ^a persona	-gui, -ia, -a	} singular
	2. ^a	-guis, -ias, -a	
	3. ^a	-gui, -ia, -a	

²⁸³ Sembla que vol dir que, en els casos en què es consigna més d'una terminació, la primera és la més correcta o preferible.

1. ^a	-guem, -am	} plural
2. ^a	-gueu, -au	
3. ^a	-guin, -ian, -an	

3.ª conjugación, terminación *-sch* de los verbos en *-ir*: *agrandir*
-jo agrandesch.²⁸⁴

(1. ^a regla)	1. ^a persona	-esqui, -quia, -ca	} sing.
	2. ^a	-esquis, -quias, -cas	
	3. ^a	-esqui, -quiia, -ca	

	1. ^a	-im	} plur.
	2. ^a	-iu	
	3. ^a	-esquin, -quian, -can	

3.^a conjugación, terminación *-eixo* y demás verbos en *-ir*:
agrandeixo, umplo, etc.

(2. ^a regla)	1. ^a persona	-i	} singular
	2. ^a	-is	
	3. ^a	-i	

	1. ^a	} plural ^b
	2. ^a	
	3. ^a	

NOTA^a: Se comprende la terminación *-èixer -jo coneixo-*, però apenas se usa y jamás en las personas del plural; la primera y segunda del plural de estos verbos es la de la segunda regla.

NOTA^b: La primera y segunda [personas del plural], como en el indicativo.²⁸⁵

²⁸⁴ Darrere d'*agrandir* l'autor hi ha afegit *regonèixer*, i ha afegit també, sobre la línia: «i en *-er*». Cardellach ha advertit, segurament sense voler, que l'increment incoatiu també el porten, lexicalitzat, alguns verbs de la segona conjugació, i ha interpretat erròniament que també formava part de llur terminació del present de subjuntiu. Per coherència amb l'estructura de l'apartat no tinc en compte l'afegit, ja que surt de la tercera conjugació.

²⁸⁵ L'autor s'ha embolicat considerablement en la definició d'aquesta "segona regla" de la tercera conjugació. En realitat, el model que vol descriure és també el dels verbs incoatius —el de la "primera regla—, només que amb l'altra forma de l'increment (*-eix-* i no *-esc-*) —ja veiem que es repeteix el verb *agrandir* com a exemple. En aquest cas, però, ha comès l'error de considerar l'increment incoatiu com a

481. Exeptions:
1.ª conjugación. Exeptúase *anar*, que a pesar de ser la primera persona del singular del presente de indicativo *jo vaitg* o *vas*, hace [f. 27 v] el subjuntivo *jo vagi*, *tu vagis*, *aquell vagi*, *nosaltres anem*, *vosaltres aneu*, *aquells vagin*.

482. 2.ª conjugación, 2.ª regla. De los acabados en *-èurer*, [se exceptua] *vèurer*, que se diferencia de *bèurer* en el indicativo – *jo veitg*; así lo verifica en el subjuntivo y hace: *vegi*, *vègia* / *veja*, *vegis* / *vègias* / *vejas*, *vegi* / *vègia* / *veja*, *vegem* / *vejam*, *vegeu* / *vejau*, *vegin* / *vègian* / *vejan*.

De los acabados en *-íurer*, *viurer*, que hace *visch*, sigue la primera regla de la tercera conjugación²⁸⁶ como acabado en *-sch*: *jo visqui*, *visquia* [o] *visca*, etc.

Fer tiene también las tres terminaciones de *-i*, *-ia*, *-a*, derivadas de *fas*, primera persona del indicativo: *jo fasi*, *fàssia* o *fassa*.

Aunque *parèixer* y sus semejantes son de la segunda conjugación, la primera persona *piresch* es terminada como las iguales de la tercera conjugación, y el subjuntivo seguirá la primera regla de este género.²⁸⁷

483. 3.ª conjugación, 1.ª regla. El verbo *eixir*, en la acepción *jo isch*, hace también *isqui* y no *esqui*, y así sigue la regla menos en las dos primeras personas del plural que hace: *nosaltres isquem* o *iscam*, *vosaltres isqueu* o *iscau*.

484. Nace de la tercera persona del singular del presente de indicativo la segunda persona del singular del imperativo, pues es la misma en todas las conjunciones, posponiéndole la persona. Egemplos:

---

part del radical i no de la terminació, i per això no pot representar les terminacions de la primera i segona persones del plural, que no el porten. Sobta també que l'altre exemple citat sigui el verb *omplir*, que justament és un dels pocs verbs que avui preserven viva la flexió segons el model pur —model que per a Cardellach, com ja hem advertit, no passa de ser una irregularitat més.

²⁸⁶ «terminación» en el manuscrit.

²⁸⁷ A continuació i ratllat: «pero se confunde con parir y por tanto...».

	indicativo	imperativo
1. ^a conjugación:	<i>aquell pastura</i>	<i>pastura tu</i>
2. ^a conjugación:	<i>aquell tem</i> <i>aquell pren</i> <i>aquell escriu</i>	<i>tem tu</i> <i>pren tu</i> <i>escriu tu</i>
3. ^a conjugación:	<i>aquell llegeix</i> <i>aquell cus</i> <i>aquell fuitg</i> <i>aquell té</i>	<i>llegeix tu</i> <i>cus tu</i> <i>fuitg tu</i> <i>té tu</i>

485. Exepciones:

1.ª conjugación, exeptúase *anar* cuya [f. 28r] tercera persona hace *aquell va*, y la segunda del imperativo se convierte en *vés tu*.

2.ª conjugación, *fer* cuya tercera persona hace *aquell fa*; en la segunda del imperativo hace *fes tu*.

3.ª conjugación, *venir*, que tiene la tercera persona en *ve*, hace la segunda *vina tu*.

486. De esta misma tercera persona del singular nace la tercera persona del plural del mismo tiempo añadiendo a su terminación, a saber: 1.ª conjugación, una -n; 2.ª y 3.ª, -en.²⁸⁸

Fer sigue la primera conjugación; *tenir*, *venir* y sus compuestos añaden a dicha persona -nen.

TIEMPOS QUE DERIVAN DEL PRETÉRITO

487. Debe sentarse por regla general, primero, que la -ch sola en que termina la primera persona del singular del presente de indicativo de la mayoría de verbos en -er se cambia en -guí

---

²⁸⁸ Aquesta explicació de la formació d'una forma verbal a partir d'una altra forma del mateix temps, el present d'indicatiu, no fa sentit, no s'ajusta al propòsit de l'apartat, que és explicar com dels temps primitius —el present d'indicatiu n'és un— se'n formen altres temps verbals, dits derivats.

breve en el pretérito;²⁸⁹ segundo, que el *-esch* o *-eixo*, en que acaba la misma persona en los verbos en *-ir* y algunos en *-èixer*, se suprime; tercero, que a los acabados en *-o* en la misma persona se suprime también esta letra; y cuarto, que bajo estas bases a toda clase de verbos se le añade en el pretérito, a saber:

1. ^a conjugación: 1. ^a persona	-í fuerte	} singular
2. ^a	-ares	
3. ^a	-à	

1. ^a	-àrem	} plural
2. ^a	-àreu	
3. ^a	-aren	

2. ^a conjugación: 1. ^a persona	-í fuerte	} singular
2. ^a	-eres	
3. ^a	-é	

1. ^a	-érem	} plural
2. ^a	-éreu	
3. ^a	-eren	

3. ^a conjugación: 1. ^a persona	-í fuerte	} singular
2. ^a	-ires	
3. ^a	-í	

1. ^a	-írem	} plural
2. ^a	-íreu	
3. ^a	-iren	

Esta regla no tiene excepciones; solo *anar* y *fer*: *jo aní, jo fiu*.

488. [f. 28v] Conocido así el pretérito, entiéndase que de él, o de su primera persona, no deriva mas que la segunda acepción del

²⁸⁹ D'acord amb la terminologia de l'autor hauria de dir «larga» i no «breve», atès que aquests dos termes s'utilitzen per indicar les vocals tòniques i les vocals àtones, respectivament. El podria haver confós el fet que de les formes verbals amb l'accent a la terminació la tradició gramatical en diu formes febles, o dèbils, per contrast amb les que duen l'accent a l'arrel —els perfets en *-guí* a la primera persona són febles—, però no hem vist que s'utilitzi enlloc de l'obra aquesta terminologia.

pretérito imperfecto de subjuntivo,²⁹⁰ quitando la *-i* del pretérito y añadiendo, a saber:

1. ^a conjugación:	1. ^a persona	-às fuerte	} singular
	2. ^a	-asses	
	3. ^a	-às	
	1. ^a	-àssem	} plural
	2. ^a	-àsseu	
	3. ^a	-assen	

2. ^a conjugación:	1. ^a persona	-és fuerte	} singular
	2. ^a	-esses	
	3. ^a	-és	
	1. ^a	-éssem	} plural
	2. ^a	-ésseu	
	3. ^a	-essen	

3. ^a conjugación:	1. ^a persona	-ís fuerte	} singular
	2. ^a	-isses	
	3. ^a	-ís	
	1. ^a	-íssem	} plural
	2. ^a	-ísseu	
	3. ^a	-issen	

489. *Fer*, sin embargo de que hace *fiu*, sigue la regla.

Venir y *tenir* van por la 2.ª conjugación, si se atiende a la regla dada en la formación del pretérito (§ 487).²⁹¹

---

²⁹⁰ «Accepción» significa ‘forma’, com ja hem dit abans. La segona forma de l'imperfet de subjuntiu és, pròpiament, el que nosaltres anomenem avui imperfet de subjuntiu; la “primera forma” seria, com també hem vist en els quadres anteriors, la del condicional.

²⁹¹ Al manuscrit la remissió és a la «pàgina precedente», però ho he substituït pel número de paràgraf del text editat.

TIEMPOS QUE SE FORMAN DEL PARTICIPIO DE PRETÉRITO

490. El participio no forma propiamente ningún tiempo. Únicamente ayuda a la composición de todos los tiempos pasivos y de los compuestos activos, mediante el auxiliar *ser* o *haber*.²⁹² Estos auxiliares indican el tiempo según sus reglas y a él se añade el participio; por tanto, no requiere explicación.

TIEMPOS Y PERSONAS DERIVADOS DE TIEMPOS DERIVADOS

491. Así como se ha visto cuales eran los tiempos primitivos, y los que de cada uno de ellos se derivaban, hemos de señalar otros que se derivan de otros derivados anterior[f. 29r]mente. Las dos fuentes de estos segundos tiempos son el futuro imperfecto de indicativo y el presente de subjuntivo.

Tiempos derivados del futuro

492. De la primera persona del futuro se forma la primera acepción o la persona determinante del pretérito imperfecto de subjuntivo acabado en *-ria*,²⁹³ y para su formación se quita la *-é* final en todas las conjugaciones y se le añade a saber:

1. ^a persona	-ia	} singular
2. ^a	-ias	
3. ^a	-ia	

---

²⁹² Sembla que cal entendre d'una manera distributiva la vinculació entre els dos auxiliars i els dos tipus de construccions verbals esmentats: *ser* per a la passiva, *haber* per als compostos. Ja hem notat en l'apartat sobre els verbs *ser* i *estar* (§ 404) que Pau Cardellach, bon coneixedor de la gramàtica francesa i també dels textos catalans antics, ni que sigui pel seu ofici de notari, no esmenta enlloc de la seva gramàtica la possibilitat d'utilitzar el verb *ser* com a auxiliar per a la formació dels temps compostos d'alguns verbs, possibilitat que, pel que he dit, no podia ser-li desconeguda.

²⁹³ Inicialment l'autor havia situat el condicional entre els «tiempos que derivan del infinitivo» (§ 457-458), però degué reconsiderar-ho i va suprimir l'apartat que venia a continuació del § 458 per l'actual, que considera el condicional —la «primera acepción» de l'imperfet de subjuntiu— com una derivació del futur. En el redactat primer, que no presenta divergències remarcables, s'utilitzen els mateixos termes per referir-se a aquest temps verbal «Del mismo infinitivo nace la terminación determinante del pretérito imperfecto de subjuntivo», encara que també hi podem llegir, ratllat, «nace el condicional». L'explicació es concloïa dient «Esta regla nace del futuro», cosa que potser va inclinar l'autor a pensar que hi havia temps derivats dels temps derivats, i a incloure el present apartat en la gramàtica.

1. ^a	-íam	} plural
2. ^a	-íau	
3. ^a	-ían	

No hay excepciones.

Derivados del subjuntivo

493. Del subjuntivo derivan las personas del imperativo, salvo la segunda del singular, que hemos visto ser la tercera del singular del presente de indicativo. Aquí como en aquella, las personas se posponen o se suprimen:

	subjuntivo	imperativo
1. ^a conjugación	aquell pasturi	pasturi aquell o pasturi
2. ^a	aquell begui	begui aquell o begui
3. ^a	aquell reculli	reculli aquell o reculli

494. Esta terminación de las tres que se usan en el subjuntivo es la que sirve para la formación del imperativo, lo cual debe indicarnos que esta es la fuente primitiva de la lengua.²⁹⁴ Las terminaciones en *-ia* o *-a* no se usan mas que en el mismo subjuntivo. Lo mismo es de la tercera persona del plural. La primera y segunda de este número²⁹⁵ son únicas y no admiten equivocación.

495. *Anar* tiene el imperativo *vés tu, vagi aquell, anem [nosaltres], aneu vosaltres, vagin aquells*.

²⁹⁴ Trobem aquí una altra observació desconcertant, ja que com és sabut els subjuntius en *-i* van aflorar molt tardanament en la llengua escrita, i de fet molts gramàtics del XIX encara no els recullen. Cardellach, d'acord amb el seu posicionament davant la llengua (vegeu l'apartat 4.1.3 de la tesi) recull tot el ventall de formes que, més literàries o més col·loquials, presenta en català el present de subjuntiu. Ara bé, la deducció que les formes en *-i*, pel fet que són compartides amb l'imperatiu, són les més "primitives" és ben sorprenent, sobretot perquè no és veritat que les formes en *-ia*, o *-a* no puguin utilitzar-se en l'imperatiu —poden utilitzar-s'hi, com a mínim, en la mateixa mesura que en el subjuntiu. L'explicació pot venir del fet que l'imperatiu és un temps que s'utilitza sobretot en un context oral, i en canvi el present de subjuntiu pot aparèixer amb freqüència en els textos escrits; l'autor associa a l'imperatiu l'única forma del subjuntiu que, en realitat, és viva, i consigna les altres com a pròpies només del subjuntiu per la pervivència del seu ús literari.

²⁹⁵ És a dir, del plural.

Convenir, derivado de *venir*, hace la primera persona²⁹⁶ *convé*.

VERBOS DEFECTIVOS

496. [f. 29v] A pesar de la irregularidad de verbos que hemos observado haber en la lengua catalana, apenas los hay que carezcan de tiempos o personas. Solo se conoce como propiamente defectivo el verbo *ràurer*, que no tiene mas que el infinitivo, y sus tiempos se suplen por los auxiliares; dícese: *Tinch de ràurer ab ells; Una hora u altre vindràs a ràurer ab mi; Quant vegí que debia ràurer ab mon enemich...* Sin embargo, en el futuro se dice *jo rauré, tu raurás, aquell raurá, etc.*; y en el indicativo presente *tu raus, aquell rau, aquells rauen.*; y en el imperfecto de subjuntivo, *jo rauria, etc.*²⁹⁷

Plàurer: plau, plaurà, plàguia, etc.

[*Càldrer:*] *No cal que ho facis, No calia, No caldrà.*²⁹⁸

VERBOS IMPERSONALES

497. Varios son empero los verbos que no tienen mas que las terceras personas del singular, a saber: *plourer, plovisquejar, nevar, calamarsejar, pedregar, llampegar, tronar, fer calor, fer*

---

²⁹⁶ Cal entendre la primera forma de l'imperatiu, que és en realitat la segona persona.

²⁹⁷ L'explicació que dóna és contradictòria, primer diu que *raure* és dins la categoria de verbs que «carecen de tiempos o personas» i després el conjuga. La constatació no és banal. De fet, en el sentit que el reproduceix en els primers exemples 'anar a parar', *raure* forma part d'una estructura perifràstica *anar a raure, venir a raure, etc.*, en què només s'usa la forma de l'infinitiu. El verb *raure* tot sol sembla que també té un sentit 'anar a parar', però en aquest cas l'ús és el d'un verb impersonal i, per tant, defectiu, —en què els subjecte és inanimat i el complement un locatiu figurat que regeix la preposició *en*—: *Tot rau en les ganes que en tingui*. De fet, la normativa només ha acceptat oficialment aquest ús a partir del DIEC1 (cf. Jané 1976, 1984; Solà 1987: 1969; DECat VII: 133b3-28). Els altres sentits —el que es podrien conjugar— del verb *raure* s'acosten a l'etimològic i no n'he podut constatar la vitalitat.

²⁹⁸ Aquesta anotació és afegida al marge, com si l'autor hagués pensat posteriorment d'afegir el verb *caldre*, que també es defectiu. No hi ha cap explicació, però tampoc hi és en el cas de *ploure*. Encara podem llegir, al final del paràgraf i en lletra més petita «*Còurer: m'cou, etc.*», però n'he prescindit perquè no és pas, en realitat, un verb defectiu.

fret, fer-se nit, fer-se dia, importar, convenir, amanèixer, consistir; y asimismo los que significan una acción peculiar de una tercera persona: *bullir, rabutir o rabótrer, escàurer, cruixir*; y los que indican voces de animales: *bramar, escataynar, lladrar, miolar, udolar, grunyir, refilar*. Estos y otros verbos convienen a una tercera persona sin necesidad de indicarla.

VERBOS REFLEXIVOS

498. Llámense así porque convierten²⁹⁹ la acción a la misma persona de donde sale, mediante los pronombres *me, te, se*.³⁰⁰ Tales son *pansir-se, enmustuir-se, esquill-llar-se, abstenir-se, immutarse, allanguir-se, enmalaltir-se, arrepentir-se, escudar-se, sentar-se, vanagloriar-se* y otros. Se convierten en activos auxiliados del verbo *fer*: *fer pansir, fer abstenir, fer arrepentir*, etc.

VERBOS RECÍPROCOS Y ACTIVOS

499. Lo son todos los que no solo pueden transmitir la acción a otro, sino que éste puede alternativamente [f. 30] comunicarla a aquél mediante el pronombre relativo *se*: *amar-se, portar-se, beneir-se*, etc.

VERBOS NEUTROS

500. Son los que no rigen caso y que, sin embargo de indicar una acción propia de la persona del verbo, carece[n] del pronombre relativo *se*: *fugir, venir, transitar, córrer, gèurer, cridar, renyir*, etc.³⁰¹

²⁹⁹ Cal entendre 'dirigen', que és el sentit originari del verb llatí anàleg —CONVERTĒRE.

³⁰⁰ Ratllat «y son impersonales».

³⁰¹ Els verbs que Cardellach anomena *neutros* són els que avui considerem *intransitius purs*, o bé *inacusatius* —ja n'he parlat a propòsit de la classificació del § 409. Són verbs d'un sol argument, que s'identifica amb el subjecte, encara que aquest té comportaments sintàctics un xic diferents —els *inacusatius*, que sovint duen el subjecte posposat, i sol tenir caràcter indefinit, admeten la construcció absoluta (*Arribats els nens, marxarem*) i la pronominalització del subjecte o d'una part del subjecte, si hi

---

ha quantificador (*Demà n'arriben, N'arribaran sis*). Vegeu sobre aquesta qüestió Rosselló (2002: 1888-1893).

PU, RAY, PAS

501. Estas partículas son de gran uso en la lengua catalana.
502. La primera, *pu*, va precedida siempre de un pronombre relativo³⁰³ y seguida por lo regular del pronombre demostrativo *ho* con el verbo. Su significación equivale a *lo cert és que* de que algunos se valen para espresar los mismos conceptos. Empero *pu* denota en el ánimo de quien habla un sentimiento de afecto o aversión al sujeto a quien aplica su dicho, y espresa además que la cosa se hizo a pesar de mediar embarazos de monta, afectos que no demuestra la equivalente de *lo cert és que*.³⁰⁴

Hablando, por ejemplo, de alguno que supo vencer algun obstáculo que se oponía tenazmente a sus miras dire: *Ell pu ho ha fet*; el *pu* ya denota por si lo mucho que debería de pelear para lograr su deseo o que ejecutó alguna acción a pesar de una prohibición espresa.

Si, mediando un río, alguien pasó con pecho firme se le diría: *Vosté pu l'ha atravesat*; *Ell pu ho digué* espresaría que dijo algo reservado o que lo dijo sin asomo de que se dude que lo dijo. El español dirá *Lo cierto es que él lo dijo*, pero puede

---

³⁰² El títol d'aquest apartat denota una certa pèrdua de la perspectiva global de l'obra, ja que ens trobem encara dins el capítol «De las partes de la oración», que hem considerat la apartat de “morfologia” d'aquesta gramàtica. La qüestió de l'ús de les formes correspon més aviat al capítol de la Sintaxi, que ve després. Per això, bona part del contingut d'aquest apartat —em refereixo especialment als dos primers subapartats, sobre *pu*, *pas*, *ray*, *en*, *cal* i *can*—, podria formar part perfectament del capítol de la sintaxi, on trobem exposicions anàlogues, per exemple, sobre els adverbis *tot* i *boy*.

³⁰³ Llegiu pronom personal. Vegeu notes de § 227 i § 652.

³⁰⁴ Les observacions de Pau Cardellach a l'entorn d'aquesta “partícula” sembla que desmenteixen l'advertiment de Coromines, segons el qual «d'ús de *pur* com a adverbi gramaticalitzat va tenir molta més importància del que sabien els filòlegs del s. XIX». Coromines explica, sobre aquest descendent de l'adverbi llatí PURE, que «en català ho vam deixar antiquar: i quedà arraconat al parlar pagesívol d'algunes comarques del Nord, on encara viu, pronunciat *piú*». Sobre la seva naturalesa es limita a indicar que «El sentit bàsic només es pot definir com a partícula intensiva o emfasitzadora» (DECat VI, 879a24-41). Vegeu l'estudi que n'ha fet Sandra Montserrat per al català antic (Montserrat 2012)

traducirse también *Lo cert és que ell ho digué*, así se ve que no tiene equivalente.

503. El *ray* es una partícula de menosprecio, de indiferencia, desdeñosa de la cosa de que se trata. Únicamente va precedida del pronombre demostrativo *això* o de alguno personal o nombre substantivo, y no se le une verbo de ninguna clase ni otro nombre. Regularmente sirve de contestación seca. Así los catalanes en la guerra contra los franceses en 1808, a la [f. 30v] noticia de cada descalabro por parte de la causa de la independencia, esclamaban fríamente *Això ray...!* En español hay un símil con el *no importa*, pero es el mismo *no importa* catalán.
504. Otras veces lo usamos para denotar la ventaja que alguno lleva en sus comodidades o desgracias con respecto a otros igualmente felices o desgraciados: *Tu ray* se dice a uno que, esplicando alguna desgracia suya, puede suportarla mejor que otros de quienes se trata; *Tu ray* se dice al mismo que con iguales medios ha alcanzado lo que otros no pudieron antes que él, suponiéndole con sola aquella espresión un influjo preponderante.
505. Bajo estos sentidos llenos de imágenes, decimos de alguno, por ejemplo, a quien deseáramos mayor daño de lo que le ha ocurrido *Això ray*. Si le quemó la casa diremos *La casa ray*, con lo cual damos a comprender que le deseamos mayores y más sentidas desgracias.
506. Así que esta espresión, o una misma, según el sentido a que se aplique indicará desprecio o comparación o deseo de mayor mal o bien.
507. El *pas* es otra partícula que va unida con otra negativa *no* y le da una fuerza viva. Unas veces va unida a la negación a que se pospone y otras después del verbo. *No te acostis!*, dicho con viveza a alguno en tono amenazante, no espresa el vigor, el calor de ánimo, la ira de que se está poseído [como] dicho con igual energía así: *No t'acostis pas!*
508. Si pregunto a alguno *No ho digueres tu?*, él responderá *No pas això!*; no puede decir [f. 31r] *No això!* sino *Això no!*, caso de suprimir el *pas*, respuesta que se da para significar la

equivocación de la pregunta. *No-n vols pas d'això?* se pregunta casi sin interrogante o de modo que la fuerza cae en el *pas*; suprimiendo el *pas* deberíamos decir *Que no-n vols d'això?*, pregunta que espera contestación fríamente sin afecto de ánimo, pero el *No-n vols pas?* es hijo de un afecto de ánimo que envuelve reconvención, disgusto o amenaza de parte de quien le dice, y resistencia obstinada de aquel a quien se dice.

509. *Qui serà capàs de fer-ho? No pas jo, no pas tu, no pas ell* son respuestas que indican la incapacidad real de parte de aquél a quien se atribuye el *no pas*. Fuera de eso, debería responderse *jo no, tu no, ell no*, pero no està en uso, y reusando el *no pas* deberíamos valernos de un rodeo repitiendo la imprecación: *Jo*, por egemplo, *no-n só de capàs, Jo no só capàs de fer-ho*; pero a pesar de eso se halla de menos el *pas* intercalado o pospuesto al verbo.
510. Se usa muy eficazmente en las réplicas. Por egemplo: *No vull que hi entris*, responderá *No hi entro pas*; *Aquí faltan papers*, responderá *No n'hi tocat pas cap*.

PARTÍCULAS EN, CAL, CAN

511. *En*, demás de indicar el lugar 'en donde' *-ubi-*, es una partícula que se antepone a los nombres propios de hombres y regularmente se aplica a los distinguidos.
512. El uso y aplicación de tal partícula es del estilo familiar, porque tan solo se antepone al nombre de un amigo o conocido: En Jaume acaba de arribar, En *Francisco és aquí*. Nos ahorramos el *don*, el *senyor*, etc. Se usa en todos los casos y con todas las preposiciones. Antiguamente, era el dictado de los reyes y nobles: *lo rey en Jacme, en Pere, N'Amfós*.³⁰⁵

---

³⁰⁵ Curiosament és només en un cas de llengua antiga —*N'Amfós*— que l'autor situa l'anomenat article personal al davant d'un nom començat per vocal. No podem saber, per tant, si la distribució que avui es produeix en les zones on és viu aquest article tenia lloc o no en el català de referència del terrassenc Cardellach. Com és sabut, els parlants que utilitzen avui l'article *en* de forma natural ho fan només davant els noms masculins començats per consonant: *en Jaume*, però *l'Andreu*. Ni les raons d'aquesta distribució ni l'abast territorial del fenomen no han estat establerts encara, que sapiguem (va parlar-ne Badia 1994: 446-447, en termes molt poc precisos i un xic pintorescos), però existeix la intuïció generalitzada que aquest ús defectiu de l'article personal ha anat i va reculant a Catalunya, substituït per

Para gente no distinguida úsase el artículo *el*: *El Francisco acaba de arribar, El Jaume és aquí*; y aquí no se comete figura ni se suprime palabra alguna, porque es propio de la lengua anteponer el artículo a los nombres propios, como dijimos hablando de él.

513. *Cal* y *can* tienen uso en vez de *casa* y pref[. 31v]posiciones que deben acompañarlo para espresar el concepto. El *cal* se dice de las casas del pueblo poco distinguidas; el *can*, de las casas distinguidas de pueblos³⁰⁶ y de todas las casas de campo, llamadas por otro nombre *masos*.

Vas a cal Martínas, Vinch de cal Roure, con que espreso ir a la casa de señor Martínas y venir de la del señor Roura.

A can Coll ho han dit, La senyora de can Coll, Això és per can Coll: el *can* es substituido a la voz *casa*, que me indica sea distinguida o de mayor concepto que la generalidad.

A can Gorchs, a can Bugunyà, a can Orpina, a can Torra, lo digo de los mansos que nombro o de casas de campo. Algunas se nombran solas: *a Cadafalch, a Cararach*, pero sobre eso hay diversidad según el modo y costumbre de cada pueblo.

514. A las mugeres antiguamente se les daba también tratamiento como a los hombres, haciendo femenina la partícula *en*. En documentos del siglo XIII, XIV y XV he visto escrito en nombres de mugeres: *a na Francisca, a na Antònia, a na Margarida, mas fillas, pregh*, etc.; mas hoy no se usa sino que

---

la forma de l'article definit. De fet, pel que diu a continuació, Cardellach admetia ja l'ús del definit —*el Francisco, el Jaume*—, per bé que el considera menys “distingit”.

³⁰⁶ Cal observar, doncs, que implícitament fa una correspondència de *cal* i *can* amb els articles personals *el* i *en*, que per a l'autor marquen, a banda de la familiaritat, diferents graus de distinció. No s'esmenta tampoc aquí cap mena de restricció de l'ús de *cal* i *can* lligada al context fonètic —si el nom següent comença en vocal o consonant—, però l'exemple de *can Orpina* suggereix que, o bé l'article *en* podria usar-se davant d'un nom masculí començat en vocal —a la manera antiga o baleàrica—, o bé que la distribució que encara observa aquest article en els llocs on és viu ja fallava en el català de Cardellach i es trobava en la fase de desballestament prèvia a la desaparició.

se nombran con el solo artículo: *a la Francisca, a la Antònia* –o *a Francisca y a Antònia*–, *mas fillas, prech*, etc.³⁰⁷

OTRAS PARTÍCULAS O PREPOSICIONES

De lugar

515. *A: Jo vas a Barcelona al teatro, És a casa.*
516. *En: És tancat en una caixeta.* La pronunciació de este *en* está viciada porque además de pronunciarse *e* muda se dice *am buna caixeta*; *Visch en un cuarto, en una casa*, se pronuncia *visch am bun cuarto, am buna casa*. Este vicio debe desterrarse, porque confunde la sencillez de la lengua.³⁰⁸
517. *De: Surto de casa, Vinch de París, Estich de viatge.*
518. *Devant: Lo criat anaba debant lo cavaller, o debant del cavaller.*
519. *Detràs: Lo gosset venia detràs meu, Detràs de casa tinch un hort.*³⁰⁹
520. *Derrera: Al derrera de casa tinch un hort, Lo criat [f. 32r] va derrera l'amo, Lo criat va al derrera de l'amo, Córrer derrera algú, o al derrera de algú.*
521. *Entremitg: Lo presoner anaba entremitg dels soldats.*
522. *Sobre: Porto lo barret sobre lo cap, Ja·l porto sobre del cavall.*

---

³⁰⁷ Al final d'aquest apartat hi trobem l'anotació següent: «Uso del *boy*: *boy mullat* equivale a *tot*». Potser l'autor havia pensat incloure aquí un apartat sobre l'ús d'aquesta partícula, però finalment es degué decantar per situar-lo més endavant, dins el capítol de la sintaxi (§ 672-674). Prescindeixo, doncs, d'aquesta anotació, que no aporta res a l'explicació sobre “*bo i*” que trobarem en el lloc indicat.

³⁰⁸ Resulta ben interessant la constatació d'aquest fenomen de caràcter foneticosintàctic —objecte encara d'especulacions entre els lingüistes catalans—, que corrobora la sensibilitat i l'interès de l'autor de la gramàtica per la llengua parlada (cf. 4.1.3).

³⁰⁹ Joan Coromines ha argumentat de forma contundent la genuïtat i la vitalitat vulgar d'aquesta preposició, malgrat l'«indiscutible i impertorbable respecte» que li mereix l'«espontània decisió de la nostra llengua literària» d'excloure-la de l'ús escrit (DECat VIII: 718b13-30).

523. *Entre: Està entre bona gent.*
524. *Sota, dessota, baix, debaix: Passar per sota del pont, Estar sota terra, Estar baix lo poder de algú, Trobar-se dessota y debaix de tots, Tot lo que se veu sota del cel, Tot lo que és dessota·l cel.*
525. *Cap, dret, ret a:*³¹⁰ *Lo diamant se encamina cap al nord, Porta ret a la riera, Anà dret a l'hort.* En poesia se usa també de *vers: Dirigir-se vers ponent, envers ponent* –pronúnciase ambès *ponent* por corrupció.
526. *Per: Vaitg per tot.*

De orden

527. *Antes: Ja se sabia antes de arribar ell, Ja ho sabían antes qu-ell arriàs.*
528. *Primer: Primer ho sabí jo qu-ell, Arrivà primer que jo.*
529. *Des de, fins: Vingué galopant des de Martorell, Des de Tarrasa fins Martorell hi ha tres horas.*
530. *De ... a: De Tarrasa a Martorell hi ha tres horas.*

De unió

531. *Ab: Estich ab mos amichs, Morí ab alegria.* La pronúnciación *am* es defectuosa por los inconvenientes dichos de la *en*.
532. *Durant: Durant la tempestat...*

---

³¹⁰ Com ja es pot deduir dels exemples, el que es consigna són les locucions preposicionals *cap a, dret a, ret a*. No és el mateix cas la preposició *vers*, que surt després, perquè es construeix sense *a*.

533. *Mentres: Mentres durarà la revolució..., Mentres no ho fàsia estarà segur.*³¹¹
534. *A més: Són trenta homes, a més dels oficials; A més, lo lligaren.*
535. *Segons: Portar-se segons lley; Segons això, vós teniu rahó; Las multas se aplícan segons lo manat.*
536. *Conforme: Conforme als manaments, Tot està conforme.*
537. *Junt: Anirem junts, Viurer junts.*³¹²
538. *De: ple d'or.*

De separación

539. *Sens, sensa: Los perseguiren sens deixar-los reposar, No puch caminar sens bastó, No puch caminar sensa-l bastó.*
540. *Menos: Tot perdut menos l'honor, tot menos això.*
541. *Fora: Tot se perdé fora l'honor, Fora això tot [f. 32v] està bé. Dícese también *exepto*, o *exeptat* o *exeptuat*: *exceptuada tal cosa, exeptuat això*. El pueblo dice *exeptus que*, pero es corrompida esta frase, y la de *exepto* no es puramente catalana.*
542. *D'altre part*³¹³

---

³¹¹ No s'entén gaire per què ha inclòs *mentres* i *durant* del paràgraf anterior en aquesta llista; a banda que *mentres* és clarament un adverbí, el sentit de les dues formes és clarament temporal i no té cap relació de caràcter semàntic amb la "unió". Passa una cosa semblant amb la preposició *de*, consignada en el § 538.

³¹² En aquest cas, fallen els exemples, que són de l'adjectiu *junt* i no pas de la preposició *junt (a)*, que és el que tocava. Passa el mateix amb el segon *conforme* del paràgraf anterior.

³¹³ Falten els exemples d'aquesta locució, que sembla afegida més tard.

De oposición

543. *Contra: Lo enemich dirigí las baterias contra-l baluart, Jo estich contra semblants providèncias.*
544. *A pesar: A pesar teu, ho executaré; A pesar de això, no-m desanimo.*
545. *No obstant: No obstant lo dit, tot pot remediar-se; Ell ho fa, no obstant de tenir-ho prohibit; Vol castigar-me, no obstant que no só delinquent.* Se ha introducido del castellano el *sin embargo* equivalente al *no obstant*, y se usa solo con *de* o *de que*.³¹⁴

Causales, instrumentales, finales

546. *En rahó: Lo correu no ve en rahó del mal temps.*
547. *Per causa: Tot se fa per causa de la guerra.*
548. *Per: Lo obgete és per agasajar-vos, Travallo per mi, Fet per mi.*
549. *Ab: Tot ho conseguí ab lo diner.*
550. *Perquè: Perquè púguia lograr lo fi.* Otros escriben *per a què*, tal vez para diferenciarlo del interrogante *per què?*

En catalán el *per* sirve de preposición de dativo *para: Trabajo para mi / Travallo per mi*; y también de preposición de ablativo *per: Todo es hecho por mi / Tot és fet per mi*. Esta doble acepción de *per*, en significar el instrumento y el fin, el *por* y el *para*, ha dado lugar a adoptar en la escritura el *per a* en vez de *para* y *per* en vez de *por*. Así también *perquè*, en significación de *porque*, y de *per a què*, en la de *para que*.

551. *Mediant: Mediant vostra amistad, Tot se compondrà mediant que vós ho volgueu.*

---

³¹⁴ Cal entendre que el tercer dels exemples adduïts representa aquest ús del *no obstant (que)*, equivalent al castellà *sin embargo*. Els dos exemples primers representen l'ús que Cardellach considera més genuí d'aquesta locució —*no obstant* + un subjecte, que pot ser una oració d'infinitiu.

552. *Tocant: Tocant això puch dir..., Tocant al primer punt...*
553. *En quant: En quant a lo que se ha manifestat...*
554. *De: Murmurar de tothom.*

CONJUNCIONES³¹⁵

555. [f. 33r] Para marcar el enlace de una palabra con otra usamos de *y*: *Pere y Pau, Vingué, vegé y vencé*. Cuando el nombre que sigue principia con *i*, exige el buen sentido que la *y* conjunción se convierta en *e*: *Pere e Ignasi*; empero como el catalán casi lleva artículo en todos los nombres, no se hará uso de la *e* sino en el caso de que el nombre no lleve artículo como en el eemplo, a diferencia de que en lo antiguo la *e* se usaba en todos casos y no la *y*. *Pere e Pau e Francisco, vingueren, e me donaren recado*, etc. Este uso está desterrado y seguimos las reglas castellanas. Esta partícula se llama copulativa.
556. Para marcar negación,³¹⁶ *ni ... no*: *Ni una cosa ni altre, No és bo per l'un ni per l'altre*.³¹⁷
557. *També*: *També volgué ajudar-nos*.
558. *Tampoch*: *Tampoch és a mon gust*.
559. *Que*: *Dich que és probable* –es [partícula] conjuntiva.

DE OPOSICIÓN

560. *Mes, però, emperò, ab tot, ab tot y això*: *Tu dius bé, mes aguarda; Te concedesch esta facultat, però / mes voldria limitar-la a...; Te concedesch esta facultat, voldria emperò limitar-la a...; Tal és la cosa, ab tot res ha produït; Ab tot y això no pogué vèncer* –otros dicen *ab tot y ab això*.

---

³¹⁵ Sembla que aquest apartat tenia inicialment un altre títol, que ha estat ratllat però encara es pot llegir: «Partículas *y, o, u, ni*, etc.». Això ens confirma que ens trobem encara dins del bloc anomenat «Uso de las partículas»

³¹⁶ «desunión», a sota, ratllat.

³¹⁷ Els exemples ens aclareixen que en una frase poden usar-se, repetidament, dos *ni*, o de forma combinada *ni i no*, sense un ordre prefixat.

[DE] DIVISIÓ

561. *O, u: Pere o Pau, una cosa o altre.* Esta o se pronuncia como *u* –*Pere u Pau, una cosa u altre*–, empero se escribirá tan solo *u* cuando el nombre siguiente empiece con o sin artículo, para evitar la disonancia que resulta de la pronunciación de dos letras iguales a la vez.³¹⁸

DE EXEPCIÓ

562. *Sinó: Jo estudiaria, sinó que no tinch memòria* –[vs.] *Sino pot ser això, alomenos sia lo altre.*³¹⁹ Es conjunción el *sinó* cuando va seguido de *que* –*sinó que tens*–, y cuando va seguido de verbo es el *si* condicional unido a la ne[f. 33v]gación y puede descomponerse: *Sino pot ser això*, puede escribirse con más propiedad separando ambas conjunciones –*Si no pot ser això*–, lo cual puede verificarse mudando su puesto –*Si això no pot ser*. Véase como seguido de verbo el *sino* no es conjunción exoptiva sino dos partículas unidas impropriamente; por tanto, deben escribirse separadas. Es también conjunción [exoptiva] cuando le sigue un nombre o adverbio: *No vull això, sinó allò altre*.
563. *Per més que: Jo ho faré, per més que se·m prohibèsquia.*
564. *Encara que:* el mismo ejemplo.
565. *Fins: No ho faré fins que m'ho mànian.*

DE COMPARACIÓ

566. *Aixís com: Aixís com lo riego és la vida de las plantas, aixís –o del mateix modo– lo patriotisme és la vida de las nacions.*

---

³¹⁸ Cal entendre que es refereix a la pronunciació formal o solemne —lectura en veu alta, discursos, etc. —, perquè en la pronunciació corrent ja ha dit que es pronuncia sempre *u*.

³¹⁹ He invertit l'ordre dels exemples, per fer més comprensible el text. Com es pot entendre, a l'autor li interessa distingir el *sinó* conjunció del *si no* (conjunció + adverbí, però la conjunció *si* no és “exceptiva”), que de vegades alguns escriuen junt. Per mantenir la coherència del discurs mantinc junt quan cal aquest *sino*, encara que sense accentuar-lo.

567. *Tal: Tal faràs, tal trobaràs.*

DE ADICIÓN

568. *A més: A més de lo manifestat, dech anyadir...*

569. *D'altre part: De altre part deu saber-se que...*

570. *Sens perjudici: Sens perjudici de sos drets, serà remunerat.*

571. *Encara: Bastant he dit, però encara anyadiré...*

DE CONDICIÓN³²⁰

572. *Suposat que: Suposat de ser aixís, consento; Suposat que sia tal com se explica, consento. Algunos dicen suposat de que, pero aquí no hay construcción, porque lo supuesto es un acusativo o un ablativo absoluto y no ningún caso regido de preposiciones. Más claro: yo supongo alguna cosa, no de alguna cosa; supongo que y no supongo de que, doy por supuesta la existencia del infierno, pero no por supuesta de la existencia; doy por supuesto que una cosa es, pero no de que una cosa sea, porque si la cosa de que hablo es la supuesta será nominativo pasivo, ablativo absoluto o acusativo activo, según la oración, y en uno y otro caso el de está por demás.*

573. *En cas de que: No ho fàsia, sinó en cas de que mon avís no arribia a temps, o bien Dat cas que mon avís no arribia.*

574. *Si: Si lo govern es just, la nació prospera.*

575. [f. 34r] *Ab tal que: Ab tal que los hòmens sían virtuosos, poch importa la forma de govern.*

576. *Mentres que: Mentres que la lley impèria, no temo una arbitrarietat. Esta misma conjunción condicional se hace de tiempo si va con el verbo en indicativo: Mentres que la lley*

---

³²⁰ Títol original «De duda o condición».

impera, no temo una arbitrietas –como si digera ara que la lley...

DE MOTIVO

577. *Com: Com deserta, se·l fusella.*
578. *Perquè: Perquè deserta, se·l fusella.*
579. *Atenent que: Atenent que deserta, se·l fusella.*

DE INTENCIÓN

580. *A fi de que*
581. *Per³²¹*

DE CONCLUSIÓN

582. *Doncs: Sent, doncs, de esta manera... Este donchs se pronuncia por algunos dons, por otros dòs, y casi por ninguno doncs; otros anyaden donsas o doncas, pero bien se ve que es un abuso de la inversión de la palabra o un vicio que no debe formar ley en el uso ni en la significación.*

Úsase mucho esta conjunción en las preguntas: *Doncs, què feu?*, *Doncs, per què no estudias?*, *Què és, doncs, aqueix brogit?*³²² También en los imperativos: *Explica't, doncs*; *Vés, doncs, a tal part*. Su uso siempre supone oposición o dificultades en los antecedentes.

583. *Luego: Luego deu ser condempnat; No replica, luego consent.*
584. *Puitg: Puitg la guerra està conclosa, reposem.*
585. *Pués que: Pués que la guerra està conclosa, reposem.*
586. *Pués: Pués me dius veritat, te perdono.*

---

³²¹ Falten els exemples en aquest grup.

³²² Per 'brogit'.

SINTAXIS

587. [f. 34v] La sintaxis es aquella parte de la gramática que enseña la concordancia, el régimen y el acento de las palabras.
586. Cada lengua varía en las reglas, porque cada lengua tiene su genio o su fisonomía particular. Tratemos pues de la concordancia de la lengua catalana.

CASOS³²³

589. Es la concordancia aquella propiedad con que dos nombres, uno sustantivo y otro adjetivo, o un nombre y verbo se enlazan poniéndolos conformes en género y número, o en número y persona, según sean nombres, o nombres y verbos, las cosas enlazadas.
590. Algunos han querido que los nombres debían concordar también en caso en la lengua castellana, pero ni ésta ni la catalana admiten esta concordancia, porque así nombres como pronombres como adjetivos son indeclinables sin el socorro de preposiciones, lo cual es diferente de la lengua latina que varía la concordancia en cada caso sin ningún aditamento.

---

³²³ D'acord amb el text precedent i amb el que segueix, el títol que inicialment s'havia posat a aquest apartat era *Concordancia*. Aquest títol va ser ratllat posteriorment, potser perquè l'explicació prèvia sobre els casos es va allargar més del previst. L'autor degué preferir fraccionar el text en diversos apartats: va posar el títol de *Casos* el text que ve a continuació i va deixar el títol de *Concordancia* per a un nou apartat, que trobarem més endavant.

Por ejemplo: si digo *hombre*, profiero un nombre que no tiene caso, y tanto es en este estado como si digo *del hombre*, *por el hombre*, *para el hombre*, porque de todos modos pronuncio *hombre* y tan solo varío los casos con el ausilio de las preposiciones *de*, *por*, *para*. Si le añado *ilustrado*, adjetivo, proferiré siempre *ilustrado* sin alteración, ya sea el *hombre* en nominativo como en ablativo u otro cualquier caso. Por consiguiente, si siempre es invariable, no puede el sustantivo concordar con el adjetivo en casos, porque tales nombres son de suyo indeclinables. Únicamente se llaman declinables porque a ellos puede unirse un artículo *-el*, *la*, *lo*, y en catalán *lo*, *la-* y les hace declinables mediante que al artículo se agregan las preposiciones propias para todos los casos.

591. Todos los nombres son o sustantivos o neutros. Los sustantivos son siempre tales y los neutros pueden ser todos los adjetivos. Unos y otros nos dan idea de una cosa positiva, material o ideal. Cada nombre encierra un género, una familia de seres que le es propia y, para [f. 35r] denotar toda la comunión de seres comprendidos en una palabra o toda la cantidad de aquella especie reunida en un punto, usamos del artículo que le corresponde, y lo suprimimos cuando queremos indicar solo una parte.³²⁴
592. Estos seres distintos, indicados por los nombres, no siempre se hallan estacionados, o aunque lo estuvieran, la imaginación del hombre varía su acción de diversas maneras. De ahí viene la necesidad de las preposiciones, porque, como el nombre por si solo siempre es el mismo, ha sido necesario anyadirle otra cosa para denotar el cambio o la propiedad de cada una de las mutaciones que el hombre atribuye a tales seres, y se llaman *preposiciones* porque regularmente se anteponen al nombre que rigen.
593. Veáse también como ha sido necesario variar los casos a medida que va variando la acción de los nombres, y era bien natural, porque jamás indicaré al hombre que posee y al hombre que recibe si solo digo *hombre* o *para el hombre*.

---

³²⁴ Ratllat: «Ejemplos: el nombre *tierra*, *muger*, *ave*, *insecto*, *prudente*, *hermoso*, *terrible*, cada uno me espresa una cosa diferente, una cosa real que yo comprendo bien».

594. Y como se ha observado que en todas las fases de dar y recibir, únicamente las cosas variaban su acción de seis maneras, de ahí resultaron los seis casos en que el nombre declina de su puesto o de su significación, y son a saber:
595. Nominativo. Cuando tan solo se nombra la cosa en el ser en que naturalmente se halla. Por supuesto que debo añadirle el artículo que le corresponde porque, de no, ni tendría caso ninguno. *Hombre*, por ejemplo, me da sino la idea de hombre en general, sin determinarle a una acción y *el hombre* ya decide a otro rango y le determina a un caso de obrar, bien que en su estado natural. A este caso se ha aplicado la facultad de obrar, de ejercer alguna cosa, y todas las cosas que dan, hacen o ejecutan alguna acción se dicen hallarse en nominativo.
596. Genitivo. Se ha visto que la misma cosa podía otras veces ser el dueño de otra cosa, tenerla en su posesión, y servirle como de padre, de engendrador, genitor; y para denotar este caso se le unió la preposición *de*, única que expresa la posesión o dominio: *El alma del hombre*.³²⁵
597. Dativo. Cuando el nombre o la cosa es el fin a que se dirige la acción comunicada de un sugeto a otro, o cuan[do] [f. 35v] se le da alguna cosa o para él o por su causa se ejecuta, entonces tiene otro caso, una posición diferente, y al nombre se le unió la preposición *a* o *para*: *Todo es para el hombre, Algo llevo para usted, Da su vida a la república*.
598. Acusativo. En este caso está todo lo que recibe una acción directa de parte de otra: *Dios formó al hombre*, el hombre recibe en si la acción de formar que Dios ejecutó. El acusativo puede formarse de un modo universal o comprendiendo toda una especie, y esto se ejecuta con el artículo precedido de la preposición *a* o sin ella, como *Dios formó al hombre*, o bien de un modo que indique parte de su especie, y entonces se quita el artículo, como *España tiene constitución, El Congreso forma leyes*.

---

³²⁵ Anotat al marge: «*Vivo de limosnas, de qué, de dónde*, es el *de* preposición de ablativo; *de quien*, es de genitivo».

599. Vocativo. El mismo nombre dice que en este caso se pone a aquel a quien se llama: *¡Hombre!*, diré –o bien uniéndole *oh*: *¡Oh hombre!*
600. Ablativo. Con el ablativo se han dado a conocer todos los demás modos de hablar no comprendidos en los precedentes. En él está el nominativo activo, vuelto en oración pasiva; en él está todo nombre que no está inmediatamente regido de verbo o todas las maneras de indicar compañía, instrumento, modo de hacer una cosa, y se compone por medio de las preposiciones *por, con, de, sin* –en catalán, *per, ab, de, sens*– y las demás preposiciones: *Tot és fet per mi, Tot és fet ab mos instruments, Tot surt del fondo comú, No se sap sens llibres.*
601. Estos son, pues, los casos de la conversión de todos los nombres, y exige la construcción gramatical que el adjetivo que se les una concuerde, demás del género y número, también en caso, como en la lengua latina: *Homo liber, ab homine libero, hominem liberum*; pero en castellano ni en catalán no puede ser así, porque los nombres, como dije, no tienen declinación propia.

USO DEL ARTÍCULO

602. El artículo, hemos visto tratando de las partes de la oración que distingue a los nombres masculinos de los femeninos, y a estos de los neutros: *l'home* lo pone *masculino*; *la dona*, *l'anima*, femenino; *lo terrible*, *lo grande*, neutro. Pero no es esta la sola propiedad del artículo.
603. Hemos dicho ya que la necesidad de demostrar las cosas en sus diversas fases, había hecho inventar los diversos casos que reconocemos y en su consecuencia las *preposiciones*. Así también para espresar la totalidad de una cosa, en contraposición de parte de la misma, usamos del artículo:
- Estudio los libros de jurisprudencia*: esta oración me da a entender que los estudio todos, sea todos los que tenga yo, sea todos los que se conozcan, sea todos los que estén en uso. *Estudio libros de jurisprudencia* me demuestra claramente que no son todos los libros de jurisprudencia que yo estudio, sino parte de ellos.
604. También denota el artículo una cosa cierta, presupuesta, en contraposición de otra incierta: *El correo me ha traído carta*, *El correo me ha traído la carta*. El primer modo enseña bien que era inesperada la carta que trajo el correo; en el segundo, o supone que la aguardaba la carta, o que contiene pormenores de que estén hablando.
605. Los nombres adjetivos que se convierten en neutros mediante el artículo *lo*, no existen sin él, porque volverían a recobrar el carácter de adjetivos y estos no pueden existir por si solos en la oración.

CONCORDANCIA

- 606 La concordancia puede ser de sustantivo y adjetivo, de sustantivo y relativo³²⁶ [o] de sustantivo y verbo, prescindiendo de la del artículo con su sustantivo cuando se usa.
607. Como he manifestado, la lengua catalana no tiene otra concordancia que la de género y número: *el amante indiscreto*, concuerda en género y número, porque todo es masculino y del singular. Es claro que el adjetivo *indiscreto* está en el mismo caso que *amante* porque, siendo indeclinable, seguirá la influencia del sustantivo en todos los casos. *El celo del amante indiscreto*: tenemos ahí igual concordancia, pero *indiscreto* es genitivo, porque *amante* lo es, y *amante* lo es porque le hace tal la preposición *de*. Así, de los demás casos.
608. El adjetivo que conviene a dos nombres singulares de un mismo género debe ser en plural. Si los nombres son de diverso género, se pondrá en plural masculino.
609. El relativo que concuerda con el nombre es *que*, para ambos géneros y números: *L'home que treballa*, *La dona que estima*, *Los hòmens que treballan*, *Las donas que estiman*. Los demás relativos son interrogativos y jamás se usan en la oración concordando.³²⁷
610. [f. 36v] *Qui* se usa al principio de la oración refiriéndose al pronombre *aquell* o *aquella* que se suprime: *Qui ho digué, ho sabia*. Si se espresa el pronombre, el relativo *qui* se convierte en *que*: *Aquell que ho digué, ho sabia*, *Aquella que ho digué, ho sabia*.

---

³²⁶ «de sustantivo y relativo» ha estat ratllat, al manuscrit, però en el desenvolupament d'aquest apartat hi trobem, efectivament, tota una secció dedicada a la “concordança” (o no) entre noms i relatius —és a dir, a la selecció i usos dels relatius (§ 609-615). Per coherència textual he restituit, doncs, el text ratllat.

³²⁷ Aquesta afirmació és una mica estranya, i sembla que no lliga amb el fet que, a continuació, se segueixi parlant força estona dels diferents relatius i els seus usos. Certament en el § 615 l'autor tornarà a insistir que l'únic relatiu que “concorda” amb els noms és *que*, sembla que per la raó que pot acompanyar-se d'un pronom.

611. [f. 37 r] En oraciones en que haya relativo que se refiera a una persona de la oración que le precede, este relativo es *lo cual*³²⁸ o *la cual* y su substituto *qui*: *Vègias ab N., lo cual està encarregat de executar-ho*; *Vègias ab N., qui està encarregat de executar-ho*; pero puede decirse también: *Vègias ab N., que està encarregat de executar-ho*.

También es *cual* cuando se refiere a varias cosas juntas que le preceden, añadiéndole, no obstante, un substantivo: *per cual efecte, de quals resultas, per cual rahó, a cual fi*.

También es *cual* cuando puede referirse al adverbio de lugar *ahont, de ahont*: *Montà a una altura de la cual no baixà, de ahont no baixà*; *Entrà en una casa a la cual estigué, ahont estigué*; pero debe ser en casos indeterminados.

612. Regularmente el *qui* se pone refiriéndose a una persona; el *que* a cosas meramente: *Lo home de qui vosté me parla, La condesa de qui tinch comisió, És un minyó a qui aprecio, Lo asunto de què tractam, La lley a què me referesch*.
613. En misma oración, si el relativo es agente de otra oración interpuesta, es *que* aunque se refiera a hombre o muger. Si es regido, es *qui*: *Lo noy que s'aplica és estimat de son mestre, Lo noy a qui lo mestre estima deu ser bo*.
614. El relativo agente después del verbo *ser* es *qui*, porque entonces se refiere a *aquell* o *aquella* de que hemos hablado: *Joan és qui no cumplí, Lo general fou qui desconcertà la batalla*. En el modo vulgar catalán diríase *Joan és el que no va cumplí, L·general va sé·l que va desconcertà la batalla*; pero ya dijimos también que espresándose el pronombre, el relativo se convierte en *que*.³²⁹
615. Por lo mismo no hay otro relativo que el *que* concordante con el nombre que le precede, pero siendo común a todos los géneros y números, no hay para qué dar reglas concordantes;

---

³²⁸ Tant aquí com en l'exemple que segueix, en una primera escriptura l'autor havia escrit *l·cual*; després ho va esmenar per posar l'article *lo*.

³²⁹ Vegeu § 610.

tan solo es necesario hablar de él por razón del uso en la oración.

616. El nombre, en fin, concuerda con el verbo en número y persona y, efectivamente, si *amo* es la primera persona de un singular, claro es que debe ser *yo* y no *tú* ni *aquel*; si *amábamos* es primera del plural debe de ser *nosotros* y no *aquellos* ni *yo* ni *tú* ni *otro*, etc.
617. Dícese sugeto o nominativo el que ejecuta, y se conoce preguntando *qui és lo qui ho fa?* Cuando hay dos personas singulares, el verbo será en plural: primera persona cuando haya *yo*, segunda cuando *tu*, tercera cuando *aquell*. Habiendo dos personas, *yo* al último; el último puesto es el privilegiado.
618. Supuesto que en nuestra lengua no debemos buscar otras reglas para la concordancia que el género y número o el número y persona, y [f. 37v] siendo éstas tan generales como acabamos de ver, pasemos al régimen.

RÉGIMEN

619. Es el régimen la manera con que una palabra debe trabarse con otra para que espese el concepto que se quiere. Si digo, por ejemplo, *Yo voy Barcelona una hora* nadie me entenderá, porque le faltan las preposiciones o palabras que requiere el verbo *ir*; pero si digo *Voy a Barcelona en una hora* espreso un concepto por vía de las preposiciones *a* y *en* que enlazan los nombres y les hacen coadjuvar a la esplanación de la idea que quiero dar a entender. Siendo pues tan necesario este enlace, examinémoslo.

RÉGIMEN DE LOS NOMBRES SUBSTANTIVOS

620. Los nombres substantivos no rigen con propiedad, solo se llaman regentes en cuanto son ellos los que se unen a un verbo como agentes de la acción del mismo verbo: *La pàtria premia als esforsats*. *La patria* ejerce aquí el acto de premiar y por razón de este enlace puede decirse que la persona agente rige al verbo que concuerda con ella.
621. Tampoco debemos suponer regencia a un nombre substantivo cuando le acompaña una preposición: *La guerra de España*. *La guerra* no rige al *de* ni a *España*, *la guerra* no determina a *España*, *la España* es aquel de quien es la guerra y esta calidad de posesión se le tribuye con la preposición *de*.

RÉGIMEN DE LOS ADJETIVOS

622. Este régimen es diverso según el genio y carácter de cada lengua. Todos los adjetivos que denotan una disposición a obrar o recibir rigen una preposición, que será de dativo, de ablativo, de genitivo, según su régimen. Así:

disosat per rèbrer	incapàs de maldat
digne de recompensa	enemich dels dolents
amich ab tothom	mereixedor de tot obsequi
content de tot	[f. 38r]
content ab poca cosa	temible en los combats
capàs per això	cobart ab los forts
capàs de fer-ho	cobart en los fets

valent ab los cobarts	útil a la humanitat
valent en las paraulas	pagat de si mateix.
just en totas sas accions	envejós del pròxim.
just envers tothom	peresós en pagar.
empeñat en lo asunto	llest a cobrar
agraït als beneficis	llest en lo cobro
agraït d'això	danyós a la salut
humil ab tothom	perjudicial a l'Estat
ansiós de glòria	temible a tots
semblant a son pare	propi per la guerra
aficionat al joch.	

623. Así cada adjetivo puede regir a un substantivo mediante diversas preposiciones según el fin a que se dirige el adjetivo. *Cruel*, por egemplo, puede serlo *para* alguno –*Para mi fue cruel*, *Per a mi fou cruel*–, puede serlo *en* todo –*És cruel en tots sos fets*–, puede serlo *con* sus enemigos –*cruel ab sos enemichs*–, puede serlo *por* naturaleza –*cruel de natural*, *cruel por naturaleza*. Así pueden recibir distintas preposiciones todos los adjetivos que denoten algun afecto de ánimo, virtud o vicio según su fin y obgeto: *bo* para alguno –*bo per tots*–, en totas las cosas – *bo en totas sas cosas*–, puede serlo enteramente –*bo a carta cabal*, frase adverbial–, puede serlo de condición –*bo de mena*.
624. Así, cuando un adjetivo moral o de virtudes o vicios se aplique a su substantivo, regirá *de* si se le tribuye por naturaleza: *bo de mena*, *cruel de natural*, *dolent de carácter*, *humil de naixement*, *envejós de condició*, etc.
625. Cuando el adjetivo dirige su fuerza a personas rige *per a* o *ab* – en castellano *para*, *para con*:³³⁰ *per a mi fou cruel*, *cruel ab tots*, *bo per a mi*, *bo per a tothom*, *se mostra humil ab tots*, *ab mi especialment*, *dolent per a la pàtria*.
626. Cuando la fuerza del adjetivo recae en las ocasiones, rige *en*: *útil en tots temps*, *bo en lo hibern*, *dolent en la nit*.

---

³³⁰ Segueix un fragment de text, que ha estat ratllat: «el primero cuando la persona a quien se rige es singular; el segundo para el plural o para la universalidad».

627. Los demás adjetivos rigen según su significación. Cuando se equiparan a alguno, rigen dativo *a*, *per a*: *semblant al primer*. Cuando de su acción viene a alguno daño o provecho, o es el fin a que se dirige, es *a*, *al*: *perjudicial a l'Estat, útil a la humanitat, agraït als benefactors*.
628. Un nombre sustantivo puede tener dos adgetivos o dos adjetivos pueden regir a un sustantivo con tal que ambos rijan la misma preposición: *Ser útil y necessari a la família*. No dirà *Ser útil y estimat a la família* o *de la família*; tampoco dirà *Firmo de son consentiment y presència*, porque la *presència* no es regida de la preposición *de*.³³¹
629. [f. 38v] Así discúrrase del oficio de las preposiciones de que dimos una idea y aplíquense a los adjetivos según su oficio y obgeto.

RÉGIMEN DE LOS VERBOS ACTIVOS

630. [f. 39v] El verbo activo, que también se llama *transitorio*, es aquel que comunica directamente a un nombre toda su acción y se conoce serlo si podemos preguntar *a qui* o *què, què cosa* después del verbo y le viene bien el caso regido del verbo. Así: *Las guerras causan grants mals*; si pregunto, pues, *Què causan las guerras?* veré que son *grans mals*, luego *causar* es un verbo activo.
631. Estos verbos llevan siempre junto a si el caso regido: *El rey declara la guerra, El pueblo vota las constituciones*. Pero si el caso regido es un pronombre, éste le precede. Egemplo: *La nació lo declará benemèrit, Un temporal nos detingué tres dias*, en lugar de *La nació declará lo benemèrit, Un temporal detingué nos tres dias*.

---

³³¹ Aquest paràgraf és una nota al marge del f. 38r i no està indicada la seva ubicació en el text. La situació en aquest lloc, que em sembla el més adequat. La qüestió que es tracta és també objecte d'una altra anotació desubicada, que podem llegir a baix de tot del f. 34r, just al final de tot l'apartat *De las partes de la oración*. És clarament afegida més tard, i escrita amb una tinta diferent: «Téngase presente el régimen de las preposiciones. Dos nombres no pueden unirse bajo una misma preposición: *firmar de consentiment y presència* debe decir *firmar de consentiment y en presència de algú*.»

632. Estos verbos, como rigen acusativo, éste tendrá a veces [f. 40r] la preposición *a*, a veces estará sin ella, para lo cual es de notar que la *a* se una cuando el caso regido es nombre propio: *Acompanyo a don Joan*. Se suprime regularmente en los demás casos: *Lo general condueix la tropa*, *Una tempestat arrasà los camps*, *Lo sol crema las plantas*.
633. De estos verbos activos, a más del régimen directo, hay algunos que tienen otro indirecto, por manera que sin él dejan confuso su significado, tales son: *Advertir a algú d'un perill*, *Ensenyar a la juventut bonas doctrinas*, *Donar al desvalgut bons ausilis*, *Escriurer cartas a l'amich*, *Entregar a son duenyo lo perdut*, *Tréurer a algú d'un apuro*, etc.; cuyos verbos rigen otros casos mediante las preposiciones *de*, *a*.

VERBOS PASIVOS

634. Lo son todos los activos. Para convertirlos en pasivos se toma el régimen directo del verbo y, hecho regente, se hace concordar con el verbo *ser* en el mismo tiempo que estaba en activa el otro verbo, anyadiéndole el participio de pretérito del verbo activo y poniendo antes de la persona que era nominativo la preposición *de* o *per*. Así el eemplo de *Una tempestat arrasà los camps* se convertirá en esta: *Los camps foren arrasats per una tempestat*; *Lo sol crema las plantas* en estotra *Las plantas són cremadas del sol*.
635. Si se halla antes un impersonal, éste se toma primero. Egeemplo: *Convé que lo mestre ensenyi bonas doctrinas a la juventut* se convertirá en pasiva así: *Convé que bonas doctrinas sían ensenyadas per lo mestre a la juventut*, y usando de la inversión podrá decirse *Convé que per lo mestre sían ensenyadas*, o *se ensènyian, a la juventut bonas doctrinas*.³³²
636. Cuando la persona regente del verbo era *jo*, *tu*, *aquell*, *nosaltres*, *vosaltres*, *aquells*, en la pasiva en vez de preposición se muda el pronombre personal en posesivo, especialmente si

---

³³² La passiva pronominal, que apareix de passada en aquest exemple, no és advertida enlloc més de la gramàtica. Potser havia de parlar-ne a continuació, on llegim una frase que comença «Los verbos *castigar*, *aburrir*, *témer*, (*fer-se*)», però ha estat ratllada i no es reprèn la qüestió en cap altre punt de l'obra.

la cosa regida es en singular: *Jo lo adquirí est hort* en pasiva dirà *Est hort* [f. 40v] *fou adquirit per mi*, y por esta regla: *Est hort fou adquirit meu*, como equivalente a *fou adquisició mia*.

Pero debe advertirse que este modo se usa no generalmente sino con *fer*: *De qui és fet? Meu* en lugar de *De mi*; *Això és fet vostre* en lugar de *vós*; *De qui fou escrita la carta? Mia* en lugar de *De mi*.^a

NOTA^a: Cuando se pregunta *de qui* podrá responderse *meu* o *de mi* si es masculina la cosa regida, *mia* o *de mi* si es femenina. Si se pregunta *per qui*, se responderá *per mi*, *per aquell*, etc.³³³

VERBOS NEUTROS

637. Son aquellos que no rigen caso ninguno o a quienes no puede acomodarse las palabras *a qui* o *quina cosa*. Así, *fúgir*, *ríurer*, *nàixer*, *surtir*, etc., son verbos neutros porque no puedo preguntar por egemplo *a qui fujo?* ni *quina cosa?* sino *de qui* o *de quina cosa* y se llaman neutros porque no son activos ni pueden ser tampoco pasivos.
638. Todos los verbos rigen por lo común las preposiciones *a*, *de*: *Fujo de las malas companyias*, *Me rich del món*, *Nàixer de bons pares*, *Surtir de casa*, *Murmurar de algú*, *Agradar a tots*, *Entrar a la iglésia*, *Dormir al llit*.

La diferencia de los neutros y activos se ve, primero, en que aquéllos no pueden ser pasivos: por egemplo, no podre decir *La casa és sortida de mi* ni *Los bons pares són nats per mi*. Segundo, en que los activos pueden existir sin preposición, los neutros no: *Jo construesch una iglésia* / *Jo entro a una iglésia*, *Componch lo llit* / *Dormo al llit*; no diré *Jo entro una iglésia* ni *Jo dormo lo llit*.

---

³³³ Encara que no hi ha marques que ho indiquin, he tractat aquest aclariment com una nota d'autor, perquè és aquest exactament el seu caràcter, i perquè la qüestió que tracta fuig del tema de l'apartat.

VERBOS REFLEXIVOS

639. En estos verbos el nominativo y el régimen son una [f. 41r] misma cosa, o un mismo sugeto: *Jo-m prometo sortir-ne*. El pronombre siempre precede al verbo.

PARTICIPIOS

640. El nombre indica que son palabras derivadas de otras, que participan no solo de su significado sino del de otro nombre, o bien son palabras que participan del verbo y del adjetivo.
641. Los participios son de presente *-amant, tement, llegint-* o de pretérito como *-amat, temut, llegit*.
642. No todos los participios pueden tomarse como adjetivos; los de presente no pueden usarse más que como gerundios, salvo los que, como *amant*, pueden usarse como substantivos. En su lugar se forman otros adjetivos³³⁴ que se usan con la preposición *de*. Así en vez de decir *És un home tement lo mal* diré *És un home temerós del mal*. Cuando no se ofrece esta conversión, viene bien el relativo y el verbo en presente de indicativo. En lugar de *És un home tement lo mal* diré *És un home que tem lo mal*. Y este modo es general y no ofrece inconvenientes.
643. El participio de pretérito puede ser verbo y nombre adjetivo: *L'home escullit de Déu, Un asunto escullit*.
644. Así el [participio] pretérito como el presente son invariables en género y número: *Las cartas que jo he escrit, Los asuntos que se han tractat*; no diré *Quina carta habeu presa sino pres*.³³⁵

---

³³⁴ «substantivos» al ms., però és clarament un error. També hi podem llegir, a continuació, «que se usan con el relativo *que*, el verbo auxiliar *ser* y la preposición *de*», però aquesta frase s'ha ratllat parcialment i s'ha esmenat en el sentit del text que hem editat —la conversió resultant hauria estat, si no, *És un home que és temerós del mal*, però llavors estaríem parlant d'una oració d'una altra mena.

³³⁵ És curiós que Cardellach ni tan sols consideri la possibilitat de la concordança del participi, un fenomen absolutament general a la llengua antiga i encara prou viu en llengua espontània, sobretot en determinats casos, fins ben entrat el segle XX. Fabra, en la gramàtica de 1912 encara ha de dir coses

645. Únicamente cuando el participio viene después del verbo *ser* o *estar* concuerda con la persona del verbo. Un hombre dirá *Abuy me han enganyat*; pasiva, *Abuy he sigut enganyat*. Una muger dirá *Abuy me han enganyat*; pasiva, *Abuy he sigut enganyada*. *Un truan ha engañat a mos germans*; pasiva, *Mos germans han sigut enganyats*, *Mas germanas han sigut enganyadas*.

Y es que los participios después del verbo *ser* o *estar* son adjetivos y estos concuerdan en género y número con la persona del verbo.

---

com aquestes: «La tendencia a hacer invariable el participio [...] se manifiesta desde antiguo en catalán como en castellano y demás idiomas neolatinos; pero mientras en castellano el participio acabó pronto por hacerse invariable en todos los casos, el catalán conserva aún hoy la construcción primitiva (*He vista una noia*) en concurrencia con la nueva (*He vist una noia*), usando con preferencia la una o la otra segun los casos y los dialectos. La regla dada [concordança *només* quan hi ha el complement pronominalitzat] se refiere al dialecto central» (1912: 137). El francès, d'altra banda, que Cardellach sembla que coneix bé, practica també la concordança quan el complement va avantposat, ús que alguns escriptors catalans propugnaven també entrat el s. XX (*ibid.* 138).

ADJETIVOS

646. [f. 41v] Como se ha dicho, la lengua catalana no se ciñe rigurosamente a determinadas reglas para la colocación de las palabras. Empero, regularmente los adjetivos se posponen al nombre sustantivo a que se refieren o con quien concuerdan, menos cuando la colocación del adjetivo influye en su significado como:

galant home ‘un hombre de prendas’
home galant ‘un cortejante, apuesto’

bon home ‘un hombre de bien’
home bo ‘un hombre asociado a otro’

pobre home ‘uno flojo de espíritu’
home pobre ‘un pobre, pordiosero’

una dona grossa ‘una mujer en cinta’
una grossa dona ‘una mujer corpulenta’^a

una forta cosa que ‘una estrañeza, es mucho que’
una cosa forta ‘una cosa fuerte’

un grant home ‘hombre inteligente’
un home grant ‘hombre alto’

un guapo xich se dice de uno de buenas partes
un xich guapo, de uno hermoso.

---

³³⁶ Aquest títol no és al manuscrit, però sí que apareixen la paraula i el concepte en el text que segueix, i queda força clar que a partir d'aquest punt ja no es parla més de règim, sinó de col·locació —dels adjectius i també d'alguns pronoms, adverbis o partícules. De fet, si encara fóssim a la secció del *Régimen*, no tindria sentit que es tornés a parlar dels adjectius quan ja hi ha hagut un apartat dedicat al *Régimen de los adjetivos* —que tracta bàsicament, dels règims preposicionals. Introdueixo, doncs, aquest epígraf nou, que em sembla que clarifica i ajuda a entendre millor l'estructura d'aquest capítol de la gramàtica.

NOTA^a: Aquí se diferencian *ser grossa* de *estar grossa*: *estar grossa* es estar en cinta; *ser grossa* es ser corpulenta.

647. Cuando se une un adjetivo a un sustantivo en tono admirativo, aquél se antepone: *Horrenda batalla!*, *Bella tropa!*; le da así más fuerza.

Cosa brava ‘de fino aspecto’
Brava cosa! ‘cosa nímia, insignificante’

Cosa bella ‘cosa hermosa’
Bella cosa! ‘cosa de nada’

Cosa grant ‘cosa extraordinaria’
Grant cosa! ‘nada’ en admirativo,
‘mucho’ en el espositivo

Un home sant
*Un sant home!*³³⁷

NUMERALES

648. Los numerales *un*, *dos*, *tres*, etc., se anteponen al nombre sustantivo: *Un llibre de 400 pàginas*.
649. También se anteponen los partitivos *una mitat*, *una tercera*, *cuarta... part*.
650. También los ordinales: *La primera porta a la esquerra, segon pis*. En las citas, empero, se posponen: *Terreros* (Historia de España, *tom tercer, llibre novè, pàgina cuarenta-cuatrena*)³³⁸ *conta que...*

---

³³⁷ Afegit posteriorment. Falta la definició.

³³⁸ En el manuscrit, l'exemple amb una referència bibliogràfica apareix amb números, però no té sentit si estem parlant d'ordinals; per això he transformat les xifres en numerals ordinals, utilitzant sempre els criteris prescrits en la mateixa gramàtica, a l'hora d'escriure els numerals (§ 276 i § 280).

651. [f. 42r] Estas partículas, como dijimos,³³⁹ tienen un gran uso en la conversación y aun en la escritura, como que son parte esencial del genio y construcción de la lengua.
652. Dijimos también que *hi* se ponía en lugar de *aquí*, *allí*, *allà*, *en això*, *en allò*, *a aqueix*, *a aquell*, *a vostè*, singular.
653. En oraciones expositivas e interrogativas la *hi* siendo sola va siempre antepuesta al verbo, como en las imperativas seguidas de *que* partícula:³⁴⁰ *Ja hi entro (aquí, allí)*, *Què hi diu en això?*, *Que hi vagi*.

Si hay en la oración algún pronombre relativo,³⁴¹ éste se pone primero que la partícula: *Nos hi habeu ficat*, *Per què vos hi penseu tant?*, *Què no hi diu?*, *Prompte l'hi poso*.

La partícula *hi* se pospone al verbo en las oraciones imperativas sin *que*. *Aguardeu-hi lo company*, *Vés-hi (allí)*, *Corre-hi de pressa*. Si hay *que* se anteponen: *Que-ls hi mostreu*.

654. *Diga-l'hi que sí*, la *hi* es redundante; debe escribirse *Diga-li que sí*, porque *li* es el dativo del pronombre *ell*. *Diga-l'hi*, aquí la partícula *hi* es el pronombre personal y *l'* es el pronombre demostrativo *lo* apostrofado,³⁴² y lo será siempre que la oración no contenga más palabras.

---

³³⁹ Vegeu § 265-275.

³⁴⁰ Cal entendre: 'les imperatives que van tot seguit del *que* partícula' —corresponen al tercer exemple. La descripció dels diferents tipus d'oracions esmentats es pot trobar més endavant (§ 676-687; en nota hi justifico la ubicació).

³⁴¹ *Relativo* vol dir 'personal', com es pot veure pels exemples (ja he parlat d'aquesta confusió a propòsit del § 227). No s'entén gaire el ball terminològic, ja que quan l'autor ha de parlar dels relatius en diu sempre, també, *relativos* —i en parla separadament. De fet, en el tercer dels exemples hi apareix, pròpiament, un relatiu.

³⁴² En aquest paràgraf observem també una vacil·lació terminològica, que podem atribuir a la provisionalitat del text en aquest punt de l'obra —és tracta d'un apunt afegit, en sentit longitudinal, al marge esquerre del full. El pronom *lo* no pot ser, òbviament, un demostratiu, i no apareix com a tal en la llista del § 238; el que passa potser és que l'autor necessitava etiquetar diferent aquest pronom de l'altre (*hi*), que en l'exemple sí que està, efectivament, en el lloc d'un pronom personal —de datiu. La

655. Si hay un pronombre, la *hi* va al fin o después de él: *Digui-m'hi alguna cosa (en això), Fica-t'hi quant antes, Fem-l'hi pensar, Sentem-nos-hi (aquí, allí), Espera-m'hi un quart, Ensenyem-los-hi? (a ell).*
656. Si se quiere espresar la persona del imperativo, ésta va pospuesta, empero no se usa sino en la réplica:

mando	responde
<i>Vés allà</i>	<i>Vés hi tu</i>
<i>Fica't aquí</i>	<i>Fica-t'hi tu</i>
<i>Espera'm allí</i>	<i>Espera-m'hi tu</i>
<i>Senteu-vos aquí</i>	<i>Senteu-vos-hi vosaltres^a</i>
	<i>Sentin-s'hi aquells</i>

NOTA^a: Pronunciado *senteushi*.

657. Cuando *hi* significa *a ell*, el pronombre *l', 'ls* o *lo, los* se refiere a la cosa afectada por el verbo como en el ejemplo *Ensenyem-los a ell* o *Ensenyem-los-hi*. Pero, cuando ha de significar *a ells*, en vez de *hi* se pone *ho* y queda cambiada la significación del pronombre *los* en *a ells* y la cosa es el pronombre *ho*: *Ensenyem-los-ho, Ensenyem-los-ho?*³⁴³
658. Cuando son oraciones negativas, la negación se antepone a todo con la diferencia que el verbo siempre va al último, aun en las oraciones imperativas. Así en la oración [f. 42v] *Digui-m'hi alguna cosa dirà* con negación *No m'hi digui res; Ensenyem-los-hi?* dirà *No-ls hi ensenyem?*

---

poca elaboració teòrica existent encara sobre la complexitat que les combinacions dels pronoms febles en català justifica, sens dubte, aquest error, però val la pena observar com Cardellach és conscient de la transformació experimentada en combinar els pronoms *li* i *el, la*, etc., cosa que no és gens usual entre els gramàtics contemporanis. El fenomen és descrit també al § 228.

³⁴³ El segon exemple és per ensenyar que en oració interrogativa l'ordre és el mateix. Com es pot veure, l'explicació és defectuosa, perquè el valor dels pronoms *los* o *ho* per al complement directe és bastant diferent; cal valorar l'intent de resoldre una substitució pronominal certament complicada (i en la llengua espontània, inexistent).

659. El *ne* significa ‘de aquí’, ‘de allí’ y también ‘de això’, ‘de allò’. Sus reglas son las mismas que las de la partícula *hi*. Así, en las oraciones expositivas, interrogativas y las terceras del imperativo con la partícula *que*, precede al verbo: *Joan ne sortirà, Lo bosch ne cria, Ne cria el bosch?, Que-n prenguin*.
660. Si le acompaña un pronombre, éste precede a la partícula: *La criada us-n porta uns cuants, Vos-n donaré*.
661. En las [oraciones] imperativas, se posponen al verbo: *Surt-ne de pressa, Pren-ne quatre, Vés-te’n luego* –pronunciado *véstan* o *vèstan*–, *Comprin-me’n*.
- Y con negación, el verbo se pospone: *No me’n compri, No te’n vagis*.
662. Ambas partículas *ne, hi* se usan juntas, però el *ne* siempre se antepone al *hi*: *Fes-n’hi (de caritat, a ell), Porta-n’hi, Quants n’hi fas?, Ensenyem-n’hi?*
- El pronombre [personal] se les antepone también: *Nos n’hi posaren, Poseu-me-n’hi, Fes-te-n’hi posar, Treyeu-li-n’hi*.
663. Sin embargo de que [*ne*] significa ‘de aquí’, ‘de allí’, como *Vés-te’n*, pero hay veces en que carece de tal sentido y se une al pronombre para darle más fuerza, sobretodo cuando se le añade la partícula *hi*. Ejemplos: *Vés-hi*, indica movimiento de aquí a allí o de una parte a otra determinada; *Vés-te-n’hi*, indica también movimiento de aquí a allí: así el pronombre *te* como el *ne* parecen estar aquí por demás, pero dicho así tiene más vigor la expresión y recomienda eficazmente la concesión o mandato de *ir*.³⁴⁴
664. *Fuitg-me d’aquí, Surt-me* o *surt-am del debant*, el pronombre *me* se pone para denotar que no es [d]el lugar precisamente de donde se manda huir, sino de la presencia del que habla. Si no, se dice *Fuitg del meu debant*.³⁴⁵

---

³⁴⁴ Hi ha dos exemples més, afegits a sota en lletra més petita i sense comentari, de *hi* expletiu: «Tenir bo, tenir-hi bo; fer bo, fer-hi bo».

³⁴⁵ Aquest paràgraf és escrit al marge. He comentat uns exemples semblants al paràgraf 269: en aquest cas, però, l'autor sembla que s'adona que en el verb *anar-se'n* el valor dels clítics no és veritablement

665. [f. 43v] Con propiedad no pueden llamarse adverbios sino aquellas voces que indican por si solas tiempo, lugar, modo, cualidad o cantidad, afirmación o negación, y no rigen preposición ni caso, a diferencia de las interjecciones que espresan un movimiento de ánimo, de las preposiciones que rigen nombres substantivos y distinguen los casos, y de las conjunciones que enlazan las cláusulas y las hacen concurrir a espresar la idea que se quiere.
666. Los adverbios son de lugar, de tiempo, de modo, de calidad, de cantidad, de afirmación, de negación y de duda. No todos son simples o compuestos de una sola palabra; los hay de dos o más, los cuales impropiamente se cuentan como adverbios, pero hacen el oficio de tales porque indican alguna de las maneras sobre expresadas.
667. Prescindiendo de los adverbios que se forman de los adjetivos, según dijimos hablando de su formación, los hay que no derivan de otro nombre; pero unos y otros pueden ponerse antes o después del verbo: *Ara ha arriuat mon germà, Mon germà ha arriuat ara; Entrada fosch arriuarà lo correu, Lo correu arriuarà entrada fosch.*³⁴⁷

---

pronominal. L'explicació que proposa per a la distinció entre *anar* i *anar-se'n* es relaciona, com es pot veure, amb un pretès caràcter intensificador de la versió *pronominal*.

³⁴⁶ Els següents paràgrafs (del § 665 al § 675), escrits tots ells sobre el foli 43 del manuscrit, han estat reordenats per donar major coherència a l'apartat. Es tracta, en realitat, d'apunts independents uns dels altres; en l'original, primer es parla del *tot*, del *per* i del *bo i*, i després apareix l'epígraf «Uso de los adverbios»; m'ha semblat més endreçat posar en primer lloc l'apartat genèric, i a continuació els casos particulars.

³⁴⁷ Ratllat: «Con el verbo *ser* o *estar* se posponen dichos adverbios, menos cuando son los nominativos: *Demà serà un gran dia*». Encara, a continuació hi llegim: «Adverbios de tiempo: todos responden a la pregunta *cuant?* De lugar: todos responden a la pregunta *abont?*», però aquesta explicació, a banda que ja és en un altre lloc, no fa sentit en el context, i sembla inacabada.

USO DE TOT

668. [f. 43r] En las oraciones donde entra el *enterament*, o en que se denota una cosa completa, se usa el *tot*, así para el masculino como el femenino, para el plural como para el singular: *Arrivo tot mullat* –por *enterament mullat*; *Arrivaren tot mullats*; *Se posà tot negre* –por *enterament negre*; *Li vingué tot de nou*; *Quedà tot admirada de véurer-me*; *Quedaren tot admirats*; *Quedaren tot admiradas*.
669. A diferencia de cuando *tot* es un pronombre colectivo, que entonces admite géneros y números –*Quedaren tots admirats*, *Quedaren totas admiradas*–, el *tot* adverbio se usa con la partícula *com* así: *Tot manso com és, se encrespà*; *Tot benigne com sembla, sabé resistir*. Se suprime también el *tot*: *Benigne com és*. El verbo siempre es en indicativo.

USO DEL PER³⁴⁸

670. El *per* sirve de término comparativo poniendo al verbo en subjuntivo: *Per gran que sias, no venceràs*; *Per riquesas que tinguias, no sias orgullós*.
671. Es equivalente de *encara que*, pero la oración se cambia de esta manera: *Encara que tinguias moltas riquesas, no sias orgullós*. En estas conversiones es necesario anyadir un adverbio aumentativo, para equipararlas con el *per* en el sentido aumentativo en que se toma. El verbo siempre en subjuntivo.

USO DE LA PARTÍCULA BOY

672. Tiene la significación de *absolutament*, *enterament*, y se añade a un adjetivo para denotar su certeza. Así, se usa en las cosas reales, mas no en las simuladas.

---

³⁴⁸ Òbviament, *per* no és un adverbí, però he optat per deixar aquest apunt entre els altres, de caràcter adverbial, per respectar el criteri de l'autor i també perquè difícilment el podríem ubicar en un altre lloc sense alterar de forma excessiva el caràcter de l'obra.

Para denotar el fingimiento diré *Semblaba enterament mort* o bien *Semblaba mort de debò*, pero no *Semblaba boy mort*, porque implica el *parecer* y el *ser*. Diré, sí, *Vingué boy enrabiát, Lo portaren boy mort*.

673. El *boy* afecta siempre, como el *tot*, al adjetivo con quien se une y se ve que ambas palabras tienen a poca diferencia el mismo significado. Empero no se une el *boy* con [f. 43v] el *com* en los modos comparativos en que se usa el *tot*: *Tot manso com és* no dirá *Boy manso com és*.
674. *Tot* y *boy* se unen en una misma oración. El *tot* siempre precede al *boy*: *Aparegué lo cel tot estrellat, Aparegué lo cel boy estrellat, Aparegué lo cel tot boy estrellat*. El primero demuestra la totalidad; el segundo, la realidad; el tercero, ambas cosas.

Empero el *boy* se usa solo en la conversación. El verbo siempre en indicativo.

NIMAY

675. Es más interjección que adverbio, porque indica un movimiento de exasperación, y se usa, por ejemplo, [si] se manda a alguno hacer una cosa y éste no quiere; entonces el que mandó replica vivamente: *Nimay!*

676. [f. 38v] Se dice *expositiva* aquella oración que ningún afecto de ánimo envuelve, sino que hace tan solo expresar sencillamente una idea como: *Es útil el estudio de las ciencias*.
677. Estas oraciones, pues, debieran formarse de rigor siguiendo el orden de su régimen, poniendo al principio el regente, luego sus apuestos, como adjetivos u otras palabras concordantes con él, o después el verbo; después el adverbio, si lo hay, y luego el caso regido, como: *Lo ciutadà qu'és bo paga exactament las contribucions de l'Estat*. Pero la lengua catalana no se ciñe de rigor a estas reglas sino que las varía hábilmente según su cadencia y según la situación en que cada palabra tenga más oportuna fuerza. Así, podré decir *Paga exactament las contribucions de l'Estat lo ciutadà qu'és bo*.
678. En las expresiones que ponemos en boca de otro, acostumbramos postergar la persona del impersonal si la expresamos: *Deya en Francisco que no pot ser, Explica l-història que...*, *Jo seré felís, deya un bon rey, quant hauré fet felisos mos vasalls*; bien que el anteponer la persona regente del verbo no es impropiedad.
679. El catalán tiene impersonales *-diuen, esplican, corra per lo poble, per la ciutat, contan ara que-*, los cuales carecen de persona, y a imitación de ellos se puede suprimir en todas las oraciones donde su exposición no sea necesaria, sobre todo en las primeras y segundas personas; y las terceras en las

---

³⁴⁹ Els tres apartats que segueixen, sobre els tipus oracionals —oracions expositives, imperatives i interrogatives— apareixen situats, en el manuscrit, entremig de l'apartat que tracta sobre els règims de cadascuna de les parts de l'oració; concretament, venien a continuació del § 629, just entre l'apartat del «Régimen de los adjetivos» i el del «Régimen de los verbos activos» (f. 38v-39v). M'ha semblat que millorava l'ordre i la coherència de la gramàtica si desplaçava aquests tres apartats al darrere de tota la dissertació sobre règims i col·locacions, i en posició de cloure el capítol de la sintaxi. A l'inici del capítol Cardellach ha declarat que «la sintaxis es aquella parte de la gramática que enseña la concordancia, el régimen y el acento de las palabras» (§ 587); no sabem exactament què volia dir amb això de l'«accento», però probablement es referia a l'entonació i per tant, d'alguna manera, als tipus o caràcters de les oracions. Això justificaria també l'ordenació que proposo. Al capdavant, la majoria de les gramàtiques de l'època estructuren la seva sintaxi en tres apartats principals: concordança, règim i construcció (Ballot, Petit i Aguilar, etc.), i els tipus oracionals són conseqüència, finalment, de les diferents maneres possibles de construir l'oració.

oraciones donde haya dos, tres o más verbos: *Vinch de la biblioteca, Prestas a la pàtria grans serveis, Lo millor govern és lo representatiu: conté la ambició dels reys, refrena lo despotisme dels ministres, regula las necessitats de la pàtria, vigila sobre tots los camis de la administració y és un planter d'homes de estat.* En todas estas oraciones se suprime la persona agente y cuadra mucho a la lengua que se embellece con esa libertad de producción [f. 39r] que le es natural. Esta regla se entiende para todos los casos.

ORACIÓN IMPERATIVA

680. La oración imperativa unas veces se espone sin espresar la persona, porque se entiende ya *–Fes això, Acompanyeu la senyora, Tingui cuidado–*, y este es el modo más usado en estas frases o locuciones breves.

Otras veces se espresa pospuesta al verbo: *Que vingua lo més hàbil, Digui don Pere: què fan los amichs?*

Otras se espresa antes la persona, [pero] no ligada con el verbo sino en vocativo, llamando *–Don Pere, digui: què fan los amichs?; Tu, fes això; Vosaltres, acompanyeu a la senyora–* lo cual se observa en las segundas personas, porque con las terceras uno no habla directamente y no puede, por tanto, llamarlas. Por egemplo, no podré decir *Lo més hàbil que vingua* dirigiéndome a él; en tal caso diría *Vostè, lo més hàbil, vingua*, pero se convierte en segunda persona.

681. En oraciones completas ocurre lo mismo. Así puedo decir bien *Tireu aquesta casa a terra, Joseph* y también *Tireu, Joseph, aquesta casa a terra*.
682. Es de advertir que, si bien como dijimos el artículo acompañaba siempre o las más veces a los nombres, aunque propios, pero se suprime siempre en las oraciones imperativas,³⁵⁰ como puede verse en los egemplos continuados.

---

³⁵⁰ Cal entendre que se suprimeix l'article dels noms que fan la funció de subjecte de l'imperatiu. Els «egemplos continuados» són els immediatament anteriors —*Tireu aquesta casa a terra, Josep*; en pràcticament tots els altres exemples donats de construccions imperatives els subjectes són pronoms, i mai no podrien portar article.

ORACIÓN INTERROGATIVA

683. Las oraciones de interrogativo pueden comenzar siem[pre] con *que* partícula o con *com* partícula o con los relativos *qui*, *quin*, *quins*, *quina*, *quinas* y *què* relativo.³⁵¹
684. Las oraciones que no comienzan con el relativo posponen la persona al verbo: *És aquí l'oncle?*, *S'han escrit ja las cartas?*, *T·cou molt la ferida?*, *Ha portat molts contratemps la guerra civil?*
- Las segundas personas se suprimen: *Has vist lo [f. 39v] mestre?*, *Sabeu proposar-li gayres dificultats?*
685. Es de advertir que todas estas oraciones interrogativas pueden escelerentemente proponerse con la partícula *que*; únicamente se diferencian en el acento, que del primer modo interroga ya con toda su fuerza al principio de la oración y en el segundo al fin solamente: *Que és aquí l'oncle?*, *Que s'han escrit ja las cartas?*, *Que t·cou molt la ferida?*
- Demuestra, no obstante, este modo de interrogar una mera inquisición, un puro deseo de descubrir tímidamente sin otro resultado, cuando sin la partícula hay algo grave o imperioso.
686. Demuestra también, con la partícula admirativa, algo de sorpresa, anyadiéndose la *com*: *Com, que és aquí l'oncle?*; *Com, que s'han escrit ja las cartas?*; *Com, qu·ha vist lo mestre?*
687. En todos los demás modos se interroga por *qui* seguido del verbo: *Qui conspira contra l'Estat?*, *Per qui serà?*, y es que el *qui* se refiere a personas.³⁵² Si se refiere a cosas es *què*: *Què farem?*, *Què cosa és la gramàtica?*, *De què serveix lo mèrit?*

---

³⁵¹ Val la pena fixar-se en la distinció que es fa al text entre el «*que* partícula» i el «*que* relativo» —l'autor escriu sense accent. La intuïció és bona: Cardellach identifica els pronoms interrogatius amb els relatius, cosa força raonable, però s'adona que la partícula que encapçala una frase com ara “*que vindràs?*” no és pronom, ni relatiu ni interrogatiu; d'aquesta categoria, difícil de definir, les gramàtiques catalanes més actuals en diuen *quantificador exclamatiu*.

³⁵² Ratllat, tot seguit: «indeterminadas».

ÍNDICE DEL BORRADOR DE LA GRAMÁTICA CATALANA

Del alfabeto 1 Pronunciación de las vocales 1 Pronunciación de la <i>e</i> 1 Pronunciación de los artículos y pronombres 2v Pronunciación de la <i>o</i> 3v Diftongos 4 B: como se pronuncia 4 Cuando se usa y escribe 4 C: substituida a la <i>q</i>, su pronunciación, cuando se usa 4 Ch: su pronunciación y uso 4v D: su uso en las finales y su pronunciación 4 y 5 F: como se usa 5 G: su diferencia con <i>j</i> y <i>x</i>: su uso; como se escribe la final en <i>-itg</i>, diferencia con <i>-ix</i> 5 H: cuando se usa 6 I: su sonido y uso 6 K: su uso 6 L: su pronunciación, si se dobla, cuando se no pronuncia 6v Ll: no debe confundirse con la <i>y</i> final; si debe pronunciarse <i>all</i>, <i>ell</i>, etc., o <i>ay ey</i> 6 v	M: su uso; si se dobla 6 v N: su uso 6 v P: su uso; cuando no se pronuncia 6 v Q: su uso 7 R: su pronunciación; si se pronuncia al final; su oficio 7 S: su sonido y uso; cuando debe doblarse 7 v T: para que sirve; su uso en las finales; se pone en las terminaciones <i>-eitg</i>, <i>-itg</i>, etc.; cuando no se pronuncia 7, 8 V: su pronunciación; no debe confundirse con <i>b</i> 8 X: su doble pronunciación; como debe escribirse el sonido <i>xeix</i> 8v Del artículo 9 Como se pronuncia con el apóstrofo 9 Pronunciación de <i>am</i>, <i>an</i>: <i>am baqui</i>, <i>an al</i>, etc. 9 Se antepone a todos los nombres aunque sean propios 9 v Pronombres personales 9 v No se escribe <i>pels</i> en vez de <i>per los</i> 9 v Pronombres <i>me</i>, <i>te</i>, <i>se</i> [9v]

li, diferente de *l'hi*, a quien y como se refieren estos pronombres 10
 Pronombres *mia*, *tua*, etc., su colocación en la oración; *mon*, *ton*, *son*, etc. 10
 Posesivos *meu*, *teu*, cuando son substantivos: *en so del meu*; *nostre*, *vostre*, etc. 10
 Demonstrativos *això*, *allò*, *aquell*, *aqueix*: su uso 10
Est, *eix*; *no hi ha un tal* 10v
 Relativos *qui*, *quin*, *quins*, *què*, *cual*: su uso y significación 10v
 Pronombres indefinidos: *un hom*; cuando son adjetivos; *cada* como se cambia con *tots* 11
Fulano, *sutano*, etc.; *tal cosa*, *tal altre*; *aquest*, *aquest altre*; *això*, *allò*, *allò altre*; *a tal part*; *ho*: su uso y pronunciación 11v
 Partículas *hi*, *ne*: su uso y significación 12 y [12]v
 Numerales ordinales, partitivos, etc. 13
 División del nombre, conocimiento de sus géneros, terminación de los femeninos, epicenos 13v
 Conversión del masculino al femenino en los substantivos 14
 En los adjetivos, en los participios 14
 Los recíprocos carecen de femenino 14
 Formación de plurales 14 v
 Formación de los adverbios 14 v
 Formación de los superlativos 15
 Diminutivos 15 v
 Comparación: adverbios aumentativos, diminutivos, su conversión y substitución 16
Més negre qu-un dimoni, *un butabant* 16 v
Prou: sus significados; *massa* 16 v
 Adverbios de tiempo 16 v
 De lugar, modo, calidad, etc. 17
 Intergecciones 17 v
 Cuenta del día 17
 Verbos auxiliares 18
Joy en vez de *jo he* 18
 Locución de *vas* o *vaigt* en pretéritos 18
Haber 18
Estar 18 v
Ser 19
Tenir 19 v
 Equivalencia de *tenir*, *dèurer* y *haber de* 20
 Diferencias de *ser* y *estar* 20
 Conocimiento y división de los tiempos 20 y 21
 Formación de los tiempos 21 v
 Tabla de terminaciones de todos los tiempos 22, 23
 Tabla de los tiempos primitivos, 24
 Tiempos derivados del infinitivo, 24
 Del participio de presente, 24v
 Formación del indicativo presente 25, 26
 Tiempos derivados del indicativo, 27
 Del pretérito 28

Del participio de pretérito 28 v
 Tiempos derivados del futuro 29
 Del subjuntivo 29
 Verbos defectivos 29 v
 Verbos impersonales, reflexivos, recíprocos 29 v
 Verbos neutros 30
 Uso de las partículas *pu*, *ray*, *pas* 30, 31
 Partículas *can*, *cal*, *en* 31
 Preposiciones: su régimen y uso 32
 Conjunciones: su oficio y uso 33
 Conocimiento y formación de los casos 34, 35
 No hay concordancia en casos 34 v
 Usos y oficios y concordancia del artículo 36
 Concordancia de substantivos y adjetivos 36
 De substantivo y verbo 37
 De substantivo y relativo: conversiones del relativo 36, 37
 Qué es régimen 37 v
 Régimen de los substantivos 37 v
 Régimen de los adjetivos 37, 38
 Oraciones expositivas 38v
 Oraciones imperativas 39
 Interrogativas 39
 Fuerza del *com* y *que* y *qui* 39 v
 Régimen de verbos activos: la preposición no siempre acompaña al acusativo 39, 40
 Tienen algunos un régimen indirecto, 40
 Verbos pasivos: conversión del nominativo si es pronombre 40
 La respuesta como la pregunta 40 v
 Verbos neutros: qué preposiciones siguen; diferencia con los activos 40 v
 Reflexivos 41
 Participios: como se convierte el de pretérito 41
 Adjetivos que deben anteponerse 41 v
 Posición de los numerales, etc. 41 v
 Uso y construcción de las partículas *hi*, *ne* 42
 Uso de *tot* adverbio 43
tot ... com 43
 Uso de *per*: su conversión 43
 Uso de *boy*: se une con *tot* 43
 Uso de los adverbios 43 v

4. Estudi de l'obra

En les pàgines que segueixen intentaré de situar la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets en el context gramatogràfic que li correspon, per poder fer-ne una valoració més objectiva. També miraré d'exposar-ne les principals característiques formals i de valorar-ne el contingut, bo i destacant alguns exemples del treball gramatical i dels coneixements lingüístics que demostra l'autor. Tot això resulta especialment necessari, a banda de per poder il·lustrar de forma convenient l'edició de l'obra, pel fet que d'aquesta gramàtica en qüestió ningú no n'ha dit mai res; mai cap estudiós no ha pogut situar-la en un corrent o en un altre, en un grau d'interès o en un altre, pel simple fet que ningú no l'havia poguda llegir fins ara.

Sóc conscient que el present treball no esgota les possibilitats d'estudi a partir dels materials d'aquesta gramàtica. Els límits d'una tesi doctoral, i també les limitacions de diversa mena que en condicionen inevitablement la redacció, m'empenyen a prescindir d'alguns aspectes o només esmentar-los de passada i potser se m'escapen reflexions també possibles sobre el tema que en el futur, per part de mi mateixa o d'algun altre investigador, no dubto que es podran dur a terme.

4.1. L'obra de Cardellach i les gramàtiques catalanes anteriors a la ciència lingüística

Tal com he avançat, per valorar adequadament el que representa per a la història de la llengua catalana la gramàtica de Pau Cardellach ens cal, primer de tot, posar-la en relació amb els altres estudis gramaticals existents sobre el català, tant anteriors com posteriors cronològicament. Per a això, ens cal delimitar un marc cronològic dins del qual l'obra que ens interessa sigui referenciable i comparable. La meua proposta es basa en el període que inclou les gramàtiques catalanes anteriors al que en podríem dir l'aplicació al català de la ciència lingüística moderna.

En efecte, la institucionalització, a partir del mandat acadèmic internacional, d'un saber lingüístic que es volia innovador i, sobretot, *científic*, basat en la comparació interlingüística i en la regularitat sistèmica, i vinculat als mecanismes del coneixement humà,³⁵³ va anar arraconant a partir de la segona meitat del segle XIX, les pràctiques tradicionals de l'elaboració gramatical, lligades encara a les antigues formalitzacions derivades del llatí i als seus mecanismes d'aprenentatge. Pel que fa al català, la Lingüística, pròpiament dita, no va començar a aplicar-se fins als treballs modèlics de Manuel Milà i Fontanals, a la dècada dels 60, gràcies als quals «per primera vegada disposem d'una descripció científica de la llengua» (Rico i Solà 1995, 35).³⁵⁴

L'obra de Cardellach se situa, doncs, en una fase prèvia a la de la consideració científica i exhaustiva de la llengua catalana sobre la qual es basarà la codificació contemporània. Això no vol pas dir que la descripció de la llengua que fa aquesta obra sigui errònia,

---

³⁵³ Sobre l'evolució científica del pensament lingüístic, basada en bona mesura en el paradigma romànic, resulta encara molt recomanable el manual d'Alberto Vârvaro, traduït al castellà a Sirmio (Vârvaro 1988, esp. 35-42). Vegeu també el manual de Jesús Tuson (1982).

³⁵⁴ Per un estudi sobre de la teoria fonètica de Milà i Fontanals vegeu, per exemple, Bernat Baltrons (2002).

fantasiosa o especialment incompleta. Com explicaré, hi ha justament una voluntat descriptiva molt present i connectada amb la realitat de la llengua viva.

4.1.1. Els primers treballs gramaticals sobre el català

No direm res de nou si indiquem que la producció d'estudis lingüístics pròpiament sobre el català és tardana respecte d'altres llengües europees —la primera gramàtica del castellà, d'Antonio Nebrija, és de 1492; el 1550 es considera la data d'aparició de la primera gramàtica del francès, l'obra de Louis Meigret *LeTretté de grammère françoèze*. Per a la nostra llengua, en canvi, el 1743 —data estimada de conclusió de la *Grammatica cathalana* de Josep Ullastre— és el punt d'inflexió.³⁵⁵ Tots tres casos —Nebrija, Meigret, Ullastre— representen l'inici de la reflexió lingüística sobre el propi idioma, i el canvi de perspectiva que introdueixen no és gens banal, atès que suposa la presa de consciència de la potencialitat d'una llengua, de la pròpia llengua.

Certament, durant el segle XVII hi hagué un notable interès per la llengua catalana, i la producció lexicogràfica viurà moments de treball intens: el diccionari d'Antoni Font, de 1637, i el de Pere Torra, de 1640 —dos diccionaris bilingües català-llatí—; el diccionari castellà-francès-català de Pere Lacavalleria de 1646; el *Gazophyacium* català-llatí de Joan Lacavalleria de 1696. També és d'aquest segle la *Gramàtica cathalana* de Llorenç Cendrós (1676), tot i que el títol és enganyós, perquè en realitat es tracta d'una gramàtica llatina redactada en català. En totes aquestes obres el català, de fet, només hi té un paper instrumental com a mitjà per a l'aprenentatge de les dues llengües tingudes per llengües de cultura, primer el llatí i després el castellà.

---

³⁵⁵ Anteriorment el català disposa només d'alguns materials metalingüístics, com ara les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, que no poden ser considerats de cap manera un tractat gramatical. (v. Badia 1999).

Les obres citades, especialment les lexicogràfiques, no poden ser menystingudes en la història lingüística del català només perquè el català no en sigui l'objectiu fonamental: entre altres coses, aquestes obres seran la font principal per elaborar els diccionaris que faran servir els homes de la Renaixença —el diccionari Font, el Torra i el *Gazophilacium* són, entre d'altres, a la base de diccionari de Labèrnia— i són aquest tipus de llibres els que difondran moltes grafies que serviran de referència en la codificació ortogràfica del català. Tanmateix, des del punt de vista de la història de la llengua, el fet que no siguin obres de reflexió lingüística sobre el propi idioma les relega a un paper secundari. Per a la història d'una llengua, els treballs que més autènticament reflexionen sobre la llengua operen com elements estructuradors d'una —nova— realitat, la llengua mateixa. No debades Feliu i Nadal (2014) han indicat que els lingüistes són actors principals en el procés vers la delimitació, la concreció i la legitimació de la idea de “llengua”.

En el cas català, la gramàtica d'Ullastre representa un trencament amb la tradició anterior: la llengua catalana no és un instrument sinó la finalitat mateixa de la gramàtica. Aquest trencament també suposa l'inici d'una nova relació dels erudits cultes amb el català, una relació que a finals del XIX es transformarà en el reconeixement del català com una llengua apta per ser escrita —apta per ser una llengua de cultura— i, sobretot, en la presa de consciència de la necessitat d'una codificació institucional, més enllà de les propostes individuals, per més vàlides que fossin. Tanmateix, el període que s'inicia amb Ullastre no suposa pas un trencament absolut amb tota la tradició anterior, sinó que es configura com una transició, un període de «crisi» en paraules de Ginebra:

A l'alba del segle XIX —i durant un període que, delimitat esquemàticament, comprèn el darrer terç del XVIII i el primer del XIX—, la cultura d'expressió catalana coneix una nova crisi. Una crisi de referents estètics, de patrons literaris i en una dimensió més profunda, de fonaments ideològics i polítics. Una crisi que, lògicament, afecta el vehicle per mitjà del qual es manifesta aquesta cultura: la llengua. El model literari tradicional, la *scripta* de l'edat moderna, resulta que envelleix de cop. (Ginebra 2004: 10)

El període que m'interessa revisar, doncs, és el que va des de l'acabament de la gramàtica d'Ullastre, el 1743, fins a la publicació de la gramàtica d'Antoni de Bofarull i Adolf Blanch, el 1867, gramàtica encarregada per la Real Acadèmia de Bones Lletres de

Barcelona, en un moment en què els nous coneixements de la ciència lingüística entraven a la Universitat de Barcelona. Durant aquest període aniran apareixent nombrosos estudis lingüístics que, en definitiva, posaran els fonaments d'una llengua apta per a la creació, els fonaments del *català literari* en el sentit etimològic i fabrià.³⁵⁶

Tot seguit exposo un quadre amb els estudis gramaticals del català coneguts fins ara — inclosos alguns d'una mica anteriors a la gramàtica d'Ullastre— per donar una idea de quina fou la producció del període que examino i a quin tipus d'obres faré referència.

AUTOR	ANY	OBRA
Carles Ros	1732	<i>Práctica de orthographía castellana y valenciana</i>
	1733	<i>Tractat d'adages y refranys valencians</i> <i>Práctica de la lengua valenciana</i>
	1735	<i>Norma breve por la que los valencianos (sin hazer estudio particular en la orthographia) sabrán medianamente la lengua castellana, guiándose por la catalana.</i>
	1751	<i>Breve explicación de las cartillas valencianas</i>
	1734	<i>Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano</i>
	1742	<i>Qualidades y blasones de la lengua valenciana</i>
Pere Màrtir Anglès	1742	<i>Prontuario orthologi-gráphico trilingüe, en que se enseña a pronunciar, escribir y letrear correctamente en latín, castellano y catalán</i>
Josep Ullastre	1743	<i>Grammatica cathalana</i> (inèdita)
Joaquim Pons i Cardona	1804	<i>Principis de lectura menorquina</i>
Antoni Febrer i Cardona	1804	<i>Principis generals de la llengua menorquina</i> (inèdits)
Josep Pau Ballot	1815	<i>Gramàtica y apologia de la llengua cathalana</i>
Antoni Febrer i Cardona	1821	<i>Principis generals i particulars de la llengua menorquina</i> (inèdits)
Antoni Puigblanch	1825	<i>Observaciones sobre la lengua catalana</i> (inèdites)

³⁵⁶ Com és sabut, Fabra fa servir habitualment el concepte *català literari* el seu programari (v. Fabra 1907, Fabra 1932), on *literari* prové llatí LITTERA 'lletra', és a dir, el català literari és el català de les lletres, la llengua escrita.

AUTOR	ANY	OBRA
Joan Petit i Aguilar	1796-1829	<i>Gramàtica catalana predispositiva per a la més fàcil intel·ligència de la espanyola y llatina (inèdita)</i>
Josep Domènech i Circuns	1829	<i>Elementos de gramàtica castellana-catalana</i>
Joan Josep Amengual	1835	<i>Gramàtica de la lengua mallorquina</i>
Pau Cardellach i Busquets	1840	<i>Gramàtica catalana (inèdita)</i>
Magí Pers i Ramona	1847	<i>Gramàtica catalana-castellana</i>
Pere Puiggarí	1852	<i>Grammaire catalane-française, à l'usage des Français</i>
Pau Estorch i Siqués	1857	<i>Gramàtica de la lengua catalana</i>
Juli Soler	1858	<i>Gramàtica de la lengua menorquina</i>
Ignasi Alabau i Sanromà	1862	<i>Tratado teórico-práctico de la analogía que guarda el idioma francés con el catalán</i>
Antoni de Bofarull	1864	<i>Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana</i>
Miquel Rosanes	1864	<i>Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana</i>
Joan Mattes	1866	<i>Leçons pratiques de grammaire [...] dans lesquelles l'ortographe d'usage est enseignée au moyen de la langue catalane</i>
Antoni de Bofarull, Adolf Blanch	1867	<i>Gramàtica de la lengua catalana</i>

Tots aquests treballs que he anomenat de *reflexió lingüística* han estat examinats amb major o menor profunditat a Segarra (1985*a* i 1985*b*). En els apartats que segueixen voldré explorar-ne alguns aspectes relacionats amb les idees que manifesten envers la llengua, les actituds que pressuposen i la predisposició que demostren davant el fet lingüístic. Penso que això ha d'ajudar-nos a comprendre el sentit de la producció de textos gramaticals en aquest període i també el sentit, del treball gramatical de Cardellach.

4.1.2. La predisposició davant la llengua

Podem distingir, segons la finalitat, l'ambició o el plantejament, diferents tipologies entre els textos gramaticals esmentats en l'apartat anterior. Tipologies que no són pas excloents, i que poden ser compartides diversament pels diferents textos. M'interessa destacar el posicionament que manifesten respecte d'algunes qüestions cabdals, perquè crec que així s'explicita d'una manera prou clara la naturalesa de cadascuna de les obres. No em fixaré tant en les divergències metodològiques o formals, ni en els formats més o menys coincidents dels diferents treballs, ni en el fet que fossin publicats alguns en el seu moment i d'altres restessin inèdits fins fa ben poc —i haguessin tingut, per tant, un impacte ínfim entre la gent del seu temps, com és el cas, sens dubte, de la gramàtica que estic estudiant. L'objectiu d'aquest apartat de la tesi és situar l'obra de Cardellach entre les seves coetànies pel que fa a la visió del que és —i no és— la llengua catalana, i pel que fa a la predisposició davant de la realitat lingüística autòctona.

4.1.2.1. Ensenyar el català o ensenyar llengües als catalans

Abans he fixat l'any 1743 com a punt d'inflexió cap a l'elaboració de textos de reflexió lingüística que tenen com a objectiu només el català. Això no obstant, la tradició d'utilitzar el català com a instrument per facilitar l'aprenentatge d'una altra llengua es manté i reapareix en multitud d'ocasions. Vegem, per exemple, la justificació que dona el notari valencià Carles Ros per recollir, programar i ensenyar l'ortografia del català —o del valencià, en paraules seves—:

Por razón de que quanto actualmente se practica en Valencia, en las oficinas de escrivanos, y actuación de tribunales, que los despachos, títulos, provisiones, decretos, memoriales, y cartas misivas se estiende todo en castellano y que en las escuelas de los niños se enseña esta lengua (como general que es en España) *importa conservarse la valenciana, pues con la inteligencia de las Cartillas valencianas, y la de esta Explicación, tendrán los naturales norma segura para escribir muchísimas dicciones de la castellana*, que están dudosas, según algunas van espressadas y más que se advertirán en la conclusión de esta obra. (Ros 1751: 19. Les cursives són meves)

Segons Ros, la seguretat en la llengua materna oferirà la possibilitat de resoldre dubtes en la llengua que “cal escriure”. Aquesta mateixa necessitat del coneixement de la llengua materna és el que motiva el menorquí Juli Soler, més d’un segle més tard, a fer la seva *Gramática de la lengua menorquina*:

Muchos se dedican al estudio de las lenguas estrangeras sin haber aprendido por principios la materna, ni tener suficiente conocimiento del idioma nacional para aprender aquellas con alguna facilidad. A obviar estos inconvenientes y a disminuir las dificultades que presenta el estudio de los idiomas francés, italiano e inglés es a lo que tiende la presente gramática, siendo este al menos el principal objeto que se ha tenido en vista al escribirla. (Soler 1858: IX)

I les *Leçons de grammaire* del rossellonès Joan Mattes adreçades als professors tampoc no s’allunyen d’aquesta voluntat de fer explícites les regles de la llengua catalana per vincular-les amb les regles del francès i facilitar-ne l’aprenentatge:

En fessant imprimir ces *Leçons de grammaire* ou plutôt d’orthographe, nous nous sommes proposé de les fixer dans le mémoire des ouvriers, en donant à ceux-ci la facile moyen de les retrouver telles qu’ils les ont entendues en classe.

Les ouvriers, à qui elles s’adressent, ont besoin d’apprendre promptement et par des moyens tout mécaniques, ce que, dans un âge moins avancé, ils auraient pu recueillir à l’école primaire. De simples observations, puisées dans le linge catalan, tiennent souvent lieu de règles et servent pour l’orthographe d’un nombre immense de mots français. (Mattes 1866: 7)

De fet, aquest valor instrumental que s’atribueix a l’aprenentatge de la llengua materna és present en la justificació de pràcticament tots els estudis gramaticals que hem consignat, siguin o no destinats a aprendre altres llengües. És també una argumentació pròpia d’una època en què s’elaboren multitud de gramàtiques a totes les cultures europees que facilitaran la consolidació de les llengües modernes. Aquesta idea és present també, per exemple, en el pròleg de la primera *Gramática de la lengua castellana* de la Real Academia Española de 1771:

Pocos habrá que nieguen la utilidad de la Gramática, si se considera como medio par aprender alguna lengua extraña, pero muchos dudarán que sea necesaria para la propia, pareciéndoles que basta el uso (Gramática-RAE 1771: 1)

La majoria dels textos revisats, doncs, exposen la utilitat de conèixer el sistema gramatical autòcton per facilitar l'aprenentatge d'altres llengües: evidentment primer el castellà, i després el llatí. Fins i tot en casos en què l'estudi del català és l'objectiu clar d'un treball ingent i molt escrupolós, com és el cas de la *Gramàtica catalana predispositiva...* de Joan Petit i Aguilar, aquest argument s'hi fa present —a més, Petit i Aguilar fa referència explícita a la idea de la RAE que acabem de citar.³⁵⁷

Veyend, fills meus, que ja se us acercaba el temps de comensar de apèndrer la gramàtica española o castellana, me vas fer portar de Barcelona la Gramàtica de la llengua castellana, composta per la sàbia Real Academia Española de Madrid, reimpresa lo añ 1781. En las primeras líneas del pròleg trobí que deya: «Molts dubtaran que sia necessària la Gramàtica per la pròpia llengua, aparexend-los que basto lo ús. No hu pensaban axí els gregs ni els romans [...]

Ab estas sàbias advertències empenquí, fills meus, compòndrer-vos la Gramàtica catalana per a facilitar-vos la entrada a la castellana y a la llatina. (Petit i Aguilar 1796-1829: 111-112)

La mateixa voluntat és expressada en el pròleg de l'obra del mestre barceloní Josep Domènech i Circuns, en el del polític mallorquí Amengual, en el de l'escriptor vilanoví Pers i Ramona, i en el del metge olotí Estorch.³⁵⁸ L'estudi d'una llengua per facilitar

---

³⁵⁷ Val a dir que la majoria dels textos analitzats tenen com a font o element de suport la *Gramàtica castellana* de la RAE i, per tant, la seva justificació els serveix com a model.

³⁵⁸ «impulsado por la esperiencia que me ha demostrado ser insuficientes los compendios de gramática castellana que comúnmente se usan en las escuelas de primera educación de Cataluña para que los niños catalanes lleguen a tener un mediano conocimiento del idioma universal de los españoles, a causa de no comprender el suyo propio catalán, me he determinado a combinar unos elementos de gramática castellana-catalana que he extractado de los mejores autores, vistiéndome como quien dice, de ropa ajena» (Domènech i Circuns 1829: I-II). «Para comprender con fruto el estudio de una lengua estrangera, es preciso haber antes aprendido la nativa por principios. Esta máxima sentada por los sabios, ahorra el trabajo de dilucidarla, y es tan cierta com lo es que, generalmente hablando, el castellano es estragnero por desconocido» (Amengual 1835: X). «Es cosa estranya, per cert, que després de haver donat a llum lo doctor Ballot la sua gramàtica catalana, no haja hagut un català, entre los molts que ha florit y floreixen actualment fora y dintre de Catalunya, que haja emprès lo treball de formar una gramàtica, ab la cual, los naturals de aquest país puguessen apèndrer fàcilment la llengua dels Cervantes y Granadas. Treball enojós, en veritat, però qu'és menester realisar-lo. [...] publico aquesta gramàtica plena d'exemples escullits a fi de que los catalans pugan apèndrer ab propietat y en curt temps una llengua tan rica, tan elegant y armoniosa» (Pers i Ramona 1847: 5, 7). «Me he decidido a dar a luz el fruto de mis áridas tareas, creyendo que con él pago un tributo de amor a mi país natal y ofrezco un beneficio a mis compatriotas, presentándoles reglas claras y sencillas para hablar y escribir

l'aprenentatge d'una altra no és, doncs, una cosa que ens hagi de sorprendre. De fet, aquesta és també la raó per la qual s'ha reivindicat l'ús de la llengua materna a l'escola fins a èpoques ben recents —avui, la diversitat lingüística de la població fa impossible del tot el propòsit.

Tanmateix, mirant-ho des d'un altre angle, les gramàtiques de Ballot (1815), de Domènech i Circuns (1829), i d'Estorch (1857) es presenten també com una explicació de la llengua catalana als forasters que puguin venir, sobretot a comerciar, a les terres catalanes. En aquest sentit és molt il·lustratiu el fragment de la dedicatòria a la Junta de Comerç de la *Gramàtica* de Ballot, però també els fragments dels altres dos estudis gramaticals, que repeteixen la mateixa idea:

La major part dels naturals de esta provincia han desitjat en tot temps una gramática impresa de la lengua cathalana, y casi tots los estrangers, que per rahó del seu comerç vénen a esta capital, la troban també, a menos, per a perfeccionar-se en la llengua y poder comerciar e lo interior del Principat, qual falta no experimentan en altres païssos igualment civilisats. Volent jo ocòrrer a est inconvenient y satisfacer tan grans desitges he ordenat esta, que és la primera que ix a la llum [...] (Ballot 1815: v)

[...] esta gramática pueda ser útil a muchísimos castellanos que, por razón de sus empleos y destinos tienen de vivir en Cataluña y les será muy interesante el conocimiento de la lengua vulgar. (Domènech i Circuns 1829: II)

A todo español podrá también ser útil esta gramática, pues le marca una teoría fácil para poseer el idioma catalán y pronunciar y comprender sus dicciones en los casos en que tenga necesidad de tratar con catalanes o vivir en el país como militar, como empleado, como negociante o como simple viajero. (Estorch 1857: 10)

Malgrat que intuïm que l'argument de Domènech i d'Estorch és extret de la *Gramàtica* de Ballot i que, en el cas de Ballot, podem tenir certes reticències sobre la “sinceritat” d'aquesta justificació —forma part de la dedicatòria als patrocinadors de l'obra, la Junta de Comerç—, no puc deixar d'assenyalar que a Estorch no li devia semblar tan

---

con alguna mayor corrección su lengua nativa, tal como hoy generalmente se habla facilitándoles al propio tiempo un medio de adquirir el conocimiento de las demás» (Estorch 1857: 10).

forassenyada aquesta justificació si la repeteix gairebé cinquanta anys més tard, i en un moment bastant diferent pel que fa a la consideració de la llengua catalana.

A les tres obres citades cal afegir-hi la gramàtica del militar i escriptor rossellonès Pere Puiggarí. En el seu cas, l'objectiu és l'ensenyament del català als francesos, tal com ja s'explicita en el títol, *Grammaire catalane-française, à l'usage des Français*, i exposa en la introducció:

Enfin, j'ai considéré, dans ma tentative, l'avantage que pourraient en tirer les Français qui habitent la Catalogne, en si grand nombre, qu'on en compte plus de 15 000 à Barcelone. (Puiggarí 1852: VII)³⁵⁹

Entre els textos del període n'hi ha un que mereix una consideració diferenciada pel que fa a la qüestió que ara ens ocupa atès que, tot i que l'objectiu continua essent l'ensenyament d'una altra llengua —el francès—, la metodologia emprada és la comparació de les dues llengües i només s'insisteix en aquells casos en què hi ha una diferència substancial entre elles. Es tracta de *Tratado teórico-práctico...* d'Alabau (1862), una obra ja als límits del període que hem fixat. És un treball que pressuposa, doncs, un bon coneixement del català i també del francès, tot i que és redactada en castellà. En la introducció l'autor insisteix que estudiarà l'analogia entre les dues llengües:

El deseo de ser útil a la juventud estudiosa que se dedica a aprender el idioma francés, el cual por haberse hecho cuasi universal sirve de instrucción y adorno a cuantos pretenden una colocación en el comercio o en otras carreras me ha hecho ocupar gustoso en observar la analogía que tiene la lengua catalana con la francesa que aprendí en Francia en 1812. Ya en el sonido y pronunciación de algunas de las vocales, ya en la articulación de varias consonantes, ya por fin algunas voces en el fraseo y construcción gramatical [...] (Alabau 1862: 3)

En definitiva, la situació de l'estudi del català en una perspectiva d'accés a altres llengües per part dels catalans o d'accés a la llengua per part dels que no la posseeixen

---

³⁵⁹ Aquest treball va adreçat, com en el cas d'Alabau —el cito a continuació—, als coneixedors del francès: «Cette grammaire ne pouvant guère servir qu'aux personnes qui ont appris le français par principes, je me dispenserai d'y exposer ce qui est commun aux deux langues.» (Puiggarí 1852: 1)

de forma natural és un fenomen present, de forma més o menys retòrica, en la majoria dels treballs gramaticals del període, tinguin o no l'aprenentatge de segones llengües com a objectiu principal.

4.1.2.2. La llengua dels textos o la llengua que es parla

Una qüestió, sovint menys explicitada en les obres gramaticals, però d'importància cabdal, és el tipus de llengua que hi ha al darrere dels interessos de l'autor i de la descripció —o de la prescripció— gramatical: la llengua que es parla o la llengua que s'escriu. En alguns casos, com en la gramàtica d'Amengual (1835), trobem aclarida d'entrada la qüestió en els apartats preliminars:

La gramática que nos ocupa es del idioma articulado y del escrito, que es su espresión permanente (Amengual 1835: IV)

però en la majoria d'ocasions no hi ha una declaració tan evident sobre el tema. La necessària referència a la pronunciació de les lletres —o a l'escriptura dels sons— que totes les gramàtiques inclouen alimenta sovint un cert grau de confusió entre la modalitat lingüística a què s'està fent referència.

Tot i això, la realitat és que la majoria dels gramàtics d'aquesta època tenen al cap la llengua que cal escriure i, si de cas, la que cal pronunciar en contextos formals, que és també la que es correspon a la lectura en veu alta, és a dir, a la projecció parlada de la llengua escrita. Antoni de Bofarull i Adolf Blanch ho diuen ben explícitament:

No pretendemos tampoco que sea la nuestra gramática de la lengua catalana según ahora se habla, pues sobre que en ningún tiempo y en ningún país se ha hablado generalmente como se ha escrito o perorado, no nos hallamos en el caso de tomar más del lenguaje común que del literario, ya que de restauración y de perfeccionamiento se trata. (Bofarull y Blanch 1863: 6)

Escrito, d'una banda, y *perorado*, de l'altra. L'ortografia i l'ortologia, doncs, més o menys confoses, centren els interessos lingüístics, i la realitat espontània de la llengua parlada rarament penetra en les estructures d'aquesta mena d'obres. El prefaci de Josep Pau

Ballot (1815: XXV) ho deixa prou clar en justificar la necessitat de la seva obra: «¿Qui serà de nosaltres que no se veja en la precisió de haber de escriurer a vegadas en cathalà?». Tornaré a tractar, amb més deteniment, aquesta qüestió en l'apartat 4.3.3., a propòsit del capítol «De la pronunciación» en la gramàtica de Cardellach.

Una altra qüestió és quin tipus de llengua escrita es vol promoure, i quins són els models de referència. En això hi ha també diversitat d'opinions. Ballot sembla que propugna «dos escrits cathalans de 1600 i 1702» (1815: XLV) i en canvi Pau Estorch proposa, al final de la seva gramàtica, «fragmentos de catalán del presente siglo» del farmacèutic centellenc Josep Subirana i Vila, a banda d'una bona colla d'octaves de *Lo temple de la glòria* del mataroní Antoni Puigblanch.

És freqüent que l'intent de posar ordre a la llengua i d'explicitar-ne unes normes respongui a la sensació d'un cert canvi lingüístic i d'un distanciament —o perversió— respecte de la llengua dels documents que dificultaria a la llarga l'accés als textos antics. En aquest sentit Carles Ros —que, com Cardellach, era notari—, en el text següent adverteix de les conseqüències de no disposar d'una bona ortografia que pugui ésser apresada pels escriptors:

También corrobora lo expresado en los números antecedentes, los prothocolos de los escrivanos (antiguos y modernos) los registros y los escritos depositados en archivos para la memoria de la posteridad, que la mayor parte no se pueden leer, siendo causa, no aver sido orthographos los que los escrivieron, pues si las letras estuviessen declaradas, cada una la que es, la pronunciación como se deve, con los demás requisitos de la orthographía, se comprehendería todo sin dificultad; aunque sean de centurias passadas (Ros 1751: 10)

Cent anys més tard, al Rosselló, Pere Pugarí també presenta la seva gramàtica com una eina per aturar el desconeixement progressiu del català (escrit) i evitar que no es pugui accedir a la documentació antiga:

Le désir d'arrêter, autant que possible, la corruption qui dégrade de plus en plus la langue catalane, particulièrement en Roussillon, le danger que court le public de ne pouvoir plus lire ni comprendre cet idiome dans nos riches archives, si précieuses pour l'histoire locale, l'intérêt qu'ont tant de propriétaires dans la recherche d'anciens titres, pour laquelle ils ne peuvent guère recourir maintenant qu'à trois ou quatre personnes

dans tout le département: tels sont les principaux motifs qui m'ont engagé à entreprendre cette grammaire et le dictionnaire qui va la suivre. (Puiggarí 1852: v)

El pes, no sols de l'escriptura, sinó dels models escrits d'èpoques passades, condiciona inevitablement les tries gramaticals i, sobretot, les ortogràfiques. En l'altra banda hauríem de situar-hi els autors que, ni que sigui limitada a determinats aspectes del sistema gramatical que propugnen, incorporen la perspectiva de la llengua espontània que parla la gent habitualment. És clar que, llavors, és fa inevitable un cert biaix dialectal de l'obra en qüestió. Antoni Febrer i Cardona seria un exemple d'aquesta sensibilitat, quan adverteix, en el prefaci de la seva gramàtica encara inèdita que

Jó hè intitulad aquesta óbra: Principis Generáls y Particulárs de la Llèngua Menorquina, no perquè considèrie qu'aquesta llèngua deguie el sèu orígèn â Menórca; sebènt molt bè qu'aquesta ñlla fonc fundáda de Cataláns, Valenciáns, &c els quáls ei portáren la sèua llèngua, qui es la matèxa que nosáltres usám, y antigamènt s'anomenáva Llemosína; sinó perqu'essent fèta â Menórca, y per un Menorquí, es adequáda â la pronúncia que s'úsa â n'aquesta ñlla qu'en cértas paráulas es algun tánt diferènt de la Catalána, Valenciána, y Mallórquina (p. 12)

de seguida, però, s'afanya a notar que les divergències són «una cósá tán accidentál, que no será obstácle perquè la majòr párt de las règlas qu'en ñlla es donarán, no púguen servir per uns y áltres». La unitat de la llengua és, precisament, una idea que l'autor té ben assumida.³⁶⁰

L'exemple de Febrer i Cardona em dóna peu a notar una altra característica de les gramàtiques i altres textos de reflexió lingüística d'aquest període, que és la disgregació territorial i la relativa limitació de l'abast públic d'aquestes obres —de les que foren publicades. La parcel·lació territorial —Principat, València, Illes (i també cal distingir Mallorca de Menorca, amb inèrcies molt diferents)—, provocada per la desvinculació

---

³⁶⁰ Cap autor d'aquesta època, en realitat, qüestiona la unitat de la llengua. Alguns com Amengual (1935: VIII) proclamen explícitament que el mallorquí és fruit de la reconquesta: «De aquí data en estas islas el idioma lemosín, herencia hermosa de nuestros amigos y de nuestros hermanos que nos obraron la restauración[...]». Però la majoria ni hi fan referència; com diu Ginebra (1999: 16) hem de pensar que si la unitat de la llengua no és esmentada deu ser perquè en aquell moment no és cap problema.

política de les institucions, les dinàmiques socioeconòmiques diverses, i, sobretot, per la política reformadora i centralista del règim dels Borbons desemboca també en una parcel·lació cultural i en un aïllament de les elits de cada territori, que evolucionaran de diferent manera. Això té com a conseqüència la no-influència de les idees sobre la llengua, ni de les solucions ortogràfiques que es propugnen, d'uns territoris sobre els altres; la no-articulació d'un discurs conjunt sobre el benefici de la llengua fins a finals de XIX.

4.1.2.3. Descriure o “purificar” la llengua

És propi de la ciència lingüística moderna l'èmfasi en la descripció dels fets gramaticals, donant per fet que la llengua és un objecte preexistent i de tipus natural, susceptible de ser estudiat i sotmès a les proves i procediments que en revelaran les regles internes, els mecanismes particulars i els universalment compartits. La pretensió descriptiva, certament, ha calat profundament en el pensament dels lingüistes actuals, amagant la naturalesa intrínsecament prescriptiva que la labor gramatical porta implícita —vegeu també, sobre això, Feliu i Nadal (2014).

Com he explicat abans, ens situem en un moment previ encara a la irrupció de la ciència lingüística moderna, i en les obres d'aquest període és generalment ben present la dimensió prescriptiva de la tasca empresa. És inusual que els autors gramaticals de l'època dediquin els seus esforços a descriure sense més la realitat de la llengua, sense jutjar-ne la oportunitat o l'adequació. Sí que és veritat que els autors més sensibles a la llengua viva, com és el cas de Joan Petit i Aguilar, són també els més propensos a traslladar la realitat lingüística, amb tota la seva complexitat:

P: Me apar que en els Tèmps del Modo Condicional que has descrit fins aquí, n'hi falta encara un; pux en las conversas de la gent ordinària ás diu ab mòlta freqüència: Si *pluvia* fería bon tèmps. Si jo *anava* ó *anaba* á la carniceria, portaría carn. Si jo *feya*, assó ú allo, fería, diría, &c.

R: Es veritat que ès parla axí, pero es ab alguna impropiedad, porque se usa el Pretérit Imperfèt del Indicatiu, en llog del del Subjunctiu, pux se ha de dir: Si *ploguès*, fería bon

temps. Si jo *anás* á la carnicería, portaría carn. Si jo *fès* assó ú alló, fería, diría, &c. (Petit i Aguilar 1796-1829: 413)

La diversitat lingüística observable, per exemple, entre la gent culta i la gent “ordinària” d’un mateix lloc, o fins entre uns mateixos “ordinaris”, amb freqüències diferents, suscita de seguida, com hem vist, la valoració del gramàtic, ni que sigui matisada o prudent.

Tanmateix, alguns dels autors de l’època manifesten clarament la seva voluntat de “purificar” la llengua d’ús corrent buscant i proposant un model de llengua més uniforme o, si es vol, més elevat. Curiosament, és al Rosselló —una zona del domini lingüístic on la francesització va avançar més ràpidament que la castellanització a la resta— on Pere Puiggarí formula aquesta necessitat d’una manera ben explícita: cal crear un model de llengua catalana apta per a la impartició de la doctrina cristiana i que no pugui ser qualificada de *jargon* ni que perpetuï els parlars “corromputs” del poble analfabet:

J’ai eu encore un vue le secours que devaient trouver dans l’un et dans l’autre la plupart des ecclésiastiques, chargés de l’instructions religieuse dans nos campagnes, pour peu qu’ils soient jaloux de parler au peuple d’une manière correcte, autant qu’intelligible, au lieu de confirmer les plus ignorants ou les plus contempteurs de leur langue maternelle dans l’idée que leur jargon en est un raffinement. (Puiggarí 1852: v)

El text és interessant perquè deixa constància, com s’ha fet notar en altres ocasions, que a la Catalunya del Nord el catecisme es continua impartint en català molt més enllà de la francesització absoluta de l’escola laica.³⁶¹ Això no obstant, el que aquí ens interessa destacar és aquesta idea de «parler au peuple d’une manière correcte, autant qu’intelligible, [...] au lieu de confirmer [...] que leur jargon en est un raffinement»: no s’ha de parlar com el poble, perquè es cauria en l’error de fer creure al poble que parla bé, tot i que s’ha de parlar d’una manera intel·ligible al poble. Això implica que al

---

³⁶¹ Vila (2004) assenyala impressions de catecismes en català a Perpinyà fins a mitjan segle XIX. És versemblant, atesa que s’ha considerat que l’estroncament de la transmissió de la llengua familiar no es produeix fins a mitjan segle XX (Fullana 2013*b*), que l’ensenyament religiós bàsic es continuï fent en català durant molt de temps.

darrere de les idees de Puiggarí hi un concepte de gramàtica abstracta i homogeneitzadora que roman en certa manera inalterable per sobre de la “corrupció” de la llengua del poble.

4.1.2.4. Una llengua per a l'ús culte o un objecte d'erudició

Pràcticament tots els estudis que he revisat d'aquesta època es plantegen de fer una gramàtica del català, però explicitant sempre que ha de ser compatible amb el coneixement del castellà, que és l'idioma de referència i el de valor universal. Al territori nord-català ja hem vist que totes les gramàtiques contempen el coneixement del francès. És ben conegut el fragment de la introducció de Ballot a la seva gramàtica on es descriu clarament la situació de diglòssia que cal acceptar per a la llengua catalana:

algú dirà: *Per a què voler cultivar la llengua cathalana si la de tota la nació és la castellana, la qual debem parlar tots los que nos preciam de verdaders espanyols?* És veritat, però, no obstant, és necessari també estudiar los principis de la llengua nativa, la que havem après de nostras mares. Los escrits de alguns ho manifesten bastant; puix són intel·ligibles, ridículs y plens d'errors, per no saber manejar la llengua amb la llum que correspon. La llengua és la porta de nostra ànima; si ella no és neta y llímpia, dóna a conèixer la porqueria y brossa de dins de la casa. *Qui serà de nosaltres, que no se veja en la precisió de haber de escriurer a vegades en cathalà? Los senyors a sos majordoms, los amos a sos masovers, las senyoras a sa famiïla, las monjas a sos parents, los marits a sas mullers, y, en fi, tots los naturals se veuben a vegades en la necessitat de haber de escriure alguna carta o bitllet en cathalà.* Además los rituales de tots los bisbats de Cathalunya són en llengua cathalana: las festas, dias de dejuni y celebracions de missas y aniversaris en las parroquias se publican en cathalà. En cathalà és la exhortació que's fa quant se adminístran la major part dels sacraments; y en cathalà, finalment, se ensenya y explica la docthrina christiana. (Ballot 1815: XXIV-XXV. Les cursives són meves)

Una actitud similar, afirmant l'obligatorietat de saber castellà, la trobem en la *Gramática de la mallorquina* d'Amengual. Tanmateix, té molt clar que el català no pot ser substituït:

No hay necesidad de comentario para ver que la tenemos de saber este idioma [el castellà]; pero patente la imposibilidad de desterrar de aquí el lemosín, tampoco la hay para conocer que es fuerza contentarnos con generalizar el castellano entre nosotros.

Para comprender con fruto el estudio de una lengua estrangera, es preciso haber antes aprendido la nativa por principios. Esta máxima, sentada por los sabios, ahorra el trabajo de dilucidarla y es tan cierta como lo es que, generalmente hablando, el castellano es estrangero por desconocido. (Amengual 1835: x)

Segurament, l'aïllament geogràfic provoca una situació lingüística a Mallorca força diferent de la dels altres territoris peninsulars i, per això, la introducció del castellà s'ajorna molt més i la possibilitat de la substitució lingüística esdevé impensable.

Val la pena remarcar també unes altres paraules de Joan Josep Amengual que, en un comentari sense precedents, posa al mateix nivell el català i el castellà:

Esta propiedad de nuestra lengua frustra los buenos deseos de los que intenten sustituirla el habla castellana, porque nunca se aúnan dos idiomas tan heterogéneos, y menos cuando uno de ellos, lejos de consentir asimilativos, acaba con prevalecer, como vemos efectivamente que en vez de castellanizarse entre nosotros el mallorquín se mallorquiniza el castellano (Amengual 1835: IX-X)

Per un instant ens sembla llegir un al·legat en favor de la dignitat del català com a llengua de tota entitat, com a llengua també de la cultura. El mateix Amengual, però, ens fa tornar a la realitat quan recorre, poc després, a *fray* Luís de León com a justificació d'una tria lingüística per al mallorquí:

En la parte propia de nuestra lengua se la ha seguido sobre su marcha, y en nada llamó con más especialidad la atención que cuando en ciertas formas compuestas de algunos verbos neutros admite exclusivamente el verbo *ser* en lugar del verbo *haber*. Pero viendo que la castellana en la época de sus maestros Cervantes, *fray* Luís de León y otros adornó sus obras con esta gracia, de que bastará mencionar el último verso de la égloga octava donde dice este «mi Dafni es vuelta a casa» en vez de *ha vuelto a casa*, y considerando que en mallorquín decimos *és tornada a caseua*, lejos de corregirse se ha recibido por otra de sus bellezas. (Amengual 1835: XIII)

Això sol ja demostra que estem en un període en què no només la llengua sinó tota la cultura està supeditada a la cultura en castellà, i hem de pensar que les fonts de referència són sempre les castellanès.

L'ambició d'estudiar, delimitar i descriure la llengua catalana per fer que pugui esdevenir una veritable llengua de cultura no és present encara, per tant, en els

gramàtics d'aquesta època. Si de cas, com ja hem vist, l'objectiu pot ser atènyer la llengua catalana de quan va ser llengua completa, de l'administració i de la cultura, és a dir, la llengua escrita dels documents antics. Tanmateix, cap al final de l'etapa que analitzem podem trobar una nova sensibilitat en algunes consideracions d'Antoni de Bofarull (1864) que veuen en la llengua un objecte científic valuós per si mateix, i que per això és justificat d'estudiar:

Al lector castellano que se digne a leer la obra, solo he de advertirle que el pensamiento de escribirla es puramente científico, tanto para probar la categoría que merece entre los idiomas la antigua lengua catalana, como para rechazar el desdén de gente ignorante que, sin conocerla, se complace en tratarla de gerga y dialecto, y no sabe ver en el esfuerzo literario de Cataluña más que peligrosas miras de emancipación, antipatías y preocupaciones. (Bofarull 1864: 3-4)

Probablement es tracta d'una estratègia per justificar l'atenció a un subjecte tan clarament prescindible. Reduir la llengua a un objecte de la curiositat erudita, però, no afavoria precisament la seva rehabilitació, malgrat el discurs restauracionista que llegim, per exemple, en l'obra de Bofarull i Blanch (1867):

Aunque no nos proponemos ponderar aquí su importancia ni defenderla en sus prerogativas de verdadero idioma, cumple nuestro intento dejar sentado que no nos tomamos el trabajo de escribir una gramática más para un dialecto de ninguna importancia, sino que nos gloriamos de colaborar, bien que no tan dignamente como deseáramos, a la bella y provechosa obra de la restauración del idioma catalán, glorioso e imperecedero por sus altos timbres políticos o diplomáticos, legislativos, históricos, científicos, literarios y poéticos.

Y decimos restauración no porque le juzguemos en el decadente estado tan parecido a la muerte que algunos y aun muchos quieren, antes lo contrario, por la conciencia de sus condiciones de vida que tenemos, por contribuir en algo a la terminación de esa época de verdadera decadencia, común a todos los idiomas y a todas la literaturas, que por circunstancias políticas de nadie ignoradas hasta el presente siglo, ha venido prolongándose en las de nuestro país. (Bofarull i Blanch 1867: 5-6)

4.1.2.5. La preocupació per l'ortografia

Abans ja he esmentat que la conseqüència de tenir la llengua escrita com a referent de la descripció gramatical és que l'ortografia i l'ortologia centren, en el fons, els interessos

de la majoria de les gramàtiques de l'època. Tanmateix, l'interès per l'ortografia fou previ a l'interès per la descripció gramatical, i de fet seguirà pervivint, al llarg del segle, una mica al marge. Pràcticament totes les gramàtiques tenen apartats sobre ortografia, però hi ha també, tractats específicament centrats en l'ortografia, tant en les èpoques més primerenques —de Carles Ros (1732), Pere Màrtir Anglès (1742), els *Principis de lectura menorquina* de Joaquim Pons i Cardona (1804)— com en la segona meitat del segle, encara que siguin considerats com una certa especialització dels treballs sobre la llengua —Antoni de Bofarull, per exemple, confegeix uns *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana* (1864). En les últimes dècades del segle, i a principis del XX, proliferaran encara més els manuals i cartilles escolars i articles divulgatius sobre les diverses propostes ortogràfiques en competència.

Les polèmiques ortogràfiques, en realitat, recorren tot el segle XIX i desvetllen com és sabut grans passions entre els erudits i els professionals des de la famosa polèmica del *Diario de Barcelona* de l'any 1792 —en què Segarra (1985a) i Ginebra (1998) detecten la intervenció tant de Josep Pau Ballot com de Joan Petit i Aguilar. Mila Segarra (1985a) ha estudiat també amb detall els termes de discussió i les aportacions, de vegades molt puntuals o parcials, que hi va haver, i queda fora de l'abast d'aquesta tesi fer-ne el report. El procés de la codificació de la llengua, a cavall dels dos segles, se centrarà per a molt gent en una lluita per decidir l'ortografia; l'ortografia és la punta de l'iceberg d'una lluita i la representa simbòlicament, sobretot per als no-especialistes.

Tornant a les obres gramaticals del període, cal destacar que, si bé totes contenen recomanacions i criteris de tipus ortogràfic —tant les que són redactades en català com les que ho són en llengua castellana o francesa—, les úniques que basteixen un sistema ortogràfic propi i el proposen, tant explícitament, dins de la gramàtica, com implícitament, en el model de llengua de què se serveixen en la redacció, són les de

Josep Ullastre (1743),³⁶² la de Joan Petit i Aguilar (1796-1829) i les d'Antoni Febrer i Cardona (1804 i 1821):

en nostre temps, com per lo general hajám dexát l'Apostrophe ó, per millór dir, la sua marca i n'obstánt axó fassám las col-lisións de vocals en l'escriurer i parlár, los apár [als estrangers] d'alguna manera diforme i menos plausible no escriurer i parlár ab un arreglamént fixo. I axí [...] m'ha aparegút seria bo i conveniént donár per assentáds estos dos methodos d'escriurer: exténs y apostrophád, dexantlos a la voluntád i elecció de cad'un, per lo que he format dos Ortographías, l'una per'escriurer en exténs las veus, l'altra per'escriurerlas ab Apostrophe. (Ullastre 1743: 5)

Comensí per la Digciologia, pero trobí luego la grand dificultad de poder presentar-vos nostre clar, y pur Idiome ab tòta la puresa, y claredad, que en sí te, a causa de la mala Ortografía ab que se escriu; pux ès parla comuna-mènt de un modo, y se escriu de altre mòlt diferènt; y nò hi ha entre tòts els Sonidos Catalans, y las Lletras, sas representativas, aquella correspondència que hi hauría de haver. (Petit i Aguilar 1796-1829: 112)

Aquestas règlas generáls, y las particulars qu'anám â donar per cáda lletra, qui sáb no serán bastánts per llevar tota la dificultad qu'es precís qu'hi hágie per aplicár-las en son cás y llóc: no obstánt nos aparex que podrán remediari molt la nóstra escriptúra. (Febrer i Cardona 1821)

Com podem veure, es tracta d'ortografies diverses, amb un, dos o més tipus d'accents, amb la pràctica de dígrafs no tradicionals i amb la incorporació de diversos signes tipogràfics externs a l'alfabet. No cal dir, perquè ja es desprèn del fet que varen restar inèdites totes tres gramàtiques, que les seves propostes no es van difondre ni van tenir un impacte social de consideració.

La resta de les gramàtiques i estudis d'aquest període que són redactats en català segueixen, podríem dir, els models tradicionals de l'escriptura de l'època. S'ajusten, per tant, a uns usos que el costum i la força de la pràctica impresa, sense cap altre mecanisme formatiu, havia consolidat. Tampoc no qüestionen aquests usos les gramàtiques redactades en castellà o en francès, que lògicament escriuen en català els termes gramaticals que estudien i els exemples que addueixen.

---

³⁶² En realitat, com es pot veure en el text reproduït, Ullastre proposa dues ortografies i considera que cadascú ha de fer servir la que vulgui.

Aquesta, diguem-ne, ortografia tradicional, en realitat no és del tot unitària. Cada territori de la llengua té la seva tradició, d'acord amb les especificitats dialectals — plurals femenins en *-es* o en *-as*, *-r* antietimològiques en els infinitius o no, etc.—, i és susceptible d'un cert marge de discrecionalitat per recollir sensibilitats fonètiques més o menys afinades —per marcar amb accents oberts i tancats els dos timbres de les *e* i de les *o*, per exemple. Ballot, posem per cas, només utilitza un accent, i Bofarull els dos. També hi trobem certament alguns punts de vacil·lació habituals. No obstant això, en termes generals resulta un sistema prou consistent que, de fet, resistirà encara força temps contra els embats de les noves propostes modernistes de la fi de segle.

4.1.3. Naturalesa i sentit de la gramàtica de Cardellach

Si volem situar la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach en el context que hem traçat amb —el recorregut per les diverses obres gramaticals del període— i per mirar de copsar-ne la naturalesa, el sentit i, doncs, la rellevància que pot tenir aquesta obra, hem de recordar d'entrada el seu caràcter inèdit, que l'alineja amb les gramàtiques d'Ullastre, Febrer, Petit i les *Observaciones* de Puigblanch. Trobem en aquestes obres, sens dubte, algunes de les aportacions més originals i interessants de l'època. En el cas de Cardellach però, i segons que podem deduir de la seva biografia, la no-edició de la gramàtica no sembla respondre a una impossibilitat material, ni a cap mena d'impediment d'ordre polític; simplement es tracta d'una obra de joventut que amb el temps va anar quedant al marge de les afinitats polítiques i professionals del seu autor, cenyides a l'àmbit notarial i al compromís amb la construcció del nou estat liberal espanyol. Això no vol dir que l'interès per la llengua desaparegués de més gran; com hem conjeurat, és plausible que el transmetés al seu fill, que precisament podrà expressar-lo públicament en un context nou, el del moviment catalanista (v. l'apartat 2.3).

La gramàtica de Cardellach és també una gramàtica escrita en castellà, i en això s'arreglera amb la majoria de les gramàtiques de l'època —amb les publicades! Els motius per escriure en castellà semblen bastant obvis: la formació personal i la diglòssia que s'havia instal·lat en la societat de la primera meitat del XIX ho propiciaven, i ell mateix ho accepta clarament:

La lengua catalana está reducida ya al estrechísimo círculo de la provincia de su nombre, y dentro de ella al uso de la conversación y de las transacciones privadas de los particulares. No ofrece ya interés ni su estudio ni su examen, porque no es esta lengua la lengua empleada en sus obras, como antes lo fue en el código immortal de su legislación y como lo fue en sus trovadores y en los escritos de los innumerables escritores que la provincia enseña al orbe [...] El idioma castellano se emplea por lo regular en todos los autos memorables que inspiran el deseo de saber (§ 39)

A l'interior de l'obra, però, els exemples gramaticals, que són abundants, ens reflecteixen una llengua extraordinàriament dúctil i gens encarcerada, encara que tocada quasi sempre d'un grau de formalitat.

La gramàtica l'escriu en castellà, però ho fa, com hem vist, des de la consciència que existeixen i han existit des de temps immemorial llibres, documents i tractats de tota mena escrits en català. Justament, en Cardellach la necessitat pràctica del recurs als documents antics, d'acord amb les servituds del seu ofici, sembla que hauria d'haver estat un dels principals motors de la redacció de l'obra, en la línia del notari Ros, o de l'arxiver Puiggarí; però en cap moment no ho menciona. La seva argumentació, al prefaci de l'obra pren un altre caire, i ens remet més aviat els honors funeraris que alguns doctes del finals del XVIII ja s'afanyaven a dispensar-li a la llengua:

Piérdase en buen hora esa lengua, destiérresela del mundo conocido, que esta es la suerte del vencido, la de perecer; ella quedará indeleble en la historia y en el compendio de sus reglas, ella vivirá en su gramática, y su memoria no perecerá. (§ 40)

La gramàtica de Cardellach és estrictament, això sí, una *Gramàtica catalana*. L'objectiu és la descripció de la llengua catalana, al marge de cap utilitarisme o aplicació per a un altre propòsit. Ni l'aprenentatge del castellà ni, encara menys, el del llatí no figuren en els objectius de l'obra ni en condicionen el plantejament. En aquest sentit, és una obra

moderna, que supera velles supeditacions diglòssiques. Diríem, per sentit comú, que és també una obra pensada principalment per als catalans, encara que el fet de ser redactada en castellà crea sovint en el lector la impressió que s'està explicant com és el català a algú que no ho sap. Enlloc no es diu res explícitament sobre el públic a qui aniria destinada la gramàtica, però, certament, en algun passatge, sembla que l'autor es dirigeixi a persones coneixedores del castellà:

No se pronuncia la *ch* como en castellano, pero tampoco la llamamos en catalán *che* sino *ce ach* o *ce atxe* 'ce ache'. Por consiguiente, su uso en la lengua catalana será muy diferente del que tiene en la castellana, porque su esencia no es la misma. Así pues, el sonido de *ch* castellana se obtiene en catalán con la *x*. (§ 160)

La pronunciación de la *d* es igual a la del castellano, no tan fuerte como la *t*, (§ 161)

La dinàmica que acabem de veure, la d'utilitzar la comparació interlingüística com a recurs explicatiu, no essent pas molt abundant, no és inusual al llarg de l'obra. S'utilitza en la introducció, on trobem llistes de paraules equivalents en diferents llengües romàniques per representar les afinitats del català (en parlaré a l'apartat 4.3.1) i en llocs puntuals a l'interior de la gramàtica:

El nombre substantivo lleva siempre consigo un artículo que le determina el género, por manera que la sola calidad, el buen gusto o la naturaleza misma de las cosas les hace atribuir universalmente el artículo masculino o femenino que le conviene, lo mismo que en español. Al contrario del francés, que mira las terminaciones y requiere largas tablas para su conocimiento. (§ 287)

Sobre la qüestió de l'atenció que Cardellach presta a la llengua vivent —més enllà de la convenció escrita i de la seva projecció formal en una elocució culta o solemne— val la pena aturar-nos-hi un moment. Una de les coses que més sorprèn, d'entrada, en la gramàtica que ens ocupa és justament la presència sovintejada d'al·lusions a l'ús espontani de la llengua, a la llengua «de la conversació», com sol dir-ne l'autor:

Así pues, en conversación diré *Sempran-sangànyan* 'Siempre nos engañan', y deberé escribir *Sempre nos engànyan*, o apostrofado *Sempre'ns engànyan*. (§ 108)

El dativo del artículo masculino tiene un modo de decir que no puede atribuirse sino al cuidado de no confundir el dativo con el acusativo: *A qui ho has dit?* Responderé: *An al'*

germà. Y aun en la pregunta ha invadido generalmente este modo de hablar: *An a qui ho donas? An al fill. An a qui ho pots donar millor qu'an al fill?* (§ 221)

Est, eix no se usan sino en la escritura: *per est motiu, Esta rabó me convens*; lo mismo que *per aqueix motiu, per aqueixa rabó*, que se usa en la conversación (§ 242)

aquells hagen, bajan, hàgian, hagin —NOTA: El último es de la conversación. (§ 357)

Estas partículas [*bi, ne*], como dijimos, tienen un gran uso en la conversación y aun en la escritura, como que son parte esencial del genio y construcción de la lengua. (§ 651)

La llengua oral forma part també del paradigma de referència a l'hora de descriure els fenòmens, i es documenten força trets de la parla vulgar, fins i tot des de la consciència de la seva "impropietat":

Casi todos los verbos de la tercera conjugación tienen dos acepciones en la primera persona del singular del presente de indicativo. Ambas están en uso: la primera entre la clase culta; la segunda, entre el vulgo. Ahí van compuestos más de cien verbos, sin los compuestos de que algunos son capaces. Estas terminaciones son de *-esch* [o] *-eixo*, colocadas al final de las radicales. Egemplo: *llegir, jo llegesch / jo llegeixo; guarnir, jo guarnesch / jo guarneixo*. (§ 471)³⁶³

NOTA: En la conversación se truecan estas terminaciones [de la primera conjugació] en *-em, -eu*: *pasturem, pastureu; anem, aneu*, pero es impropio, porque pertenecen al subjuntivo. (§ 460)

Això resulta molt interessant, perquè ens permet documentar alguns fenòmens que, com en el cas del darrer exemple citat —les formes analògiques del present d'indicatiu en *-em, -eu* en la primera conjugació— trigaran molt encara a aparèixer en els textos escrits, ni tan sols en els més "populars" —almenys al Principat.

El tipus de llengua oral que apareix en els exemples de la gramàtica, d'altra banda, moltes vegades té un regust, diguem-ne, domèstic o quotidià, sobretot en el lèxic o en la fraseologia, cosa que li atorga encara un interès afegit:

Hay nombres que no se usan sino en plural: *unas estoballas, uns tarnals, uns anaguas, uns esmolles, aixams, elàstichs, [...], matines, trespeus*.

---

³⁶³ D'una forma similar, Joan Petit i Aguilar també contraposa, en diverses ocasions, la forma de parlar de la gent *erudita* i la de la gent *plebea*, tal com remarca Jordi Ginebra en l'estudi d'aquesta gramàtica (Ginebra 1998: 81)

Una faus o *fals* no tiene plural o no se muda; *un calis*, *dos calis* –mejor *un càlser*, etc. (§ 302-303)

La terminación *-ot*, *-ota* no aumenta ni disminuye la cantidad, pero deprime la cualidad: *No llegesch semblants llibres* es menos vivo que *No llegesch semblants llibrots*. Este modo, sin embargo, es del vulgo. (§ 324)

Més negre qu'un dimoni, *Sap més qu'un dimoni*, *que un butavant*, *que'l Bricant*, *Xarra més qu'un dimoni*, *És més viu que lo dimoni*, *Vés al butavant*. Al parecer el vulgo no ha hallado término más a propósito para asimilar lo grande de sus comparaciones que la idea del mismo Satanás: la parte ilustrada reprueba tamaña costumbre. (§ 233)

En darrer terme cal destacar l'existència d'algunes referències a la variació diatòpica de la llengua que es parla, cosa del tot insòlita en una gramàtica d'aquesta època, i que revela, més que coneixements concrets, una intuïció prou afinada de la naturalesa del fet lingüístic:

La diferente pronunciación de las vocales *e* y *o* y el uso más o menos lato del apóstrofo, constituye la gran diferencia en el habla entre los pueblos del alta montaña, y la parte baja de Cataluña. Los primeros hablan el catalán con todas sus letras dando a cada vocal el acento que tiene en realidad, salvos pocos abusos, y los segundos lo desfigurán, recortando términos, suprimiendo vocales [p. 24] dándolas sonidos equívocos, y entrelazando las palabras a fuerza de sincopar artículos, pronombres y conjunciones, todo, a lo que parece con el objeto de perfeccionar, abreviar o pulir la locución. (§ 128)

La *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña. No se comete figura dejándola nosotros de pronunciar con claridad porque debe atribuirse a lo suave y a lo líquido de la pronunciaci3n. Escribiré, pues, con todas sus letras *maítg*. (§ 170)

Veiem en l'obra de Cardellach, per tant, que hi ha una voluntat de prendre com a referència també la llengua de la parla espontània, a més de la que s'escrui; s'inscriu per aix3 en una tendència de caire naturalista, com l'ha qualificat Albert Rossich (2006: 126), que afecta també diverses altres obres del període, gramaticals però també literàries, i que desembocarà en el gust per “el català que ara es parla” d'alguns autors de la segona meitat de segle.

Amb això que acabo d'explicar, hem de constatar que en la gramàtica de Cardellach no hi trobem gairebé mai una condemna sistemàtica de cap dels fenòmens descrits, per més que siguin de procedència clarament espúria:

algo parece ser tomado del español y sirve como de promedio entre lo pequeño y lo positivo: *És bo / És algo bo*; hay la diferencia que el segundo es menos que el primero; *Com se troba? Bé / Algo bé*; este último modo presupone enfermedad. (§ 316)

L'actitud del gramàtic, en aquest sentit, tendeix més a la simple descripció —un notari que aixeca acta de la realitat lingüística— que no pas a la prescripció d'aquells que buscarien, amb el seu treball, la millora o la “purificació” de la llengua.

Un altre dels aspectes que hem comentat abans, a propòsit de les gramàtiques del període, és el del reconeixement de la superioritat cultural del castellà. No trobem en el text de Cardellach cap mostra d'aquest pensament. Més aviat en trobem d'una voluntat d'equiparació del català, si més no com a sistema lingüístic, amb el francès, amb el castellà o fins i tot amb altres romàniques:

El mismo origen tiene la lengua francesa, la castellana, la portuguesa y la italiana, porque todas sufrieron las mismas alternativas que Cataluña. (§ 5)

Hi ha consciència que la diferència és social, d'estatus, però que no hi ha pas una inferioritat essencial o natural:

¿quien permite se pare en silencio la magestad de un language grave, magestuoso, redundante y capaz de toda la flexibilidad del castellano, de la dulzura de un italiano y del ingenio de un francés? (§ 40)

Hem de fer referència, finalment, a la qüestió ortogràfica. Cardellach, en els fragments catalans de la seva gramàtica —en els exemples gramaticals, bàsicament— hi utilitza una ortografia absolutament tradicional, amb un biaix, segons com, fins i tot arcaïtzant —«*assumptió, permutatió, judició, coactió, opositió, etc.*» (§ 6)— que contrasta amb l'interès que ja hem consignat per recollir la llengua viva. En els estudis sobre aquestes qüestions hem tendit sovint associar acríticament els autors partidaris d'una ortografia arcaïtzant amb una idea de la llengua retrògrada, amb uns models de referència que remeten als textos antics, etc.; els autors que manifesten interès per reflectir la llengua

viva els associem, en canvi, amb els intents d'una ortografia trencadora, innovadora — seria el cas, per exemple de Joan Petit i Aguilar. No ha de ser així necessàriament. Les propostes ortogràfiques, explícites o implícites de Cardellach són, com he dit, plenament tradicionals i fins i tot arcaïtzats, per més que sigui innovador el seu interès per la llengua viva. Aquesta distinció és important, perquè aquest és un dels trets que singularitzen, sens dubte, la gramàtica que estic descrivint.

Aquests que he esmentat serien, aproximadament, els trets principals amb què es pot posar en contrast la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach amb les altres obres similars del seu període. D'aquest trets se'n desprèn prou clarament, em sembla, quina és la naturalesa i el sentit d'aquesta obra gramatical fins ara desconeguda. Alguns dels aspectes que he esmentat els reprendré en l'apartat 4.3 per tractar-los amb més profunditat, amb el propòsit d'explicar de forma convenient els continguts de l'obra i destacar-ne els aspectes més rellevants.

4.2. Les fonts de la darrera *Gramàtica catalana* inèdita

El manuscrit de la gramàtica de Pau Cardellach i Busquets no ens aporta referències bibliogràfiques fora de les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los autores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña* que Fèlix Torres i Amat va publicar a Barcelona l'any 1836. L'autor les cita diverses vegades en el transcurs del capítol introductori, que com veurem en l'apartat que segueix —i ja hem destacat en les notes a l'edició— n'és absolutament dependent. Ja he explicat en el lloc corresponent de la biografia (2.2) que Cardellach, en l'època de la seva joventut, degué freqüentar alguns ambients on els treballs del bisbe d'Astorga eren comentats i propagats, fins i tot abans de la seva divulgació impresa; l'article publicat al *Diario de Barcelona* l'any 1835 (reproduït a 7.2), inequívocament deutor de l'obra de Torres, però anterior a la seva publicació, n'és una mostra eloqüent. Les *Memòrias* són, per tant, una font clara de la gramàtica i, a través d'aquest llibre, li'n arriben dues més que es fan explícites: el canonge gironí Antoni de Bastero, de qui se cita la famosa *Crusca provençal* (§ 48), i l'impressor perpinyanenc instal·lat a París, Josep Tastú que, com és sabut, va col·laborar en el diccionari de Torres amb nombroses aportacions (§ 58, 61, 64).

Les fonts que acabo d'esmentar —les úniques declarades— es limiten, però, a la redacció, en molts punts inacabada, del capítol inicial. No essent, el llibre de Torres, un tractat gramatical, difícilment pogué procurar-li a l'autor elements d'emulació en la resta de l'obra. Ens cal investigar, doncs, la possibilitat que alguna obra gramatical concreta hagi pogut servir de guia per a la resta dels capítols de la gramàtica. És impensable que, posat a confegir una obra d'aquest tipus, l'autor no tingués alguna altra gramàtica a la vista. Encara que fos per prendre model en l'estructuració de l'obra, o per tenir a mà les definicions dels conceptes gramaticals bàsics. Tanmateix, la veritat és que no he estat capaç d'identificar cap font directa d'aquesta *Gramàtica catalana*, un text que sembla bastant lliure en les explicacions, fins dels aspectes més teòrics:

Es la concordancia aquella propiedad con que dos nombres, uno sustantivo y otro adjetivo, o un nombre y verbo se enlazan poniéndolos conformes en género y número, o en número y persona, según sean nombres, o nombres y verbos, las cosas enlazadas.

Algunos han querido que los nombres debían concordar también en caso en la lengua castellana, pero ni ésta ni la catalana admiten esta concordancia, porque así nombres como pronombres como adjetivos son indeclinables sin el socorro de preposiciones, lo cual es diferente de la lengua latina que varía la concordancia en cada caso sin ningún aditamento.

Por ejemplo: si digo *hombre*, profiero un nombre que no tiene caso, y tanto es en este estado como si digo *del hombre*, *por el hombre*, *para el hombre*, porque de todos modos pronuncio *hombre* y tan solo varío los casos con el ausilio de las preposiciones *de*, *por*, *para*. Si le añado *ilustrado*, adjetivo, proferiré siempre *ilustrado* sin alteración, ya sea el *hombre* en nominativo como en ablativo u otro cualquier caso. Por consiguiente, si siempre es invariable, no puede el substantivo concordar con el adjetivo en casos, porque tales nombres son de suyo indeclinables. Únicamente se llaman declinables porque a ellos puede unirse un artículo *–el, la, lo*, y en catalán *lo, la–* y les hace declinables mediante que al artículo se agregan las preposiciones propias para todos los casos. (§ 589-590)

L'exemple és interessant perquè, només amb aquest argument de la inexistència dels casos, Cardellach ja es desmarca de la gran majoria de les gramàtiques de l'època, inclosa la de l'acadèmia espanyola.

Entre les gramàtiques catalanes anteriors, que és on caldria mirar en primer terme, és ben clar que no n'hi ha cap que li hagi pogut servir de model, ni tan sols haver influït de forma substancial. Ni el *Prontuario orthologi-graphico* de Pere Màrtir Anglès ni els tractadets del valencià Carles Ros, obres d'un segle enrere, no tenen gaire res a veure, ni en el propòsit ni en l'estructura, amb la gramàtica que ens ocupa. Les gramàtiques d'Ullastre, de Febrer i Cardona, i de Petit i Aguilar, romanien inèdites i al marge dels cercles de l'erudició barcelonina, igual que els treballs gramaticals d'Antoni Puigblanch. Les obres, publicades, del menorquí Joaquim Pons i Cardona i del mallorquí Joan Josep Amengual sembla improbable també que poguessin haver-li arribat al secretari de Caldes de Montbui, ja que llur difusió va cenyir-se estrictament a l'àmbit territorial de les illes, i perquè el plantejament d'aquestes obres hi té poc en comú. El tractat bilingüista del mestre Domènech i Circuns, finalment, queda molt lluny dels interessos i del format de l'obra que estudiem.

Només ens queda, per tant, la *Gramàtica y apologia de la llengua catalana* de Josep Pau Ballot (1815), una obra important, que conegué una difusió notable en les seves diverses edicions, i que el terrassenc Cardellach havia de conèixer per força. Però aquesta gramàtica tampoc no és una font directa de la de Cardellach, per diversos motius: l'estructura de l'obra no s'hi assembla en gaire res, si no és pel fet que ambdues porten un capítol introductori de caràcter històric —en Ballot es titula «Origen de la llengua catalana»— i que també totes dues aporten una antologia de textos poètics; però ni en aquests punt són realment coincidents: el capítol històric de Cardellach beu directament de Torres Amat, cosa impossible en el cas de Ballot, que és força anterior, i els poetes adduïts per Cardellach són medievals, mentre que Ballot deixa «per antigas» les poesies medievals i prefereix donar-ne una mostra «en estil corrent».

Les idees sobre la llengua catalana que demostren els dos autors són molt diferents, com ja he explicat en els apartats precedents. En Ballot és del tot absent cap atenció envers la llengua de la parla espontània —propugna l'existència única de l'article masculí *lo*, del perfet simple, etc. Pel que fa als conceptes gramaticals que manegen, o a la terminologia, tampoc no hi ha coincidència. Ballot parla, per exemple, d'*analogia* (=morfologia), d'*accidents* del verb, de *clàusules* i *períodos*, de *quantitats* vocàliques, de *sinéresis* (=contracció), etc., conceptes que no apareixen en Cardellach; aquest, en canvi, aborda moltes qüestions gramaticals que no són al llibre de 1815, i parla de les diverses pronunciacions de les vocals, de tipus oracionals, de verbs reflexius i recíprocs en lloc de simplement “pronominals”, etc. En l'apartat que segueix es descriuen amb detall els continguts, part per part, de la gramàtica de Cardellach, i les aportacions més rellevants que conté.

Hem de concloure, en definitiva, que Pau Cardellach no va seguir cap altra gramàtica catalana a l'hora de confeccionar la seva.³⁶⁴ Tenia al davant alguna gramàtica d'una altra

---

³⁶⁴ La que s'hi assembla una mica més, almenys pel que fa a l'estructura i a la distribució dels materials és la de Pers i Ramona, però és posterior. A més, aquesta gramàtica «catalana-castellana» és molt més escassa en les qüestions prosòdiques, difereix en força aspectes, com ara la classificació del tipus de

llengua? Ja he dit d'entrada que és el més probable; la qüestió és quina, i de quina llengua.

Analitzant l'estructura i la terminologia gramatical emprada, podem detectar en l'obra de Cardellach certes afinitats amb la tradició gramatical espanyola: de la part de morfologia, per exemple, en diu «partes de la oración», que és un costum general de les gramàtiques castellanes des de la de Nebrija, i que fins aleshores només havia adoptat per al català Josep Ullastre. Això ens inclinaria, doncs, a pensar en alguna gramàtica castellana. Després de fer diverses prospeccions a les edicions de 1771 i de 1796, que són les que Cardellach hauria tingut més a mà, puc concloure que no va seguir la gramàtica de la Real Academia Española —una gramàtica que sí que té present, per exemple, Joan Petit i Aguilar. Ni en aquells passatges que podrien ser més clarament *adaptats* sense canvis —en la definició teòrica de les funcions sintàctiques o de les diferents categories morfològiques, per exemple— no hi ha coincidències significatives. Cardellach podia haver utilitzat alguna de les moltes gramàtiques escolars o de les destinades a l'aprenentatge del castellà per part dels estrangers, que ja són molt abundants als segles XVII i XVIII.

La possibilitat de la influència d'una gramàtica francesa també existeix, ja que és ben segur que el nostre autor coneixia la llengua francesa —com es constata en diverses referències— i l'ha devia haver estudiat. D'altra banda, la comparació amb el francès apareix esporàdicament en diversos llocs de l'obra, com ja he dit anteriorment. Tot i això, la veritat és que tampoc no n'he pogut identificar cap de concreta. Pensar en una gramàtica llatina, ateses les característiques de l'obra, crec que és del tot descartable.

En qualsevol cas, fos quina fos la gramàtica —o gramàtiques— que Pau Cardellach s'hagués mirat en el moment de posar-se a redactar la seva, fos o no un divertiment per passar les estones durant uns mesos de reclusió forçada, crec que es pot afirmar que és

---

verbs o el tractament dels models irregulars, i conté algunes coses que no hauria fet mai Cardellach —per exemple, proposa la declinació dels noms comuns.

una gramàtica amb una bona dosi d'originalitat, que no plagia ni adapta, sinó que mira d'explicar de forma entenedora les particularitats de la pròpia llengua. És una gràmatica, d'altra banda, que podem considerar plenament d'acord amb el seu temps: hi perviu encara certa terminologia heretada de les gramàtiques llatines —com els casos—, però hi trobem emprats alguns conceptes com ara el de *gramàtica raonada* (§ 40) que ens situen en el pensament gramatical del racionalisme modern, i alguns trets com ara la extraordinària importància donada a les partícules permeten connectar amb una sensibilitat lingüística molt característica del segle XIX, que a Catalunya compartiran també la majoria de les gramàtiques a partir d'aquest moment. I és que, d'alguna manera, la gramàtica de Cardellach reflecteix una sensibilitat lingüística i algunes preocupacions concretes que devien ser compartides entre la gent que escrivia el català a l'època, i que devien surar en l'ambient dels cercles erudits del país.

4.3. Estructura i continguts de la gramàtica de Cardellach

La *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach s'estructura en cinc blocs generals, que prenen el nom de: «Introducción. Sobre la lengua catalana»; «Del alfabeto»; «De la pronunciación»; «De las partes de la oración»; «Sintaxis». Aquesta concepció de les parts de la gramàtica no dista conceptualment de la que era usual en l'època. Podríem emular els títols dels apartats de Cardellach a cinc títols més usuals: *Origen de la llengua*, *Ortologia*, *Ortografia*, *Analogia*, *Sintaxi*.

L'apartat intítulat «De las partes de la oración» correspon a una secció que en la majoria de gramàtiques catalanes del XIX anomenen *Analogia*³⁶⁵ —cf. Ballot (1815), Domenech Circuns (1829); Amengual (1836); Estorch (1857); Bofarull i Blach (1867).³⁶⁶ El fet que faci servir «De las partes de la oración», com he dit, indica que veu de la tradició castellana que, des de Nebrija (1492), usa aquesta expressió.³⁶⁷ Ullastre (1743) també fa servir aquesta denominació; finalment un darrer autor català que fa servir aquest títol: Pers i Ramona (1847), tot i que és precisament una gramàtica destinada als catalans perquè aprenguin castellà.

Així mateix, és corrent començar un estudi lingüístic: gramàtica, ortografia, sil·labari, diccionari, etc.— justificant-ne la necessitat. Cardellach troba l'excusa en el fet d'homenatjar la llengua, i recorre als orígens prestigiosos —filla del llatí així com l'espanyola o la francesa—, a la “gloriosa” història passada del territori al qual vincula, i a autoritats “internacionalment” reconegudes que han escrit en català. D'aquí es desprèn la necessitat de redactar una capítol extens sobre història de la llengua.³⁶⁸

---

³⁶⁵ En altres tradicions *etimologia*.

³⁶⁶ Petit i Aguilar fa servir un terme inventat per a aquest apartat: *Dicciologia* (cf. Ginebra 1998: 62)

³⁶⁷ El gramàtic castellà introdueix un capítol amb l'epítet: «De las diez partes de la oración que tiene la lengua castellana» (Nebrija, 1442: llib. III).

³⁶⁸ Estem en un moment en què els corrents romàntics del XIX comencen a donar molta més importància al passat —necessàriament mitificat—, que justifica l'existència d'una llengua i és el moment en què “les llengua” és un element indestriable dels incipients nacionalismes europeus.

Finalment, hi ha un terme que apareix com a apartat en moltes gramàtiques: la *Prosòdia* —Petit i Aguilar (1796-1829); Amengual (1836); Estorch (1857); Bofarull i Blanch (1867). Es tracta d'un capítol dedicat, en general, a l'accentuació o llargària³⁶⁹ de les vocals, excepte Petit i Aguilar que a més hi inclou l'entonació de les frases. Cal fer notar que Cardellach no fa una teoria sobre l'accent i n'explica les qüestions que li semblen rellevants d'una manera intuïtiva en l'apartat «De la pronunciació» que equivaldria principalment a l'ortografia, prescindint així d'aquesta denominació tradicional.

4.3.1. «Introducción. Sobre la lengua catalana»

En aquesta part introductòria, Cardellach justifica per què fa una gramàtica del català. Tota la secció va destinada a enaltir la llengua explicant-ne diversos aspectes de caràcter històric, literari o contextual. Per a Cardellach, en un plantejament similar al que trobem en autors com ara Antoni de Capmany o Antoni Puigblanch —pràcticament contemporani, i d'adscripció liberal com el notari— cal homenatjar la llengua catalana en el moment del seu declivi, acceptant el seu destí funest, i donar-li tota la dignitat possible bo i consagrant-li una obra. Reprenc una cita anterior:

La lengua catalana está reducida ya al estrechísimo círculo de la provincia de su nombre y, dentro de ella, al uso de la conversación y de las transacciones privadas de los particulares. No ofrece ya interés ni su estudio ni su examen, porque no es esta lengua la lengua empleada en sus obras [...] Sin embargo, ella existe. Se habla todavía con ella, con ella se escribe también, y ella vivirá con sus hechos pasados y con los recuerdos de su poder. [...] Piérdase en buen hora esa lengua, destiérresela del mundo conocido, que esta es la suerte del vencido, la de perecer; ella quedará indeleble en la historia y en el compendio de sus reglas, ella vivirá en su gramática, y su memoria no perecerá. (Cardellach, f. VIII i XI^v)

---

³⁶⁹ En aquest moments, sovint es parla de la llargària de les vocals. La terminologia llatina encara és molt present, tot i que provoca confusions i descripcions inexactes.

El postulat no dista gaire d'algunes idees que es troben en les apologies lingüístiques³⁷⁰ del darrer terç del segle XVIII (vegeu Feliu *et al.* 1992), tot i que, com hem vist al llarg de la gramàtica considerem que Cardellach no dóna pas per exhaurida la vitalitat de català. (vegeu 4.1).

Aquest apartat inicial està constituït pels seixanta-cinc primers paràgrafs i s'hi poden distingir quatre parts: *a*) una exposició de caire més o menys científic sobre l'origen de la llengua catalana, les seves afinitats en l'àmbit romànic i la seva situació —diguem-ne— sociolingüística (§ 1-40); *b*) una breu història de la llengua catalana d'acord amb les idees més acceptades de l'època (§ 41-49); *c*) un apartat que he intitulat «Testimonis lingüístics», és a dir, textos “rellevants” que permeten documentar diversos aspectes de la història de la llengua catalana exposada (§ 50-57); i *d*) una antologia poètica, inacabada i encara sense articular, que segurament hauria de servir per il·lustrar el prestigi i les capacitats retòriques del català (§ 58-65).

Els primers paràgrafs són els més interessants de tot l'apartat. En realitat, no és que s'hi incorpori cap novetat important; tanmateix, l'aportació de dades lingüístiques i la manera d'exposar-les ens remet a un cert mètode científic, de tall comparativista, tot i certes imprecisions. Les dades li serveixen a l'autor per demostrar que *a*) l'origen de la llengua catalana és el llatí; i que *b*) el català té moltes afinitats amb francès. Aquest darrer aspecte resulta interessant per diversos motius: d'una banda difereix clarament del posicionament d'algun altre gramàtic contemporani i, de l'altra, ens situa en la línia d'una discussió, la de la filiació romànica del català, que molts anys més tard esdevindrà el nucli d'una encesa polèmica entre científics romanistes (Fullana 2013*a*). En el segle XX, tanmateix, l'aposta per la gal·loromanitat o la iberoromanitat del català porta implícita una càrrega ideològica que és absent encara en el cas que ens ocupa. Vegem, però, amb una mica més de detall el plantejament d'aquestes qüestions:

---

³⁷⁰ També en altres llengües europees, sense les circumstàncies descoratjadores del català, trobem elogis basats sempre en el mite de l'antiguitat per reivindicar-ne el prestigi. (cf. Cesarotti per a l'italià (Marazzini 1994: 318-324)) .

A partir d'un centenar d'ètims llatins agrupats segons el sufix derivatiu, Cardellach aplica un procediment comparatiu del lèxic per provar la semblança entre les llengües catalana, castellana i francesa, amb l'objectiu de demostrar-ne l'origen comú:

Un ejemplo práctico puede demostrarlo con evidencia: todas las terminaciones en -IO latín se convierten en catalán, en castellano y en francés casi de la misma manera, con pronunciación diferente:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ASSUMPTIO	<i>assumptió</i>	<i>asunción</i>	<i>assumption</i>
PERMUTATIO	<i>permutatió</i>	<i>permutación</i>	<i>permutation</i>
IUDICIUM	<i>judició</i>	<i>judicción</i>	<i>judiction</i>
COACTIO	<i>coactió</i>	<i>coacción</i>	<i>coaction</i>
OPPOSITIO	<i>oppositió</i>	<i>oposición</i>	<i>opposition</i>
CONVENSIO	<i>convensió</i>	<i>convención</i>	<i>convension</i>
TRANSMUTATIO	<i>transmutatió</i>	<i>transmutación</i>	<i>transmutation</i>

(Cardellach, f. IIIv i IVr)

Amb el mateix procediment cita 215 mots francesos amb el seu equivalent català per mostrar la gran proximitat entre aquestes dues llengües quan els mots ja han experimentat transformacions i no s'assemblen a l'ètim llatí. Tot seguit es presenta una selecció de les dades que aporta:

francès	català	francès	català
<i>car</i>	<i>car</i>	<i>mot</i>	<i>mot</i>
<i>col</i>	<i>coll</i>	<i>nom</i>	<i>nom</i>
<i>compagnon</i>	<i>companyó</i>	<i>notre</i>	<i>nostre</i>
<i>couillere</i>	<i>cullera</i>	<i>nouire</i>	<i>nóurer</i>
<i>courtroyal</i>	<i>cortroyal</i>	<i>oncle</i>	<i>oncle</i>
<i>déjeuner</i>	<i>dejunar</i>	<i>ongle</i>	<i>ungla</i>
<i>demain</i>	<i>demà</i>	<i>oreilles</i>	<i>orellas</i>
<i>dessus</i>	<i>dessus</i>	<i>par tout</i>	<i>per tot</i>
<i>dîner</i>	<i>dinar</i>	<i>pas (neg)</i>	<i>pas</i>
<i>donc</i>	<i>donchs</i>	<i>pastenade</i>	<i>pastanaga</i>
<i>droit</i>	<i>dret</i>	<i>porc</i>	<i>porc</i>
<i>ensemble</i>	<i>ensemps</i>	<i>puisque</i>	<i>pusque</i>
<i>fil</i>	<i>fil</i>	<i>quelque</i>	<i>qualque</i>
<i>fille</i>	<i>filla</i>	<i>quelqu'un</i>	<i>quiscun</i>
<i>genou</i>	<i>genoll</i>	<i>redresser</i>	<i>redressar</i>
<i>giter</i>	<i>gítar</i>	<i>rôti</i>	<i>rostit</i>
<i>guère</i>	<i>gaire</i>	<i>sang</i>	<i>sang</i>
<i>jour</i>	<i>jorn</i>	<i>savoir gré</i>	<i>saver greu</i>

<i>laisser</i>	<i>leixar</i>		<i>sens</i>	<i>sens</i>
<i>loin</i>	<i>lluny</i>		<i>souper</i>	<i>sopar</i>
<i>metre</i>	<i>metre</i>		<i>souvent</i>	<i>sovent</i>
<i>mont</i>	<i>mont</i>		<i>terre</i>	<i>terra</i>
<i>mort</i>	<i>mort</i>			

(Cardellach, f. Vv i ss)

En altres parts de la gramàtica també es farà notar una similitud del català i el francès —el pronom partitiu *en* o el pronom locatiu *hi*. Aquest fet, com he dit, no té res de banal, sobretot si tenim en compte que a principis de segle Joan Petit i Aguilar, en la seva gramàtica inèdita —editada per Jordi Ginebra (1998)— feia notar insistentment que la llengua catalana i la llengua castellana eren «Germanes Bassònas» (f.95r); que el català i el castellà eren «Germans Bassóns» (f.103r); i que «entre las Fillas de la Llatina nò n’hi ha dòs de més semblants entre si que la Castellana y la Catalana».

Per quin motiu defensa Cardellach l’afinitat amb el francès? D’una banda, el notari terrassenc beu de l’erudició literària vigent, que sosté que l’inici de l’esplendor de la literatura catalana s’ha de buscar en els llengua dels trobadors i concep, per tant, el provençal i el català com una mateixa llengua en l’edat mitjana i, doncs, el català com un idioma essencialment gà·lic. Aquesta idea ve avalada per l’enaltiment de la història comuna dels territoris del migdia francès i els de la Corona d’Aragó fins al segle XV, i fàcilment porta a mirar la França contemporània com una cosa propera. D’altra banda, la intenció de confegir un epitafi gloriós per a la llengua catalana indueix Cardellach, segurament, a assimilar-la a una llengua considerada en aquells moments com la gran llengua de cultura a tot Europa i que, a més, s’identificava amb una civilització moderna que ja havia deixat enrere les monarquies absolutes i l’Antic Règim.

Les altres parts no aporten res de gaire interessant. Es tracta d’informacions poc articulades, anotades a manera d’apunts que, com he dit en l’apartat dedicat a la descripció del manuscrit (v. 3.1), s’han ordenat seguint un criteri de sentit i cronològic. La font principal d’aquestes parts són las *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de las escritores catalanes* de Fèlix Torres i Amat (1836), tant pel que fa a les idees com per a reproducció dels textos.

En la segona secció del bloc introductori, doncs, s'hi encadenen diversos paràgrafs referits a l'origen de la llengua —el llatí—; a l'origen del nom Catalunya —Gottland—; als reis més rellevants per a l'extensió històrica del català —Berenguer III, Pere III, Jaume I, etc.—; als noms de *català*, *provençal* i *llemosí* — que l'autor considera referits a la mateixa llengua.

La tercera secció, de «Testimonis lingüístics», és subsidiària de l'anterior, i aplega alguns textos de caràcter no literari que permeten demostrar l'ús del català des de 1343 i la difusió i el prestigi que obtingué la llengua fins al segle XV.

La quarta secció inclou alguns poemes trobadorescos —copiats tots ells del llibre de Torres i Amat—, sembla que destinats a configurar una mena d'antologia literària, habitual en les gramàtiques de l'època, que permetés demostrar les capacitats expressives de la llengua. Aquest apartat és comparable, doncs, al que Josep Pau Ballot (1815) confegeix per a la seva obra. Ballot introdueix l'antologia amb aquestes paraules:

Se ha vist ja en esta gramàtica quan entera y perfeta és la llengua cathalana en totas sas parts, las terminacions vàrias y agradables, la ortografia regular y la prosòdia constant. Ara en la poesia, veurem quan copiosa és, quan eloqüent. Veurem que las suas paraulas són expressivas, las frases enèrgicas; que és afectuosa per a lo patètic, grave per a lo sèrio, festiva, jocosa, lacònica y sonora; y que no li falta dulçura, número, grandesa y magestat. (Ballot 1815: 210)

La diferència més destacable entre Ballot i Cardellach és que el primer deixa de banda els poetes “antics” com Ausiàs Marc per citar poemes d'autors “moderns” —Vicent Garcia, Agustí Eura, Ignasi Ferreres, Josep Romaguera— mentre que el segon se centra a reproduir poesies antigues, de factura trobadoresca —Jordi de Sant Jordi (*Tots jorns aprench e desaprench ensemps*), Joan Rocafort (*Departiment fet per solt e encadenat*), Lluís de Requesens (*No vull anar en loch on dones sien, No vull saber de res, ne vull aprendre*)— o a fer una llista de trobadors dignes de ser recordats. També hi inclou, per cert, el famós poema d'Aribau, de 1833, *Adéu-siau, turons, per sempre adéu-siau*, donat a conèixer sobretot a partir de les *Memorias...* de Torres i Amat, de 1836. En el context en què el

trobem, crec que aquest text ha de ser interpretat simplement com un exemple de poesia trobadoresca moderna, sense cap altre sentit programàtic.

4.3.2. «Del alfabeto»

La gramàtica pròpiament dita de Cardellach comença [p. 1] amb la presentació de l'alfabet català, és a dir, del nom de les lletres.

Segons Rossich (1999), la primera vegada que es dóna el nom de les lletres del català en un tractat lingüístic i d'una manera sistemàtica és en l'annex al diccionari de Pere Torra *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum, ab phrasium* (1640). Succintament, i amb petites variacions en alguns autors,³⁷¹ el nom de les lletres en català a què es refereix Rossich fou tradicionalment el següent:

a-a, b-be, c-ce, d-de, e, f-ef, g-ge, h-hac, i-i, j-jota, k-ca, l-el, ll-ell, m-em, n-en, o-o, p-pe, q-cu, x-xeix, y- i grega, z-idzeta

Rossich (1999) explica que durant el segle XIX es produeix un procés de substitució de l'abecedari tradicional i aporta com a primer testimoni el diccionari de Pere Antoni Figuera (1840) on apareixen les formes *éfe* —al costa de *éf*—, *éle*, *éme* —al costat de *ém*—, *éne* —amb la tradicional *én*—, *érre*, *ésse*, i també *hátxe* i *equis*. A banda de les lletres esmentades, també s'imposarà durant aquest període la denominació *zeta* per a la lletra *z*.

En Cardellach tenim un bon exemple d'aquest procés de canvi que experimenten els noms de les lletres durant el XIX, i és especialment explícit pel fet que, com ja he explicat en descriure el manuscrit, tenim dues redaccions de quasi tot aquest apartat de la gramàtica, que difereixen en algunes ocasions. Pel que fa a les lletres *f, l, m, n, r, s*, per

---

³⁷¹ Com a exemples: Torra (1640) proposa el nom *ba* per la *b*; Anglès (1742) descriu la *en ab tilla* per *ñ*; per *z*; Ballot (1815) dóna el nom de *u consonant* per la *v*; Petit i Aguilar (1796-1829: 126) proposa *xè* per *x* i *zè*; Ros (1764) i Domènech Circuns (1829) *eix* per *x*.

exemple, en la primera versió conserva la denominació tradicional —*èf, èl, èm, èn, ér, ès*—, i en canvi, en la versió relligada posterior les denominacions són *èf[a], èle, èma, èna, érra, èssa*. En aquest canvi, a banda de constatar la transformació en denominacions bisíl·labes, també es pot corroborar la vacil·lació de la terminació —amb *-e (ele)*, o amb *-a (ema)*.³⁷² En Cardellach, la presència de la vocal final *-a* no hi cap dubte que reflecteix la seva pronúncia com a vocal neutra —ho descriurà més endavant en l'apartat «De la pronunciació».

En relació amb la denominació de les lletres també és interessant comprovar com Cardellach intenta reflectir-ne la pronúncia amb el màxim detall. Així, fa ús d'un sistema d'accentuació sobre les *e* en què l'accent tancat (·) correspon a una *e* oberta [ɛ] i l'accent obert (˘) a una *e* tancada [e]. El resultat és que prescriu que les lletres s'han de pronunciar [efə], [elə], [emə], [enə], [ɛrə], [esə]. En aquest sentit, Cardellach s'alinea amb Petit i Aguilar (1796-1829) i amb Febrer i Cardona (1804) —dues gramàtiques que tampoc no es publicaren en el seu moment— i supera moltes de les gramàtiques conegudes.³⁷³

Pel que fa a la resta de lletres, podem destacar, d'una banda, l'ús de la denominació *atxe* per a la *h*, denominació que degué alternar amb la tradicional *bac* durant molt de temps —la forma castellana devia ser d'ús general atès que la documenten els diccionaris de Figuera (1840), d'Escrig (1852) o d'Amengual (1858-1878), tal com ha adduït Rossich (1999: 73).

---

³⁷² En els escrits del poeta gironí Andreu Pastells (1868) es documenta una de les poques vegades que els noms de les lletres *n, ñ* acabem en *-a* final, i no en *-e*. La forma en *-a* final que coneixem avui és la forma imposada pel *Diccionari ortogràfic* de Fabra de 1917 —segons Rossich sense gaire testimonis anteriors— i vol reflectir la pronúncia neutra de la vocal final pròpia del català oriental.

Els noms *efa, ela, ema, ena, erra, essa* han estat els únics normatius fins fa poc temps. En la *Gramàtica normativa valenciana* de l'AVL (2006), s'atorga a les lletres *f, l, m, n, r* i *s* formes acabades en *-e* que reflecteixen la pronúncia del no només del valencià sinó del nord-occidental; a més aquesta gramàtica, reintrodueix les formes *ef, el, em, en, er, es*. En els esborranys provisionals de la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'IEC publicats per Internet (versió de 2008), s'accepten com a variants secundàries les formes acabades en *-e*, no obstant això, no es recuperen les denominacions tradicionals

³⁷³ La resta de gramàtiques i estudis gramaticals consultats, no només del XIX sinó també del XX, no reflecteixen la qüestió del timbre de les *e* en l'alfabet.

De l'altra banda, cal notar l'absència de la lletra ζ en l'alfabet de Cardellach. L'exclusió d'aquesta lletra l'hem d'atribuir a una decisió conscient. En el primer esborrany, per exemple, consignava la «z - zeta», però finalment la ratlla i en la versió definitiva ja no hi és. Això va en consonància amb altres obres gramaticals com la de Pere Màrtir Anglès (1742: 349) en què s'informa explícitament que el català no fa servir la ζ —«el número de las letras catalanas es el mismo que el de las castellanas menos la *ch* y la ζ , que el catalán no las usa». És de suposar que Cardellach considerava la ζ com una lletra grega, pròpia de mots estrangers o de cultismes, explicació que es repeteix en altres gramàtiques, i que dóna també per a la κ .

Cardellach, finalment, introdueix la denominació castellana *equis* en la segona versió de la seva gramàtica. Aquesta forma degué ser ben habitual durant tot el segle XIX, i en tenim ja un testimoni al diccionari de Magí Ferrer de (1836). Si bé gairebé totes les gramàtiques consignen només com a lletra catalana el nom de *xeix* —algunes fan referència a una «lletina»—, una poesia d'Estorch (1851: VI)³⁷⁴ ens fa evident que la forma era estesa. Abans d'Estorch, però, no tenim cap constància documental de la vitalitat del nom *equis* i, per tant, Cardellach, confirmaria la hipòtesi del seu ús.

El nostre autor fa constar, a banda, tres lletres més: κ , $\tilde{n}$, *ch*. De la primera, explica que el seu nom és *ca* però que només s'usa en mots estrangers; de la segona, que es tracta d'una lletra castellana que en català s'ha de substituir per la grafia tradicional *ny* —de la mateixa manera que els francesos fan *ng* i els italians *gn* per expressar el mateix so—; de la tercera diu que en català només es fa servir a final de mots com *sach*, *foch*, etc. Aquesta qüestió la reprèn quan descriu l'ús de les lletres (§ 157).

---

³⁷⁴ Els versos han estat reproduït per Segarra (1985a: 228) i Rossich (1999: 73): «Jo sols desitjo que agrade / a molts catalans sensills / que l'idioma vuy parlan / que aprengueren essent xichs / que diuen X [xeix] i no *equis*, en tot conservant l'ús antich [...]» (Estorch 1851: VI).

4.3.3. «De la pronunciació»

L'apartat «De la pronunciació» ocupa cent quaranta-vuit paràgrafs. Està subdividit en tres blocs generals, que són: *a)* «Pronunciació de las vocales»; *b)* «De los diftongos»; i *c)* «Pronunciació de las consonantes». Una cosa que sorprèn a primera vista és que sembla que hi hagi un cert problema d'ordenació en la primera secció: es comença parlant de la pronunciació de les *e*, a continuació es passa a tractar l'ús l'apòstrof, i es reprèn finalment el tema de la pronunciació de les *o*. Ja he comentat en nota les possibles raons per les qual la pronunciació “muda” d'algunes *e* facilita que es passi a parlar de l'apòstrof en el transcurs d'un apartat que no sembla pas gaire planificat prèviament.

En aquest apartat, malgrat que s'anomeni «De la pronunciació», esperariem trobar-hi la proposta ortogràfica del notari terrassenc, tema central, com he explicat, en molts dels estudis lingüístics de l'època. Tot i això, Cardellach no hi fa explícites les seves idees sobre el model de llengua que defensa, ni quin objectiu té en redactar la secció. Implícitament, però, aquí, com en tota la gramàtica, s'hi traspuja la voluntat d'indicar clarament, d'una banda, com *s'ha d'escriure* i, de l'altra, com *s'ha de pronunciar*; i si en la primera posició podem endevinar-hi la voluntat preceptivista de tot gramàtic, de la segona se'n desprèn clarament una intenció didàctica.

D'entrada, en efecte, aquesta part de la *Gramàtica*, com moltes obres similars de l'època, té més trets d'una ortologia —com s'ha de llegir, com s'ha de pronunciar— que no pas d'una ortografia —com s'ha d'escriure. El fet que dediqui moltes explicacions a la pronúncia de les lletres i que faci una llista de regles per saber llegir/pronunciar correctament les vocals com les *e* o les *o* (§ 74-93 i § 118-127) li dona aquest aire d'ortologia. La voluntat d'establir regles de lectura es visibilitza en el fragment següent que segueix a la descripció dels sons que representa la lletra *e* en català:

La pronunciació clara u obscura de esta vocal cambia enteramente la significación de muchas palabras. Para ocurrir a este inconveniente, demos reglas para conocer cuando la *e* es abierta, cuando es cerrada y cuando muda. (§ 78)

Tanmateix, altres observacions que hi trobem no poden sinó ser atribuïdes a una voluntat ortografista; per exemple, quan dedica un llarg apartat a l'establiment de l'ús de l'apòstrof (§ 94-116); quan indica com s'ha d'escriure el so [tʃ] a *maig* —*maïg* per a ell— (§ 170); quan estableix la grafia *l-l* per representar la ela geminada (§ 179), etc.

Aquesta doble funció que l'autor atorga a la gramàtica té com a conseqüència l'aplec d'un munt de dades d'un valor molt significatiu per a l'estudi de l'estat de la llengua parlada a mitjan XIX, si més no del català central. Corrobora l'existència de fenòmens fonètics de la llengua col·loquial poc o molt coneguts, com ara el redoblament de les consonants oclusives posttòniques davant de *l*, però no de les pretòniques, o la neutralització de la *p* o la *l* en coda sil·làbica o final de mot:

Antes de *l*, en medio de dicción, se pronuncia doble: *lloable* es lo mismo que *lloable*; *terrible*, *terribble*; *doble*, *dobble*. (§ 152)

La *g* se dobla cuando le precede vocal en las sílabas *gla*, *gle*, *gli*, *glo*, *glu*: *sigle* 'siglo' pronúnciase *siggle*; *regla*, *reggla*. *aglà* 'bellota' se pronuncia simple. (§ 174)

palms, *salms* se pronuncian por *pams*, *sams*; *olm* 'olmo' pronúnciase *om*. (§180)

Se pone la *p* en *camp* 'campo', *temps* 'tiempo', *baptisme*, *baptista* y no se pronuncia. (§ 187)

Els estudis sobre la història de l'ortografia de l'època de Cardellach o la immediatament precedent (Segarra 1985a, 1985b; Ginebra 1987, 1991, 1996, 1998, 2004) postulen, resumint-ho d'una manera molt simple, que les obres de finals de XVIII i les del XIX — tant gramàtiques com diccionaris— s'articulen a partir de dues concepcions, *a priori* enfrontades, sobre quin ha de ser el fonament de l'ortografia catalana.³⁷⁵ Això implica, doncs, dues actituds diferents, com ja hem assenyalat anteriorment, a l'hora de confeccionar una proposta: una de *conservadora*, basada en la tradició escrita, una altra d'*innovadora*, fonamentada en la llengua oral.

---

³⁷⁵ Ja he comentat anteriorment que un exemple d'aquesta polarització tingué lloc el 1796 al *Diario de Barcelona* on alguns dels intervinents donen èmfasi a la pronunciació —«Mosén Henric Porug»; «El Niño»— com a criteri primordial per a la fixació ortogràfica i d'altres defensen l'estudi de l'etimologia, l'analogia, la sintaxi i la prosòdia abans de prendre cap decisió, és a dir, l'estudi de la tradició—«Mosèn Taboll» (Segarra 1985a: 104-116; Ginebra 1998: 21-22).

L'actitud conservadora pren com a model la tradició justificada en l'autoritat dels escriptors antics. En aquest grup, hi podem incloure la gramàtica Josep Pau Ballot (1815), els diccionaris d'Esteve-Bellvitges-Juglà (1803-1805) o el de Labèrnia (1839-1840) i d'aquesta opinió durant molt de temps fou Marià Aguiló, un dels grans erudits de la Renaixença, com nota Segarra 1985a: 151 i n. 155-157:

pel que fa a la qüestió ortogràfica, sembla que Aguiló en aquell temps [1875] —i molt després encara— era del parer que [...] primer calia estudiar a fons els nostres clàssics i adquirir l'habitudo de l'escriptura en català. (Segarra 1985a: 151)

El concepte de *escriptors antics*, tanmateix, varia d'un autor a l'altre. Per a Ballot els models eren els escrits de caire administratiu principalment des de 1600 fins a 1702 (Ballot 1815: XVI, XLIV-XLV, 118, 134).³⁷⁶ Per a Aguiló, les autoritats eren els autors clàssics a què es refereix Segarra en la cita anterior, és a dir, els dels segles XIV, XV i XVI.³⁷⁷

Els partidaris de la innovació tenen com a objectiu fer una ortografia basada en la llengua parlada —en la pronunciació natural—, una ortografia de caire “fonètic”; malgrat el reconeixement que hi ha limitacions per fer-ho. Vegem, per exemple, la consideració que Petit i Aguilar fa sobre la relació so-grafia:

P. Es perfêta al correspondència entre las Llettras *Escritas* y els *Sonidos* Literads representads per èllas?

R. nò S^{ör}; porque [...] sènd própia-mènt la escriptura una imadje de las paraulas, com aquestas ho sòn dels pensaments, apar que las Llettras y els Sonidos deurían tenir entre sí

---

³⁷⁶ Ballot explicita diverses vegades quin és el model de llengua que fa servir: «constitucions, decrets, ordinacions, capítols de Corts y altres impresos del antich magistrat de Cathalunya des de 1500 fins a 1702» (Ballot 1815: 134); si bé en molts altres passatges limita els textos de 1600 a 1702. Com he fet notar en l'apartat 4.2.1, en un dels apartats finals de l'obra recull unes composicions poètiques, exemples d'un bon ús de la llengua. Són poemes de Vicent Garcia, segle XVII, Agustí Eura, segle XVIII, Ignasi Ferreres, segle XVIII, Josep Romaguera, segle XVIII.

³⁷⁷ Aguiló, com a bon arxiver, prestà atenció a tota mena de documentació. Prova d'això és l'obra de 1860, que li valgué un premi a Madrid i que fou publicada pòstumament, *Bibliografia catalana* o *Catálogo de las obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. També publicà obres clàssiques dins la Biblioteca Catalana: el 1873, una edició de *Tirant lo Blanc*, una edició d'una traducció catalana de segle XIV del *Llibre de la consolació de la filosofia* de Boeci; una del *Llibre de feyts d'armes de Catalunya compost per Bernat Boades* el 1444; el 1881, el *Recull d'eximplis, gestes e faules...* En relació amb l'arregleja de material lexicogràfic que es publicà amb el nom de *Diccionari Aguiló* (1815-1834), Colon i Soberanas (1987: 190) indiquen que el document més citat és el *Tirant*, seguit del *Recull d'eximplis, Fèlix o Llibre de l'orde de cavalleria* i altres textos d'Eiximenis o de Roís de Corella.

la més perfeta correspondència, so es, que nò hauria de haver-hi Lletra que nò tinguès son distint Sonido, ni Sonido que nò tinguès sa diferent Lletra; y consequent-mènt, que se había de escriurer com se parla; pero nò hi ha llengua alguna en què ès veja practicada una règla tan confforme á la naturalesa i á la rahò. (Petit i Aguilar 1796-1829: 126)³⁷⁸

Entre les obres que es regeixen per aquest criteri,³⁷⁹ es poden incloure Ullastre (1743), Petit i Aguilar (1796-1829) i Febrer i Cardona (1804 i 1821), fins i tot, obres anteriors com la de Pere Màrtir Anglès (1742). El desig d'una correspondència el màxim d'acordada entre so i grafia comporta dos efectes: a) cal evitar que dues pronunciacions diferents es puguin escriure igual i això provoca una certa distribució o especialització de les grafies; b) cal inventar lletres noves o dígrafs per representar alguns sons.

Ullastre, per exemple, inventa una nova grafia, la *x* trencada —una *x* amb la cama dreta inferior més llarga *X* *x*—, per representar el so [dg] i [ks] de *exercici*, *exaltar* o *Fèlix* i mantenir la lletra *x* per al so [tʃ] (1743: 250). Petit i Aguilar, seguint una idea de Pere Màrtir Anglès,³⁸⁰ fa un pas més enllà i diu que per als sons [dg] i [ks] cal fer servir les grafies *gs* —*Fèlìgs*— (Petit i Aguilar 1796-1829: 174-175). Febrer i Cardona proposa un diacrític similar al de la enya castellana sobre la *ll* —*ll̃*— per distingir la *lla* geminada —*allusió*— de la *lla* palatal —*bellesa*— (Febrer i Cardona 1803: 87).

L'ortografia de Cardellach s'hauria de vincular a aquest darrer corrent, en què la pronúncia és el criteri principal a l'hora d'establir grafies —en algun cas, fins i tot, es fan descripcions de com s'articulen alguns sons en una aproximació precientífica a la fonètica articulatòria.³⁸¹ Malgrat això, hem de tenir present que, com he avançat a

---

³⁷⁸ Mila Segarra (1985a: 114) usa una part d'aquest fragment per argumentar que Petit i Aguilar volia fer una ortografia de caire fonètic. La selecció d'un tros deixant de banda la part que diu que no hi ha cap llengua que ho hagi aconseguit falseja la voluntat original de l'autor.

³⁷⁹ El criteri de regir-se per la pronúncia per establir l'ortografia d'una llengua no és pas una innovació de les gramàtiques catalanes. De fet, Nebrija (1492) en la seva *Gramática de la lengua castellana* deia per al castellà «así tenemos de escribir como pronunciamos y pronunciar como escribimos.» (Nebrija 1492: l. 1r, cap. 5)

³⁸⁰ Pere Màrtir Anglès addueix que l'antic alfabet llatí no contenia la consonant *x* i que s'usava la *cs* o la *gs* «escribiendo assí, *pacs*, *legs*, *gregs*, *lucs*, *crucs*, etc.» (Anglès 1742: 140). Petit i Aguilar afegeix més exemples. No s'han pogut documentar l'ús d'aquest tipus de grafies en textos llatins.

³⁸¹ Aquesta fonètica articulatòria precientífica la trobem també en Petit i Aguilar i en diverses ortologies d'altres llengües vulgars: «com se pronúncia la Vocal A? R.Se pronuncia abrind bè la bòca, aplanand la

L'apartat 4.1.3, les opcions gràfiques finalment escollides són en realitat bastant tradicionals, potser per una consciència més aguda que la de molts contemporanis de l'arbitrarietat de la convenció ortogràfica. D'altra banda, i encara que, com he dit, en l'apartat «De la prononciación» es barregin contínuament les explicacions de caràcter ortològic amb les de caràcter ortogràfic, bo i fent honor al títol, la bona elocució és la protagonista indiscutible.

Els conceptes *tradicció d'ús*, *consuetud* o el de l'aval dels *escriptors antics o clàssics* no apareixen, doncs, explícitament en la gramàtica del notari terrassenc. En canvi, molt sovint hi ha referències al so que representa una lletra i argumentacions basades en la percepció sonora de la llengua per indicar com s'escriu una paraula. En el fragment següent, Cardellach aporta una justificació a partir de la fonètica sintàctica per indicar que algunes paraules s'han d'escriure amb *t* final:³⁸²

La prononciación de la *d* es igual a la del castellano, no tan fuerte como la *t*, y por esto es de observar que siendo tan dura, tan fuerte y distinta nuestra lengua, sobretudo en las finales, no pueden éstas escribirse con *d* sino con *t*, cuyo sonido se siente muy vivo, cayga en ella el incremento o en la sílaba anterior. Así, *exèrcit* [f. 5r] 'ejército', *bondat* 'bondad', *bolet* 'hongo', *àpit* 'apio', se escribirán con *t* y no con *d*, porque se siente perfecto el sonido de aquélla y no de ésta, lo cual mejor comprobarse uniéndoles un adjetivo que comienze con vocal: *exèrcit auxiliar* dirá *exerci-tauxiliar*, y no *exerci-dauxiliar*; *bondat infinita* dirá *bonda-tinfinita* y no, *bonda-dinfinita*; *bolet arrancat* dirá *bole-tarrancat* y no, *bole-darrancat*, etc. (§ 161)³⁸³

També en el cas de la descripció de les *e* i de les *o* és capaç de distingir tres tipus de pronúncia d'aquestes lletres. Per a la *e*:

---

llengua, y donand á la gargamèlla la major obertura que se acostuma parland» (Petit i Aguilar 1796-1829 :177); «La *t*, *th*, *d*, suenan expediendo la voz, puesta la parte delantera de la lengua entre los dientes, apretándola o aflojándola más o menos» Nebrija (1492: l. 1r, cap. 4); «La letra *t* se pronuncia la boca abierta, los dientes un poco apartados, y el pico de la lengua pegado a ellos, y haciendo salir el viento apretando la lengua y apartándola de un golpe echar el son un poco oscuro, ayudándose del estomago.» (Salazar 1623: 135).

³⁸² En aquest sentit, Cardellach dóna rellevància a uns processos que, segons Ginebra (1996: 170), abans de Fabra només havia apuntat Febrer i Cardona influït pel gramàtic francès Noël François de Wailly (1754).

³⁸³ Cal destacar que el gramàtic francès Wailly en l'apartat referit a la *t* fa una indicació semblant: «Si le nom commence par une voyelle, on prononce la *t* dans *vingt*: *vingt éléphants*; prononcez *vin-téléphants*; *quatre-vingts éléphants*, se prononcent *quatre-vin-zéléphants*.» (Wailly 1754: 313). De fet en la tradició francesa s'ha fet sempre especial atenció a la fonètica sintàctica.

La *e* catalana tiene tres sonidos: uno claro y distinto, como la *e* española y la *e* francesa abierta; otro oscuro; otro mudo. Lo mismo que en francés podríamos, pues, dividir la *e* en abierta, cerrada y muda. (§ 74)

La *e* abierta se pronuncia como en castellano *el concierto*, *acierto*, *cerré*, y en catalán *concert*, *acert*, *cera*, que significan ‘concierto’, ‘acierto’, ‘cera’. (§ 75)

La *e* cerrada tiene un sonido entre *a* y *e* abierta. Su pronunciación se consigue abriendo los dientes un poco, y haciendo sobresalir sin esfuerzo los labios, o bien teniendo la boca abierta en su estado natural. Así, por ejemplo, se pronuncia la *e* de *fiesta* ‘fiesta’, *pell* ‘piel’, *test* ‘tiesto’, *Déu* ‘Dios’. (§ 76)

La *e* muda tiene siempre un sonido de *a* breve; hállese al principio, hállese al fin de dicción. Por esta causa se observa que muchos escriben con *a* sílabas que deben serlo con *e*, *v. gr.*: *parayra*, *traball*, *classa* –‘parayre’, ‘trabajo’, ‘clase’–, en vez de *parayre*, [p. 4] *treball*, *classe*; equivocación debida tan solo al sonido mudo de la *e* convertido en *a*. (§ 77)

i per a la *o*:

El sonido claro catalán es igual al castellano, y como en esta lengua se logra con la boca abierta: *roca*, *lomo*, *salon*; y en catalán: *groch* ‘amarillo’, *porta* ‘puerta’, *crosta* ‘costra’. (§ 119)

El sonido oscuro se consigue abriendo un poco más la boca de cuando se pronuncia la *u*, cuya posición debe ser la misma; de esta manera se consigue el acento oscuro de *fosch* ‘oscuro’, *dos* ‘dos’, *gos* ‘perro’, *bastó* ‘bastón’, que ni es *o* clara ni *u*. (§ 120)

Y el sonido mudo se asemeja al de la *u*. Así se pronuncia *guapu* ‘guapo’, *carru* ‘carro’, *cunsell* ‘consejo’, *portal* ‘portal’, etc., con *u* breve y sutil, en vez de *guapo*, *carro*, *consell*, *portal*. (§ 121)

El «sonido mudo» de la *e* i la *o* equival implícitament a descriure la neutralització vocàlica en posició àtona d’aquestes vocals, és a dir, a reconèixer que hi ha un vocalisme àton diferent del vocalisme tònic en català, vocalisme que alguns gramàtics ja han començat a descriure en aquest segle —Ballot (1815: 206) parla de «e breve» per a la vocal central mitjana àtona [ə] i «o breve» per a la vocal tancada resultant de la *o* àtona [u]; Puigblanch (1825) també.³⁸⁴ De la distinció, en síl·laba tònica, entre les *e* i *o* obertes i *e* i *o* tancades (en terminologia actual), se’n comença a tenir consciència a finals del segle XVI (Segarra 1985b: 63 n. 43). Carles Ros, de parla valenciana, el 1733 assenyala que, en la seva variant dialectal, hi dos tipus de *e* o dos de *o* (Carles Ros: 17:

---

³⁸⁴ El terme *vocal muda* es pot relacionar amb la tradició francesa. Aquest terme el trobem per primer cop a Estorch (1857: 14).

123-126). Tanmateix, diposar-ho tot en un sistema triple de sons corresponents a una mateixa lletra no ho trobarem fins a Estorch (1857), o prèviament a Febrer i Cardona (1821), tot i que com hem dit no és probable que Cardellach conegués aquestes gramàtiques.

La confluència de diversos sons en una mateixa lletra vocal *e* o *o* duu a Cardellach a fer un llistat de mots que podrien ser homògrafs:

La pronunciación abierta o cerrada de la *e* es tan esencial distinguirla como que este solo sonido sería causa de expresar una cosa por otra. Para precaver este inconveniente, pongo a continuación las voces que escribiéndose de una misma manera, tienen [p. 20] la *e* diversamente acentuada con significado diferente.

<i>Pronunciación con e abierta</i>		<i>Pronunciación con e cerrada</i>	
[...]			
<i>Jep</i>	dim. de 'José'	<i>jèp</i>	'joroba'
<i>bé</i>	cabeza y	<i>bè</i>	adv. 'bien'[...]
<i>fé</i>	'la fe' y 'heno'	<i>fèr</i>	'hacer'
<i>té</i>	'el té'	<i>tè</i>	3º del sing. ind pres. de <i>tenir</i> . 'tener'
<i>sélla</i>	'ceja'	<i>sèlla</i>	'silla' (§ 78)

La pronunciación clara u obscura de la *o* varía también la significación de algunas palabras. Debe por consiguiente procederse con cuidado en ella, porque o nos haríamos ininteligibles o daríamos a entender una cosa por otra.

[p. 23]

<i>Pronúncianse con o abierta</i>		<i>Pronúncianse con o obscura</i>	
<i>sort</i>	'suerte'	<i>sord</i>	'sordo'
<i>os</i>	'hueso'	<i>os</i>	'oso'
<i>cos</i>	'cuerpo'	<i>còs</i>	'casa'
<i>soch</i>	'xancho'	<i>soch</i>	'surco'
<i>joch</i>	'juego'	<i>joch</i>	'retiro de las gallinas'
<i>tort</i>	'torcido'	<i>tort</i>	'tordo' (§ 127)

Per distingir el timbre de les *e* en els exemples que reporta fa ús de l'accent gràfic — cosa que no estén a la resta de la gramàtica. Avui pot sorprendre que la *e* oberta dugui l'accent gràfic inclinat a la dreta (´) i la *e* tancada el dugui inclinat a l'esquerra(˘). Tanmateix, aquesta convenció és la que resulta més coincident amb els usos i propostes que circulaven a l'època: precisament, la proposta ortogràfica de Febrer i Cardona (1804, 1821) incorpora l'ús dels accents d'aquesta manera, no només en les *e* sinó també en les *o*.

D'altra banda, el nostre autor no sols adverteix de possibles homografies que duen a pronúncies equívokes sinó que també dóna exemples de l'homofonia de certs mots que, si no s'escriuen adequadament —usant, per exemple, la *s* o la *c*—, es poden confondre:

[...] y advierto de paso que hay palabras que escritas con *c* significan cosas diversas de cuando se escriben con *s*. Así, *sens* significa 'sin', *cens*, 'censo'; [...] (§ 156)

És remarcable també el detall amb què descriu algunes pronúncies com el so de l'africada palatal sorda del mot *maig*, que defensa que s'ha d'escriure *maigt* fonamentant-se en la seva percepció del so:

maigt, por ejemplo: si escribo *mag* nadie sabrá que quiera decir *mayo*, porque por más que pronuncie la *g* en catalán sabe que es para los casos de *ge*, *gi* y para el final de los nombres que tienen aquel sonido suave, más no para después de una vocal con quien va unida, porque forma un sonido algo gutural de *ag*, *eg*, *og*, *ug*, derivado de *gue*, *gui*, terminaciones de que carece la lengua catalana, o bien se le dará el de *ac*, *ec*, *oc*, *uc*, que es impropio. Si escribo *maigt*, como se hace comúnmente, no puedo pronunciar el sonido de *t*, que noto al enunciarlo, porque tengo la lengua suspensa como en la pronunciación de *calaix*, fuerte, donde no puedo percibir ni indicar la *t*, pues que la lengua no se me pega a los dientes ni aun insensiblemente; vicio, pues, la pronunciación. Si escribo *matg*, debo pronunciar el nombre sin aquel ensanche suave de los labios y sin el encogimiento de las paredes de los carrillos que se nota pronunciando sin esfuerzo tal nombre y sus semejantes. La *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña. No se comete figura dejándola nosotros de pronunciar con claridad porque debe atribuirse a lo suave y a lo líquido de la pronunciación. Escribiré, pues, con todas sus letras *maigt*. (§ 170)

De totes maneres, Cardellach és conscient que les solucions ortogràfiques no poden basar-se només en el so. Com hem advertit això implicaria, d'una banda, la creació de més grafemes com en els casos citats anteriorment, i de l'altra, la desfiguració de la relació entre primitius i derivats o flexionats que, en tenir sons en diversa posició, tenen pronunciacions diferents. Així doncs, Cardellach com altres gramàtics de l'època fa ús del criteri de la derivació per establir algunes grafies. És el cas d'alguns adjectius amb el so [t] en posició final de mot absoluta, però que han d'escriure's amb *d* perquè la forma flexionada la porta:

No obstante se escribirán con *d* las finales de nombres después de consonante, cuando el femenino acaba en *-da* y no *-ta*: *bord / borda, sord / sorda*. (§ 162)

Soluciones com aquesta no són innovadores, certament. L'ortografia que mostrava el diccionari *Diccionario catalán-catellano-latino* d'Esteve-Bellvitges-Juglà (1805-1803), encara que no fos explicitada, es basava en criteris d'aquest tipus³⁸⁵ i, en el fons, la convenció tradicional també.

La voluntat de Cardellach s'encamina sempre a mirar de trobar la regularitat o, si més no, una explicació plausible a qualsevol fenomen que podia ser conflictiu entre els escriptors. Un cop assumida, com acabem de dir, la triple pronúncia de la *e* (cf. § 74 més amunt) i explicat que els parlants orientals confonen la *e* i la *a* en posició final àtona:

En la pronunciación de esta final se observan dos cosas extremas, a saber: que en la Cerdaña, condado de Urgel y otras partes de Cataluña, avezados a la pronunciación final de la *e* con sonido de *e* claro, pronuncian con *e* finales de nombres escritos con *a*; y en la parte baja de Cataluña, con el sonido mudo de la *e*, escriben y pronuncian con *a* finales de nombres que se escriben con *e*. (§ 89)

estableix les regles següents:

[...] se establece que se escriben con *e* las finales breves de nombres masculinos (§ 90)

[...] Y se escriben con *a* las finales de nombres femeninos. (§ 91)

Tenint en compte aquestes regles li és fàcil d'argumentar que els plurals dels noms femenins sigui en *-as*:³⁸⁶

No escribiré pues *le garse* o *les garses* 'las garzas', sinó *la garsa*; *les comes* 'las piernas', sinó *las camas*. (§ 91)

---

³⁸⁵ Criteris com aquest foren criticats durament per Ballot: «En fi de dicció nos servim de *t*, com *pietat*, *bondat*, *amat*, *agut*, *cobart*, *tossut*. Per consegüent, és molt estranya la opinió del *Diccionari cathalà* que isqué a llum en 1803, en voler escriure la veu masculina dels noms adjectius ab *d* final, axí *cobard*, *tossud*, *agud*, *jubilad*, *menud*, *rosad*, no per altra rahó, sino perquè a veu femenina termina en *da*, axí *cobarda*, *tossuda*, *aguda*, *jubilada*, *menuda*, *rosada*, com també lo voler escriure *quand* ab *d* final, si deriva de llatí *quando*, puix, la llengua cathalana may ha usat la *d* en fi de dicció, y lo ús comú y constant en las llengües pot més que los Cèsars y Emperadors. Además no som nosaltres ni Ènios ni Catons, per innovar res en la llengua» (Ballot 1815: 137-138).

³⁸⁶ Tanmateix, en cap lloc de la gramàtica no explica res sobre com han de ser els plurals del masculins. Només afirma que els plurals es formen afegint una *-s* (v. § 300 i s.).

Malgrat la voluntat de regularitzar i de raonar cadascuna de les propostes, el pes de la tradició —o dels models de l'època— és massa fort i Cardellach acaba acceptant sovint, sense comentar-ho ni justificar-ho específicament, més d'una grafia. L'acceptació de l'ús de la *-cb* final n'és un exemple:

La *ch*, como dije antes, no sirve en el alfabeto catalán y tan solo se usa en el final de los nombres que acaban con el sonido de *c* o *q* fuerte. Así *sach* 'saco', *drach*,³⁸⁷ *foch* 'fuego', *amich* 'amigo', *grech* 'griego', *such* 'jugo', *parrach* 'miserable'. (§ 157)

De fet, les formes *-cb* / *-c* finals alternen entre els escriptors anteriors al vuit-cents. Anglès (1743) ni tan sols es preocupa d'esmentar les oclusives velars finals, perquè per a ell no deu ser un problema; Febrer i Cardona (1804 i 1821) explica que la grafia final ha de ser *-c*; el diccionari d'Esteve-Bellvitges-Juglà (1805-1803) no usen la *-cb* final; i Petit i Aguilar (1796-1829: 477) condemna obertament la grafia *-cb*: «es supèrflua la *b* en estos casos perquè no aumenta la forsa de la *o*». Malgrat això, tal com assenyala Mila Segarra (1985*b*: 22), la grafia *-cb* final qualla fortament durant el segle XIX i és tinguda durant la Renaixença com si fos l'herència d'una grafia tradicional.³⁸⁸

Un altre mètode que utilitza Cardellach per justificar algunes grafies és l'analogia amb una altra llengua. En aquest cas, les llengües de cultura que tenia presents: el castellà i, en molt menor mesura, el francès o el llatí. Vegem per exemple com justifica que algunes paraules acabin amb *-g* final i altres amb *-c* a partir del castellà, tot i que no sempre li serveix aquesta comparació:

Los sonidos de *c* después de *n* se escriben con *g* y no con *ch* —*fang* 'fango', *sang* 'sangre', *rang* 'rango'— cuando en castellano se escriben así, y no cuando con *c* —*banch* 'banco', *estanch* 'estanco'— ni cuando no tienen una versión —*pollanch* 'álamo negro'. (§ 159)

---

³⁸⁷ En el manuscrit hi ha un blanc al costat de *drach*, en el lloc on hi havia d'anar l'equivalència castellana.

³⁸⁸ Ballot (1815: 142) addueix raons de coherència amb la *b* etimològica inicial per mantenir la *-cb* final i perquè hi nota una certa "aspiració". Estorch, que no gosa contradir gairebé mai Ballot, també indica que la *b* final sona encara que en nota fa el comentari següent: «La suavidad que la *b* imprime a la *c* en el final de las dicciones es casi imperceptible, y solo podrá apreciarla un catalán de oído delicadísimo.» (Estorch 1857: 14, n. 1)

Des del punt de vista actual, aquest criteri el percebem com a poc ortodox, com sigui que la norma contemporània del català ve establerta, en bona mesura, a partir de la “depuració” de la influència castellana. Tot i això, Cardellach l'utilitzava de la mateixa manera que utilitzava el llatí o el francès en altres casos. Vegem, per exemple, la seva proposta sobre escriure *ign-* inicial basada en el llatí, suposem que per evitar la simplificació de les dues *n* (fet que també s'ha comentat en nota en l'edició del text de la gramàtica):

Solo debe advertirse que las voces que en latín son comenzadas con *in-* o *ig-* y les sigue *n*, en catalán se escriben con *ig-*: INNOCENS/*ignocent*, IGNORANS/*ignorant*. (§ 184)

En l'ortografia de Cardellach, finalment, hi ha dos aspectes que hem de considerar d'especial interès. El primer és la constatació que té un cert coneixement, o si més no una certa consciència, de la variació lingüística diatòpica, encara que poc definida. Ho hem vist en la exposició de la grafia *maig* —«la *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña.» (§ 170) o quan explica que hi ha zones del domini lingüístic que distingeixen les *e* i les *a* en posició àtona (§ 89).

L'altre aspecte és la distinció entre diversos registres de formalitat, fins i tot en la llengua parlada. En diverses ocasions es parla de «modo [...] culto» per enfrontar-lo a un de més col·loquial o habitual, d'una forma semblant a com Petit i Aguilar distingeix entre el parlar de la gent *erudita* i el de la gent *plebea* (Ginebra 1998: 81). Ja hem explicat que el *modo culto* cal associar-lo a la pronunciació enfàtica pròpia de la lectura en veu alta i dels registres “artificials” estretament vinculats a l'escriptura. Però en altres, com en el fragment que segueix, Cardellach ens fa notar dues possibilitats diferents presents en la llengua parlada, en la llengua viva —així és com hem d'interpretar l'expressió «ambos vulgares»—; en aquest cas es tracta de l'articulació del pronom feble quan segueix un infinitiu. Per a aquesta distinció, li cal recordar que la *-r* final dels verbs no es pronuncia —ho ha dit en els paràgrafs § 84, § 85 i § 86— encara que s'escriu. De

les dues articulacions que consigna, qualifica de més culte el context en què el pronom enclític pren la forma sil·làbica i l'infinitiu es pronuncia amb la *-r* final:

Como se ha dicho ya que las *r* de la terminación de todos los verbos se suprimían en la pronunciación, de aquí resultan dos modos, y ambos vulgares, de unir el pronombre al infinitivo: uno con todas las letras del infinitivo, otro con la *r* suprimida.

El primer modo, que es más culto, exige la pronunciación natural del pronombre, y el segundo, que es vulgar, lo apostrofa, conforme a la regla precedente

Del primer modo diré *No vol donarme lo qu'és meu*. [p. 15] Del segundo modo diré *No vol donam lo qu'és meu*. Pero de todos modos debo escribir la frase como es en sí, y no como dice la pronunciación. (§ 107)

En relació amb aquesta qüestió, cal advertir encara que Cardellach utilitza de vegades una expressió —«en lectura poètica»— que implica una altra distinció pel que fa als nivells de formalitat que avui passa sovint desapercibuda: en efecte, hi ha una manera de parlar formal, però també, una manera de llegir culta, i no necessàriament es corresponen (v. Rossich i Rafanell (1998), Rossich (2006, 2011) Vegem l'exemple següent:

Por regla general, no se pronuncian las finales en *-r*, salvo en los nombres autorizados por el uso: los más, acaban en *-or* —*sabor* 'gusto' se diferencia con la *r* del *sabó* 'jabón', sin ella. En la lectura poética, se pronuncian todas las letras. (§ 194)

4.3.4. «De las partes de la oración»

L'apartat «De las partes de la oración» és el més extens de la gramàtica de Cardellach. Ocupa tres-cents seixanta-vuit paràgrafs i fa referència a diversos aspectes de *a*) l'article; *b*) el nom; *c*) els adverbis; *d*) les interjeccions; *e*) els verbs; *f*) les partícules; *g*) les conjuncions. En general, es tracta de qüestions de tipus morfològic, tot i que en certs casos s'hi barregen comentaris que serien més adequats per a la secció sintaxi o per a l'apartat d'ortografia. Cardellach intenta trobar regularitats als fenòmens que ha de descriure i donar regles. En general, no sembla voler abastar tots els aspectes

morfològics de la llengua sinó sobretot els que en el moment de redactar la gramàtica podien ser conflictius entre els erudits.

Els tipus de continguts que es tracten en aquest apartat, i que es tractaran en l'apartat següent «Sintaxis», impliquen explicacions complexes. Cardellach no fa gaire ús de la terminologia gramatical, sinó que procedeix sobretot amb l'exposició d'exemples i de contraexemples, o de diverses maneres d'expressar una cosa. Si convé, els exemples estan contextualitzats en un diàleg, per tal que el lector pugui inferir millor la informació que vol donar. Això implica una certa reproducció, com he ensenyat abans, de la llengua parlada.

El primer fenomen que s'aborda és l'article masculí català. Si bé Cardellach no introdueix cap novetat —segons ell, l'article masculí és *lo*—, és innovador el fet que no negui l'existència de les formes reduïdes —Ballot només admet el *lo* (cf. Ballot 1815)— i que alhora vegi la forma reforçada com una variant en la llengua parlada del mateix article masculí, i no pas com un article diferent com sosté Joan Petit i Aguilar (cf. Petit i Aguilar 1796-1829). El fet que el gramàtic terrassenc tingui en compte la llengua viva i, al mateix temps, no la desvinculi de la llengua escrita li facilitarà arribar a un cert grau d'abstracció gramatical:

Los artículos en catalán son *lo* masculino y neutro, *la* femenino, *los* masculino, *las* femenino, plurales. (§ 219)

Hemos dicho ya que tanto en singular como plural no se pronuncia la vocal de estos artículos, y que en su lugar o antes se hace oír un sonido breve de *a*, para lo cual, apuntada la lengua en el nacimiento de las dientes superiores, se hace como si quisiese pronunciarse la *a* y este esfuerzo da el verdadero sentido del artículo, que se une al momento con el nombre que le sigue (§ 220)

Això li permet proposar que, en la variant plural de l'article masculí, la forma plena i la forma elidida siguin de la llengua escrita i la forma reforçada només de la llengua parlada:³⁸⁹

---

³⁸⁹ Pel que fa a les formes plenes, elidides i reforçades del pronom en parla en detall ho en la secció que dedica a l'apòstrof dins l'apartat «De la pronunciació» (cf. § 95-117).

[...] pero el del artículo masculino *los* la [la contracció] tiene constantemente, por manera que en vez de pronunciarse como *ls* se articula *als*. En la escritura, empero, o debe escribirse como es o se escribirá *'ls*, con apóstrofo antes, porque allí es donde hay la contracción.

diré pues	y escribiré
alsayres (con <i>a</i> breve)	<i>los</i> o <i>'ls ayres</i>
alsarts	<i>los</i> o <i>'ls arts</i>
alsesforsos	<i>los</i> o <i>'ls esforsos</i> (§ 99)

En la secció dedicada als pronoms, tracta els pronoms personals (§ 227-231), els determinants possessius (§ 232-237); els demostratius (§ 238-243); els relatius (§ 244-251); els indefinits (§ 252-264); i els numerals (§ 276-285). A més dedica, uns paràgrafs a tractar els pronoms *ne*, *hi* (§ 275-265). En general, va enumerant els mots que fan part d'aquestes categories lèxiques; dóna informacions morfològiques; característiques de la seva distribució —tot barrejant les explicacions de l'ús pronominal amb l'ús adjectiu—; i, sovint, intenta donar-ne una explicació semàntica.

Los pronombres demostrativos son *aquell, aqueix, aquet* o *aquest, altre, això, allò, asò, això altre, allò altre*. (§ 238)

También hay los pronombres femeninos *mia, tua, sua; ma, ta, sa*. Los primeros van unidos de artículo; los otros, no: *la mia paret, ma paret*. Los primeros pueden posponerse al nombre: *la paret mia*. En admiración se posponen sin artículo: *Mare mia!, Déu meu!* (§ 236)

Un se une muy frecuentemente con *hom* para indicar la persona que habla: *Un hom no sap què fer* equivale a *Jo no sé què fer*, pero es más lata la primera expresión, porque *un hom* se dice constituyéndose el que habla en la posición de todos los oyentes, y en su boca como si todos lo digeran a un mismo tiempo. (§ 255)

La secció dedicada al nom (§ 286 i s.) comença fent referència a la divisió tradicional entre noms substantius i noms adjectius, i menciona diversos aspectes de la morfologia flexiva: el gènere dels substantius —masculí, femení, neutre i ambigu—, la flexió dels adjectius, i la formació de plurals. Curiosament, també introdueix temes que serien més propis d'una morfologia derivativa, com la creació lèxica a partir de sufixos apreciatius —augmentatius (§ 309 i s) i diminutius (§ 318 i s.)—, la formació d'adverbis en *-ment* (§ 306 i s.).

Aquests paràgrafs, per al lector actual, estan estructurats d'una manera inusual. I més, si tenim en compte que l'explicació dels sufixos augmentatius va seguida d'uns paràgrafs dedicats a explicar estructures sintàctiques que també aporten aquests valors:

tot un es espresión que se une a otra palabra para ponderar en ecceso: *És tot un home!, És tot un dir!, És tot una cosa ab N!* (§ 317)

I, després de tots els paràgrafs referits a la formació morfològica dels diminutius, comença un bloc dedicat a explicar les estructures comparatives, totes elles sintàctiques (§ 325-333):

Usamos también para la comparación aumentativa de *millor*, como adjetivo unido al sustantivo que le precede, y luego sigue el *que* sin otra voz intermedia: *Lo govern monàrquich moderat és millor que la república.* (§ 327)

Al final d'aquest mateix apartat es comenten, però, alguns elements lèxics que suposadament indiquen “quantitat” i que l'autor no deu saber on ubicar; ja no es tracta, per tant, d'elements comparatius:

Usamos también de *massa*, equivalente de *demasiado*, como un medio aumentativo más bien que comparativo: *N'hi ha massa, Massa que·n té, No·n tinch massa.* (§ 334)

Prou se usa en lugar de *bastante*. Así cuando en alguna parte ya no cabe más de lo que permite la capacidad dícese *prou*. Otras veces se usa en lugar de *sí*; preguntase: *N'hi ha? Prou*, se responde; *No·n té? Prou que·n tinch*. Otras, se usa en lugar de *bien, ya*: *Prou podrias! Tira!*, espresión que indica oposición de algun hecho por parte de quién la profiere. (§ 335)

Veiem, doncs, que Cardellach segueix un criteri semàntic per estructurar els seus comentaris lingüístics i no fa gaire atenció a allò que nosaltres consideràriem aspectes més formals o gramaticals.

En els paràgrafs que dedica a l'adverbi (§ 336-341), senzillament exposa llistes d'unitats lèxiques o d'agrupacions lèxiques vinculades per criteris semàntics. Contempla els tipus d'adverbis més usuals: adverbis de temps, adverbis de mode i adverbis de lloc; de quantitat; d'afirmació i de negació. No m'entretinc a comentar aquestes llistes, si bé cal advertir que s'hi mesclen unitats que algunes d'elles mereixerien comentaris i estudis

individuals, com ara *per un may més*, adverb de temps; *a la alsada d'un campanà*, adverb de quantitat; *diga-li que ja*, d'afirmació; *és cas negat*, de negació o l'element ratllat *nimay*.

Tot seguit també aplega llistes d'interjeccions (§ 342-348) també agrupades segons el valor semàntic que poden prendre: d'admiració i exclamació, de dubte, d'imprecació, d'ànim, d'exasperació, de menyspreu, de queixa. Com en el cas anterior, moltes d'aquestes expressions serien dignes de estudis individuals —*Jo.t floch!*, interjecció d'imprecació, etc.

Al verb, hi dedica dos-cents seixanta-un paràgrafs (del § 349 al § 500) i és la part més densa de la gramàtica. Fent una síntesi, els temes generals que hi explica són: *a*) definició, denominació i formació dels temps verbals; *b*) paradigmes dels verbs auxiliars i paradigmes dels verbs generals en què intenta sistematitzar totes les irregularitats; *c*) tipus de verbs segons els arguments que prenen. Aquests apartats són propis de totes les gramàtiques coetànies i també ho són alguns aspectes remarcables.

La tradició llatina distribueix els verbs en tres modes *indicatiu*, *subjuntiu*, *imperatiu* i la condició s'expressava a través d'estructures perifràstiques amb conjuncions i el temps subjuntiu. En les llengües romàniques, apareix una nova forma a partir de la perífrasi d'infinitiu més el pretèrit imperfet d'indicatiu del verb *habeo*, CANTARE + HABEBAM —anàloga a la del present CANTARE + HABEO que va donar la forma de futur *cantaré*— que evoluciona fins a *cantaria* en català. Les formes com *cantarien* tenen un significat que alguns han definit com a futur del passat, però té indiscutiblement un valor irreal. La confluència de fenòmens i els esquemes llatins en què es fonamenten les primeres gramàtiques de les llengües romàniques fan que les formes com *cantaria*, *temeria*, *dormiria* es classifiquin dins el pretèrit imperfet de subjuntiu. Cardellach actua de la mateixa manera, i així a § 358, que descriu el pretèrit imperfet de subjuntiu del verb *haver*, inclou les tres formes *haguera*, *hauria*, *hagués*, a § 370, *estaria*, *estigués*, *estés*, o en els paradigmes model del § 428 al § 452, les terminacions *-ria*, *-ries*, *-ria*, *-ríem*, *-ríeu*, *-rien* per a totes

les conjugacions —al costat de *-és, -essis, etc.*, per a la primera i la segona conjugació³⁹⁰ i *-ús, ússis, etc.*, per a la tercera. Això no obstant, en moments puntuals prescindeix de les formes acabades en *-ria, -ries, -ria, etc.*, en l'exposició del pretèrit imperfet de subjuntiu d'alguns verbs com *tenir* (§ 395) o *ser* (§ 385). En aquest darrer cas, és en l'única ocasió en què separa les formes *seria, series, seríem, etc.* —radicalment diferents de *fos, fossis, etc.*—i les col·loca sota una denominació que només apareix una sola vegada, la de *condicional*; denominació i classificació heretada del francès, però que no farà fortuna en català i en castellà fins al darrer terç del XIX.

Un altre aspecte que cal comentar i que resulta aparentment problemàtic en la gramàtica de Cardellach és la definició i l'ús del concepte de *pretèrit perfet* en l'indicatiu, en el sentit del que ja hem anotat en el paràgraf § 414. En aquella ocasió, l'autor proposa el nom de *pretèrit perfet* com un designador genèric que inclou tant el pretèrit definit («escribí») com el pretèrit l'indefinit («he escrito») —les denominacions de pretèrit definit i indefinit les prenc del mateix autor (§ 417). Aquesta aglutinació és pròpia també d'altres gramàtiques de l'època. Així, d'una manera semblant procedeix la gramàtica d'Amengual (1836: 170) on sota la denominació *pasado perefecto* inclou les formes «jo vacj treure, he tret, o vacj have tret; tu tregueras, vares treure, has tret, o vares have tret», etc.

La primera *Gramática de la lengua castellana* de la RAE de 1771 dóna aquesta explicació:

Si se considera absoluta y perfectamente pasada [l'acció], se llama pretérito perfecto, como *fui, escribí*. Este pretérito perfecto se divide en próximo y remoto. Próximo es el que denota mayor proximidad de aquella acción o suceso que el verbo significa con respeto al tiempo en que se refiere; y remoto, el que la denota menor; *v. g. he visto al Rey*, es pretérito perfecto próximo, porque denota que desde que le vi hasta quando lo digo ha pasado poco tiempos; *vi al Rey* es pretérito perfecto remoto, porque denota que desde que le vi hasta cuando lo digo puede haber pasado mucho tiempo, e intermediado otras acciones o sucesos. (RAE 1771: 64-65).

---

³⁹⁰ Cal fer notar que el nostre gramàtic ja no recull en cap moment les formes tradicionals per a la primer conjugació d'aquest temps en *-às, -asses, etc.* —*demanàs, demanasses, etc.*—, que havien estat per moltes gramàtiques (cf. Segarra 1985b: 89).

Tanmateix, aquesta gramàtica en el desenvolupament de la flexió verbal només fa servir denominació *pretérito perfeto* i hi aplega les formes que ha etiquetat de *pretérito perfeto remoto*. Petit i Aguilar (1796-1829), en canvi, sí que fa servir sistemàticament les denominacions de la RAE i distribueix les formes verbals entre «pretérit perfèt pròxim» —*he temut*— i «pretérit perfèt remot» —*temí i vaig témer*. La proposta de Cardellach té, per tant, correlats prou clars.

El desenvolupament de paradigmes verbals també té fonament en les gramàtiques llatines i en totes les gramàtiques de l'època. Sorpren tanmateix, en la gramàtica que estudiem, d'una banda, la voluntat d'exhaustivitat en l'arregla de formes, tant de la llengua escrita com de la llengua oral, que dóna testimoni, com a conseqüència, de formes dins llavors no reconegudes en les gramàtiques. Així, per exemple, dóna fins a quatre variants d'una forma verbal —*hage, haja, hàgia, hagi* (§ 357); *sigui, síguia, siga, sia* (§ 384): o *tingui, tinga, tngia, tingue* (§ 394)— o explica que «jo he» en llengua oral es pronuncia «joy» (§ 351).

D'altra banda, també trobem una voluntat de sistematització dels paradigmes verbals (cf. § 428-452). Cardellach dóna — a part de desenvolupar els verbs auxiliars *haver, estar, ser i tenir*— vint-i-tres classes de verbs segons les variacions flexives: els acabats en *-ar, anar, -er* (*-ènyer, -ànyer*), *-drer, -àurer, -èurer, -íurer* (*ríurer*), *-íurer* (*escriúurer*), *-íurer* (*viúurer*), *-ourer, -èr* (tònic), *-àixer i -ir* —fins a 11 classes. Això el porta a distingir verbs en paradigmes distints només perquè tenen dues formes diferents, com ara *dormir i obrir* —*-ir* (classe 2) i *-ir* (classe 3) respectivament—, només no equivalents en la segona personal del singular i en el participi (*dorms, obres i dormit, obert*), segons la seva anàlisi.³⁹¹ En aquest sentit, pels aspectes comentats —la minuciositat en recol·lecció de variants i la voluntat sistematitzadora—, el gramàtic Cardellach s'acosta a Petit i Aguilar i s'allunya de la gramàtica de Ballot.

---

³⁹¹ Sovint hi ha, però, deficiències i mancances. En el cas del verb *obrir*, no dóna compte de la possibilitat de formes amb vocal de suport a la tercera persona *obre, omple*, de segur ben vives; agrupa el verb *cosir i cruixir* amb *obrir* atenent a la segona persona del singular del present d'indicatiu, però no s'adona que els participis són diferents —*cosit, cruixit* vs. *obert*.

Val a dir que les gramàtiques llatines expliquen que els verbs s'enuncien amb la primera persona de present d'indicatiu, la segona persona del mateix temps, l'infinitiu present, el perfecte i el supí —*amo, -as, -are, -avi, -atum*— i això permet desenvolupar les diverses formes dels temps verbals, atès que tots els temps deriven, o bé del tema de present (inflectum), o bé del tema de perfect, o bé del tema de supí. Hem de suposar que en la majoria de gramàtiques de les llengües vulgars hi ha aquesta teoria gramatical a la base i per tant, poc o molt, totes intenten explicar la formació dels temps verbals uns a partir d'uns altres. Així mateix ho fa Cardellach, que com tot gramàtic ja he dit que vol donar regles i trobar la sistematicitat en els fenòmens morfològics, i prova de fer aquestes vinculacions (§ 456-495). Els resultats de l'estudi de Cardellach serien que: *a)* de l'infinitiu, en deriva el futur imperfect; *b)* del participi present, en deriven la primera i la segona persona del plural del present d'indicatiu i del pretèrit imperfect; *c)* del present d'indicatiu, en deriven el present de subjuntiu i l'imperatiu; *d)* del pretèrit perfect d'indicatiu, l'imperfect de subjuntiu. Les explicacions que dona són complexes, perquè entremig s'entreté a explicar la flexió del present d'indicatiu o del pretèrit perfect, i no gaire reeixides, perquè només es basa en una analogia gràfica que, com sabem, sovint no fa justícia a la pronúncia, i a més no és capaç d'aportar explicacions de caràcter etimològic.

Finalment, atenent als arguments del verb —al nombre d'arguments o al seu valor semàntic— dona una classificació bàsica dels verbs en *activos o transitivos, neutros, impersonales, recíprocos* (§ 409); tot i que més endavant distribueix els verbs en *defectivos* (§ 497), *impersonales* (§ 498), *reflexivos* (§ 499), *recíprocos i activos* (§ 500), en dona exemples i els defineix. Ja he aclarit en la nota 301 quin valor poden tenir les categories de verbs actius, verbs neutres, verbs impersonals o verbs recíprocs —els primers expressen accions que transcendeixen el subjecte (*estimar*); els segons, accions que “es queden” en el subjecte (*córrer*); els impersonals, accions que no tenen subjecte (*ploure, ploure*); i els

recíprocs, accions que transcendeixen el subjecte i que retornen a ell (*estimar-se*).³⁹² El que potser trobem a faltar és la definició dels verbs auxiliars, tot i que en desplega els paradigmes sencers.

Les denominacions que acabo d'esmentar no són innovadores sinó que són pròpies de la tradició d'herència llatina. El llatí clàssic considerava tres tipus de verbs segons la veu que expressaven: el actius, els passius i els neutres; cada veu tenia les seves pròpies terminacions morfològiques. En les llengües romàniques, ja des del llatí vulgar, es perden moltes terminacions morfològiques i la distinció semàntica que feia la veu passa a ser assumida per les arrels verbals, és a dir, es torna intrínseca al verb. Així, des de ben aviat, s'han de desenvolupar nous conceptes gramaticals per distingir els verbs, i la transitivitat, basada en criteris sintacticosemàntics, se sobreposa a la categorització inicial grecolatina (García-Hernández 1990). Tot i això, la classificació basada en el llatí clàssic conviu amb la nova categorització i és present en la majoria de gramàtiques fins els estudis més moderns. Durant tot el XIX, i en totes les llengües romàniques, encara es parla de verbs *actius o transitius*, de verbs *neutres o intransitius* (Wally 1754; RAE 1771, 1796, 1824; Ballot 1815; Nonell 1898).³⁹³ Els termes verb *recíprocs* i *reflexius*, també són de llarga tradició — de vegades, anomenats *pronominals* (Wally 1754; RAE 1796)—, així com també la denominació *defectius*, ja usada en llatí, i s'equipara sempre en les llengües romàniques *impersonals*.

Els exemples de cada classe de verb que Cardellach ofereix en els paràgrafs 497-500 poden ser qüestionats a la llum dels coneixements actuals —vegeu que *importar* és dins el mateix apartat que *ploure*—, però el notari terrassenc només reproduïx la manera de procedir de la tradició i tot allò que nosaltres podríem considerar “un error” té suport

---

³⁹² Aquesta és la manera tradicional de descriure aquests tipus de verbs. Les analogies amb la terminologia actual ja s'han fet a la nota del paràgraf § 409.

³⁹³ Petit i Aguilar (1796-1829: 423-424) inclou sota l'epígraf *verbs actius* tant verbs «tranzitius» com «intranztitius» i no fa servir la denominació *neutre*. Accepta una classe de verbs passius en català, tot i que en les explicacions veiem que està explicant la passiva perifràstica.

en altres gramàtiques de l'època, que malden per classificar els verbs d'una manera inequívoca.³⁹⁴

Tot i que aquestes remarques sobre el tractament del verb que acabo d'exposar assenten mes aviat la idea que Cardellach segueix el cànon i que, dins de la seva particular adaptació dels conceptes gramaticals tradicionals, no fa gaire innovacions. Tanmateix, cal posar en valor algunes dades que recull, sobretot, si tenim en compte el context vuitcentista i les polèmiques sobre la codificació de la llengua catalana. L'exhaustivitat amb què vol recollir totes les conjugacions i les seves variants fa que inclogui formes fins llavors proscrietes de les gramàtiques, com ara les formes en *-i* de la primera persona del present de subjuntiu, que ja he mostrat més amunt —*hagi* al costat de *hage*, *haja* i *hàgia*;³⁹⁵ *sigui* al costat de *sígnia*, *sigi* i *sia*, *tingui* al costat de *tinga*, *tíngnia*, *tingue*, etc.—, encara que noti, alguna vegada, que les formes amb *-i* són només de la llengua parlada (cf. § 357, *hagi*).³⁹⁶

La capacitat per donar testimoni de tots els usos de la llengua també es constata quan afirma que hi ha un temps pretèrit perfet, que alterna amb el temps simple, «hoy usadísimo en la conversación» constituït perifràsticament amb les formes: *vaig*, *vas*, *va*, *vàrem* o *vam* o *vem*, *vàreu* o *vau* o *veu*, *varen* o *van* (§ 353). En el paradigma del ver *haver*, només ho constata en nota, però en el desenvolupament de *ser*, *estar* i *tenir* l'inclou ja sense cap anotació. Aquesta proliferació de formes contrasta amb el que feien altres gramàtics de l'època: Ballot (1815: 54 n.) també esmenta que es construeix un passat perifràstic amb l'ajut d'un auxiliar *anar*, però només consignat tres formes de l'auxiliar

---

³⁹⁴ Wailly (1854), per exemple, critica a Restaut, perquè inclou *parlar* entre els verbs neutres i, en canvi ell, el considera actiu.

³⁹⁵ Les formes promogudes pel català acadèmic són les acabades en *-a* o *-e*. Vegeu Ballot (1815: 35) que recull també *hage*, *haja* i *hàgia*, però no *hagi*. Les formes *hàgia*, *dòrmia* i semblants són formacions analògiques creades a partir de determinats verbs que tenen *-i-* en el radical, i pertanyen al català escrit i “cerimoniós” (Gulsoy 1993: 19, 402).

³⁹⁶ Frederic Soler que pretesament difon el català «que ara's parla» usa encara en els seus *Singlots poètics* (1864-1868) en moltes ocasions les formes en *-e* i la forma *sigi* del verb *ser*, tot i que es comença a notar la presència de formes en *-i*, tot i que Segarra (1985b: 91) afirma que no hi ha formes amb *-i* (cf. Fullana 1990).

vaig, vas, va; Petit i Aguilar (1796-1829: 408) va recollir un «pretérit perfèt ramot compost» constituït amb les formes *vas, váres, va, várem, váreu, váren* i l'infinitiu. Amengual (1835: 133) considera «propio de la lengua mallorquina» (llegiu «català») l'ús només de la primera persona del singular del perfet en forma perifràstica «vàcj vení», però no les altres formes;. Estorch (1857: 76) torna a fer esment de les mateixes formes que feia Petit i Aguilar. Tanmateix, la gramàtica de la Reial Acadèmia de Bones Lletres (Bofarull i Blanch 1867), molt conservadora amb la llengua escrita, ni tant sols recull la possibilitat d'un passat perfet compost.

En darrer terme, vull notar que, com a notari, Cardellach devia estar avesadíssim a usar les formes etimològiques de segona i tercera persona de present d'indicatiu acabades amb les terminacions *-am* i *-au* dels verbs de la primera conjugació (*cantau, cantam*), però malgrat això, consigna també en els paradigmes les formes amb *-em, -eu*, encara que les consideri impròpies (§ 460) —tot i que uns paràgrafs més amunt havia recollit el verb *estar* només amb les formes *estem* i *esteu* del present d'indicatiu. (§ 363) (cf. Petit i Aguilar 1796-1829: 447, només *estam, estau*).

Així mateix, en la sistematització dels paradigmes verbals de la segona i tercera conjugació, al costat de les formes del present de subjuntiu que es dedueixen del patró, *temam, temau*, (§ 430), *digam, digau* (§ 448), tenim que constata l'existència de formes en *-em, -eu* en verbs com ara *prenguem, prengeu* (§ 431) i en *-im, -iu* com ara *oferim, oferiu* (§ 442), o de persones que poden tenir més d'una terminació *mantinguem/mantingam, mantingueu/mantingau* (§ 450). No he pogut establir quin criteri el guia per triar unes formes o altres o consignar-les totes, però, de ben segur, hi ha la voluntat de fer un treball el màxim de complet, i reflectir tant la llengua viva com l'escrita hi devia ajudar.³⁹⁷

---

³⁹⁷ Els mateixos comentaris es podrien fer per a formes dels imperatius atès que depenen de les formes del present d'indicatiu i del present de subjuntiu.

Per concloure el capítol dedicat a les «partes de la oración», recull unes seccions dedicades al que, genèricament, anomena «partículas» i que són d'una banda, les preposicions, de l'altra, les conjuncions; i, en darrer lloc, elements que no sap com etiquetar gramaticalment: *en, cal, can; pu, ray, pas*. Pel que fa a les preposicions (§ 515-554), les classifica segons criteris semàntics —«lugar», «orden», «unión», «separación», etc.—; barreja preposicions simples —*a, vers, de*, etc.— amb locucions preposicionals —*cap a, a pesar (de), per causa (de)* etc.— i dóna, com a mínim, una construcció d'exemple de cadascuna. Si repassem cada element lèxic que ha inclòs en aquests paràgrafs veurem que la llista és feta més aviat intuïtivament. Si hi apliquem criteris sintàctics, moltes de les formes consignades no haurien d'aparèixer en una secció que fa referència a les «preposiciones»: *primer*, en «Arrivà primer que jo» (es tracta d'un adverb); *mentres*, en «Mestres durarà la revolució» (es tracta d'una conjunció); *junt*, en «Anirem junts» (es tracta d'un adjectiu).

La secció dedicada a les conjuncions s'estén § 555 fins al § 586 i té la mateixa problemàtica que l'apartat de les preposicions. Classifica les conjuncions segons criteris semàntics —«oposición», «división», «exepción», etc.—; inclou tant conjuncions simples com locucions conjuntives; i, més o menys, regularment dóna exemples de les formes que cita. S'hi entreveu una classificació poc rigorosa, que no segueix uns criteris clars. Així hi aplega adverbis com ara *també* i *tampoc* («Tampoch és a mon gust»); pronoms com *tal* («Tal faràs, tal trobaràs»); locucions prepositives com *sens perjudici de* («Sense perjudici de sos drets, serà remunerat»); i repeteix alguna forma que ja havia esmentat en les preposicions *mentres* («Mentres que la llei impèria, no temo una arbitrariedad»).

Entre les “altres partículas” que Cardellach tracta separatament, hi trobem un epígraf dedicat a *en, can, i cal*. De fet, el tema que desenvolupa és el de l'article davant del nom propi de persona. La homografia entre *en* article personal i *en* preposició fa que inclogui aquest tema aquí, però les disquisicions —l'article masculí *en*, la contracció *casa+en* o *casa+el*, l'article *na*— demostren que hauria estat del tot oportú incloure aquest fragment en la secció dedicada a l'article.

Les darreres partícules a què fa esment són *pu*, *pas* i *rai*, partícules totes elles emfasitzadores, sobre les quals aplega algunes anotacions que fan referència a les estructures en què poden aparèixer i als valors que hi prenen, segons ell. Tractaré aquesta qüestió al final de l'apartat següent.

4.3.5. «Sintaxis»

L'apartat dedicat a la sintaxi no és gaire extens en comparació amb l'anterior; ocupa cent paràgrafs (§ 587-687). S'inicia afirmant que la sintaxi és la part de la gramàtica que ensenya «la concordancia, el régimen y el acento». Els dos primers temes, la concordança i el règim, Cardellach els aborda quan parla dels casos en català; de l'ús de l'article; de la concordança; i del règim dels noms, dels adjectius i dels verbs. Al final del capítol també insereix uns apartats dedicats a explicar les oracions expositives, les imperatives i les interrogatives; és evident que en aquests tres tipus d'oració l'entonació i la cadència fan una funció específica. Potser és pot interpretar que la qüestió de l'accent es lliga amb l'entonació d'aquests tipus d'oracions? En tot cas, no ho explicita en cap moment.

El tema de la col·locació, o de l'ordre dels mots en la frase, no apareix enunciat en la definició inicial de sintaxi, però sí que és, en canvi, un aspecte estretament lligat a la sintaxi i present en altres gramàtiques. Cardellach hi dedica alguns paràgrafs, amb una bona colla d'exemples, a la col·locació de l'adjectiu qualificatiu respecte del nom i al canvi de significat si va davant o posposat al verb (§ 646-647); a la ubicació dels numerals (§ 648-650); a la posició dels adverbis (§ 665-667); i, partir d'aquí, a la situació d'alguns elements gramaticals que ja ha esmentat en més d'un apartat de la gramàtica: *ne*, *hi* (§ 651-664); *per* (§ 670-671), *tot* (§ 668-669), *boy* (§ 672-674), *nimay* (§ 675). Tracto aquests darrers elements, separadament, en l'apartat que segueix, juntament amb les

formes *pu*, *pas* i *rai* de l'apartat 4.3.4, per la rellavància que tenen en la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach.

4.3.6. Elements gramaticals que reflecteixen el “geni de la llengua”

Com acabo de dir, hi ha una sèrie d'elements que Cardellach inclou a la gramàtica als quals val la pena parar una especial atenció, no només per la informació que en dóna sinó també perquè defineixen molt clarament quin tipus de gramàtica vol fer el notari terrassenc i quin tipus de llengua té com a model.

Em refereixo als elements lèxics que avui etiquetaríem com els pronoms *en*, *hi*; els adverbis *pu*, *pas*, *rai*; i la locució conjuntiva *bo i*. Tots ells formen part de la microsintaxi de la llengua (Rigau 2005: 25), alguns tenen ús dialectal, denoten una informació difícil de definir, provoquen canvis en l'entonació i, sovint, estructures sintàctiques especials.

Pel que fa als pronoms *en* —*ne* per a ell (§ 265)— i *hi*, són definits com a pronoms,³⁹⁸ se n'indica el sentit, s'explica què substitueixen, i com es combinen amb altres pronoms. És important fer notar que Cardellach no es limita, com en altres gramàtiques (Ballot 1815: 93-94), a fer un breu esment d'aquests pronoms sinó que té prou exemples i prou capacitat de reflexió per voler afrontar, encara que el resultat sigui fallit, les diferències entre frases com «*Jo me'n vax*» o «*Jo me n'hi vax*» (§269); per explicar que *hi* pot ser substituït d'un datiu a «*Sens rebaixar n'hi res*» (§ 273); o els canvis que hi pot haver quan el datiu singular passa a ser plural (§ 655) —*ensenyem-los-hi* de

---

³⁹⁸ Ballot (1815: 93) i Bofarrull i Blanch (1867: 63) categoritzen *en* i *hi* com adverbis de lloc, seguint la tradició d'algunes gramàtiques, i, sobretot, perquè *hi* prové de l'adverbi llatí *HIC*. Petit i Aguilar (1796-1829) caracteritza *en* com a «Digció Enclítica y Pronominal Natural» (1796-1829: 383) i *hi* «Digció Enclítica y Demonstrativa» «que és pose en llog de dits Averbis Demonstratius» (1796-1829: 382).

ensenyem-los a ell, però no de *ensenyem-los a ells*.³⁹⁹ En les explicacions d'aquests pronoms insisteix que aquests elements acosten el català al francès i el diferencien del castellà.

En aquest mateix darrer sentit —elements que no té el castellà—, valora les partícules *pas*, *pu* i *rai* i s'esplaia en l'explicació del seu significat i del seu ús. La primera, *pas*, havia estat comentada per Ballot (1815: 93) breument, tot i que Cardellach fa una especial atenció al valor intensificador d'aquesta negació — per això, l'agrupa amb els adverbis *pu* i *rai*— i n'explica mitjançant exemples el seu ús en respostes o en frases interrogatives (§ 507-510). Pel que fa a *pu* (§ 502, 503) —adverbi intensificador en frases com ara *pu ho faràs*— la de Cardellach és la primera gramàtica coneguda que se'n fa ressò, que prova de descriure les estructures sintàctiques on apareix i d'escatir quin valor aporta a la frase. Una cosa semblant al *pu*, passa amb l'adverbi *rai*: la de Cardellach és la primera gramàtica coneguda que en documenta la seva existència (§ 503-505) i intenta reportar quin valor té en expressions com ara «*Això ray!*», «*Tu ray*» o «*La casa ray*».

Finalment, també trobem en Cardellach la primera referència en una gramàtica catalana de les estructures formades per la perífrasi *bo i* (§ 672-674), que alguns com Cardellach han volgut escriure aglutinada. El notari dóna fe de l'estructura en què “boi” pot equivaler a ‘enterament’ i precedeix un adjectiu —«*Vingué boy enrabiats*» (§ 668 i 669)⁴⁰⁰ i comprova que, tot i l'aparent equivalència semàntica amb les estructures de la mateixa mena construïdes amb *tot*, poden coaparèixer els dos elements en la mateixa estructura «*Aparagué lo cel tot boy estrellats*».

Tanmateix, a banda de destacar l'excel·lent descripció que fa d'aquests elements, hem de fer notar que Cardellach en realitat s'inscriu en una tendència força general entre les gramàtiques del XIX, de tractar aquestes partícules en un apartat especial. És,

---

³⁹⁹ En aquest punt, ja hem observat en nota que Cardellach proposa una combinació no adequada: *Ensenyem-los-bo*.

⁴⁰⁰ És curiós que Cardellach no reculli l'estructura de *bo i* + gerundi —*Bo i esperant la seva resposta*, etc.— pròpia de la llengua escrita.

segurament, el màxim exponent d'un corrent de fons que travessa la gramatografia vuitcentista. La secció dedicada als adverbis de la gramàtica de Ballot acaba amb un epígraf que diu «Advertencias» (1815: 93) i que inclou quatre paràgrafs dedicats a *hi*, *en*, *ne* —com a variant de *en*— i *pas*. Estorch (1857) inclou un apartat que titula «*hi*, *en*, *pas*, *pus*, *ray*». Bofarull i Blanch (1867: 63) també té la secció «*hi*, *en*, *pas*, *pla*, *pu*, *ray*». Aquesta manera d'articular aquests elements lèxics dins les gramàtiques s'allargarà durant tot el XIX. Així encara en Nonell (1898: 101-104) trobem una secció que duu per títol «Particularitats d'alguns adverbis» que considera lligats a la negació i a una funció intensificadora, i hi tracta *pas*, *pla*, *pu* i *rai*.

La voluntat de subratllar l'existència d'aquestes paraules en català no l'hem de buscar només en una intenció de descriure exhaustivament la llengua sinó en el fet que són elements que caracteritzen i diferencien el català d'altres llengües, especialment del castellà. En dues ocasions Cardellach atorga a *en* i a *hi* els comentaris següents:

Tal es el genio de la lengua. Con estas espresiones [en, hi] recalca el sentido de las cosas que se espresan al paso que abrevia infinito la locución. (§ 275)

Estas partículas [...] son parte esencial del genio y la construcción de la lengua. (§ 651)

Així, aquests elements defineixen per a Cardellach el “geni de la llengua”, però no degué ser el primer ni l'únic a “pensar-ho”. Atès el que acabo de dir sobre les gramàtiques de Ballot, d'Estorch, de Bofarull i Blanch i de Nonell, ens adonem que aquests mots es converteixen en una mena d'icones en els gramàtiques del XIX perquè són elements capaços de diferenciar el català del castellà i, en algun cas, acostar-se al francès. El fragment següent del pròleg de Valentí Almirall als *Singlots poètics* Frederic Soler-Pitarra, contemporani a la gramàtica de Bofarull i Blanch, corrobora aquesta idea del “prestigi” que tenien aquests elements en el model de llengua de l'època, sobretot, pel que representava en la revalorització del català com una llengua tan expressiva com les altres llengües de cultura veïnes:

No diré que en sa riquesa [la llengua catalana] té moltes partícules com lo *pas*, *boy*, *pu*, *ray*, *tot*, etc., pera anyadir forsa y expressió a la frase, que la conjugació dels verbs, ànima dels

idiomas, és altament filosòfica, puig los verbs catalans poden expressar totes las accions, temps y modos de ser, ab tanta precisió com los de qualsevol altra llengua neollatina; que té una porció de terminacions pera formar noms col·lectius com *fadrinalla*, *lladregada*, *donám*, etc., que contribueixen a la concisió del llenguatge; que igual riquesa té per a formar augmentatius y diminutius; que té una abundancia notable de sinònims que permet expressar y modificar ab tota precisió la idea. (Valentí Almirall [Josep Comas i Triadó] Pròleg als *Singlots poètics* de Federic Soler [Pitarra] 1867: 8)⁴⁰¹

Cardellach, doncs, amb la definició d'aquestes partícules s'insereix clarament en una tradició del seu temps, i participa de les idees lingüístiques sobre el català pròpies de la segona meitat segle XIX, i concretament les dels partidaris d'allò que hem anomenat el "català que ara es parla", del qual els *Singlots poètics* de Pitarra es consideren la representació prototípica. L'element diferenciador de la gramàtica de Cardellach són les seves llargues explicacions sobre aquestes paraules amb exemplificacions que, d'alguna manera, fotografien, com he dit, la llengua viva.⁴⁰²

---

⁴⁰¹ Es considera Valentí Almirall (1841-1904) un del pares del catalanisme modern. Tanmateix, hem de pensar que el pròleg als entremesos de Pitarra és un document de joventut i té un cert flaire burleta, per això "s'amaga" sota el pseudònim *Josep Comas i Triadó*.

⁴⁰² En les gramàtiques de Fabra, de finals del XIX i principis del XX, alguns d'aquests elements perdran visibilitat. De les partícules intensificadores, només es conservarà el *pas* i el *rai* — el primer en l'*Ensayo* 1891 i tots dos en la *Gramàtica...* de 1912. No serà fins a finals del segle XX, amb les descripcions de la llengua catalana "natural" dels lingüistes generativistes que tornarem a tenir estudis detallats d'aquets mots — vegeu per a *rai*: Espinal (1980, 1986); per al *plu*: Rigau (2005-2012); per a: *no...pas*: Espinal (1993), Tubau i Espinal (2012), etc.

5. Conclusions

En el moment de cloure el present treball de tesi, és obligat reprendre una visió de conjunt sobre els diversos temes abordats i sobre la manera com s'hi ha treballat, d'una banda, per confirmar l'adequació i la pertinència de la feina duta a terme i, de l'altra, per remarcar els aspectes més rellevants de la investigació realitzada.

En primer lloc, convé destacar que els apartats preceptius de *discussió* i d'expressió de *resultats*, esmentats en la normativa de presentació de tesis doctorals de la Universitat de Girona, poden fer-se correspondre perfectament —encara que no s'hi hagi utilitzat aquesta nomenclatura, poc tradicional en el nostre àmbit— al capítol 4, d'«Estudi de l'obra», i a l'apartat 3.4, que és l'edició crítica de la *Gramàtica catalana*, respectivament.

En segon lloc, és també convenient de remetre'm als objectius concrets de la tesi, declarats en el capítol introductori, per tal de confirmar el seu assoliment:

- a) Hi expressava, com a primer objectiu, la voluntat d'obtenir dades fiables sobre l'autor de la *Gramàtica catalana*, les circumstàncies de la seva vida i de la seva producció intel·lectual, i sobre la generació del manuscrit que em proposava d'estudiar. El capítol 2 d'aquesta tesi respon completament a aquest propòsit, i s'hi recull el resultat d'una investigació intensa per a la qual he hagut de recórrer a diferents arxius, biblioteques i institucions. Des del Monestir de Montserrat fins al

Col·legi de Notaris de Catalunya, passant per l'Ajuntament de Caldes de Montbui, els padrons municipals de Girona i Barcelona o les hemeroteques, les fonts d'informació han estat molt diverses; les dades obtingudes, contraposades críticament a les que ja havien aportat alguns estudiosos o erudits locals, m'ha permès de bastir, d'una forma que crec ben fonamentada, l'estudi biobibliogràfic de Pau Cardellach i una explicació de la producció de l'obra que m'he proposat editar.

- b) El segon objectiu era la datació i la contextualització de la *Gramàtica catalana* de Cardellach, tenint en compte la condició notarial del seu autor i les mancances en el coneixement històric d'aquest àmbit concret. És també en el capítol 2 d'aquesta tesi on he inclòs els elements que responen a aquest objectiu. Hi he dedicat un apartat específic a «La llengua i els notaris, els notaris i la llengua», on parlo dels usos lingüístics dels notaris catalans i de la llengua dels documents notariaus. Les qüestions sobre la datació de l'obra i els condicionants que n'afectaren la redacció, així com també la trajectòria posterior del manuscrit, són tractades en l'estudi biogràfic i també en un apartat específic sobre «La fortuna del manuscrit de la *Gramàtica catalana*».
- c) Tercerament, em proposava l'edició crítica de la *Gramàtica catalana* a partir del manuscrit únic conservat d'aquesta obra inèdita, seguint els procediments i els criteris acostumats en una pràctica filològica tan ben establerta com és la crítica textual. El capítol 3 de la tesi respon enterament a aquest objectiu, i per això s'estructura en quatre apartats, que resolen la descripció material del manuscrit, els problemes textuais derivats de l'estadi d'esborrany en què es troba l'obra en realitat, els criteris adoptats per obtenir una disposició del text el màxim d'entenedora i, finalment, el text establert de la gramàtica, amb un nombre important de notes editorials que, quan cal, aclareixen el sentit del text, en justifiquen la disposició, destaquen els aspectes rellevants, aporten informació complementària.

- d) L'objectiu següent feia referència a l'estudi de l'obra editada, de la seva estructura, dels continguts, les fonts i les aportacions més rellevants que conté. Tots aquests aspectes centren bona part del capítol 4, que he intitulat, justament «Estudi de l'obra», on hi ha un apartat específic sobre les possibles fonts, i un altre, el més extens, on es repassen amb detall els continguts de cadascuna de les parts de la gramàtica, i se'n destaquen els aspectes més singulars.
- e) Era també un objectiu inicial situar la *Gramàtica catalana* de Cardellach en el context de la producció gramatical sobre la llengua catalana anterior a l'obra de Pompeu Fabra, per atorgar-li el lloc que li correspon en la història de la lingüística catalana. Tot el primer apartat del capítol 4 respon a aquest interès: es delimita el període històric al que cal remetre la gramàtica estudiada i s'aporten un gran nombre de referències de textos gramaticals contemporanis sobre el català, per poder contrastar després les posicions sobre la llengua que manifesta la gramàtica estudiada. El context gramatical europeu també es té en compte en aquelles qüestions en què pot ser rellevant.
- f) En darrer terme, em proposava el sosteniment de tot el treball i de les argumentacions produïdes al llarg de la tesi en un suport bibliogràfic extens i diversificat. El capítol 6 de la tesi recull ordenadament les referències de totes les obres que he citat en un lloc o altre de la tesi, i demostra, al meu parer, l'exhaustivitat de la meva recerca i l'adequació dels treballs utilitzats.

La perspectiva de tot plegat em permet afirmar que s'han assolit els objectius inicialment plantejats, i que el treball que es presenta permet, amb les garanties suficients, cobrir des d'ara un dels buits encara existents en la història de la llengua catalana del segle XIX —buits o llacunes que denunciava jo mateixa en els paràgrafs introductoris.

En síntesi, podem afirmar des d'ara que la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets —finalment posada a disposició dels estudiosos amb les garanties d'una anàlisi crítica i filològica—, malgrat l'impacte quasi nul que va poder tenir entre els seus contemporanis, reuneix un seguit de característiques que la fan extraordinàriament interessant per a l'estudi històric del període en què fou escrita, tant per les idees sobre la llengua que s'hi expliciten o que es posen de manifest en l'intent de subjectar-la als límits d'una estructura gramatical, com pel testimoni que representa d'una actitud i d'un capteniment envers la llengua autòctona que devien compartir molts més professionals cultes com Cardellach.

En efecte, aquesta gramàtica, malgrat les mancances evidents que imposen les circumstàncies en què va ser escrita, documenta una sensibilitat per la llengua vivent que no és freqüent encara entre els gramàtics de l'època. Ens proporciona dades sobre l'existència de fenòmens lingüístics que no han estat descrits fins bastant més tard, i sobre unes varietats del català que, essent *centrals*, han restat més amagades en el debat de la codificació contemporània de la llengua, que prenia com a referència justament el català central, i ens resulten avui més desconegudes. La distinció dels timbres vocàlics, la sistematització de les diverses formes de l'article i dels pronoms febles, les propostes ortogràfiques per a determinats sons conflictius, la racionalització de les irregularitats verbals, la constatació de formes no tradicionals com els subjuntius en *-i* o el passat perifràstic, l'atenció a diversos aspectes de la col·locació sintàctica o l'interès per les partícules més pròpies del discurs espontani, són alguns dels principals trets que es destaquen en l'estudi de l'obra.

La gramàtica de Cardellach, posada en el context de la producció i de les activitats del seu autor, documenta també una actitud o, si ho volem dir així, un conflicte davant la llengua propi d'un determinat sector de la població il·lustrada de la primera meitat del XIX, que en part ja coneixem, però que rarament hem afrontat des de la perspectiva d'un col·lectiu professional, el dels notaris i els escrivans, els que necessàriament havien d'utilitzar la llengua en la seves activitats, que havien sostingut precisament l'ús del

català en la documentació pública i privada durant segles i que prou eren conscients, segurament, del punt d'inflexió històric que representava el moment en què els tocava viure.

6. Bibliografia

- ACADEMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA=AVL (2006): *Gramàtica normativa valenciana*. València: AVL.
- ALABAU I SANROMÀ, Ignasi (1862): *Tratado teórico-práctico de la analogía que guarda el idioma francés con el catalán*. Barcelona: Isidro Cerdá.
- AMENGUAL, Joan Josep (1835): *Gramàtica de la llengua mallorquina*. Palma: Impr. Joan Guasch i Pascual.
- AMENGUAL, Joan Josep (1858-1878): *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*. Palma: Impr. Joan Colomar.
- ANDRINO, Manuel (1991): «Un defensor de la articulación unitaria del Notariado español. Pablo Cardellac». *Gazeta de los notarios*, 30, p. 2.
- ANGLÈS, Pere Màrtir (1742): *Prontuario Orthologi-graphico trilingue en que se enseña a pronunciar , escribir y letrear correctamente, en latin, castellano y catalan*. Barcelona: Mariano Soldevila Impressor.[consultat el facsímil del manuscrit que de la Library of Congress de Estats Units]
- ANGUERA, Montserrat (1980): «Introducció». Dins *Josep Ullastra. Grammatica cathalana*. Barcelona: Bibliograf, p. VII-LXVIII.
- ANGUERA, Pere (2004): «Notes sobre els usos del català al segle XIX». Dins Magí SUNYER, Roser PUJADES i Pere ROY (eds.). *Literatura i identitats*. Valls: Cossetània, p. 81-107.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1994): *Gramàtica de la llengua catalana: Descriptiva, normativa, diatòpia, diastràtica*. Barcelona: Enciclopedia Catalana.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1999): *Les Regles de esquivar vocables i «La qüestió de la llengua»*. Barcelona: IEC.

- BAIGÉS I JARDÍ, Ignasi J. (1994): «El notaria català: origen i evolució». Dins SANS I TRAVÉ, Josep M. *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona: Fundació Noguera.
- BALLOT I TORRES, Josep Pau (1815): *Gramatica y apología de la lengua catalana*. Barcelona: Impr. Piferrere.
- BARBI, Michele (1973): *La nuova Filologia e l'edizione dei nostri scrittori da Dante al Manzoni*. Firenze: Sansoni [1a edició de 1933].
- BASTERO, Antonio (1724): *La crusca provenzale ovvero le voci, frai, forme, e maniere di dire che la gentilissima e celebre lingua toscana ha preso dalla provenzale*. Roma: Stamperia di Antonio di Rossi.
- BENAUŁ BERENGUER, Josep M (1992): «Los orígenes de empresa textil lanera en Sabadell y Terrassa en el siglo XVIII». *Revista de Historia Industrial*, 1, p. 39-62.
- BERNAT BALTRONS, Francesc (2002): «Els inicis de la teoria fonètica catalna al segle XIX: les idees de M. Milà i Fontanals sobre el vocalisme.» Dins *Estudis de llengua i literatura catalanes/XLIV. Miscel·lània Giuseppe Tavani*, 3: Barcelona Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 103-128.
- BERNAT BALTRONS, Francesc (2007): *Un estudi de dialectologia catalana al segle XIX: les notes de Manuel Milà i Fontanals sobre el parlar de Maó*. Barcelona /Maó: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Menorquí d'Estudis.
- BERNAT BALTRONS, Francesc (2010a): «Les relacions històriques entre les llengües catalana i occitana segons Manuel Milà i Fontanals.» Dins *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 85-95.
- BERNAT BALTRONS, Francesc (2010b): «La frontera lingüística del català a l'Aragó segons Manuel Milà i Fontanals». Dins *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 235-246.
- BLECUA, Alberto (1983): *Manual de critica textual*. Madrid: Castalia.
- BOFARULL, Antoni de (1864): *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*. Barcelona: Impr. de Lluís Tasso.
- BOFARULL, Antoni de (1987) *Escrips lingüístics* [edició a cura de Jordi Ginebra; escrits facsímils]. Barcelona: Alta Fulla.
- BOFARULL, Antoni de; BLANCH, Adolf (1867): *Gramática de la lengua catalana, dela Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona: Espasa.
- BONET, Sebastià (2005): «Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra». Dins *Obres completes de Pompeu Fabra, vol. 1. Gramàtiques de 1891, 1898, 1912*.

- [edició a cura de Jordi Mir i Joan Solà, estudis introductoris de Jordi Mir i Joan Solà, Antoni Badia i Margarit, Joan Julià-Moné]. Barcelona: IEC.
- BRAMBILLA AGENO, Franca (1984): *L'edizione critica dei testi volgari*. Pàdua: Antenore.
- CABANA, Francesc (2011): *La burgesia emprenedora*. Barcelona: Proa.
- CARDELLACH I BUSQUETS, Pau (1840?): *Gramàtica catalana*. Terrassa: ms. inèdit de la Biblioteca de la Universitat de Girona.
- CASANOVAS ROMEU, Àngels; RENOM PULIT, Mercè (2012): «Com un fill d'un teixidor de lli va preparar-se per esdevenir un savi metge il·lustra.» *Arraona: Revista d'Història*, n. 33, 4a època, p. 22-39.
- CICA = Corpus Informatitzat del Català Antic, dirigit per Joan Torruella, Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines, URL: <http://www.cica.cat>
- COLON, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- COMAS, Rafael; GARCIA, M. Gemma; MORO, Antonio (2000): «El vapor Busquets de Terrassa». Dins *La indústria tèxtil, 23: Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial a Catalunya*. Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya / Marombo, p. 407-419.
- CONGOST, Rosa (2002): «La llengua dels notaris. Nota sobre l'ús social del català (i del castellà) a la Girona de mitjan segle XIX». *Estudi General*, 22, p. 125-147.
- CORDE = Corpus Diacrònic del Espanol, creat per la Real Academia Española, URL: <http://corpus.rae.es/cordenet.html>
- COROMINES VIGNAUX, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 v. Barcelona: Curial.
- CTILC = Corpus Textual Informatitzat del Català Contemporani, dirigit per Joaquim Rafel Fontanals, URL: <http://ctilc.iec.cat>
- DECat = Coromines (1980-1991)
- DIEC1 = Institut d'Estudis Catalans (1995)
- DOMENECH CIRCUNS, Josep (1829): *Elementos de gramàtica castellana-catalana entresacados de varios autores*. Barcelona: Imprenta de la Viuda e Hijos de Brusi.
- ELIAS DE MOLINS, Antoni (1889): *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX (apuntes y datos)*. Barcelona: Imp. Fidel Giró.
- ESCRIG, Josep (1851): *Diccionario valenciano-castellano*. València: Imprenta de J. Ferrer de Orga.
- ESPINAL, Teresa (1980): «Tu rai! Observacions sobre un mot-frase anafòric», *Els Marges. Revista de llengua i literatura*, 18-19, p. 102-108.

- ESPINAL, Teresa (1986): «Els mots connectors: entorn de *raï*». *Els Marges. Revista de llengua i literatura*, 35, p. 21-42.
- ESPINAL, Teresa (1993): «The interpretation of no-pas in Catalan». *Journal of Pragmatics*, 19, issue 4, p. 353-369.
- ESTEVE, Joaquim; BELVITGES, Josep; JUGLÀ, Antoni (1803): *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: Tecla Pla.
- ESTORCH I SIQUÉS, Pau (1857): *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Impr. Herederos de la viuda de Pla.
- ESTORCH I SIQUÉS, Pau=*Lo Tamboriner de Fluvià* (1851-1852): *Poesias*, 2 vol. Girona: Imprenta de Grases.
- FABRA, Pompeu (1891): *Ensayo de Gramática de Catalán Moderno*. Barcelona: L'Avenç.
- FABRA, Pompeu (1907 [1908]): «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari.» Dins *Anuari de l'IEC*, I. Barcelona: IEC, p. 352-369.
- FABRA, Pompeu (1912): *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Tipografia L'Avenç.
- FABRA, Pompeu (1917): *Diccionari ortogràfic* [precedit d'una «Exposició de l'ortografia catalana» segons l'IEC]. Barcelona: IEC.
- FABRA, Pompeu (1918): *Gramàtica catalana*. 7a edició, 1933. Barcelona: IEC, 1995.
- FABRA, Pompeu (1932): *El català literari*. Barcelona: Barcino.
- FABRA, Pompeu (1956): *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- FABRA, Pompeu (2010): «Converses filològiques». Dins MIR, Jordi; SOLÀ, Joan (dir). *Obres completes de Pompeu Fabra, vol. 7* [edició a cura de Joaquim Rafel, Joan A. Argenter, Josep Murgades, Maria Toldrà, Antoni Tobella]. Barcelona: IEC.
- FEBRER I CARDONA, Antoni (1804): *Principis generals de la llengua menorquina. Modo fácil d'aprendre de llegir, parlar y escriure aquesta llengua*. Dins *Obres gramaticals I: Estudi i edició a càrrec de Jordi Ginebra*. Barcelona: IEC, 2004.
- FEBRER I CARDONA, Antoni (1821): *Principis generals y particulars de la llengua menorquina. Dins Obres gramaticals II: Estudi i edició a càrrec de Francesc Feliu i Gemma Albiol*. Barcelona: IEC, 2015, en premsa.
- FELIU, Francesc; Martí, Sadurní; Ten, Francesc; Vicens, Josep (1992): «Introducció». Dins *Tractar de nostra llengua catalana. Apologies setcentistes del Principat*. Vic: Eumo, p. 9-37.
- FELIU, Francesc (2004): «El català a l'edat moderna». *Serra d'Or*, n. 52, p. 48-51.
- FELIU, Francesc (2008): «Problemes en l'edició de textos catalans de l'edat moderna». *Anuari Verdaguer*, 16, p. 353-376.

- FELIU, Francesc; NADAL, Josep M. (2014): «Des inventions nécessaires. Éloge de la linguistique». Dins NADAL FARRERAS, Josep M., CHABROLLE-CERRETINI, Anne-Marie, FULLANA NOELL, Olga. *L'espace des langues*. París: L'Harmattan, p. 11-26.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni; NICOLÁS AMORÓS, Miquel (2011): *Història de la llengua catalana (Nova edició revisada i ampliada)*. Barcelona: Editorial UOC.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc (1985): *La persecució política de la llengua catalana: Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62.
- FIGUERA, Pere Antoni (1840): *Diccionari mallorquí-castellà, y el primer que se hà donâd a llum*. Palma: Inprenta y Llibreria de Esteva Trias.
- FIGUERES I ARTIGUES, Josep M. (1999): *El primer diari en llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- FLORENSA I PARÉS, Joan (2010): *El projecte educatiu de l'Escola Pia de Catalunya (1683-2003): Una escola popular*. Barcelona: IEC.
- FONOLLOSA I MARINÉ, M. Cinta; MATAS I POVEDANO, Pilar; PÉREZ I VALMAÑA, Dolors; RIBAS I VILANOVA, Xavier; VILA I DESPUJOL, Ramon; VIRÓS I PUJOLÀ, Lluís. (1986): «Castellanització i decadència de la llengua a la comarca del Bages. Un estudi dels protocols notariais (1790-1820)» *Llengua i Dret*, 7, p. 185-207.
- FULLANA NOELL, Olga (1990). «El significat de l'expressió “escrit en català del que ara's parla” a l'obra de Frederic Soler». Treball de curs per a Modest Prats, ms., Universtat de Girona.
- FULLANA NOELL, Olga (2013a): «Les précédents d'une violente polémique entre romanistes: les affinités du catalan vue a début du XIXe siècle». Dins Anne-Marie ChabrolleCerretini (éd.). *Romania: Réalité(s) et concepts*. Limoges: Lambert-Lucas p. 167-174.
- FULLANA NOELL, Olga (2013b): « La llengua i la identitat catalanes a la Catalunya esdevinguda francesa: Alguns aspectes històrics.» *Ianua. Revista Philologica Romanica*, vol. 13/1, p. 103-113. [<http://www.romaniaminor.net/ianua/>]
- GARCÍA-HERNÁNDEZ, Benjamín (1990): «Transitividad, intransitivación y causas de su desarrollo en latín tardío». *Revista española de lingüística* 20/1, p 1-16.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1987): «Un home apassionat per la seva llengua». Dins BOFARULL, Antoni de. *Escrips lingüístics* [edició a cura de Jordi Ginebra]. Barcelona: Alta Fulla, p. 5-26.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1988): *Antoni de Bofarull i la Renaixença*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1991): *La Gramàtica catalana (1796-1829) de Joan Petit i Aguilar: estudi i edició*. Tesi doctoral de la Universitat de Barcelona.

- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1994): «L'abast de la Renaixença. Notes sobre Antoni de Bofarull». Serra d'Or, n. 412, p. 14-17.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1996a). *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)*. Maó: IME; Ajuntament de Maó.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1996b): «Noves dades biogràfiques i bibliogràfiques d'Antoni de Bofarull». Dins, ANGUERA, Pere; TOMÀS, Margalida; GINEBRA, Jordi; VALL, Xavier, TIÑENA, Jordi. *Sis estudis sobre Antoni de Bofarull*. Reus: Edicions del centre de lectura, p. 33-56.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1996c): «Antoni de Bofarull: literatura, llengua i societat». Dins, ANGUERA, Pere; TOMÀS, Margalida; GINEBRA, Jordi; VALL, Xavier, TIÑENA, Jordi. *Sis estudis sobre Antoni de Bofarull*. Reus: Edicions del centre de lectura, p. 57-77.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1998): «Estudi introductori». Dins PETIT I AGUILAR, Joan (1796-1829). *Gramàtica catalana: Edició i estudi a cura de Jordi Ginebra*. Barcelona: IEC.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1999): «Problemes de la història social de la llengua dels segles XIX i XX». *Caplletra* 27, tardor, p. 13-21.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (2004): «Estudi introductori». Dins FEBRER I CARDONA, Andreu. *Principis generals de la llengua menorquina. Modo fácil d'aprendrer de llegir, parlar y escriurer aquesta llengua*. Dins *Obres gramaticals I: Estudi i edició a càrrec de Jordi Ginebra*. Barcelona: IEC.
- GULSOY, Joseph (1993): *Estudis de gramàtica històrica*. Barcelona: Biblioteca Sanchis Guarner.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS = IEC (1995): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona/Palma de Mallorca/València: Edicions 3 i 4, Edicions 62, Editorial Moll, Enciclopèdia Catalana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS = IEC (2008): *Gramàtica de la llengua catalana: Esborranys provisionals*. [versió electrònica]. URL: <http://www.iecat.net/Institucio/seccions/Filologica/gramatica/default.asp>
- JANÉ, Albert (1976): «On anirem a raure?», Columna de la sèrie *El llenguatge, Avui* (20 d'octubre de 1976).
- JANÉ, Albert (1984): «Raure», Columna de la sèrie *El llenguatge, Avui* (30 d'agost de 1984).
- JUHER BARROT, Cristina (2002): *Josep de Móra i Catà, Marquès de Llió (1694-1762), autor de l'«Apèndice al lenguaje romano vulgar»*. Girona: Universitat de Girona, Treball de recerca inèdit.

- LABÈRNIA, Pere (1839-1840): *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la V. Pla.
- MARAZZINI, Claudio (1994). *La lingua italiana. Profilo storico*. Bolonya: Il Mulino.
- MARCET I SALOM, Pere (1987): *Història de la llengua catalana*, 2 v. Barcelona: Teide.
- MARCET I SALOM, Pere; SOLÀ, Joan (1998): *Història de la lingüística catalana 1775-1900: Repertori crític*. Girona: Universitat de Girona / Eumo.
- MARFANY, Joan-Lluís (2001): «... escriurer a vagadas en cathalà?» *La llengua maltractada*. Barcelona: Empúries, p. 307-444.
- MARFANY, Joan-Lluís (2001): «Una llengua que ja no s'escriu gens, tampoc s'hauria de parlar» *La llengua maltractada*. Barcelona: Empúries, p. 465-489.
- MARTÍNEZ I COMELLAS, Jordi (1993): «Sobre l'ús lingüístic d'un comerciant terrassenc de principis del segle XIX: La correspondència comercial de Joaquim Sagrera». *Terme*, 8 (novembre), p. 51-55.
- MATA I VENTURA, Víctor; HISPANO VILASECA, Marià (2005): «Origen i evolució de les organitzacions de procuradors dels tribunals de Barcelona: Procés constitutiu i incorporació dels seus membres. Segles XIII-XVIII. Primera part.» *Ius fugit*, 12, p. 303-325.
- MAURI CREUS, Josep (2007): *Conspiración en el Sur*. Bloomington: Trafford Publishing.
- MEIGRET, Louis (1550): *Le tretté de la grammère francoèze*. París: Chez Chrestien Wechel.
- MIQUEL I VERGÉS, Josep. M. (1989): *La filologia catalana en el període de la decadència*. Barcelona: Editorial Crítica.
- MOLL, Francesc de Borja (1968): *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*. Raixa: Ciutat de Mallorca.
- MONTSERRAT, Sandra (2012): «Els mots gramaticals en el *Curial e Güelfa*. El cas de *pur*». Dins *Estudis lingüístics i culturals sobre el Curial e Güelfa* [editat per Antoni Ferrando]. Amsterdam: John Benjamins Publishing (IVITRA Research in Linguistics and Literature, 3), vol. II, 671-690.
- NADAL, Jordi; GIRALT, Emili (1960): *La population catalane de 1553 à 1717: l'immigration française et les autres facteurs de son développement*. París: Ed. S.E.V.P.E.N./ Ecole des Hautes Etudes.
- NADAL, Josep M. (1987): «El català en els segles XVI i XVII.» *L'Avenç*, n. 100. p. 24-30.
- NADAL, Josep M. (2012): «*I si escric llengua, veus?, el dolor em trenca l'ànima*». *Per què vivim les llengües amb tanta passió?* Barcelona: IEC, 2012.
- NADAL, Josep M. (2013): «La lingua: rifugio d'emozioni collettive, speranza di continuità». *Ianua. Revista Philologica Romanica*, vol. 13/1, p. 9-22. [<http://www.romaniaminor.net/ianua/>]

- NADAL, Josep M., MONREAL, Pilar; PERERA, Santiago (2013). «Emotion and linguistic diversity». *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol. 82 (juliol 2013), p. 614-620.
- NEBRIJA, Antonio de (1492): *Gramàtica de la lengua castellana* [edició digital adaptada al castellà actual. URL: <http://www.antoniodenebrija.org/indice.html>]
- NONELL I MAS, Jaume (1898): *Gramàtica de la llengua catalana*. Manresa: Establiment tipogràfic de Sant Josep.
- NÒSTRA DAMA, Cèsar de (1614): *L'histoire et chronique de Provence*. Lió: Simon Rigaud pour la Societé Caldoviene.
- PASTELLS I TABERNER, Andreu= *Lo Fluvioler del Ter* (1868): *Poesías jocosas, satíricas, sérias, morals, y sagradas*. Girona: Imprenta de Pasiá Torres.
- PEREA, M. Pilar (2002): «Flexió verbal regular». Dins SOLÀ, Joan; LLORET, M. Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ-SALDANYA, Manuel (dirs.). *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, v. 1, p. 583-646.
- PERS I RAMONA, Magí (1847). *Gramàtica catalana-castellana*. Barcelona: Imprenta de Anton Berdeguer.
- PETTIT I AGUILAR, Joan (1796-1829): *Gramàtica catalana: Edició i estudi a cura de Jordi Ginebra*. Barcelona: IEC, 1998.
- PETRARCA, Francesco (1786): *Le rime di Francesco Petrarca*, 2 v. Orleans: Nella stamperia di C.A.I. Jacob.
- PEYTAVÍ DEIXONA, Joan (2003): «Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya Nord moderna». *Llengua i literatura*, 14, p. 361-370.
- PONS I CARDONA, Joaquim (1804): *Principis de lectura menorquina*. Maó: Vidua de Fàbregues.
- PRATS, Modest (1995): «La llengua catalana al segle XVIII. Possibles pautes d'estudi». Dins BALSALOBRE, Pep; GRATACÓS, Joan. *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, 15-74. [Reprduït a *Engrunes i retalls...*]
- PRATS, Modest (2009): *Engrunes i retalls: Escrits de llengua i de cultura catalanes*. Edició a cura de Francesc Feliu. Girona: CCG Edicions.
- PUIG USTRELL, Pere (2006): «Els documents notariais i la recerca. Orígens de l'Arxiu Històric de Terrassa.» *Terme*, 21.
- PUIG USTRELL, Pere; SANLLEHÍ I UBACH, Josep (1984): *Catàleg de l'arxiu notarial de Terrassa*. Barcelona: Fundació Noguera.
- PUIGGARÍ, Pere (1852): *Grammaire catalane-française, a l'usage des Français*. Perpinyà: Jean-Batpiste Alzine.
- PUIGBLANCH, Antoni (1825): *Observaciones sobre la lengua catalana*. Edició de MIQUEL I VERGÉS, Josep M. Dins *La filologia catalana en el període de la decadència*. Barcelona: Editorial Crítica, 1989, p. 163-172.

- RAFANELL, August (2000): *El català modern*. Barcelona: Empúries.
- RAGON, Baltasar (1950?): *Els carrers de Terrassa l'any 1900*. Terrassa: Imp. Joan Morral.
- RAGON, Baltasar (1952?): *Una cosa cada dia (Efemèrides terrassenques)*. Terrassa: Imp. Joan Morral.
- RAGON, Baltasar (1955?): *Terrassa en el segle XIX*. Terrassa: Imp. Joan Morral.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1771): *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Joachin de Ibarra (1a ed.).
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1796): *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Joachin de Ibarra (4a ed.).
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1824): *Gramática de la lengua castellana. Nueva edición corregida y aumentada*. Bordeus: Inpremta Lawalle joven (5e ed.?).
- RECASENS, Daniel (1993): *Fonètica i fonologia*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- RESTAUT, Pierre (1730): *Pincipes généraux et raisonnés de la grammaire françoise*. París. [Cito a partir de l'edició 7a edició revisada i corregida per l'autor. París: Chez La veuve Lottin, J. H. Buttard; Jean Desaint et Charles Saillant,1755].
- RICO, Albert; SOLÀ, Joan (1995): *Gramàtica i lexicografies catalanes: Síntesi històrica*. València: Universitat de València.
- RIGAU OLIVER, Gemma (2005): «El quantificador focal *pla* : Un estudi de sintaxi dialectal». *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*. 36, València, p. 25-54.
- RIGAU OLIVER, Gemma (2012): «Mirative and Focusing Uses of the Catalan Particle 'pla'». Dins BRUGÉ, L., CARDINALETTI, A., GIUSTI, G., MUNARO, N. i POLETTI, C. (eds) *Functional Heads*. Oxford/New York: Oxford University Press, p. 92-102.
- ROS, Carlos (1732): *Práctica de orthographía para los dos idiomas castellano y valenciano*. València: Heredero de Vicente Cabrera-
- ROS, Carlos (1736): *Tractat de adages y refranys valencians y practica pera escriure la lengua valenciana*. València: Josep Garcia.
- ROS, Carlos (1764): *Diccionario valenciano-castellano*. València: Cosme Granja.
- ROS, Carlos (1752): *Qualidades y blasones de la lengua valenciana*. València: Oficina de Joseph Estevan Dolz.
- ROSSELLÓ, Joana (2002): «El SV, I: Verbs i arguments verbals». Dins SOLÀ, Joan; LLORET, Rosa; MASCARÓ, Joan, PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani, volum 2, Sintaxi (1-16)*. Barcelona: Empúries, p. 1857-1949.
- ROSSICH, Albert (1995): «Una qüestió d'història de la llengua catalana: el reconeixement de la vocal neutra». Dins BALSALOBRE, Pep; GRATACÓS, Joan (ed.). *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema. p. 119-200.
- ROSSICH, Albert (1999): «El nom de les lletres». *Caplletra* 27 (Tardor 1999), p. 65-86.

- ROSSICH, Albert (2006): «El model ortològic del català modern». Dins FERRANDO, Antoni; NICOLÀS, Miquel (ed.). *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 125-153.
- ROSSICH, Albert (2011): «L'ortoèpia catalana segons Milà». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, 2011.
- ROSSICH, Albert (2013): «Els papers de la Societat Pírica. Una troballa il·luminadora». *Avenç*, juny, p 25-35.
- ROSSICH, Albert; RAFANELL, August (1998): «Oralitat, escriptura, ortologia». Dins MAS I VIVES, Joan; MIRALLES I MONTSERRAT, Joan; ROSSELLÓ BOVER, Pere (eds.). *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalane s. Palma, 8-12 de setembre de 1998 [=1997]*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l' Abadia de Montserrat, p. 283-285.
- SALA I SAGALÉS, Bartomeu (1889): *Gramática catalana*. Barcelona: Tipografia de Fernando Aymerich.
- SALAZAR, Ambrosio de (1614): *Espexo general de la gramática en diálogos, para saber la natural y perfecta pronunciaci6n de la lengua castellana . Mirroir general de la gramire en dialogues, pour sçavoir la naturelle et parfaite prononciation de la langue espagnole*. Rouen: Adrien Morront.
- SEGARRA, Mila (1985a): *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- SEGARRA, Mila (1985b): *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana.
- SEGARRA, Mila (1987): «Introducció». Dins BALLOT I TORRES, Josep Pau. *Gramatica y apología de la lengua cathalana* [impressió facsímil] Barcelona: Alta Fulla, p. 5-62.
- SOLÀ, Joan (1987): *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- SOLÀ, Joan; LLORET, Rosa; MASCARÓ, Joan, PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.) (2002): *Gramàtica del català contemporani*, 3 vols. Barcelona: Empúries
- SOLÉ I COT, Sebastià (1982): «La llengua dels documents notariais en el període de la Decadència». *Recerques*, 12, p. 39-56.
- SOLÉ I COT, Sebastià (2003): «Més sobre la llengua dels documents notariais. Recensió i anotacions a l'article de Rosa Congost "La llengua dels notaris. Notes sobre l'ús social del català (i del castellà) a la Girona de mitjana segle XIX", i consideracions sobre els efectes de la política i la legislació en els usos lingüístics.» *Revista de Llengua i Dret*, n. 40, p. 291-302.
- SOLER, Juli (1958): *Gramática de la lengua menorquina*. Mahó: Impr. Juan Fábregues.
- SOLER, Frederic [Serafí PITARRA] (1867): *Singlots poétichs*. Barcelona: López editor.

- SOLER I PALET, Josep (1891): «Galeria de tarrasenses ilustres: D. Pablo Cardellach y Busquets». *Boletín del Ateneo Tarrasense*, 30 de setiembre de 1891, p. 1-3.
- SOLER I PALET, Josep (1891): «Galeria de tarrasenses ilustres: D. Nemesio Cardellach y Busquets». *Boletín del Ateneo Tarrasense*, 30 de setiembre de 1891, p. 2-3.
- SOLER I PALET, Josep (1900): *Cent biografies terrassenques*. Barcelona: Estampa «La Catalana» de J. Puigventós
- TORRA, Pere (1640): *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum, ab pbrasium*. Barcelona, Llibreria d'Antoni Lacavalleria.
- TORRES AMAT, Fèlix (1836): *Memorias para aydar a formar un diccionario crítico de les escritores catalanes*. Barcelona: Imprenta de J. Verdaguer. [facsimil editat per Curial, Barcelona-Sueca, 1973]
- TORRES ELIAS, Jaume (1992): «Gremio, familia y cambio económico. Pelaires y tejedores en Igualada, 1695-1765.» *Revista de Historia Industrial*, n. 2, p. 11-30.
- TLFi=Trésor de la Langue Française Informatisé, Corpus basat en el diccionari *Trésor de la langue française*, dirigit per Paul Imbs i Bernard Quemada. La versió informatitzada depèn del centre Atilf, de la Université de Lorraine URL: <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>
- TUBAU, Susanna; ESPINAL, Teresa (2012) «Doble negació dins l'oració simple en català», *Estudis Romànics*, 34, p. 145-164.
- TUSON VALLS, Jesús (1982): *Aproximación a la historia de la lingüística*. Barcelona: Teide.
- ULLASTRE, Josep (1743): *Grammatica cathalana: Estudi i edició crítica a cura de Montserrat Anguera*. Barcelona: Bibliograf, 1980.
- VALLET DE GOYTISOLO, Juan B. (2008): «La escuela jurídica catalana del siglo XIX». *Ius Fugit*, 15, 2007-2008, p. 513 -536.
- VALLS SALADA, Judit (2009): *Ramon Martí d'Eixalà: Un exponent de l'escola jurídica catalana del segle XIX*. Tesi doctoral de la Universitat de Girona dirigida per José María Pérez Collados.
- WAILLY, Noël-François de (1754): *Grammaire française, ou la minère dont les pesronnes polies et les bons auteurs ont coutume de paler et d'écrire*. París: Debure l'Ainé [Cito a partir de l'edició 6a edició *Principes généraux et particuliers de la langue française*. Paris: Chez J. Barbou, 1772].
- VÀRVARO, Alberto (1988 [1968]). *Historia, problemas y métodos de la lingüística románica*. Trad. de Anna Maria Mussos. Barcelona: Sirmio. [Primera edició italiana a Liguori editore, amb el títol *Storia, prombli e metodi della linguistica romanza*]
- VILA, Pep (2004): «La impremta en català a Perpinyà durant la primera meitat del segle XIX». Dans *Imprimerie, édition et presse dans la première moitié du XIXe siècle*. Perpinyà: L'Olivier, p. 141-166.

7. Annexos documentals

7.1. Dedicatòria de la traducció de *Las heroínas*

Dedicatòria posada, a manera de pròleg, en l'inici del manuscrit de *Las Heroínas*, una traducció castellana de Pau Cardellach de l'obra homònima d'Ovidi —sobre aquesta obra, vegeu el que s'explica a l'apartat 2.2 de la tesi. El manuscrit, del qual no es coneix la data ni la procedència, es conserva a la Biblioteca del Monestir de Montserrat. La dedicatòria ocupa les pàgines de la 1 a la 6.

DEDICATORIA

Al señor Pablo Galí, doctor en ambos derechos.

Señor,

¿A quién mejor que a usted, cuya acreditada ciencia en la ilustre carrera de la abogacía es el lustre y honor de la clara estirpe de Galí y del suelo tarraseno, podía yo ofrecer ésta mi traducción en verso libre español de los desgraciados amores de las más célebres heroínas de la antigüedad, que nos trazó la facunda pluma del más amante de los amantes P[ublio] Ovidio Nasón? Usted, pues, animado de aquellos nobles sentimientos que inspira a un pecho leal la ilustración y el patriotismo, incluyó a los que solamente lo pueden todo conmigo que dedicara yo los cortos ratos que mis precisas obligaciones me dejaban libres para un inocente desahogo

y diversión en el ameno ejercicio de mi musa juvenil; si por dicha mía llegaba en sus manos algún parto de mi ingenio, me honraba usted siempre con su aprobación y elogio; e instando en la viva pretensión de sus deseos hizo que, movido yo de sus gratas insinuaciones e incitado de mi natural inclinación al delicioso estudio de la poesía, concibiera la árdua empresa de ensayar por primera vez mi tierno númen en la interpretación de las elocuentes epístolas heroínas del vate sulmonense.

A un tiempo mismo, doble satisfacción ha colmado mis anhelos y mis halagüeñas esperanzas. He concluido felizmente mis laboriosos ensayos y usted, como otro mecenas, ha tendido a ellos con mano bienhechora una generosa protección. A este brillante rasgo de su bondadoso corazón, a esta honrosa muestra de su decidido amor a las letras, no solamente yo sino, a mi ver, también todos los amantes de ambos sexos y condiciones, rendirán el dulce homenaje de una eterna gratitud, porque satisfactorios sin duda son los frutos que puede cada cual sacar de la lección de estas epístolas, que les ofrecen cabales modelos en donde, como en un espejo, se miren sin cesar para propio desengaño en el peligroso negocio del amor.

Las esposas, pues, aprenderán en la leyenda del incontrastable amor conyugal de Penélope no dejarse alucinar jamás de las solícitas pretenciones de mil adúlteros villanos, que debajo las frías cenizas de la adulación y la amistad ocultan el engañoso fuego de la perversidad y la seducción. Aprenderán en Laodamia conservar siempre a sus maridos un sincero y entrañable amor, y preferir antes la muerte que sobrevivirle espuesta a los fatales riesgos de ver profanada su castidad como Dido experimentó, muerto su querido Siqueo. Y aprenderán por fin no ser ligeras e incautas como la peregrina Helena, cuya brillante hermosura obscureció todo el esplendor troyano y redujo a pavesas su colosal poder, dejándose embaucar y arrastrar de las magníficas promesas de un adúltero extranjero.

Las doncellas, empero, hallarán en ellas una lección de aviso y escarmiento para no ser fáciles como Ariadne; ciegas, locas e imprudentes como Safo; y crédulas a las seductivas pero aparentes prendas y grandezas que les pondere la diestra lengua de un pasajero o de un galán impostor como la desdichada Filis, la infeliz Hipsípila y Medea, la infausta Dido y la malhadada Deyanira. A la vista del lastimoso infortunio de Hipodamia y Hermione, se complacerán en los honestos propósitos de resistir valerosamente a las sugerencias de un seductor que intentare destinarlas para víctimas de un robo desventurado. Engréidas de emulación con el loable modelo de Hero y Cídippe, rivalizarán por corresponder fina i constantemente a los cuidados, desvelos, afanes, trabajos y servicios de los adorados idolillos de su corazón, y evitarán el quebrantamiento de sus promesas, de su fe y juramentos, temiendo del cielo los funestos castigos que arrebataron a la tímida Cídippe al borde del sepulcro. Y ¿cual de las doncellas en cuyo corazón conserve algún ascendiente la honestidad y el honor no se llenará de rubor e indignación a la lectura de una incestuosa Cánace y de una impúdica Fedra, que con ímprobos artes e impuros raciocinios se empeñó, bien que con vano conato, a pervertir el casto corazón de un inocente joven y ajar el cándido lirio de su preciosa virginidad?

No creo vana, señor, no, esta esperanza que con agradables ilusiones recrea ahora mi imaginación. Ya me parece que veo también a los jóvenes inespertos cerrar los ojos a los adulterinos atavíos de un puñado de vanas mugeres que se prestan venales a su encuentro, y no dar oídos, como Hipólito, a sus infames y vergonzosas solicitaciones. Ya me parece observar al deleitoso coro de los amantes, a esa dulce porción de la sociedad que, llevados de un justo odio a la perfidia e ingratitud de Demofonte y Jasón, de Paris i Teseo, aman a sus bellas niñas con el heroico valor y constancia de Orestes y Leandro, que se dedignan conseguir su supirada mano con la dolosa manzana de Aconcio, y que se ponen en camino de huir los escesos de su amorosa pasión, a quienes sigue siempre alguna fatalidad, y los escollos contra quienes han estrellado y naufragado tantos vasallos del vendado rapazuelo.

Mas a los fieles hijos de Marte, a esos dignos españoles que como usted empuñan con triunfante valor el acero en la defensa de las justas libertades de nuestra cara patria y del legítimo trono de nuestra adorada reina doña Isabel II, a quien somos deudores todos de nuestros honores, de nuestra gloria, de nuestros bienes, de nuestra felicidad, de nuestra misma vida, ¡cuál me los figuro competir a porfía por imitar con loa mayor en el esclarecido Ulises, en el denodado Aquiles, en el intrépido Protesilas y en otros mil que ofrece la leyenda de estas epístolas, el generoso desprendimiento de sus gustos y placeres, de sus esposas, de sus hijos y de su vida, para vengar la Grecia de sus afrentas y salvarla de los peligros de discordia y rebelión, de esterminio y desolación a que el aciago robo de su hermosa Helena amenazara precipitarla!

Dulce es, señor, repetirlo; dulce. Estos nuevos incentivos de firme adhesión, de heroica decisión y de acendrada lealtad a la justa causa de Isabel, ¿a quién deberá de agradecerlos la juventud toda sino a usted?, ¿a quién estos plausibles dechados del más fino y verdadero amor sino a usted?, ¿a quién estos raros modelos de constancia y fidelidad sino a usted?, ¿a quién estos odiosos ejemplos del mísero fin que tuvieron tantas incautas amantes, tantos perjuros e ingratos huéspedes sino usted? Sin duda que sin sus agradecidos estímulos no los hubiera yo trabajado o sin su protectora mano no hubieran ellos visto la luz.

Sólo pues resta de la benéfica acogida que da usted a mis primeros poéticos trabajos que usted, ya que alentó mi ánimo a su composición, llene por fin mis concebidas esperanzas de poder ser con ellos útil a la española juventud. Así acrecentará en mí los motivos de amor y gratitud, y hará que se levante a viva llama de emulación para mayores tareas la que solo es centella en el corazón de su más atento y afecto servidor,

P[ablo] Cardellach y Busquets

7.2. Article al *Diario de Barcelona* (1835)

Treball publicat, en dues entregues, al *Diario de Barcelona* (27 de juliol i 9 de setembre de 1835), amb el títol de *Literatura catalana*. És un text de caràcter divulgatiu, que sembla que parteix dels materials que havia de publicar l'any següent Fèlix Torres i Amat en el seu diccionari d'escriptors catalans. S'hi parla de la literatura catalana medieval, però també de la formació de la llengua catalana, de les seves antigues denominacions, etc.

LITERATURA CATALANA

Artículo primero (p. 1658-1660)

Cuando en algunos números de este periódico hemos visto poco hace renovados con placer los antiguos y muy celebrados tonos de la musa catalana, no parece inoportuno hacer alguna indicación sobre el primitivo estado en nuestra provincia del arte bellísimo de la imaginación y del canto, y del decoro, anhelo y progresos con que era cultivada la ciencia encantadora de las musas en este país cuando una gran parte de la Europa estaba aún sumida en la ignorancia o en la barbarie. Nuestro objeto no tanto es halagar la curiosidad del patriotismo con la publicación de esas noticias como estimular la erudición de otros para que las den mayor extensión, las aumenten, y sacudan el polvo a inmensos manuscritos olvidados y no conocidos, con mengua de la opinión literaria de Cataluña, que le niegan sin fundamento algunos de sus adversarios por espíritu de provincialismo.

Muy honrada estuvo en Cataluña la poesía vulgar durante la edad media, así como en la Francia meridional y en el norte de Italia. La protección y el favor de que disfrutó por el espacio de cerca un siglo y medio en la corte de los condes de Provenza y en la Casa de Barcelona, desde el principio del siglo XII, y después en la de los reyes de Aragón, sus sucesores, no pudieron menos que estender su gusto hasta la otra parte de los Pirineos. Si hemos de atenernos a la opinión de algunos autores, y en especial a lo que dicen los sabios italianos Fontanini y Quadrio, los provenzales recibieron de los catalanes el arte de versificar y la cultura del lenguaje. Es, a lo menos, muy cierto que los poetas catalanes tuvieron en sus príncipes no solo benéficos protectores, sino aun émulos de su gloria.

Por tales deben ser contados el conde Ramon de Berenguer V de Provenza y su esposa Beatriz de Savoya, los reyes de Aragón Alonso II, Pedro II, Jayme I y Pedro III, el infante Federico, que fue rey de Sicilia. Los señores subalternos siguieron el ejemplo de sus soberanos, y esta noble rivalidad produjo una multitud de trovadores de alta gerarquía: Hugo de Mataplana; Guillermo, vizconde de Berga; Gerardo de Cabrera; Pons Hugo III, conde de Ampurias;

Cerverí de Girona, Guillermo de Mur; Manuel de Escas, etc., sin contar Guillermo de Cavestany, Berenguer de Palasol, Pons de Ortafã y otros magnates del condado de Rosellón, entonces unido con Cataluña a una misma corona.

Las largas y sangrientas guerras que en el siglo XIII desolaron la Occitania hicieron callar en este desgraciado país los cantos de los trovadores, substituyéndoles la decadencia del idioma y del arte de versificar. Pero prescindiendo de las relaciones que en aquel entonces tuviesen sobre el particular los pueblos pirenaicos, no se extendió a Cataluña esta revolución en el lenguaje, pues según la observación del señor. Raynouard, de todos los idiomas nacidos de la lengua romana primitiva, que era la de los trovadores, el catalán es el que más se le acerca. La lengua catalana, añade este sabio académico, es desde mucho tiempo una lengua fija, tiene sus gramáticas y diccionarios, impresos un número considerable de libros catalanes y existen manuscritos en un número mucho mayor. En otro número hablaremos del precioso proyecto que se está poniendo en planta para probar prácticamente esta verdad, desconocida no sólo de muchos extranjeros a nuestra provincia, sino de varios de sus naturales.

En cuanto a la poesía, lejos de decaer como en la lengua de Oc, hizo en esta época más progresos en los países en que reinaba la lengua catalana, y se conservó su gusto hasta principios del siglo XVII. En el XIII precisamente florecieron la mayor parte de los trovadores que hemos enumerado, a los cuales pueden añadirse Montaner, Arnau, Mola, Pablo de Bellviure, Juan de Martorell, los cavalleros valencianos mossén Jordi y mossén Febrer, y el mallorquín Lull. En estas mismas épocas aparecieron las poéticas de Berenguer de Noya, del benedictino Godofredo de Foixá, de Raimundo Vidal de Besalú, etc.

Bajo el reinado de Juan I, que empezó en 1387, la poesía vulgar cultivada generalmente en el Reino de Aragón llegó a su más alto grado de perfección. Era, según la expresión del historiador Zurita, un distinguido ejercicio de la nobleza, en el cual se hicieron célebres, escribiendo en lengua lemosina, los más brillantes de entre los caballeros de Rosellón y Ampurdán. Añade el citado autor, siguiendo al célebre Enrique de Villena, que a la sazón vivía, que el rey de Aragón envió una embajada solemne al de Francia para pedirle los más hábiles profesores de poesía, con el objeto de instalar en su país, como en efecto lo verificó, una escuela en grande de la *gaya ciencia* —o del gayo saber— a semejanza de la que la célebre Clemencia Isaura había instituido en Tolosa. Este mismo Enrique de Villena escribía en este tiempo un discurso sobre el arte de trovar, o del trovador. En 1413, Fernando I, rey de Aragón, asignó al Consistorio del Gayo Saber de Barcelona una renta anual de 40 florines de oro sobre el tesoro real para la compra de las joyas que debían darse en premio a los trovadores victoriosos de los Juegos Floreales. El acta de fundación de este premio se halla a la frene de un antiguo cancionero.

Los españoles han llamado *lemosina* la lengua romana primitiva. Es sabido que tenía también el nombre de provenzal, cuyo nombre le venía de que era el idioma no sólo de la Provenza propiamente dicha, sino de la antigua Provincia romana, que comprende toda la parte del mediodía de la Francia actual.

Los Juegos Floreales de Barcelona se celebraban, como lo indican algunas notas, ya en el convento de franciscanos, ya en el coro del antiguo monasterio de Valldonsella, entonces extramuros de la ciudad. Celebrábanse con la mayor pompa y aparato, con lucidísima concurrencia, y hasta llegaban a repartirse laureles entre los vencedores.

Épocas, por cierto, felices en las que los juegos de las musas formaban la ambición de los caballeros, ocupaban la atención del pueblo y hacían repartir lauros pacíficos que no costaban lágrimas ni sangre! La inteligencia humana, es verdad, había hecho menos progresos, pero dominaban con más hermoso imperio el sentimiento y la imaginación. La diplomacia estaba reducida a un corto círculo, las naciones no habían ostentado su poder, mas en cambio de esta civilización complicada y ambiciosa, las bellas letras eran más amadas de los hombres, y los muelles cantos del amor daban la inmortalidad.

Artículo segundo (p. 2019-2021)

Una preocupación muy extendida ha descreditado el habla catalana, una ignorancia presumida y orgullosa la ha condenado como a bárbara y despreciable, y no faltan hijos de nuestra misma patria que la desdeñan, sin ser capaces de conocer ni su origen, ni su historia, ni su naturaleza. Desacreditada la lengua que floreció por más de cuatro siglos, dominó en las cortes del mediodía de Europa y con la cual se verificó en gran parte el restablecimiento de las letras en la Península, es consecuente el descrédito de la literatura de los antiguos catalanes, y los modernos aparecemos como unos hombres salidos de la barbarie, a quienes la unión con otras coronas y el impulso general del siglo ha dado algún grado de ilustración por lo que toca al conocimiento de las letras.

Aunque algunos críticos extranjeros del siglo pasado, en especial italianos y franceses, pensaron ensalzar la gloria de su país deprimiendo nuestra primitiva cultura, no han faltado otros a quienes la verdad histórica ha forzado a ser imparciales y reconocer en el genio de los autores de la antigua Provenza el precioso modelo que supo producir en la culta Italia y aun en el resto de España bellísimas copias, que quedaron después como distinguidos originales.

En cuanto al habla usada en Cataluña, algunos autores catalanes del siglo XV han asegurado, y compiladores de diversos países han repetido tal vez sin bastante examen, que Cataluña debe su nombre y su idioma a una porción de españoles refugiados, de alemanes y francos que en el siglo VIII, bajo las órdenes de Otger Catalón o Gotlant y de nueve varones, vinieron de la Aquitania para combatir con los sarracenos de las alturas de los Pirineos orientales. Dicen que estos libertadores tenían el nombre de catalanes, y su lengua se llamaba lemosina, porque salieron de los Campos Cataláunicos situados, según nos cuentan, en el Lemosín.

Los autores franceses, que no hallan en su historia de los tiempos de Carlos Martel, Pipino y Carlomagno el nombre de Otger ni la irrupción de los pueblos catalaunos, han calificado de

patraña absurda la venida de aquel príncipe o capitán a esta parte de la antigua España Citerior, apoyándose además en los juiciosos críticos que la han refutado, como Gerónimo Pablo, de Barcelona, Antonio Agustín, arzobispo de Tarragona, Zurita y Maria[na]. Honofre Menescal, que escribió a fines del siglo XVI, asegura con certeza que el language catalán se llamaba antiguamente lemosín porque así lo hablaban los lemosines, pero duda del origen verdadero de estos pueblos. A la misma opinión parece se inclina Gerónimo de Corbera, haciendo derivar el nombre de Cataluña de los catos y alanos, pueblos que según algunos historiadores dieron nombre a esta parte de España, como los vándalos le dieron a Andalucía, o, dándole mayor antigüedad, de un pueblo llamado catalón, del que hace mención Plutarco en la *Vida de Sertorio*, así como Cornelio Tácito nos hablaba de los catos en su libro de las costumbres de los alemanes.

Así pues, queda a merced de ingeniosas conjeturas el verdadero origen de este language, que se pierde en la noche de los tiempos, nacido de la corrupción de la lengua romana que había reemplazado del todo el celtiberiano y el céltico. Y dejando por no muy importante esta investigación, bien que curiosa, por enlazarse en nuestras antiguas historias, diremos con un sensato crítico que el catalán, como todos los demás idiomas contemporáneos, sólo puede atribuirse a principios de analogía, de eufonía, de lógica y de un cierto instinto regulador inspirado al hombre por la naturaleza en la formación y perfeccionamiento de todas las lenguas que sustituyeron al latín.

Podrá parecer atrevida paradoja, o exceso de orgullo patrio, el aventurar que los poetas italianos tomaron por modelos a los trovadores cisalpinos, y que el genio ensayaba en este feliz contorno de la Hesperia aquellos rasgos que debían servir de norma a los cantores del Tívoli y a los sucesores de Horacio. Sin embargo, vemos con admiración que el amante de Laura, cuyos cantos dieron a su amada la inmortalidad, bebió en las obras de mossén Jordi, y supo repetir cien años después lo que aquel había dicho. Baste por prueba la siguiente cita. Léese en el Petrarca, sonetos 104 y 102:

Pace non trovo, e non ho da far guerra...
E volo sopra'l ciel e giaccio in terra...
E nulla stringo, e tutto'l mondo abbraccio...
Ed ho in odio me stesso, ed amo altrui...
Se amar non è, che dunque è quel ch'io sento?...

Mossén Jordi había dicho:

E no he pau, e no tinch qui'm guarreig...
Vol sobre'l cel, e non movi de terra...
E non estrench res, e tot el món abràs...
Hoy he de mi, e vull altri gran bé...
Si no amor, dons açò què serà?...

V. [Pere Antoni] Beuter, historiador, en la epístola dedicatoria de su *Crónica general de España*, explica como pudo conocer el Petrarca las poesías de mossén Jordi.

Después aún de los cuatro siglos en que florecieron los poetas provenzales, no dejó de ser Cataluña la patria de ilustres genios. Dejaremos de mentar una porción asombrosa de escritores recomendables en todas materias, y también en literatura, para reservar entera esta gloria al *Diccionario de autores catalanes* que está ya en prensa y que desmentirá prácticamente la calúmnia de que el suelo catalán haya sido menos fecundo en ingenio que el resto de España. Mentaremos tan sólo el nombre del barcelonés Boscán, a quien debe la poesía misma de Castilla, por haber adaptado a su idioma el bellísimo numen italiano a que su contemporáneo Garcilaso dió después la gracia y naturalidad en «el dulce lamentar de dos pastores». Boscán, pues, figura al lado de Garcilaso, y García al lado de Quevedo y Lope de Vega.

Pablo Cardellach

7.3. Sol·licitud i informe de Fèlix M. Falguera (1858)

Sol·licitud d'informe a la Universitat de Barcelona (1858) i informe subsegüent del catedràtic Fèlix Maria Falguera sobre la trajectòria i els mèrits acadèmics de Pau Cardellach i Busquets, amb anotacions sobre les diligències efectuades per la universitat al respecte. La finalitat de l'informe era probablement la formalització del nomenament de Pau Cardellach com a notari —document que es transcriu en l'annex següent. Tant la sol·licitud com l'informe són autògrafs dels respectius autors, van signats, i es troben en un full amb segell oficial guardat a l'Arxiu de la Universitat de Barcelona; l'informe comença al marge del *recto* i ocupa pràcticament tot el *verso*. Les altres anotacions són al marge (el rector) i al final (el secretari) del mateix full; sorprèn una mica la distància temporal entre l'emissió de l'informe i la del certificat.

1. Sol·licitud (4-I-1858)

Muy Ilustre Señor.

Don Pablo Cardellach y Busquets, natural de la villa de Tarrasa, vecino de esta ciudad, a vuestra señoría espone que, para ciertos fines a él muy útiles y convenientes, necesita acreditar el concepto de aptitud para el ejercicio de la notaría que hubiere formado del esponente el catedrático de la facultad; la circunstancia de haber redactado un periódico semanal de notaría desde primero de Febrero de mil ochocientos cuarenta y seis a seis de Febrero de mil ochocientos cuarenta y ocho; la de haber substituido la cátedra de Notaría; y la de haberse adoptado por testo en la asignatura del segundo año, hasta la publicación de la ley de enjuiciamiento civil, una obrita del esponente.

Por tanto, a vuestra señoría suplica se digne prevenir al ilustre catedrático de Notaría, don Félix Maria Falguera, a quien compete, se sirva informar acerca los extremos que abraza la presente solicitud, emitiendo en todo el juicio peculiar de su ilustración y esperiencia, y que por el señor secretario de la universidad se le libre de ello el correspondiente testimonio. Que así lo espera de la rectitud de vuestra señoría,

Pablo Cardellach

Barcelona, 4 de Enero de 1858

2. Informe (8-I-1858)

Don Pablo Cardellach y Busquets, acerca de cuyas calidades y méritos contraídos en su carrera se sirve vuestra señoría pedirme informes, es uno de los discípulos más beneméritos que han salido de las clases de Notaría. En los catorce años que llevo de enseñanza, dos jóvenes cursantes han dado pruebas positivas de hallarse en una altura de conocimientos inmensamente superior a los demás; uno de ellos es don Pablo Cardellach y Busquets.

Esta superioridad de conocimientos, debida a una aplicación extraordinaria, talento privilegiado y fecunda imaginación, hizo que don Pablo Cardellach brillase en la clase de Notaría no sólo por lo acertado de sus propuestas sino por la profundidad en desenvolver las altas cuestiones filosóficas en que abunda el derecho y la ciencia especial que del mismo deriva, la Notaría. Habiéndole nombrado durante el primer año de su carrera para defender en una academia pública un punto relativo al contrato enfiteútico, sostuvo con valentía y con invencible lógica una proposición contraria a la opinión sentada por uno de nuestros más reputados jurisconsultos, don Pedro Nolasco Vives, en su obra de la traducción de las *Constituciones de Cataluña*. También argumentó con fácil improvisación y notable acierto en otra academia pública celebrada en el curso literario de 1845 a 46, segundo de la carrera de dicho individuo, siendo de advertir que el acto a que aludo no admitía preparación, porque el contrato sobre el cual debían versar la defensa y los argumentos se sacaba por suerte delante de la concurrencia.

Cursava todavía don Pablo Cardellach el segundo año de su carrera cuando algunos alumnos pertenecientes al mismo concibieron la idea de publicar un periódico semanal de notaría. Este pensamiento se realizó al instante: salió a la luz *La fe pública*, ocupando dignamente la atención de la clase desde Febrero de 1846 hasta igual mes de 1848. Don Pablo Cardellach formó parte de su redacción, y los artículos luminosos que escribió sobre materias propias del notariado probaron que unía a la solidez de conocimientos un estilo fácil, castizo, brillante y enérgico, y le valieron la reputación de excelente escritor público y notable en la especialidad de la ciencia de Notaría.

Por todas estas circunstancias, el señor don Joaquín Romaguera, digno regente que fue de esta Audiencia territorial, le nombró para sustituirme en el segundo año de Notaría durante mis ausencias y enfermedades, cuyo cometido llenó por espacio de dos años asistiendo varios días a la clase en dicha calidad de sustituto.

En 1846 publicó una obrita de *Sustanciación de juicios* en compendio que, por ser elemental y propia para la enseñanza del segundo curso de Notaría, adopté por texto, y ha seguido sirviendo de tal hasta la publicación de la Ley de enjuiciamiento civil.

Con mérito de todos estos antecedentes, y reuniendo don Pablo Cardellach a sus muchos conocimientos un talento superior, fácil improvisación y buen language, le conceptúo no sólo

uno de los sujetos más aptos para ejercer hábilmente la profesión de notaría, sino también dotado de las calidades necesarias para desempeñar brillantemente el profesorado de esta ciencia especial.

Es cuanto puedo informar a vuestra señoría en virtud de su superior decreto de 4 del corriente.

Barcelona, 8 de Enero de 1858.

Félix María Falguera

3. Diligències (setembre-desembre de 1858)

4 Septiembre 1858. Informó el señor catedrático de Notaría acerca los extremos que alegó el recurrente, y con lo que se resulta librese por secretario el certificado que pide el implicado.
El Rector.

En 9 Diciembre se espidió el certificado.
Secretario

7.4. Nomenament notarial (1858)

Es trascriu el nomenament reial de Pau Cardellach com a notari de Tarrassa seguint la còpia manuscrita feta per ell mateix, amb data de 1862, que es guarda en el seu expedient personal dipositat en el Col·legi de Notaris de Barcelona.

Doña Isabel Segunda, por la gracia de Dios y de la Constitución de la monarquía española, reyna de las Españas, por cuanto deseando que constara en los archivos notariales de la nación la venturosa época del fausto nacimiento de mi muy caro y amado hijo, el Príncipe de Asturias don Alfonso Francisco, a quien Dios prospere, tuve a bien mandar por mi real resolución de veintitrés de Diciembre próximo pasado que en cada Audiencia se convocase a concurso de oposición para proveer tres escribanías numerarias, o escribanías notarias del estado, con el fin de proporcionar en dichos autos a las personas de honradez y de inteligencia, campo donde mostrasen sus buenas cualidades.

Y por cuanto vos, don Pablo Cardellach y Busquets, merecisteis por vuestro saber y por los informes acerca de vuestra religiosidad, amor a mi trono constitucional, madurez de juicio y buenas costumbres, que la Sala de Gobierno de la Audiencia de Barcelona os propusiera, entre otras personas dignas, como digno de que se os confriese el noble oficio de escribano de Falset, por tanto tuve a bien, por mi real resolución de diez y nueve de Febrero último, y a propuesta del ministro de Gracia y Justicia, elegir y nombrar a vos, don Pablo Cardellach y Busquets, para que sirvierais vitaliciamente la mencionada escribanía, confiando en que cumpliríais siempre con las estrechas obligaciones que Dios y las leyes os encargan desde el momento en que recibisteis la dicha merced y avisandoos del inevitable y justo castigo en caso contrario, que no es de esperar.

Y porque finalmente, por mi nueva resolución de cinco del actual decidí trasladar tal nombramiento a otro igual con residencia en Tarrasa, declaro ser mi real voluntad que vos, el referido Pablo Cardellach y Busquets, desempeñeis la escribanía numeraria de la referida villa de Tarrasa durante los días de vuestra vida y previo el solemne juramento acostumbrado que deberéis prestar personalmente en manos del juez de primera instancia del partido. Y así mando a éste, al ayuntamiento de Tarrasa y a las autoridades, corporaciones y personas a quien corresponda, que os reciban y tengan por tal escribano numerario de la villa de Tarrasa con la antigüedad del día veintiocho de Noviembre de mil ochocientos cincuenta y siete, que fue el del feliz natalicio de mi augusto hijo el señor Príncipe de Asturias, don Alfonso.

También os concedo, para que autoriceis los documentos judiciales con arreglo a las leyes, el uso de un signo tal como éste [hi ha el seu signe notarial], que es el que habeis elegido, y no podreis variar.

Y de la presente Real Cédula se ha de tomar razón en la Dirección General de Contribuciones, la cual espresará haberse satisfecho la media anata señalada y los demás derechos, sin cuya formalidad no tendrá valor alguno.

Dada en Palacio, a doce de Marzo de mil ochocientos cincuenta y ocho. Yo, la Reina.

El ministro de Gracia y Justicia, José Maria Fernández de la Hoz. Sello. Registro.

Tomás Domingo de Hoyos, por el Canciller Mayor. Derechos: cuarenta y tres reales vellón.

Vuestra Magestad nombra a don Pablo Cardellach y Busquets ara que sirva vitaliciamente una escribanía numeraria de la villa de Tarrasa, provincia de Barcelona. Registrado al número 26.711. Dirección General de Contribuciones.

****

Se tomó razón de esta Real Cédula habiendo satisfecho el interesado doscientos reales por la media anata, ciento treinta y dos reales cuarenta y dos céntimos por derechos de expedición, veinte y cuatro por toma de razón y sesenta por los de Cancillería.

Madrid, dieciseis de Marzo de mil ochocientos cincuenta y ocho. Por delegación del señor Director General, Antonio Brabo. Registrado al fol. 14, lib. 26 del *Diversorum* de esta Audiencia de Barcelona, año de 1858.

****

Conforme con su original, que obra en mi poder, de que doy fe. Y para que obre en el archivo del Colegio de Notarios del territorio de esta Audiencia libro este testimonio, que signo y firmo en Tarrasa, a treinta de Agosto de mil ochocientos sesenta y dos. Pablo Cardellach y Busquets [i el signe notarial]

7.5. Polèmica pel banquet al col·legi de notaris de Madrid (1862)

Documents relatius a la polèmica desfermada per l'assistència de Pau Cardellach a un banquet ofert pel col·legi de notaris de Madrid, amb el rerefons de l'aprobació de la Llei estatal del notariat (1862), de la qual Cardellach es manifesta obertament partidari contra l'opinió general dels notaris catalans, que la consideren centralista, massa intervencionista, limitadora de les atribucions del cos, etc. La posterior defensa de la llei, per part de Cardellach, en un article que vol ser conciliador amb els notaris catalans provoca, així mateix la reacció d'alguns notaris madrilenys, que li criticaran que vulgui quedar bé amb tothom. Els detalls d'aquesta polèmica s'expliquen a l'apartat 2.1.3. de la tesi. Els documents, que són reproduïts íntegrament a continuació, van aparèixer publicats en les dues revistes que donaven veu als òrgans col·legiats de Barcelona i de Madrid: *La Notaría* i *Gaceta del Notariado Español*, respectivament.

1. Notícia del banquet de notaris a Madrid (Gaceta del Notariado Español, any XI, n. 34, 24 d'agost de 1862, p. 514-648)

DEMOSTRACIÓN DE LOS NOTARIOS DE MADRID AL NOTARIO CATALÁN SR. CARDELLACH.

El domingo último tuvo efecto un banquete con que varios notarios del Colegio de esta capital y su territorio han querido demostrar su aprecio al ilustrado notario de Cataluña, con residencia en Tarrasa, señor don Pablo Cardellach, autor de la obra que con el título *Jurisprudencia práctica o fórmulas contractuales comentadas* acaba de ver la luz pública, y tuvimos el gusto de anunciar y recomendar a nuestros lectores en el número anterior de la *Gaceta del Notariado*. La circunstancia de ser el señor Cardellach uno de los más distinguidos notarios de Cataluña y esta la primera vez, después de publicada la Ley del notariado, que fraternizaban en el seno de la más franca amistad notarios catalanes y castellanos, dan a dicho acto cierta importancia que no debemos pasar desapercibida ni bajo el aspecto de la conveniencia de la unión del notariado, ni bajo el punto de vista de las opiniones de los notarios de Cataluña dignamente allí representadas por nuestro amigo y compañero el señor Cardellach.

Séanos lícito, antes de ocuparnos de la narración de aquel acto, emitir las observaciones que se agolpan a nuestra mente con este motivo. Desde nuestros primeros trabajos periodísticos, siempre hemos tenido la íntima convicción de que no podría elevarse el notariado a la altura que le corresponde mientras no estuviese fuertemente unido y compacto, no solo por medio de disposiciones generales que no hiciesen distinciones de ningún género entre unos y otros notarios, sino materialmente los notarios entre sí, por medio de una franca y leal amistad. El camino recorrido en este sentido de diez o doce años a esta parte es verdaderamente asombroso, y casi puede asegurarse que la atmósfera está completamente purificada, la clase respira desahogo y, como decíamos en uno de nuestros últimos números, ocupándonos del notable trabajo del honorable notario señor Bugella, de Málaga, van apareciendo los signos del talento y de la resurrección del notariado español. La nueva aurora avanza y la luz de la civilización triunfará, Dios mediante, completísimamente.

Ya lo ven nuestros lectores: apenas pasa un día que no recojamos en las columnas de nuestro periódico alguna obra, algún signo, algún hecho que no venga a justificar el esfuerzo supremo hecho por el notariado español en estos últimos años para reconquistar los fueros que las mismas necesidades sociales tuvieron necesidad de conceder a la nobilísima institución de la fe pública. Ayer por el señor Bugella, hoy por el señor Cardellach, la *Gaceta del Notariado* se felicita nuevamente.

En medio de estas circunstancias, nuestra historia nacional, nuestra legislación y nuestras costumbres habían creado ciertos obstáculos para llegar a conseguir esa unión general del notariado que nosotros apetecíamos y anhelábamos, que no era fácil destruir por otros medios que los del convencimiento y el estudio de las costumbres. El notariado español anterior a la Ley del veinte y ocho de mayo podía dividirse en tres secciones importantes: notariado catalán, notariado aragonés, notariado castellano. No entraremos a la apreciación de cada una de estas tres secciones; no hay para qué. Nuestro objeto está reducido a una sola consideración, y es que la legislación notarial, lo mismo de Cataluña que de Aragón, era infinitamente mejor que la de Castilla; que esto dio margen a crear allí mejores costumbres y mejor opinión del notariado que en las provincias de Castilla, conservándose en aquellas el respeto y la consideración al notariado mientras en estas de Castilla había sido lo contrario, y nada nos cuesta declararlo con nuestra inquebrantable franqueza.

Hace algunos años, sin embargo, que la idea de la reforma notarial comenzó a agitarse y los hombres ilustrados, que vivían mal avenidos con el estado de su clase, sobre el año treinta y cuatro de este siglo, sintiendo los efectos del sacudimiento general que en el orden político y administrativo hizo variar de faz a la nación española, tomaron la noble iniciativa de la reforma notarial, intentada desde entonces una y otra vez hasta que por fortuna vino a sancionarse la Ley de veinte y ocho de mayo último: ley que viene a realizar el bello ideal de todo hombre sensato que piense seriamente en la conveniencia de la unidad notarial, a proclamar el triunfo de la ciencia —la universidad sobre el *vendedor* de la fe pública, la organización sobre el caos y la anarquía—, y el germen fundamental del verdadero orden del notariado, la constitución por que se ha de regir en adelante, la ley sustantiva de donde han de

deducirse las demás disposiciones adjetivas que sean convenientes. En ésta, como en todas las ocasiones en que funciona la inteligencia humana, el público oye decir «la ley es buena, la ley es mala», realizándose aquella gran verdad consignada por uno de nuestros mejores poetas cuando dijo:

Pon lo tuyo en concejo,
y unos dirán que es blanco
y otros que es negro

Sin embargo, la verdad es una, y unos u otros han de estar equivocados: o los que opinan en pro o los que opina en contra de la Ley.

Es verdad que no es cosa fácil ni susceptible a todas las inteligencias comprender la verdad desnuda. Dice un gran filósofo moderno que el pensar bien consiste en conocer la verdad o en dirigir el entendimiento por el camino que conduce a ella. Si deseamos, pues, pensar bien, hemos de procurar conocer la verdad, es decir, la realidad de las cosas o puntos capitales de la Ley, abarcándola toda entera por todos sus lados, por todos sus puntos de vista, en todas sus relaciones políticas y sociales. El perfecto conocimiento de las cosas en el orden científico forma los verdaderos sabios, dice el mismo filósofo; los prudentes, en el orden práctico, para el arreglo de la conducta en los asuntos de la vida; los grandes políticos, en el manejo de los negocios del Estado; pero sin ese perfecto conocimiento no es posible emitir un juicio capaz de convencer a los hombres entendidos sino, por el contrario, de alucinar a los menos competentes llevando el “error” a las inteligencias con la mejor buena fe, partiendo quizá, no de la realidad del todo, sino de una pequeñísima parte de ese todo que puede oscurecer pero no eclipsar la verdad.

Al publicase la Ley del notariado, precisamente, ha tenido que chocar con distintas costumbres, y aunque en todas partes la ley ha sido aplaudida bajo su aspecto fundamental, está ocurriendo una cosa muy natural cuando se sigue el orden de discusión contrario al que aconsejaba el malogrado Balmes, tomando unas cosas por otras, creyendo blancas las vueltas que en realidad son amarillas, como dice aquel celebrado escritor. Tal acontece con el artículo 25 de la Ley del notariado, que podemos decir ha sido la causa de la oposición que algunos notarios de Catalunya han mostrado a la prensa, dejándose llevar de un exceso de susceptibilidad hasta el punto de creerse ofendidos en su dignidad y en su decoro, con la obligación que a todos se nos ha impuesto de dar fe de la lectura de las escrituras a las partes.

Nosotros, sin embargo, después de haber oído al señor Cardellach brindar en catalán «A los brillantes resultados que habrá de producir la Ley del notariado» y de haber oído explicarse en muy distinto sentido que *La Notaría*, tenemos la esperanza que tan luego como la Ley sea bien comprendida esas dudas desaparecerán y se verá que es pura ilusión todo cuanto se está suponiendo sobre el particular.

Quede, pues, consignado que la reunión del domingo se consideró por todos como el signo del estrecho lazo, unión y fraternidad que debe existir entre los notarios españoles, sin

distinción de provincias ni de reinos, acostumbrándose a no ver más que españoles en todas partes con cuya idea estuvo muy conforme el señor Cardellach, a quien felicitamos nuevamente por el grato recuerdo y nobles simpatías que en tan corto tiempo ha sabido conquistarse entre los notarios de Madrid.

Escusamos decir que el banquete fue espléndido, que concurrieron cuantos individuos del Colegio tuvieron noticias de él, que no faltó nuestro director y que reinó entre todos la mayor fraternidad y compañerismo.

2. Previsions de la redacció de La Notaría davant el banquet de Madrid i la interpretació que en fa la Gaceta (La Notaría 231, 8 de setembre se 1962, p. 1627-1628)

La Notaría, órgano único y oficial del notariado catalán y mallorquín, y único también representante de sus aspiraciones, de su espíritu y de la opinión que ha formado de la ley, no puede admitir el optimismo del señor Cardellach, porque no es en el bello ideal que quiera formarse una imagen entusiasta donde debe buscarse el espíritu y la excelencia de una ley, sino en todos y cada uno de sus artículos. *La Notaría* no negará la bondad relativa de algunos de ellos; tampoco desconoce que la creación de las Juntas de Gobierno puede dar óptimos resultados, pero está muy lejos de convenir en la bondad absoluta, ni mucho menos que se haya llegado a la perfectibilidad, y cree firmemente que, sea cual fuere la situación de los notarios en el resto de España, podía reformarse la institución sin humillarla y sin poner trabas innecesarias en su ejercicio.

Por más que se pinte y se decore, el artículo 3 entraña preceptos que ofenden al notario, que ponen en duda su honradez, que le obligan a actos que no son por cierto del ministerio notarial; el título 3 introduce en Cataluña una práctica castellana, costosa a los clientes y vejatoria a los interesados; el título encierra preceptos de dudosa inteligencia unos, dignos de pronta reforma otros. En tanto es así como que no sólo los notarios de Cataluña, los cuales distan mucho de ver la Ley del notariado por el prisma que la ve el señor Cardellach, la han considerado como restrictiva de sus atribuciones y de la confianza que como depositarios de la fe pública se les debe, sino también la prensa científica de esta capital la ha considerado y calificado del propio modo. En tanto es verdad lo que sustenta *La Notaría*, como que la misma *Gaceta del Notariado*, que sin duda comprenderá muy bien una ley por la cual tanto se encariña, no ha sabido qué contestación dar a varias de las consultas que le han dirigido acerca de esta misma ley, y ha remitido a los preguntantes a unos reglamentos que todavía han de formularse.

La Notaría no desconoce lo bueno y excelente de la Ley del notariado, estima en lo que vale el laudable celo del Subdirector de la Propiedad, aprecia sus esfuerzos y no pretende escatimarle en lo más mínimo su galardón de gloria, pero también *La Notaría*, que por nada ni por nadie hace abnegación de su conciencia ni de su criterio, aun cuando la *Gaceta del Notariado* nos

considere entre aquellos que si dudan es porque no comprenden bien la ley, marca los lunares que ella contiene, señala los obstáculos y se lamenta porque en vez de achicar al notariado catalán para acercarlo al notariado castellano no se levantó a este para colocarlo a la altura de consideración, de prestigio, de noble valía y de inteligencia con que desde sus primeros siglos ha brillado el notariado entre los catalanes.

Nosotros, que no nos mecemos en una aura de ilusiones, estamos convencidos que la Ley del notariado, tal como ha salido de los cuerpos colegisladores, no agrada; no ha podido agrandar al hombre que con noble empeño se propuso la reforma y encumbramiento de la clase, porque se han introducido en ella innovaciones que no admitía el pensamiento del reformador y que no conducen al fin y objeto de la ley.

Tal es el modo de ver y el sentir de *La Notaría*, tal es el de los notarios de Cataluña, muchísimos de los cuales, constituyéndose en eco de sus compañeros, han escrito en este sentido a la redacción. Y he aquí por qué estamos muy distantes del inmenso gozo de la *Gaceta del Notariado*, la cual recordará sin duda que convenía con nosotros en algunos lunares que aún existen; he aquí por qué nos vemos precisados a rectificar el gravísimo error que cometió la *Gaceta del Notariado* cuando, al dar cuenta del banquete con que los notarios de Madrid habían obsequiado al señor Cardellach, supuso que este representaba allí dignamente las opiniones de los notarios de Cataluña; he aquí por qué advertimos de nuevo a nuestros lectores que esas opiniones solo se ven reflejadas en este periódico, y que un individuo de la clase no puede representarlas si no lleva espresa delegación de la junta que está a su cabeza; y he aquí, pues, por qué la opinión de *La Notaría*, que es la opinión del notariado catalán, no puede estar conforme en muchísimas de las apreciaciones y las ideas del señor Cardellach, cuya ilustración reconocemos, y a cuyo artículo, con estas salvedades, le damos en este número la publicidad que se merece.

3. L'article de Pau Cardellach en defensa de la Llei del notariat i de la seva presència al banquet de Madrid (La Notaría 231, 8 de setembre de 1862, p. 1628-1632):

LA LEY DEL NOTARIADO

La *Gaceta del Notariado*, en su número 34, ha dado cuenta del banquete con que los notarios de Madrid honraron, en mi humilde persona, al notariado de Cataluña, significando que este acto fue considerado por todos como el signo del estrecho lazo, unión y fraternidad que debe existir entre los notarios españoles, sin distinción de provincias ni de reynos. Esta noticia ha sido acogida con marcada intención por el diario de Brusí, y me veo obligado a dar las gracias tanto a la *Gaceta* como al diario por los lisonjeros e inmerecidos elogios con que me distinguen y por las plausibles aspiraciones con que tienden a fijar la opinión sobre la excelencia real de la Ley del notariado.

Tanto como la Ley hipotecaria ofuscó en su aparición la imaginación de los funcionarios de la fe pública, otro tanto hirió repentinamente su sentimiento de dignidad la aparición de la ley constitutiva del notariado. ¿Y por qué negarlo, si esta es el elogio más bello de la grandeza, de la nobleza, de la majestad y de la moralidad con que los siglos han ataviado tanto a la institución como a sus representantes en nuestro país siempre estudioso, sensato e independiente? Pero así como la Ley hipotecaria, analizada y aplicada a cada caso particular deja de ser el terror, el espantoso fantasma que amenaza devorar a quien quiera que la mire, así estudiada la Ley del notariado deja de ser la maza que troncha la esencia, la raíz fundamental que es la confianza y el decoro y la fe de todo digno funcionario.

Notarios catalanes, la *Gaceta del Notariado* responde, a los ecos de ese banquete, que vosotros llevais la bandera de la consideración en España; dignísima, muy franca y heroica confesión que, en boca del notariado de Castilla, que se confiesa también hasta ahora humillado, es una corona de honor que os ensalza y encumbra en la historia de nuestra restauración, con tanto pulso empezada y sostenida por un Hércules, que fuerza hercúlea ha debido desplegar en el centro de una grande Babilonia su iniciador, don José Cervino, cuyo talento y fuerza de voluntad no puede admirarse bastantemente. Dignos continuadores de la gloria adquirida por el sacerdocio en el ejercicio del notariado, teneis en favor vuestro las leyes comunes, las municipales, la historia y la tradición, que os cubren todavía con el brillantísimo manto de su pureza; ¿cuál es la ley que puede confundiros ni avergonzaros, ni manchar esa historia, esa vida de siglos que os sostiene sobre toda envidia, sobre toda reforma, sobre toda preocupación?

La disposición novísima de haber de dar fe de que se ha leído a las partes y a los testigos el instrumento, y de haberles permitido que lo lean a su elección, es verdad que ha chocado de frente con la integridad de los notarios y ha impresionado visiblemente a todos los contrayentes y a los que sirven de testigos, pero la risa en unos, el estupor en otros, es un cuadro digno de Apeles y una acción no menos digna de un Demóstenes para bendecir a unos funcionarios a cuya legal y solemne exhortación se responde de una manera tan elegante y espresiva. ¿Qué elogio es comparable con ese silencio, con ese asombro, con tamaña sorpresa? Es la fuerza de la tradición, es el respeto a la verdad representada por el monarca en la persona de su especialísimo delegado a quien dice: «Serás creído en todos tiempos por la fuerza de tu autoridad y de tu firma y signo».

La tradición viene consagrada por la ley y por la naturaleza de las cosas. Lo es por la naturaleza porque desde que las leyes fueron un misterio en la república romana hasta nuestros días, en que todo se publica y difunde rápidamente, ha predominado en la raza humana una ignorancia completa, razón porque todos nos somos necesarios y porque a cada uno se le busca en su especialidad. A los notarios se les llamó por la especialidad de hacer constar auténticamente los contratos. ¿Cuál de la inmensísima mayoría se ha creído capaz de estenderse un contrato propio suyo? Lo que ha sucedido, lo que sucede y sucederá eternamente es que los contrayentes manifiestan el esqueleto de su voluntad, y que, comprendida esta por el notario,

la dirige, la encamina, la desarrolla, la estiende, la da forma legal, la viste con todas las cláusulas de ley, con renunciaciones de leyes que pueden ser perjudiciales y con todo el aparato y solemnidad que no requieren ni entienden las partes, pero que completan la *intención*, único y exclusivo privilegio de la perspicacia de la notaría y expresión genuina de un esqueleto apenas perceptible de la voluntad de los contrayentes. Pues si las partes, que nada entienden, [y] han fiado a un dignatario, al hombre a quien el emperador ha revestido de su supremo poder y autoridad, la autenticación de su voluntad, hubieran debido desconfiar de su fe ¿cuál en el mundo hubiera sofocado esa desconfianza y cuál hubiera sentado esta fe? Ello es que los siglos nos responden que los notarios han merecido esa fe, y que todos, reyes y magnates, sabios e ignorantes y nobles y vulgo, todos han recibido con respeto de manos del notario el testimonio escrito de su voluntad sin entenderla, acaso no solo en su fondo sino en sus palabras, pues sabido es que hablando el vulgo en una lengua se le daban en otra lengua sus escrituras. Ha bastado siempre que los notarios hayan leído y explicado el sentido de las cláusulas para que todos consintieran y creyeran. ¿Qué razón podía haber para obrar de otra manera en unos siglos en que las firmas se hacían con el anillo o con el puño de la espada, y en que se tenía hasta por innoble saber escribir?

¿Y quien ha podido negar jamás a cualquiera que lea lo que más le interesa antes de firmarlo? Nadie ni nunca; pero lo ha limitado el buen sentido, que entiende ofender gravemente a quien quiera que sea que, después de haber meditado, trabajado, leído y explicado por deber y por conciencia, y aun sin esos requisitos, se le toma el papel de la mano para ver por sus ojos y para leer por sí mismo. Los autores de la ley, todos los senadores y diputados, se ofenderían sin duda y calificarían de soez al que con ellos de tal modo se portase. Y se les diría: ¿Quien le priva a ese de usar de esa cautela? El buen sentido, el respeto a la verdad, la confianza, el propio decoro, la dignidad personal, el sentimiento del honor, la buena fe, todo eso y mucho más —diría ese senador y ese diputado— le priva de hacer uso de un derecho que la sociedad y el consentimiento universal reciben como una injuria.

Conforme con la naturaleza misma de las cosas y de los hombres, Justiniano sólo mandó a los notarios que ellos mismos diesen forma a la voluntad de las partes, dando por sentado que el fundamento cardinal era oírlos y entenderlos. Maximiliano sólo mandó que los notarios *guardasen la verdad del hecho* y leyesen a los otorgantes y explicasen sus cláusulas y renunciaciones. Felipe V sólo mandó que extendiesen el contrato y lo leyesen antes de firmar. Contesten los tiempos pasados y los presentes, contesten todos como se han portado los notarios de Cataluña. Si un contrato consiste en la expresión de la voluntad y en el consentimiento, ¿cómo se concibe que un notario abone ese contrato sin oír la voluntad y el consentimiento de aquel a quien interesa? He aquí porque no mandaron aquellos sabios legisladores que se diese a leer ni se diese fe de ello, porque está supuesto en la esencia, porque sin esa fe cardinal no existe el notariado; y así como sin la vida no hay hombre sino un cadáver, un tronco en forma humana, sin fe en la autoridad, sin respeto al honor, sin confianza en la pureza del notariado, no hay notario sino un vampiro, no hay la grande columna en que se apoya la conciencia tranquila y la imaginación satisfecha, y la alegría del alma y el placer de lo justo, sino un palo carcomido a cuyo contacto todo el mundo zozobra y se horripila.

Los papas, los emperadores, los reyes enaltecieron al notariado por esa fe. Las naciones la han confirmado y, en nuestro suelo, nuestros escelsos condes la admiraron por la gravedad, por la honestidad, por la dignidad, por el saber de sus personas y por su proverbial honradez y extrema delicadeza. Pues ved ahí, catalanes, los escelsos títulos de vuestro notariado y ved las leyes, la historia y la tradición en consonancia con su renombre, que ninguna revolución ha podido manchar ni deprimir, y cuyo eco resuena todavía sonoro en el centro y los ángulos de la monarquía. Esto es lo pasado.

Pero al lado de ese notariado vivía otro notariado cuyas tradiciones y cuya historia es humillante, por confesión del órgano de Castilla. Los reyes dieron el primer paso dando a conocer a ese funcionario público con el nombre de *escribano*, y sentando en las leyes que era un hombre que sabía escribir. No entendieron la importancia, la gravedad, el peso y la trascendencia de su oficio, ni miraron la virtud que tanto apreciaban en la clase los emperadores Justiniano, Maximiliano, los condes de Barcelona y las cortes de Cataluña, ni escasearon el número, porque era necesario en cada lugarejo un hombre que supiese escribir, por más que debiese mendigar o prostituir su oficio. Eran, más que notarios, escribientes y secretarios de los concejos o ayuntamientos, alguaciles, rondadores nocturnos y criados de todas las autoridades. El error de los reyes se difundió entre los magnates y corrió entre el pueblo; este error produjo la bajeza en la clase y el desprecio en la sociedad y, hecho irremediable ese caos, se creyó en la exaltación frenética de algunos utopistas que la clase notarial debía abolirse como productora de las desgracias domésticas. ¡Qué fatalidad ver al notariado por ese solo cristalejo de la corrupción general!

Abordar pues la reforma en tan espantosas circunstancias era no sólo urgente, sino obra de gigantes. El primer paso, censurado en Cataluña por exíguo y recibido con aplauso en Castilla, fue el decreto de 1845, exigiendo dos años de estudios previos, primera tentativa con que don Joaquín Cervino empezó su plan de campaña. La segunda fue la suspensión de las inmorales, escandalosas y nunca bastante odiadas subastas. La tercera fue la reversión de notarías por cesión. La cuarta, un ensayo de provisión por oposiciones, ensayo de brillantes resultados. La quinta, el plan de 1858, concebido bajo la impresión funestísima del desconcierto del notariado de Castilla. Y la última, un plan de reforma racional, trastornado por tantos artífices armados del látigo de la prevención, producto de muchos siglos de vergüenza, de oprobio y de escándalo.

He ahí la Ley del notariado, expresión triste de una institución pervertida y que ha de renacer. ¿Qué extraño es pues que, tomando los legisladores por tipo la ignorancia y la corrupción, hayan querido crear una especie que en muchas provincias no se conoce, fijar el nombre de los funcionarios, su número, su carácter y responsabilidad, solemnidades de los instrumentos, índices mensuales y tantos requisitos propios de la enseñanza elemental? ¿Qué extraño es que, borrando el nombre inadecuado de *escribano*, borren los abusos y enseñen con cautela el ejercicio del nuevo notariado? ¿Qué extraño es que, en la preocupación universal que domina y en la fría prevención que provincias enteras llevan en sus costumbres contra los escribanos

antiguos, haya querido dar la ley una salvaguarda que tempere su prevención y ponga a los notarios de la nueva ley a cubierto de toda corrupción, y establezca de raíz, principiando por hechos externos, el principio salvador de la moralidad y de la ciencia?

Crear en la nación un gran cuerpo uniforme, homogeneizar tantas partes heterogéneas, imprimir un espíritu y un movimiento, confundir los recuerdos antiguos con las necesidades modernas, desterrar la desidia y la inercia, vitalizar un cuerpo en su gran parte carcomido, cambiar en benévolas las prevenciones inveteradas de muchas ciudades, provincias y reynos y elevar de la nada una institución escupida y aborrecida injustamente es empresa árdua, más árdua que la conquista de un imperio. Como Jesús prefirió un perdido a cien justos, la ley ha mirado a los perdidos y ha dicho a los justos: *rísun teneatis*. Vosotros tomad de eso la buena voluntad, que yo principio por curar directamente al paralítico, por echar andadores a los niños, por dar vista al ciego y por enseñar al ignorante. Con esa obra de prudencia no lastimo vuestra gloria; pero ¿haré para vosotros una ley particular? Siendo todos hermanos, formando todos un cuerpo compacto, el más fuerte dé la mano al débil y le enderece el camino de lo justo y noble.

Cuando haya reducido el número de notarios a lo más preciso; cuando haya dotado por las oposiciones de un personal escogido a todos los distritos; cuando por medio de aranceles decorosos, que vosotros indicareis, remunerere vuestra responsabilidad y os libre de tentaciones y asechanzas; cuando, borrada la memoria de los desastres pasados, reconozcan los pueblos vuestra verdadera importancia y vuestra tradicional delicadeza y acrisoladas costumbres; cuando, en fin, haya desaparecido la diferencia entre notarios catalanes, notarios aragoneses y notarios castellanos, y admire la Europa el brillo de los notarios de España, entonces ¿a qué tantas precuciones?

He ahí aplicado el brindis con que saludé los brillantes resultados de la ley del notariado y he aquí, bajo un punto de vista más elevado, definido mi desacuerdo con *La Notaría* de que hace memoria *La Gaceta del Notariado* en su número 34. Los resultados políticos se palpan. Ya no se ven individuos sino entidades morales y reales: quince grandes cuerpos absorben los dispersos e incoherentes miembros de la fe pública y esponen sus males al ministro directamente, y éste directamente les contesta. Ellos informan directamente sobre las bases de sus propios aranceles y sobre el número de notarios convenientes en cada distrito y en cada pueblo. Ellos mismos vendrán armados de facultades disciplinarias tales que les constituyan verdaderos responsables de la buena y de la mala opinión del colegio, y de cada individuo de ellos mismos en cuerpo ha de nacer el bien y el mal. Y si a pesar de los medios, a pesar del poder inmenso que van a representar sus Juntas de Gobierno, ni cambia la pestilente atmósfera que les rodea, ni se pierde para siempre la abyección y la degradación heredada de los desaciertos deplorables de malos gobiernos, entonces... Pero de seguro cambiará cuanto antes la opinión viciada de las provincias del mediodía, porque levantan la humillada frente los nobles castellanos y emprenden émulos la conquista de la gloria catalana y aragonesa.

También han dicho allí los notarios de talento que se les ha lastimado el decoro, pero ceden ante el cenagoso turbión en que se ven lanzados por ideas y por hechos de menguado recuerdo, y han protestado levantarse y acrisolar la clase, poseídos de un entusiasmo y de un espíritu de compañerismo digno de su honra y de la alteza de la capital de España. Apartan la vista de esa esfinge que sobrecogió su delicadeza y, como hombres cuerdos y políticos, se complacen en ver cerradas las puertas de la mala fe, de la pereza o de la sorpresa en que se envolvía al funcionario débil, menguado o indiscreto, y abarcando de una mirada el horizonte del renombre de la clase, de su porvenir, de su unión y de su fuerza, toman la ley como un derrotero de la grandeza y de la primacía que les toca en la historia notarial.

No veamos, pues, la ley por el reverso, sino por el grandioso fin político que abarca de frente. Si nuestro nombre es grande por lo pasado, ¿cómo no lo será al presente por esas solemnidades que la corta vista de la localidad abulta y que el horizonte de España reclama? La mayor grandeza consiste en coadyuvar a los difíciles resultados que se proponen, y de seguro no debe ser el notariado de Cataluña el que ceje en esa gigante empresa y reniegue de su primacía y de su nobleza de alma. El reformador de esa clase nos da el ejemplo: pronto en concebir, fuerte en el querer, dócil en escuchar, entusiasta por lo bello, poseedor de todos los secretos, conocedor de tantas necesidades, teje en su mente esa inmensa red donde deben entrar todos, donde deben alambicarse las pasiones y confundirse las nacionalidades y los intereses locales. Nosotros hemos oído de su boca que vino un Redentor y fue crucificado, pero el notariado español, que no es un judío exaltado, sabrá preparar al redentor de la clase una estatua que inmortalice su memoria.

Pablo Cardellach

4. Reacció de la Gaceta del Notariado Español a l'article de Pau Cardellach a La Notaría (Gaceta del Notariado Español, any IX, n. 38, 21 de setembre de 1862, p. 587-588)

El número 231 de *La Notaría* correspondiente al 8 del actual, nos trae un largo artículo del señor don Pablo Cardellach explicando su brindis en el banquete de 14 de agosto, que no ha podido menos de sorprendernos. *La Notaría* le rechaza y nosotros nos proponemos contestarle con la dignidad que conviene al notariado español, y tan detenidamente como es necesario para sacar al señor Cardellach del laberinto en que se ha enredado su imaginación de resultados de su viage a Madrid, confundiendo ideas y cosas que no ha sabido después explicarse.

Hubiérale sido mucho más facil a nuestro amigo, pues que su objeto es, a lo que parece, vindicarse de su brindis ante sus paisanos, remitir a *La Notaría* copia de la composición en verso catalán que de antemano llevaba aquel día y para aquel acto en su cartera, que tuvo la galantería de entregarnos después de ser leída y que conservamos en nuestro poder. De este modo no hubiera tenido que buscar, con tan mala fortuna, la aprovación de su brindis por *La*

Notaría, a espensas del buen concepto y reputación de la inmensa mayoría de los notarios de España.

Por lo mismo que el señor Cardellach es nuestro amigo y reconocemos su gran laboriosidad, no podemos dispensarle tamaño desacierto y aun creemos que después que hayamos contestado a su artículo, él mismo y *La Notaría* habrán de convenir con la *Gaceta del Notariado* en los puntos fundamentales que hemos de tratar.

5. Nota de la Gaceta del Notariado Español que es fa ressò novament del malestar a Madrid per l'article de La Notaría, i esmenta una carta de disculpa de Cardellach (Gaceta del Notariado Español, any IX, n. 41, 12 d'octubre de 1862, p. 628)

El señor Cardellach nos ha dirigido una larga epístola que por falta de espacio no insertamos, en la cual da al notariado de Castilla una satisfacción, manifestando que su ánimo no ha sido ofenderle en lo más mínimo. Enemigos de enojosas polémicas, doblamos la hoja y damos por concluída esta cuestión con las siguientes notables y dignas frases de nuestro colega *La Notaría*: «Nosotros hemos dicho y sostenemos que la ciencia notarial está (nosotros diríamos *estuvo*) más adelantada en Cataluña, y que sus profesores han sido siempre más respetados». Esa es la verdadera cuestión. En Cataluña y Aragón los legisladores tuvieron más celo por el notariado que en Castilla. A esto tendrían que venir a parar todas las discusiones sobre el particular, porque esa es la verdad de LO PASADO. Hoy todos salimos de la universidad. No hay diferencia alguna.

6. Nou distanciament de la Gaceta respecte de les posicions de Pau Cardellach, després de la publicació d'un article a Madrid contra el notari català, que no hem pogut documentar. S'inclou la carta tramesa per Pau Cardellach al director de la Gaceta, postil·lada per la redacció de la revista (Gaceta del Notariado Español, any XI, n. 42, 19 d'octubre de 1862, p. 647-648)

SECCIÓN DE REMITIDOS

Nos habíamos propuesto no volver a tocar la cuestión Cardellach, pero un querido amigo y compañero nuestro ha creído del caso contestar en otro periódico el artículo publicado por el primero, y como en él se acogen como nuestras ciertas ideas que, equivocadamente, aquél espuso y no la *Gaceta del Notariado*, nos vemos en el sensible caso de volver sobre esta cuestión, insertando por toda rectificación la carta a que aludíamos en uno de los últimos números de la *Gaceta del Notariado*, para que no se confundan las cosas y se convenza el autor de dicho artículo, que la *Gaceta* está siempre en guardia y es la primera que en todas ocasiones da la voz

de alerta cuando lo cree necesario, pero que procura ser sobre todo prudente, y en prueba de ello no escribiremos ni una palabra más sobre este particular.

Dice así:

Sr. D. José Gonzalo de las Casas,

Mi estimado amigo y compañero. Un mes he pasado veraneando, distraído de toda lectura, y hoy he sabido, sin tiempo aun para verlo, que usted había puesto un suelto en su *Gaceta* algo picantillo contra este pobre notario de aldea. A la verdad, casi adivino la justa causa de su enojo y, por si acierto, me adelanto a presumir que sea por mi apreciación absoluta del notariado castellano. Si acierto el enigma, resuelto está por sí mismo. Entienda usted mis escritos con salvedad de lo salvable. ¿Cómo puedo juzgar mal de tantos honorables amigos, de esa escogida simiente que con tan noble altivez decora el nombre del notariado de Castilla? ¿Cómo puede creerse en el claro talento del ilustre director de la *Gaceta* que la sombra de Escriche cubra la luz de la radiante moralidad, ilustración y celo de tantos dignísimos funcionarios con que se ensoberbece la capital de España, la de Valencia, la de Aragón, y tantas otras, hermosos modelos que imitar, y perfecta escuela donde aprender? ¿Cómo puede creerse involucrado en la apreciación general más o menos técnicamente dibujada, ese núcleo de ínclitos dignatarios cuyas prendas admiro, cuya prudencia me encanta, cuya honra venero y cuya instrucción es públicamente reconocida?

Haga usted abstracción de esas nobles figuras cuya amistad me enorgullece, y entienda usted mi pintura como la bosqueja Escriche y muchos otros escritores antiguos y modernos, que han dicho más que este admirador de una institución que no tiene rival. Si usted cree o sabe que la institución notarial se halla en todas partes dignamente representada, dejaría de ser el celoso notario condecorado por sus méritos si en la altura en que se encuentra no lo patentizaba a la nación entera. No estrañaría que los altivos colegiados madrileños¹ hubiesen tomado por suya la pícara indicación mía. Sí, son capaces de haber sorbido la letra y el espíritu confundidos en el diluvio universal. Pues suplico les patentice de mi parte, que ya saben que se salvó Noé y setenta más de su familia, y que del espurgo de Gedeón se libraron trescientos, y que no hay regla absoluta sino las malditas matemáticas.

Solo faltaba en mi articulito una cortesía, pero esa pluma... esa pluma nada sabe adornar... ¿Es la primera vez que me han leído? ¿No es conocido mi estilo? Pues entonces, sin tocar nada de mi artículo, entiéndase todo respecto de quien lo merece, que ustedes lo saben más que yo. El día que pueda competir en pureza y en el rigorismo práctico con tantos ilustres compañeros, aquel día me creeré buen notario. A todos saludo cordialísimamente, no a la francesa, ni como cortesano, sino con rudeza catalana. Con que, amigos íntimos, y soltad las armas, que no hay méritos para un combate que un aldeano no podría sostener.

Sabe usted que tuve el honor de brindar por la enmienda de cierta parte de título 3º de la Ley; sabe usted la hermosa conformidad de todos los compañeros;² sabe usted que por causas ocultas no se hizo mención pública de aquel brindis ni de aquella conformidad;³ pero acaso no sabe usted que yo protesté que aquel brindis no era mío, sino desgraciadamente del notariado catalán y ofrecí probarlo.⁴ Escribí, ensayé lo bueno de nuestras prácticas, espuse lo malo de la preocupación castellana,⁵ y endulcé lo amargo de lo que había criticado en la Ley. Resultado: la junta de gobierno del Colegio de Barcelona espone francamente el modo de pensar de los notarios de Cataluña y de Mallorca.⁶ ¿Con que defendí bien mi causa?⁷ Se erigieron los estraños en abogados míos, sin ellos saberlo ni quererlo yo. Fui, pues, un eco perfecto del sentimiento general.⁸ Hablo esto porque me dicen que usted habla de un brindis que entregué escrito en catalán cuya publicación valía más que el laberinto en que me había enredado.⁹ Si es así, comprenderá usted que he imitado a Dédalo, y me salí honrosamente del supuesto laberinto. ¿Con qué medio podría arrancar yo del Colegio de Barcelona una adhesión que me importaba, sino valiéndome de los colores del artículo en cuestión?¹⁰ Desnudo entré, vestido salgo. Entré con la palabra empeñada, salgo con la deuda cumplida, y estoy satisfecho.¹¹

Cuando me dirijo a usted entiendo hablar con todos los amigos y con todos los periódicos que templan sus lanzas desenredando la madeja. Todos pueden darse por satisfechos, y para eso le ruego amigo mío se digne hacer pública esta carta, con que protesta no haber querido zaherir a nadie y se repite muy formalmente de usted este, su seguro servidor que besa su mano.

Pablo Cardellach

Tarrasa, 2 de octubre de 1862

NOTAS DE LA REDACCIÓN:

1. *Castellanos*, quisiéramos ver aquí escrito.
2. Menos uno que no estuvo conforme con el modo de juzgar esa parte de la Ley. El señor Cardellach ya sabe quién es.
3. Es verdad. El señor Cardellach nos rogó al día siguiente que no diésemos publicidad a sus versos, consejo que nosotros le dimos también antes porque ponía la Ley en ridículo, que al fin ha venido a revelar impremeditadamente un digno compañero, y creíamos que no siendo ese el interés del notariado español sino el de contribuir al mayor prestigio de ella, no debíamos proceder de otro modo. En el terreno del ridículo jamás se combatirá una ley del reino en la *Gaceta del Notariado*.
4. Es decir que el señor Cardellach guiña el ojo a todo el mundo. Al reconvenirle por su brindis dice: «¿Pero creéis que yo pienso esto que digo? No, tontos, si esto lo dicen los de allá, mis paisanos.» Confesamos que no sabemos comprender a nuestro amigo.
5. Entendámonos: ¿Qué preocupación es esta, la del vulgo o la de los fedatarios?
6. Mucho antes lo tenía ya consignado *La Notaría*.
7. ¿Pero cuál era vuestra causa, amigo? ¿La Ley para vos era buena o mala?

8. Pues a pesar de eso que creéis, el órgano único vuestro dice que no.
9. Es cierto, porque así habría obrado más francamente.
10. ¿Pero dónde está esa adhesión? Si es todo lo contrario.
11. Es muy dueño de estarlo el señor Cardellach, pero francamente como no vemos la adhesión del Colegio de Barcelona a las ideas que le hicieron variar de opinión y retirar la publicación de sus versos, creemos que se ha quedado tan desnudo por allá como por acá.

7.6. Cròniques de la conferència de Caius Cardellach al CEC (1892)

Dues cròniques de la conferència que va fer Caius Cardellach, el 17 de març de 1892, al Centre Excursionista de Catalunya sobre l'*Ensayo de gramática del catalán moderno* de Pompeu Fabra, de 1891.

1. *Butlletí del CEC (número i data)*

ALGUNAS CONSIDERACIONES SOBRE LA GRAMÁTICA D'EN POMPEU FABRA,
per don Cayo Cardellach

Tingué lloch aquesta conferència lo die 17 de març, davant un numerós y escullit auditori. Després d'algunes atinades observacions, lo senyor conferenciant demostrà que, no obstant i dir-se en l'obra qu'en ella s'estudie tan sols lo català parlat a Barcelona, té la gramàtica d'en Fabra diversos punts d'aplicació general, entre altres la sistematització del verb irregular, la pronunciació de las consonants y l'accentuació de las veus, essent los únics de què s'ocupà nostre consoci, qui va fer un complert elogi de la sagacitat del autor revelada més principalment que enloch, a son judici, en lo tractat del verb, ja que és d'agrahir als estudis d'en Fabra si avuy quasi pot dir-se qu'en la llengua catalana no hi ha verbs irregulars, sinó duas regularitats diferents, segons sien los verbs de què s tracte.

L'estudi d'aqueixa part de la gramàtica, digué, predisposa en favor de la serietat de la obra, la qual, per altra part, lluny de rompre ab la tradició, la respecta al tractar de la pronunciació de consonants, sobre lo qual dóna reglas precisas y molt ben formuladas fins are no vistes en cap gramàtica. Y en quant al sistema d'accentuació, assegurà lo dit senyor que era perfectament lògic. De hont ne deduí que si lo bo és digne de imitar-se y seguir-se, tenia ell per segur que aquesta part del treball d'en Fabra haurà d'acabar imposant-se per la seua bondat, un cop s'hage calmat, ab la reflexió, l'esperit de oposició que naturalment ha d'axecar-se sempre en contra de totas las novetats.

En quant a la part d'aplicació més especial d'aquella gramàtica, o sia al estudi del català oriental, féu ressaltar la exactitut i justesa de las reglas sobre pronunciació y valor de las vocals, y sobre lo geni de la llengua en la formació de diptongos, reglas que podran tenir valor merament local, però que són molt certes y que permeten sobretot contribuir poderosament a la unificació de la llengua escrita de tots los qui parlen en català, ja que un cop s'hage generalisat lo coneixement de que la *e* fora de sílaba dominant no és *e* sinó una vocal indefinible que participa de *a*, sense per xò deixar de ser *e*, no hi hauria inconvenient algun en

adoptar-la no sols pels finals en *-es* y en *-en*, sinó també en la generalitat dels casos, y axò fóra un gran pas per fer entrar dintre aquesta ortografia tot lo català occidental y lo valencià.

Y per fi digué que, admesa aquesta *e* ab tot lo seu valor real, no hauria d'haver-hi tampoch inconvenient en acceptar las formas inversas *el, em, et, es* y *en* del article y pronoms, com proposa en Fabra en la seua obra, majorment quant lo sistema actual d'ortografia los dóna implícitament per acceptats al usar l'apòstrof prepositiu (*'ns, 'ls*, etc.), sense comptar que hi ha en Catalunya moltes comarques qu'en la pronunciació no l'usen may, y no obstant y axò los escriptors actuals las emplean sempre. De manera que las formas novament proposadas sostingué que eren lògicament la conseqüència d'unas premisas que ja han sigut per tots admesas, y que la llur acceptació definitiva és natural que portàs també al sistema nou d'apostrofar, mes bonich, admesos aquells principis, y molt més clar que l'actual.

2. La Vanguardia (19-III-1892), dins *Notas locales. Academias, centros y sociedades de Barcelona.*

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Anteanoche dio en este *Centre* la anunciada conferencia don Cayo Cardellach, desarrollando el tema: «Algunas consideraciones sobre la *Gramática de catalán moderno* de Ponpeyo Fabra».

En frase sencilla y amigable tono empezó el señor Cardellach diciendo que antes de conocerla había mirado con alguna prevención la *Gramática* del señor Fabra, pues la creía una gramática más, pero que al entrar después en su estudio comprendió que era un trabajo digno de atención y que contenía puntos de vista nuevos e interesantes.

Para probarlo, el señor Cardellach hizo un ligero análisis de la obra, y a este fin dividió su trabajo en dos partes principales: en la primera estudió aquellos puntos gramaticales que llamó «de aplicación general», pues se avienen igualmente a todas las formas del catalán hablado; en la segunda parte habló de aquellas reglas que pueden solamente ser aplicadas a la forma del catalán hablado que se ha dado en llamar forma oriental, que es además la que el señor Fabra estudia preferentemente en su *Gramática*.

El señor Cardellach habló en primer lugar de los verbos irregulares, del empleo de consonantes y de la acentuación.

Por lo que respecta a los verbos irregulares afirmó que el señor Fabra logra en su *Gramática* lo que no se había visto en trabajos filológicos anteriores sobre la lengua catalana, esto es, establecer una regla fija para la formación de los irregulares, fundándola en la misma estructura de esos verbos, pues, como todos —con rarísimas excepciones— tienen las mismas

irregularidades, resultan regulares, o regularizados, si bien formando grupo aparte de los verdaderamente tales.

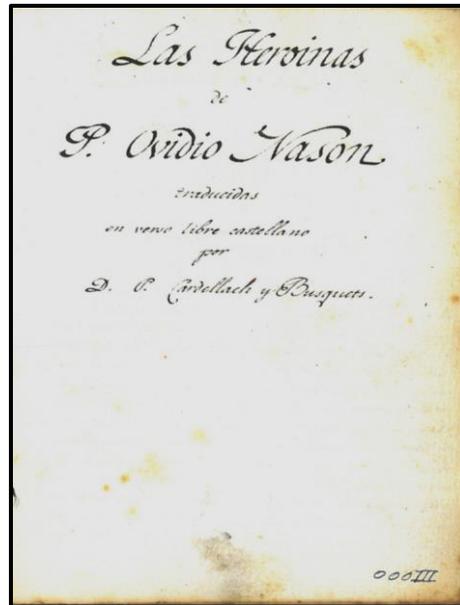
Por lo que respecta a la acentuación, dijo que las reglas dadas por el señor Fabra son tan sencillas como lógicas, reduciéndose a lo siguiente: sabiendo que las palabras son llanas cuando acaban con vocal o con n o s precedidas de vocal, y agudas cuando finen con consonante o con diptongo en que figuren i o u, se acentuarán: 1.º aquellas palabras que por su construcción deban ser llanas y en la pronunciación resulten agudas, como *germà*; 2.º aquellas palabras que por su construcción serían agudas, pero que en la pronunciación resultan llanas, como *pàssal*. El señor Cardellach dijo también que no ve inconveniente en que se acepten las dos formas de acentuación, aguda y grave, y añadió que no puede resultar confusión ninguna de su uso.

En la segunda parte de su trabajo habló el señor Cardellach con preferencia del artículo y del apóstrofo. Del primero dijo que cree muy aceptable la forma *el*, que el señor Fabra preconiza en su *Gramática*, así como las formas *em, et, es, en*, tanto más cuanto tácitamente ya se hallan en general admitidas, aunque con el apóstrofo, cuando una de esas partículas sigue a una palabra acabada en vocal. En cuanto al apóstrofo, su uso queda reducido a lo siguiente: se apostrofan los monosílabos cuando precedan a una palabra que empieza con vocal: *l'home, m'estima*.

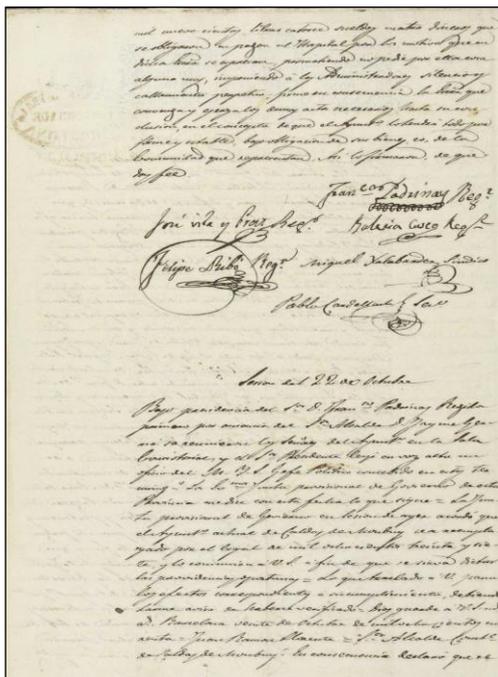
La conferencia del señor Cardellach está llena de observaciones finísimas y de atinadas consideraciones que es imposible resumir en un sencillo extracto. El público, que era numeroso, escuchó con gusto al señor Cardellach, y le aplaudió al final de su trabajo.

7.7. Documentació gràfica

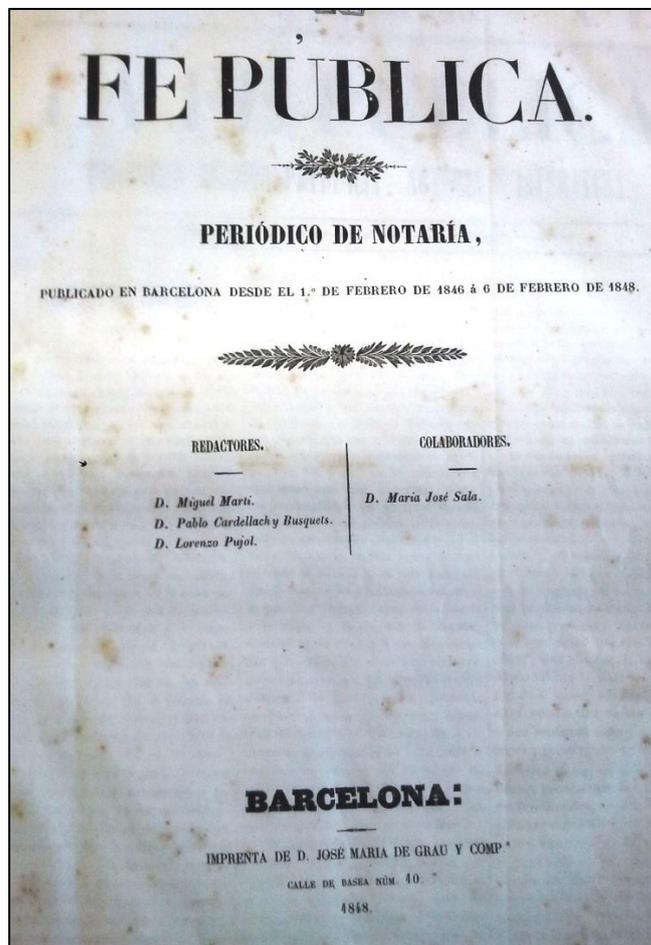
1. Portada del manuscrit sense data que conté la traducció castellana de les Heroides d'Ovidi. És a la Biblioteca del Monestir de Montserrat (ms. 965).

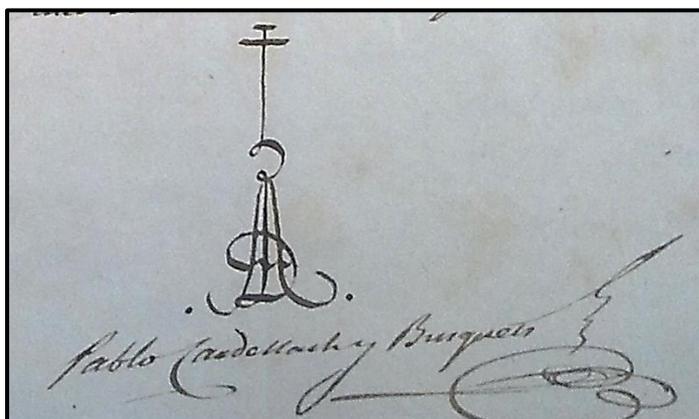
2. Acta de dissolució de l'Ajuntament de Caldes (1840), després de la guerra, amb què Pau Cardellach per la condició de secretari municipal.

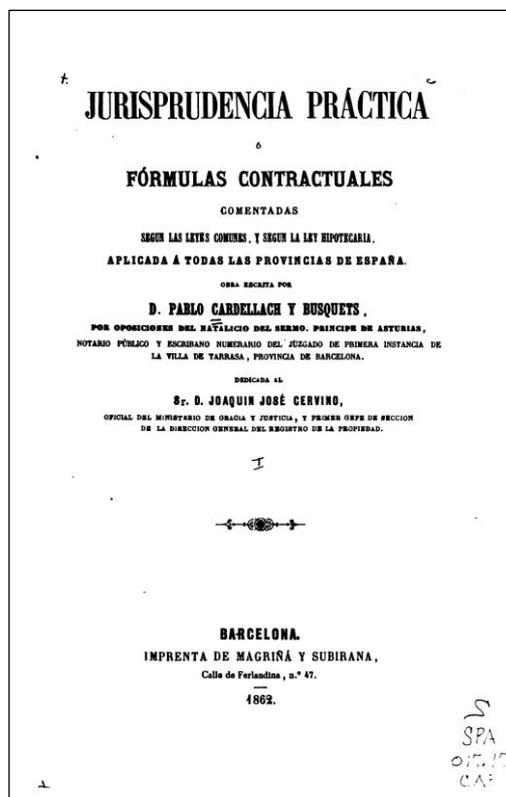
3. Portada de la revista La fe pública, impulsada per Pau Cardellach i dos companys més dels estudis de Notaria (1846-1848).

4. Signe notarial i signatura de Pau Cardellach

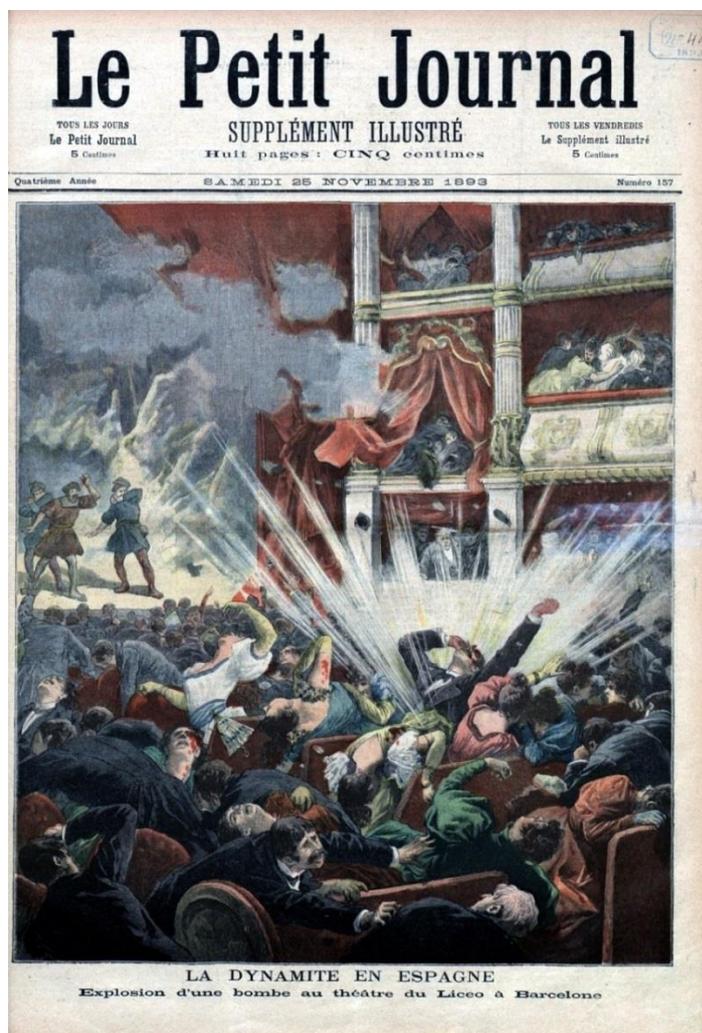
5. Portada del llibre *Jurisprudencia práctica...* (1862), amb la fotografia de Pau Cardellach que il·lustra alguns dels exemplars:

6. Fotografia que correspon al I Congreso Notarial Español (1877). Cardellach deu ser l'últim de darrera, a la dreta.

7. Portada il·lustrada del diari parisenc Le petit journal. La premsa internacional es va fer ressò de l'atemptat anarquista al teatre del Liceu, causant indirecte de la pèrdua de la Gramàtica catalana:

8. Esquela a La Vanguardia dels membres de la família Cardellach víctimes de l'atemptat

